

Уас Санчук

Енос Української Америки

Ulas Samchuk

IN THE FOOTSTEPS OF THE PIONEERS

Saga of Ukrainian America

SVOBODA PRESS

Jersey City — New York

Улає Самчук

ВИДАВНИЦТВО „СВОБОДА”

Джерзі Сіті — Нью Йорк

diasporiana.org.ua

Printed in U.S.A.

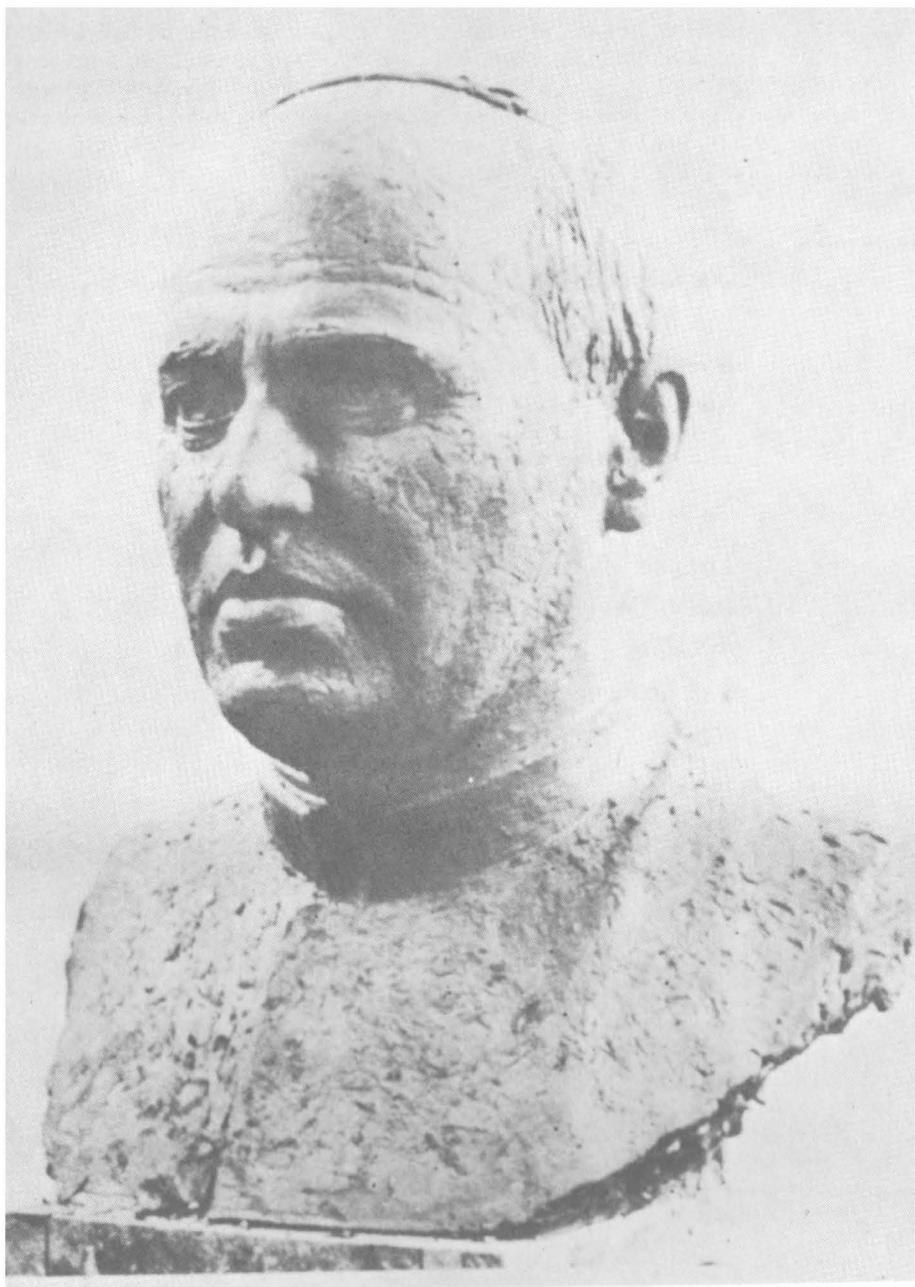
SVOBODA — 30 Montgomery Street, Jersey City, N.J. 07302

*Українському Народному Союзові
та пам'яті його благородних осново-
положників, будівничих і прапоронос-
ців цю нашу книгу присвячуємо.*

A v t o r

*To the Ukrainian National Association
and to the memory of its noble Founders,
Builders and Standard-bearers, this book
is dedicated.*

The Author

Отець Григорій Грушка, основоположник „Свободи” і УНС
(Погруддя з пам'ятника у виконанні Михайла Черешньовського)

ВІД АВТОРА

Ця книжка з назвою „Слідами піонерів”, тобто тих наших земляків, що першими ступили на землю З'єднаних Стейтів Америки і першими розпочали організацію нашого тут життя, а передусім Українського Народного Союзу, це — поєднання спогадів, розвідок, репортажів і есеїв. У ній зібрано й зведенено до спільногого знаменника головніші й прикметніші явища українського життя в Америці на тлі її історії і географії за порядком і хронологією їх важливості. Можливо, це перша нашою мовою такого роду публікація на цю важливу для нас тему, в якій поєднано життєві факти, свободну думку і мистецький вислів в одну скоординовану моральну й філософську концепцію.

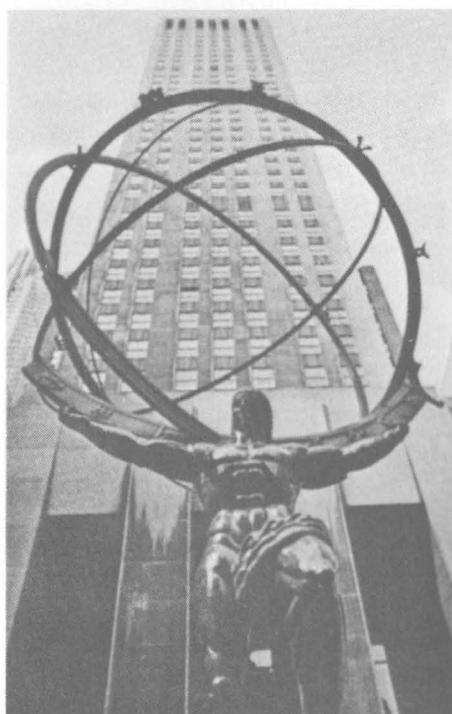
Книжку написано в роках 1967-68, але з різних пригин появилася вона друком щойно тепер. Тим самим в її тексті постали деякі неузгоднення подій з гасом їх публікації. Ale ця книжка призначена не тільки для гитага сучасного, а головне для того, що прийде після нас, для якого теперішні наші виміри й послідовності не матимуть суттевого значення.

В загальному хотімо залишити по собі документ у слові, хотімо йти слідами тих наших піонерів, що дали цій книжці погаток, як також хотімо вірити їх вірою і діяти їх наснагою, а тим самим хотімо, щоб їх діло і їх тут сліди не були затерти гасом, бо вони були і напевно будуть далі найкращим дороговказом у нашій мандрівці до крашого завтра.

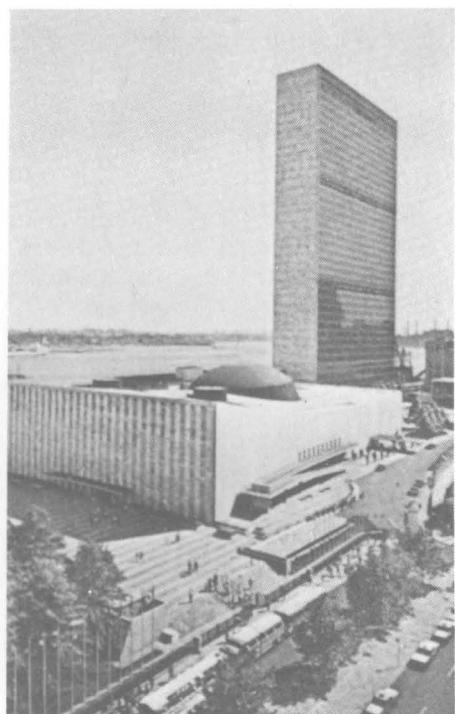
Улас Самгук

Загальний вид на долішній Мангеттен, фінансово-біржевий осередок з двома великанськими будівлями Світового Торговельного Центру.

Статуя Атласа на тлі Рокефеллерового Центру

Будівля Організації Об'єднаних Націй над Східньою Рікою в Нью Йорку.

КОМПРОМІС З МІТОМ

Америку легше було знайти на земній кулі, аніж її висловити на земній кулі. В кожному разі, ще коли наша чарівна плямета була не влаштована і тільки Дух Божий ширяв над нею, вже тоді в майстерні її Архітекта, разом з проектами Гімалаяв, робилось також і проекти Манеттену.

Хто і коли вложив той клин граніту між Гудзоном і Східньою рікою, як основу цієї споруди — сказати годі. Біблія про це також мовчить. Коли ж дивитися на це диво хоч би з висоти Імперського будинку, що на П'ятій евеню — стихійність цієї конструкції також очевидна, як і стихійність Альп.

І можливо, трохи шкода, що це не старогрецький міт, а жива дійсність цієї землі... А також можливо, що це не так дійсність як наддійність. Компроміс з мітом. Про це хоче також сказати статуя Атласа роботи Лі Ляєвріс, що перед Інтернаціональною будівлею на П'ятій евеню, як також, трохи вище, в глибині квітчастого скверу Центру Рокефеллера з його 115-ма пропорами Об'єднаних Націй, летюча постать Прометея-тирана-революціонера, який викрав огонь з неба і дав його смертним людям, за що власник цього добра, бог Вулкан, прикував його до скель Кавказу на розтерзання гірських орлів.

Ці фігури — це даніна мітології, а разом символ самого Центру, який є символом Америки. З виразно визивним моттом на фасаді головної, сімдесятповерхової його будови, яке твердить, що не помста і не жорстокість, а „мудрість і знання мають бути рівновагою часу”.

Кому маємо вірити? Вулканові чи Рокефеллерові? Запляшана, на думку оптимістів, „для у справедливлення людини”, — пессимістів, як „примха Рокефеллера”, а реалістів, щоб „дати лю-

дям роботу" в розпалі найлютішої депресії 30-их років на суму 245,000,000 доларів, ця титанічна споруда говорить сама за себе.

Оповідають, що коли цю „примху" будували, Рокефеллер любив непомітно придивлятися до цього гіантського муравища робітників. Вони, що його не знали, любили над ним покпитися, а один доглядач скопив його за плече і виштовхнув геть: — Іди, чоловіче! Чого тут гав ловиш! — Рокефеллер слухняно відійшов, але, щоб уможливити собі і іншим далі „ловити гави", наказав поробити в огорожі будови віконця і навіть заклав клюб „глядачів з хідника" з членськими картками, що їх роздавали зацікавленим.

А приміщена на терені Центру зеленого мармуру скрижаль сповіщає світ, що його будівничі вірили у найвищу вартість індивіда, його „право на життя, свободу і змагання до щастя". Вони також вірили, що кожне право поєднане з відповіальністю, кожне щастя і успіх зобов'язують, а кожна власність — обов'язок. А також, що „закон був даний для людини, а не людина для закону, і що влада є слугою народу, а не його володарем". І одночасно вони вірили „в гідність праці однаково, як голови, так і рук, що світ не є вірителем життя людини, але позичає кожній людині на году творити життя" . . .

Чи була ця земля коли відкрита? Чи був це Колюмб, Амеріго Веспуччі, а чи пілігрими Нової Англії? Напис одного з мюралів головної будови Центру глаголить: „Остаточне призначення людини залежить не від того, чи вона здібна завчити нову лекцію чи зробити нове відкриття і тим перемогти, але від засвоєння нею всього того, чого вчили її протягом пронайменше двох тисяч минулих років". Отже, не лише титани, колюмби, а також Хеопс, Евклід і досвід тисячоліть . . . Люди, що малювали ці мюралі (Джозе Марія Серт, Франк Бренгвін), як і ті, що креслили проєкти, монтували сталь, заливали бетон, всі вони хочуть сказати, що й вони так чи інакше відкривали цю землю і що Центр Рокефеллера вимовний її свідок, а одночасно і доказ її незвичності, іншості, небувалості. Катедра св. Патріка, проєкції Джеймса Ренвіка, що стоять насупроти Центру, не зважаючи на її величність, традиційність, посвятність, безнадійно втопилася серед гігантів Нью Йорку, бо це вперше в історії людської цивілізації споруджено будови вищі й величніші для живих людей, ніж для мертвих фараонів і богів. Людська сила сягнула в надмір, піднеслась у висоту . . . „Наші мрії були такі неймовірні, що ми перенесли їх реалізацію до неба" (Джон Стейнбек) . . .

Розважання Ніцше про „надлюдину”, що з них зформувалось стільки утопічних доктрин, знайшли свої реальні виправдання аж тут на цьому другому березі Атлантики без ніяких маніфестів, реторики, а творчою працею мільйонів людських воль, які залишили світ минулого, щоб у поєднанні з ним створити світ перемоги: простору, часу, темряви, вбогости.

„Нова земля” — без даху, без доріг, без форми і стилю у смузі близького до Європи фізичного підсоння — стала тugoю невтомних, mrією шукачів, ідеалом невдоволених. Люди, що тягнулися до цих нових незнаних берегів, це люди завтра, люди протесту, ті, що пишуть конституцію: „Ми, народ З'єднаних Стейтів, покликаний створити досконаліше об'єднання, встановити закон, забезпечити домашній спокій, dbati про загальну безпеку, сприяти загальному добробутові і закріпити благословенство свободи, як для нас самих, так і для наших нащадків”.

А цим самим Америка стане не лише „новою”, але й першою на плянеті нацією „рівних і вільних” Томаса Джейферсона, „нацією всіх” Ендрю Джексона і „з народу — для народу” Абрахама Лінкольна. Мавши на увазі перше речення її конституції, що „вsi люди народились рівними”.

Відкрита запізно — вона повинна наздогнати історію. Засадничо це час Фридриха Великого, Петра Першого, Французької революції, — Європа вже має Париж, Версаль, Лондон, Берлін, Петербург... А тут лише праліси, прерії, дики річки і дики люди... І якраз, за одну ніч, 1776 року, це вже незалежні З'єднані Стейти Америки, що об'єднують тринацят' ще вchorашніх колоній...

Історія цієї феноменальної концентрації людських зусиль разючо вийняткова в історії людства. Ніякі знані класичні приклади державнотворення з минулого — походів, відбиття, поневолення — не знаходять з цим порівняння. Це повільне, послідовне опановування простору, це проникання у домени чогось ще незнаного, це бажання осiąгнути нові обрї, це справді туга, mrія й жадоба землі і земного хай навіть „раю”, але суворо накресленого мозолястою рукою людини. І робили це люди Окциденту — святі і грішні, філософи і пірати, шукачі пригод і шукачі золота, господарі і волоцюги, але всі вони, в повному значенні слова, люди вибрані. Це добровільна селекція старих рас і культур, які, ступивши на новий, порожній, непривітний берег без будівель і доріг, відновлялися в зударі з первинністю природи, рослини, звірини, людини. Темінь вічного пралісу, монотонний шум потоків і рік, пугукання

сови та індіян і непроглядна безконечна статика абсолютної мечинності. Чотири мільярди років бездіяльності на землі, призначений людині.

До цієї маєстатичної первобутності і щирої простоти несподівано вривається фльорентієць Амеріго Веспуччі (1451-1512) на службі еспанця П'єра Францеско і приносить сюди ковані мечі, мушкети, панцери, муштрованих вояків. А то Джордж Веймонт — зять сера Томаса Арондела, пристрасного католика, який в роках 1605-66 перепливає океан, щоб знайти собі безпечніше, ніж в антикатолицькій Англії, місце... А там група інших єдиноправильно-вірних, які відкололись від англікан і під назвою пілігримів (1606-20) втекли від переслідувань зі Старої Англії до суворих берегів Нової Англії. І так ці вірні, найвірніші, пристрасні і гарячі шукачі кращого, завзятці віри, фортуни і взагалі чогось нового з року на рік виходили на береги Атлантики від Ньюфаунленду і геть аж до Флориди.

Людина, що лишала Європу для Америки, майже відразу міняла свій соціальний клімат. Вражаюче почуття необмеженості, ніде ніяких границь, ніяких митниць, ніяких змін мови і ніяких кляс. Лише простір і інстинкт самозбереження. І боротьба за збільшення особистого посідання. Виникає гостра потреба змагання, перегоників, конкуренції... А з тим риску і вибору сильнішого, байдуже якої моральної категорії. Почуття соціальної моралі, почуття правди і справедливости змінюює свій характер. Ідеалом рівності стає не людина низу, а людина верху, не бідність, а багатство, не пролетар, а капіталіст. І байдуже, від якого соціального кореня він походить. Це не поділ, а вибір, не кляси і не верстви, а змагуни в перегонах. І це не філантропія, а діло — гарні теорії, утопічні марення, чудодійні ідеології не знаходять тут послідовників.

Але чи Америка справді не мала поділів на кляси, верстви й середовища? Розуміється, мала, тільки її „клясова свідомість” та-кож різниться від тієї, що її пропонує Маркс чи Ленін. Далеко не „боротьба кляс” і не марення про диктатури тих чи інших з „грабуй награбоване”, а лише тимчасове, чисто випадкове розмежування матеріального посідання, завжди пливкої подоби, схильної до швидких видозмін.

„Боротьба кляс” обернулась тут у боротьбу юній — збірних малих рівноправних воль проти індивідуальних великих воль. Два партнери за шахівницею з рівною нагодою виграти. Питання соціальної рівності, як і всі інші проблеми співжиття людей, а в то-

му числі питання індивідуальної, як моральної, так і юридичної свободи, знайшло на цьому обширі зовсім відмінне, часто протилежне до європейського, рішення. Свобідна воля зі свободним вибором, почуття обов'язку, справедливості, нарешті почуття гуманності знайшли тут практичне, обов'язкове застосування, але не за європейськими, часто нереальними, переважно емоційними, а то й метафізично-утопічними доктринами, а за вимогами й потребами щоденного діяння, яке тут названо „нашим способом життя”.

Вражає, як тут мало доктринерських „ізмів” — соціалістів, комуністів, фашистів, не зважаючи на те, що американець любить своєрідне сектантське відношення до своїх кодексів віри. І навіть у стосунках з Богом в американця переважає не доктрина, а „свобода вибору”. Можливо, ніде інде немає стільки відмінностей вірування в Божу силу, як саме тут. Це величезна мозаїка сект, інколи дивовижних, а одночасно це майже милозвучна гармонія молитви і віри. Європейці, особливо східні, скильні бачити в американцях гіпокритичних фарисеїв, які будують пишні храми з амбіції і відвідують їх лише за звичкою або задля самореклями. Європейцям не легко збагнути, що релігійне почуття може бути не конче містичним, а звичайним „знаю, що є Бог”, який створив мене таким, яким йому хотілося і яким я мушу бути. Для чого та містична надвіра або таке ж містичне безвір’я? Чи немає тут середньоаритметичної формули єднання з Вищою Силою? Марк Твейн у „Листах із землі” добродушно висміває дитинячо-наївні уявлення про силу Творця всесвіту, але в цьому нема його заперечення. Це ніяке толстовське „шукання віри”, ані твердження астронавта Ніколаєва, який, кілька разів облетівши довкола Землі, заявив, що він там не бачив ніякого Бога. На відміну від астронавта Джона Глена, який, побувавши у космічних просторах, написав: „Я не вірю в Бога, я **ЗНАЮ**, що є Бог”. Людина, яка починає думати категоріями світляних років, не має сили заперечити логіку найвищої Розумної Волі у такому космосі. Байдуже, чи ми її бачимо, чи не бачимо.

Від самого початку, можливо від першого дня американець був змушений бачити і сприймати явища не крізь окуляри чи його досвіду, а власними очима. Найбільші фантасти, найдодчайдущіші мрійники, найсуворіші аскети, найнетерпиміші сектанти, як і найбезоглядніші гангстери були примушенні думати силою фактів, статистики, конечності, закономірності. З цього постала критична і скептична постава до кожної визначені наперед доктрини, байдуже якого б походження вона не була. Не перевірені на практиці факти, зловлений злодій, якому ще не доказано зло-

чину, не підлягають засуду. Це лише об'єкт довгого дослідження прокурорів, адвокатів, психіатрів, присяжних і нарешті суддів. Щоб охоронити право слабих, щоб ствердити не так злочин, як його причину, створено складну, затяжну процедуру перегляду кожного найдрібнішого деталю справи, розтягаючи інколи судові розправи до неймовірних розмірів, не забуваючи при цьому і відомого „п'ятого додатку” до Конституції, який гарантує право підсудному не складати зізнань, які можуть йому пошкодити.

Добре це чи не добре, але це — вияв бажання додержуватись міри справедливості. Дармащо це спричиняє в цій країні багато труднощів у боротьбі з порушниками правопорядку. Бо, либо ж, ніде в світі порушники законності не користаються такою поблажливістю суддів, як саме тут.

Як сказано, це спричиняє цій країні велики труднощі з утриманням ладу, загострій клімат свободи п'янить незбалансовані пристрасті, викликає вуличні забурення, гангстерські ексцеси, хуліганізм підлітків, шантажуючі страйки, витівки екстремістів, а останніми роками погромні расові забурення потрясають спокій великих міст країни. В Європі, особливо Східній, подібні справи рішались і рішаються просто — колись козаки, нагай, тепер танки, кулемети, при чому з жертвами не рахуються. Тут це знов таки довга, марудна процедура поліційних органів, зумовлених різними правилами, а коли вже викликається військо, то це діється під контролем преси, радіо, телевізії, на очах всього світу. І дуже часто винними лишаються не порушники правопорядку, а ті, що їх поборюють. „Брутальність поліції”, — найулюбленніша вимівка кожного злочинця.

А все ж таки Америка є країною законності й порядку. І справедливости. Заперечувати це можуть тільки ті, що не бачили й не знають іншого ладу і законності, або ті, що цього не хочуть бачити. Об'єктивно, це законність і порядок сильної, свободідної, суспільної категорії, це діяння з позицій права, правди і глибокого переконання, що саме ці чесноти перемагають і перемагатимуть завжди.

І взагалі Америка виросла на вірі в перемогу. З усіма її труднощами. З усіма перешкодами. Вирішальними й невирішальними. Внутрішніми і зовнішніми. І в основному — Америка від початку свого буття і до наших днів цю свою засаду ретельно переводила і переводить у життя.

Не зважаючи на свою безісторичність, брак великої традиції і, можливо, тривалої оцінки явищ, за цей порівняно короткий ча-

сово і безмежний просторово період державного життя Америка витворила своєрідну породу людини, яка відрізняється духовими, а то й фізичними прикметами від решти людства. Можливо причиною цього інший клімат, інший простір, а можливо також інше моральне середовище, але які б це не були причини Америка витворила цілком нову композицію людського типу під кожним оглядом. Американці всіх рас відрізняються від своїх земляків, яких вони залишили вдома. Письменник Джон Стейнбек шотляндсько-ірландського походження зазначає, що в „старому краю”, в його Шотляндії, вже з першого погляду його приймали за американця. Діти новоприбулих уже з першого покоління відрізняються від своїх батьків ростом, поведінкою, смаками, вподобаннями і навіть кодексом моралі.

Загальна, світова думка з приводу цього гостро поділилась. Одні вважають американізм за зразок життя, за приклад гідний наслідування, інші, особливо прихильники марксизму, вбачають в цьому загибелль роду людського. Монстри „ненажерливого капіталізму”, „промотори імперіялізму”, для більш поміркованих, це прихильники доляра, без духової культури, без державної традиції і доброго виховання. Оглядаючи Акрополь, американець, мовляв, передусім запитає, скільки могло коштувати, щоб його збудувати.

Але чому б не любити хоч би ось такої статистики: ЗСА мають у два рази більше студентів високих шкіл, ніж ціла Західня Європа. 1966 року ЗСА мали 6,085,000 студентів, тобто на 1000 населення 31, Франція 500,000, на 1000 — 10, Бельгія 85,000, на 1000 — 9, Швеція 68,992, на 1000 — 9, Англія 410,000, на 1000 — 8, Італія 425,466, на 1000 — 8, Австрія 52,000, на 1000 7, Швайцарія 33,920, на 1000 — 6, Західня Німеччина 280,857, на 1000 — 5. У Західній Європі на 1000 населення припадало пересічно 7 студентів, в той самий час, коли мурини ЗСА мали 320,000 студентів, на 1000 — 15.

А до того не забуваймо, що в Америці жив і діяв винахідник телеграфної азбуки Морзе, винахідник електричної лампочки Едісон, винахідник швальної машини Зінгер, писальної Ремінгтон, вулканізованої гуми Гулір... Цю статистику можна було б продовжити сотнями імен, аж до визволення ядерової енергії включно... А тому ніяке диво, що найширші маси населення Америки їздять машинами, оруть, сіють і збирають збіжжя машинами, огривають хату машинами, перути машинами, копають машинами і навіть голяться й чистять зуби машинками.

Дуже часто нації, далеко старші віком і традиціями, які не рахуються з епітетами, щоб понизити гідність Америки, ні про що інше не думають, щоб тільки її „догнати і перегнати”. Але ім у цьому ніяк не застить.

Молода віком нація має велику літературу, її актори, особливо кіноактори неперевершенні, її видавництва і преса займають перше місце в світі так само, як і телевізія. 1969 року Америка мала 1695 газет-щоденників з накладом 60,640,566; недільних газет з накладом 48,959,640 примірників, 8,003 тижневики з накладом 26,088,-230 примірників. 1966 року Америка мала 4,460 видавництв і випустила 30,050 назив книжок. Не враховуючи величезної кількості видань урядових. З кожним роком тираж книжкових видань по-більшується на 5%.

А до того кожна ліпша книжка, крім звичайного видання, перевидається т. зв. кишеньковим виданням, часто мільйоновими накладами за дуже низькими цінами. А ще до того 8,000 публічних бібліотек з їх чисельними філіялами, випозичають читачам 1,500,-000 книжок кожного тижня. Не включаючи до цього бібліотек університетських, урядових і приватних.

Європейцям не легко повірити, що американці утримують на високому рівні, з доброю оплатою виконавців, 1,200 симфонічних оркестрів і закуповують річно 35,000,000 концертових квитків. Не забуваючи, що радіо- й телевізійні пересилання постійно передають концерти й опери, як також не забуваючи, що такі ославлені місця музичного мистецтва, як Голлівуд, Бродвей і багато інших, є також величезними розсадниками музичні культури високого рівня.

І все це не могло статися випадково. Як відомо, Америка була завжди жадібна на творчі таланти, будувала не лише хмаросяги, мости й дороги, але також палаці мистецтва, бібліотек, науки, музеї, до неї тягнулися творчі таланти, як метал до магнету, кожний композитор, музика, співак, артист прагнув потрапити до Америки.

Інколи люди люблять собі пригадати, як 1872 року Америка вітала у себе віденського „короля валсьу” Йогана Штравса молодшого після тріумфального концертового походу по всій Європі, де вітали його монархи Відня, Берліну, Лондону, Парижу й Петербургу. Його запрошено до Бостону, де він виступав перед стотисячною публікою у гіганській, спеціально для цього побудованій залі, у якій його „Блакитний Дунай” виконала оркестра з 2,000 музик, з додатками звуків дзвонів, ковадла і навіть підвішених на спеціальній рамі залізничних рейок. „Це була справді не-

самовита метушня, якої я ніколи не забуду", згадував пізніше Штравс. Його гонорар становив 100,000 доларів. Далебі, гарний шматок навіть на наш час!

Сюди тягнуло і тих найблискучіших — Дворжака, Чайковського, Карузо, Шаляпіна, Падеревського і інших і інших.

І слід додати, що до цього залишко-гранітного Ельдорадо тягнулися не тільки музики та поети і не тільки колись, бо й до днів наших ця течія найкращих інтелектів світу до цього континенту не припинилася. І так за один тільки 1966 рік з Британії прибуло сюди понад 1000 інженерів і науковців, понад 500 науковців і техніків прибуло зі Західної Німеччини, 3,000 з Австрії, 2,000 зі Швейцарії... з Італії, з Японії і навіть гордої Франції де Голля. Країні лікарі Індії, Пакістану і Латинської Америки, таких не багатих на інтелект країн, шукають місця в Америці. Шукають там, де його багато і де знайшли його такі марканці імена, як німецький Айнштайн, російський Стравінський, український Сікорський і безконечно багато ім подібних, які спільними творчими зусиллями будували й будують цю справді „поему без слів”, Америку.

ПРО СОЮЗ НАД ГУДЗОНОМ

Це чиста ню-йоркська казка той Союз над Гудзоном, офіційно і формально УНС або Український Народний Союз. Пригадую на диво ясний, соняшний і навіть дуже теплий день, хоч це було 15 лютого 1967 року. Клімат Нью Йорку примхливий — то сніговій, то зливі, то спека і завжди хмародерно-великі, але скажіть про це будь-котрому мешканцеві „Давнівну”, Бронксу чи Брукліну і він вам заявить, що такого клімату, як в Нью Йорку, немає ніде на плянеті, так само, як і нема ніде інде Нью Йорк Стейт Більдінгу або будинку Об'єднаних Націй.

Пригадую, ми стояли з приятелем, тодішнім головою Об'єднання Українських Письменників в екзилі, Григорієм Костюком у сквері Центру Рокефеллера, спостерігаючи маєстатичність і гармонію цього поєднання бетону, заліза і сонячного проміння, бажаючи злагнути сенс і мету саме такого людського вияву. Зір не сягав до верху цього колosalного витвору інтелекту і рук людини.

Архітектура, можливо, не така „вічна” творчість, як „Дев'ята Симфонія” чи, скажімо, „Гамлет”, і, стоячи на самому верху цієї

Союз над Гудзоном: вгорі — долішня частина Мангеттену, світового фінансового центру, внизу — могутня Українська Будівля Українського Народного Союзу, по другому боці Гудзона в Джерзі Сіті, Н. Дж.

Головний уряд УНСоюзу, обраний на Третій Конвенції, що відбулася в Мт. Кармел, Па., 1896 року. В першому ряді (сидять зліва): Ю. Хиляк — гол. касир, І. Глова — голова, о. І. Констанкевич — радний. У другому ряді (зліва): о. І. Ардан — радний, о. Н. Стефанович — радний та о. Н. Дмитрів — гол. секретар.

будови і оглядаючи далекі, сині обрії, чомусь приходила на думку атомова бомба, про яку в наш час ведеться стільки мови. Що сталося б з цих будівель, коли б на них упало з висоти небес кілька подібних об'єктів руйнної сили?

Але ми вже бачили руїни Гірошіми, Варшави, Берліну, Штутгарту. Знаємо руїни Єгипту, Атен. Будувати їй руйнувати — це продовження того ж процесу, і справа не в руїнах, а в наставленні щось творити.

Головне, що хотілося пізнати, це наші власні спроможності у супоставленні до всього того, що бачать очі і сприймає розум. Підняться вище, можливо найвище і запліднитись духом цієї величі процесу життя. І ніде, можливо, як на шпилі такої, як ця, будівлі, з таким краєвидом воїстину гіантських діл людини, ми можемо зважити і піznати ці самі малі власні співвідносини з усім, що нас на цій землі оточує.

І хотілося б про це все сказати словом. Знайти вислів своїх спостережень і передати їх можливо більшим і кращим від нас самих. Щоб їм щось підказати і їх підготувати на більший і величніший подвиг. І саме в течії цього наставлення думки і з цієї висоти бачення хотілося б дивитися їй говорити про Союз над Гудзоном.

Я прибув о годині п'ятій вечора, вже затемна, під зливний дощ турболітаком Американської лінії з Торонто в Канаді. Учора в Торонті була снігова хуга, мій літак на три з половиною години спізнився, летів на висоті двадцяти восьми тисяч стіп, понад хмарами, під яскравим сонцем і в синьому передвечірньому небі, а вже над Нью Йорком потрапили ми в непроглядний туман, щоб ще за хвилину приземлитись знов під зливним дощем на летовищі Ля Гвардія . . .

Нью-йоркський собвеї неймовірно брудний, грюкотливий і перенатовплений людськими масами з перевагою чорних і сливково-брунатних облич. А все разом це спресована людська мішаница з усіх континентів. Людина дивиться на людину, вугляно-чорні очі в небесно-сині, тепло Африки мішається з холодом Арктики, малі її великі серця вибивають загальний ритм, ніби годинники в годинникарській крамниці.

Собвеї-експреси женуться з неймовірною швидкістю. На зупинках на них чекають нові маси різнобарвних облич. Десятки дверей розхилюються, одні маси виливаються, інші вливаються,

двері закриваються і начинений вщерть поїзд женеться далі. Мигають зупинки, цифри вулиць, пролітають світляні точки контрольних сигналів, сидячі, стоячі й висячі пасажири драглисто здригаються. Декому щастить якось тримати в руках ранішню газету у вигляді величезної купи задрукованого рекламами паперу, деякі читають „кишенськову книжку”, деякі байдуже жують гуму або спокійно чекають на закінчення цих туртур.

Але боронь Боже натякнути ньюоркчанинові, що це невигідно. Він одразу відріже, що це — найкращі засоби модерної комунікації, що переповнення лише в годинах раннього й вечірнього „расу”, що не всі вагони собвею старі, трапляються й нові. А коли запитате, для чого у вагонах ходять озброєні, з мікрофонними апаратами, поліцай, вам скажуть, що це — для безпеки громадян.

В кожному разі мешканці Нью Йорку люблять це стовпище, цей настрій і цей коктейль рас і кольорів. У цьому тайтесь також надія на злиття, перетоплення, а також перевтілення біології, можливо зовсім відмінної конструкції цього людо-механізму. Анатомія цієї людо-маси провокує фантазію в напрямку різних байково-фікційних проектів реформації людської подоби, можливо з гумовим серцем, телячою печінкою і комп'юторським мозком. На тлі Нью Йорку це далебі ніяка фантазія, байдуже, чи дивитися на нього з глибини цього каналу-собвею, чи з висоти Емпаєр Білдингу, а чи з висоти літакового лету понад Гудзоном.

Моя сира, примітивна природа ледве чи змогла б розчинитися у таких складних розчинах, якими є вся ця формула Нью Йорку. Я лише іноді ставлю собі таке питання, що коли сам почуваю себе тут таким розгубленим і безрадним, то як могли почувати себе мої попередники, які приїздили сюди безпосередньо з Карпатських гір, не знаючи англійської мови. Залізо-бетонова звірюка чигала на них з-за кожного рогу, щоб пожерти. У романі „Про час і річку” Томас Вольф казав: „Це було жорстоке місто, але також чудове, без милосердя, але разом ніжне; люті, шорсткі і гвалтовні катакомби каменю, криці, подіравлених скель, затиканих ворожими світлами з ревом безупинної, невтомної боротьби людей і машинерії” . . .

На вулиці Фултон, сливе на краю Мангеттену, перемагаючи спротив людського натовпу, спрямовую свої кроки до виходу. Тут же зараз за бар'єром собвею вузькими, стрімкими, затоптаними болотом сходами виринаю на світло денне, де на розі вулиць Черч і Весей загубилася почорніла від часу зі шпичною вежею церковця із цвінтarem, обнесена залізною загородою, як давній

спогад про класично-джорджеанський забутий стиль вісмнадцятого століття.

І навіть не віриться, що на цій землі могли колись стояти звичайні хати, клуні, хліви, селянська церква і жили тут люди життям волячого темпу. Ця ось на десять поверхів, тяжка, сіра, подіравлена вікнами скриня телеграфу і телефону або той банк стилю „вульєр” минулого століття з його навантаженням ґзимсів, або всі ті інші велики накопичення матеріялу виразно суперечать думці, що цей простір міг бути колись звичайною поверхнею з дубами і кущами глоду, де співали робіни і бігали меткі вивірки.

Вниз в напрямку Гудзону, переступивши вулицю Черч, під найвищими в Нью Йорку хмаросягами-„блізнюками” входи до підземної лінії „Пег” із широкими сходами, які ведуть до зупинки Гудзон Тюб. Тут уже чекає новий потяг, який за 35 центів перевезе нас попід Гудзоном на другий його берег, до другого стейту, до міста Джерзі Сіті, де ви висідаєте глибоко під землею на зупинці Екчейнджа, йдете до виходу і великим витягом підіймаєтесь на вулицю Монтгомері. Це вже і є нарешті територія славного Українського Народного Союзу з його відомою „Свободою”.

Коли і де ми зустрічалися з УНС? Давно і далеко... І майже повсякчасно. Кожний з нас, людей передвоєнного часу, коли ще була Європа Ризького кордону, коли був ще Львів „Просвіти”, „Сільського Господаря”, „Рідної Школи”, коли діяла УВО, бушувала ОУН, коли газету „Свободу” читали від дошки до дошки, як проклямацію свободи життя, коли кожний з нас думав, уявляв і мріяв про Америку категоріями всерятівних рецептів людства, коли ми, малі й веселі, простягали наші руки за допомогою — тоді на першому місці був УНСоюз з Мишугою, Галичиним, Мурашком, які завжди щось десь робили, їздили по країнах, засідали, просктували, організували...

Пригадую УНС, а особливо „Свободу” дуже виразно, поминаючи безконечного Тарзана, якого наша молодь завжди читала на останній сторінці цієї заморської газети, але також її статті дуже бойового змісту, яких би годі було друкувати у царстві маршалка Пілсудського. Для мене особисто з років тридцятих „Свобода” була також місцем пристановища моїх праць, як передрук двох книг „Волині”, роману „Марія”, які приносили мені хлібодайні долари, що для нас, авторів-початківців, були так само потрібні, як повітря. Редактор Лука Мишуга час від часу, не зважаючи на навантаження працею, обдаровував мене дуже присмінimi листами з уся-

кими компліментами, а одного разу обіцяв навіть зорганізувати мені подорож по чарівній Америці.

Ця обіцянка не здійснилась тільки з такої переконливої причини, як Друга світова війна. І довершити цього довелося аж після того, коли нас послала сюди та сама Друга світова війна.

Зустріч з редактором „Свободи” Лукою Мишугою і предсідником численних установ Дмитром Галичиним мала місце ще в Торонто 1949 року у македонському ресторані. Говорилося про різні справи, а також про моє співробітництво у „Свободі”, після чого там з'явилося багато десятків різних моїх статей, і тим самим „Свобода” далі була моїм добрим і поважним пристановищем, мабуть також тому, що філософія її життя, а зокрема філософія її засновника о. Григорія Грушки, дуже відповідала моїй власній. Революції революціями, геройзм геройзмом, фанатизм фанатизмом, можливо це все корисні й потрібні речі, але коли не буде в тому твердої, тяглої, розумної логіки розбудови освіти, господарства, політики — ніякий геройзм не допоможе. Таку твердість, тяглість і логіку життя можна знайти якраз в УНС і його „Свободі”. Єдина українська установа, яка записала за собою вже понад 80 років часу, породила, виплекала і пустила в люди стільки зорганізованого доробку, що його годі навіть перечислити. А тому, коли хтось із нас появляється вперше в цьому вавилонському граді, Нью Йорку, негайно квапився побувати за Гудзоном, сподіваючись знайти там нарешті і торкнутися власними руками тієї Мекки українства — УНС...

Можливо в цілості плянетарного засягу ці три літери, УНС, займають непомітне місце, їх не знайдете у популярних енциклопедіях, але з якоєві іншої, інтимнішої точки зору ця інституція тається у собі великий, шляхетно-повчальний зміст, можливо, найскладніших людських проблем нашого збентеженого світу.

Ніхто не може сказати, чому саме часто важливі рішальні справи лишаються поза межами людського зацікавлення, так, як ніхто не може сказати, чому деякі важливі простори землі лишаються пустелями без дощу. Біблійний цар Давид, у переспіві Шевченка, міг про таке сказати:

<i>Покинув нас на сміх людям, В наругу сусідам,</i>	<i>I кивають, сміюгися, На нас головами;</i>
<i>Покинув нас, яко притгу, Нерозумним людям.</i>	<i>I всякий день перед нами — Стид наш перед нами.</i>

УНС у своїй філософській концепції мав цю проблему з самого початку свого діяння і свого існування. Люди йшли шукати долі

„на край світу” і, коли її знаходили, мусіли знайти також формулу її вислову. З цього поставали згуртовання людей, для яких часто звичайні слова і звичайні справи творили надзвичайні труднощі, щоб їх сказати. Мова могла бути косноязичною, думка могла бути туманною, рухи нескоординовані. Але все це поволі вирівнювалось, скріплювалося і набирало сили. Його початок датується ще за границю минулого століття, за часів зростання ЗСА як імперської сили індустріально-урбаністичного типу, за часів енергійного президента Гровера Клівлена з його величими господарськими труднощами, в часі перших великих робітничих страйків, коли економіка цієї країни починала набирати світового потенціялу.

Тепер це вже сіра давнина, і коли УНС може похвалитися тяжким минулим, коли в його рамках зорганізовано понад 88,000 членства з майже 500 Відділами, розкиданими по 27 стейтах і по всіх провінціях Канади, і діловим капіталом в сумі близько 40,000,000 доларів, то це лише свідчить про те, що така організаційна клітина на два з половиною мільйони наполовину зденационалізованого українського населення цього континенту пропорційно є більшою і сильнішою, ніж будь-яка інша такого роду інституція ЗСА взагалі.

Виразний і дуже міцний генеалогічний стрижінь системи УНС побудованої за строгими демократичними зasadами, початки якої сягають глибини минулого століття. Навколо цього стрижня формувалось основне ядро українства в Америці. Цілий ряд видатних діячів у різних ролях, відданих ідеї відродження і розбудови своєї етнічної групи великого американського суспільства. Формальна хроніка цієї організації нотує до цього часу двадцять вісім загальних з'їздів-конвенцій членства, які відбувалися за рідкими винятками зі строгою послідовністю в часі від одного до чотирьох років у різних містах Америки.

При чому кожний з таких з'їздів обов'язково, крім своїх стандартних, поточних звітів, справ, ухвал, позначився також окремими ухвалами не конче союзового характеру. Перша-ліпша конвенція, наприклад 22-27 травня 1950 в Клівленді, Огайо, вислава листа до президента Трумана з подякою за поміч скитальцям і з проханням піддержати українські визвольні змагання. Доручено Головному Екзекутивному Комітетові закупити посілість для побудови дому-сиротинця. Уділено на народні цілі \$12,950, на стипендії \$2,010, на допомогу хворим членам \$4,715.3 цього „уділення” пішло \$5,000 на видання книжки про Україну, \$3,000 — на Народний Фонд УККА, \$1000 — на інші народні цілі . . .

Подібний мотив домінував на кожній з двадцяти вісмох конвенціях; він постійно набирав сили й засягував.

Історія і цифри мають також свою анатомію. І густо ілюстровану книгу буття, з якої хочемо й мусимо черпати потрібні нам факти.

Згадуваний нами американський письменник Джон Стейнбек у своїх розважаннях на цю тему висловлюється, що „прийнято (а на шкільних градуаціях це є вимогою) пояснювати Америку, як дорогоцінну спадщину, яку ми одідишли... Дарунок, за-пропонований ніби сендвіч, загорнутий у пластикову обортку на пластиковій таці. Наших предків звичайно й зрозуміло запрошено до країни золота, де причащались вони молоком і медом”.

„Так не було, продовжує Стейнбек. На початку ми повзали, ховалися, утікали, були гнані, заселяли закутини землі на краях дивовижної і ворожої дичини безіменного, хижого континенту. Це було далеко не дружнє привітання. Нам ставили спротив. Ця земля не була дарунком. Початківці працювали, боролись за працю, вмирали. Вони крали, відбирали, обдурювали. Але ми побудували Америку, і це зробило нас американцями”...

Український Народний Союз все те, що з ним пов’язане, не виломлюється з цього загального американського правила. Розгортаємо сторінки його історії і читаємо, що це таке ж „відкриття Америки”, як і всіх інших паломників — відомих і невідомих, які звідкіляться і від чогось „тікали”, які пливли назустріч Свободі, і не тільки тієї, що стоїть зі смолоскипом у гирлі Гудзону, але й тієї, що стояла і стоїть на кожному березі, куди тільки не відплівав їх корабель.

Це міг бути відомий Колюмб, але й майже невідомий вікінг Кабот, це міг бути еспанець Бальбо, португалець Гомез чи англієць Релей, чи француз Ля Саль. Голляндці, шотляндці, німці, ірляндці і інші, аж поки до цього потоку людей долучилися також, під різними псевдонімами, як русини, малороси, гунгвари, православні, греко-католики, а то й просто без роду і плоду люди зі загальною назвою „расен”.

Хто вони і що вони? Якого роду? Що їх гнало за цей океан і чого там вони шукали? Чому спізнилися і де загубили долю? Хто і коли відібрав їх автентичність? Чи був це Чингіз-хан монгольський, чи цар Петро московський, а чи добре інші „брати-сусіди” турки й татари? В кожному разі, це прямі й незаперечні нащадки Великої Русі — Київської, Волинської, Галицької — всіх „білих” і „червоних” Русей від Кавказу, Дону до Тиси й Ужгороду. Вели-

ка, збірна, одноплемінна, загублена родина найкращої, найродючішої в Європі, повної молока і меду землі, на краю того континенту, під порогом Еллади, на границях Візантії, родичка скитів, антив, половців, печенігів, на перехресті доріг з „варяг у греки”, Азії на Європу... Чорна земля пшеници, вугілля, заліза... Ясного сонця й високого синього неба... Приваба готів, гунів, монголів, москалів, ляхів, лава за лавою, із-за лиманів, морів, лісів, гір, аж до тієї ситої, безоглядної „проклятої прусачки” на троні царському, „вражої матері”, що „занапастила край веселий і люд хрищений”... Скільки треба зламати шабель і пролити крові, щоб це втримати?... І яка сила могла це подужати? А тому й поклалися вздовж і впоперек границі над границями, землі Києва, Чернігова, Тмуторкані, Луцька, Львова й Мукачева були вздовж і впоперек стоптані, отруєні, обезличені. Русь сковано, вирвано з її рук право, оплюгувано й кинуто в ницість. Дуже була вона сильна, непокірна, але — одна проти десяти...

І коли це все завершилось, коли не стало Руси, а стали Росія, Німеччина і Австро-Угорщина — її нащадки були в такій же диспропорції до свого минулого, як італійці часів Гарібальді до часів імператора Августа, або греки Оттаманської імперії до часів Атен Перікла. Ніщо вже не вказувало, що це ті самі люди, з яких Володимир будував „Візантію Сходу”, Святослав Завойовник „водив свої вої на враги”, Ярослав будував свою мудрість „во граді Києві”...

Єдине, що лишилося, — вони не зійшли зі землі предків, стали підданими царя, кайзера, але заселяли ті самі простори, що й з-перед тисяч років — здеградовані, замкнуті, закам'янілі... Стримано й звужено їх інтелект, затемнено свідомість, але не змінено їх біології, що є завдатком можливості їх повернення до рівня минулого.

І найгірше в тому, що їх оминуло велике емансидаційне, дев'ятнадцяте століття — століття Руссо, Дарвіна, Менделесова з безліччю відкрить у фізиці і хемії, а також емансидації думання з його глибокими соціальними зрушеннями, які відсвіжувало уявлення про багато речей, зокрема про справу національної суверенності.

Плем'я, яке одного разу замкнулося само в собі, відкинуло всі компроміси з вимогами часу, ображене за свої поразки, убралося в жалобу пасивного спротиву, зігнорувало „добу відродження народів”, затвердло „на роздоріжжі” „убогим перелогом” і стало символом заскорузlosti на динамічному континенті, де діяли Mi-

кельянджельо, Шекспір, Бетговен, Гете... Щоб пізніше почати від азбучних істин, букви, назви з безконечною низкою бatalій за елементарно самозрозумілі речі.

І з цього інфантильного борсання вийшло остаточне закінчення Руси і тим самим початок України.

Малоросія його імператорської величності і Рутенія імперії Габсбургів були для цього замаскованим передднем пробудження зачарованої принцеси, з сантиментальним бряжчанням бандури і варварським „не било, нет і бить не може”. Але підкарпатські русини, залишивши глибокий сон доброзичливого „батюшки” Олександра Духновича, все таки перемагали, діяли і Квітка-Основ'яненко, і Куліш, а головне Кобзар Тарас — і все це разом розгорнуло й поглибило той процес аж до його вивершення 1917 року, коли за одну ніч з'явився і „дід-чорномор” Грушевський, і „полтавський сотник” Петлюра, і УНР, і Центральна Рада.

За цього самого часу відкрито також Америку. Розуміється, Америку відкривав вікінг Кабот, аргонавт Колюмб і навіть запорожець Гармаш, але для зачарованої Руси Америка була закрита. Особливо та Америка, що тоді з болями й корчами формувалася й випалювалась в горнилі протиріч і зударів однієї з найжорстокіших воєн — Громадянської війни з її 800,000 людських жертв, включаючи сюди й найвидатнішого її президента Абрахама Лінкольна.

Це було народження майбутньої імперії в зудареннях титанічних темпераментів, за пасовища, за золото, за вугілля — Америка Астерів і Вандербільдів з її 34,500,000 населення і припливом щораз нових хвиль імігрантів, яка в той час давала 300,000 заокеанських прибульців переважно з Ірландії, Англії, Німеччини, Австро-Угорщини і між якими почали появлятися також прізвища українського звучання.

Час швидкого розгортання індустрії. Прокладалися шляхи й залізниці, зшивалися південь з північчю, схід із заходом, в самому тільки початковому періоді — 1826 по 1865 роки побудовано 35,000 миль залізничної лінії, а в 1877 році вже було 122,000 миль з таким же зростанням урбаністичної робітної сили, з постійно зростаючою заробітною платнею, що доходить до інфляційного рівня, з драстичними заходами підприємців спинити це зростання, що в свою чергу викликало бурхливі страйки, особливо за президентства Веняміна Гаррісона в роках 1892-94, коли вибух перший великий страйк у сталеварнях Карнегі біля Гомстеду в Пенсильванії, а пізніше за президента Клівлена з відомим страй-

ком Пульманів, у якому взяло участь три чверті мільйона робітництва . . .

Але загально у той час господарська ситуація ЗСА значно покращала, чергова економічна паніка 1893 року була позаду, розпочалась довга доба суперництва між силами підприємців і робітною силою, зорганізованою в юнійних осередках . . . Як також вирівняння продуктивності півдня і півночі, між Америкою аграрною і Америкою індустріальною, доба, яка тривала півстоліття, витворила своєрідний стиль взаємовідносин між силами продукції і дала цьому континентові можливість згармонізувати свої продуктивні сили.

Знаний автор книги „Епос Америки”, Джеймс Труслов Адамс, каже з цього приводу, що „ані американський фармер, ані американський робітник не був таким радикальним, як це розуміють в Європі. Далебі, коли дивитись в минулість справ, за які тоді боролися — бачимо, що друга половина дев'ятнадцятого століття засадничо була дуже консервативною. Переляк, що постав між представниками великого капіталу, згодом перенесений у середовища меншого бізнесу, годі зрозуміти. Чого боялись великі капіталісти — це постійно зростаючої контролі збоку федерального Уряду. Змагання відбувалося не між капіталізмом і соціалізмом або комунізмом, а між класами, які глибоко вірили у свою капіталістичну систему. Це діялось між великою людиною і малою людиною, між збирачами багатства та сили і між людиною, яка домагалася можливості творити своє життя і жити в мірі.

Це був такий же старий конфлікт, як і американська Конституція — далебі, як ціла американська революція. В гаслах революції, як і в проголошенні незалежності, проста людина спонукувалась до боротьби, щоб доказати, що вона важливіша і здібніша, ніж та, як її розуміли провідники. Помалу-малу проста людина стала успішно вимагати для себе місця, гарантованого їй в проголошенні незалежності” . . .

Цивілізована Європа бачила Америку, як міраж майбутнього людства, „з новим і праведним законом”, де людина кожної крові і мови може знайти собі місце. І тільки від неї самої має залежати, як це місце буде використане.

Але коли кожна людина створена рівною, як твердить Конституція цієї землі, чи такою ж рівною створено її інтелект? Це питання вимагало коментарів. Ні Джефферсон, ні Джексон, ані навіть Лінкольн не спромоглися на точну відповідь. Емігранти, які зривали з Європою і пускалися „в далеку дорогу на край світу”, не

завжди були аж такі рівні в дусі і засобах діяння. Одні, як, наприклад, Джон Астер, прибували, щоб „нічого не робити” і залишити по собі (1848 року) 20,000,000 доларів фортуни, інші, а таких була більшість, прибували, щоб „тяжко працювати” і „заробити лише кусень хліба”. Питання цих і тих — питання не конче соціології, а можливо також і біології, і клітин мозку, і тілець крові... А також і певної мозкової вправи, досвіду... Люди, які не мали можливості підозрівати, що в їх мозковій коробці міститься щось трохи більше, ніж звичайний розум, такі люди не могли покладати великих надій на саму назву Америка, бо Америка це 3,735,233 квадратових мілі простору, це мільярди тонн вугілля, океани нафти, гори заліза, копальні золота, це ліси, це лани, ріки, океани. Це промисловці, торгівці, фармери, банкіри... Це ловці, це винахідники, конструктори, білі й чорні, люди, пильні робітники і ледарі, включно з гангстерами і повіями.

І кожний, хто покидає Европу для Америки, мав право „свобідного вибору”. Хто за чим і для чого покидає Европу? Малороси, русини та всі інші царсько-кайзерівські підданці покидали її переважно з наглої потреби. Малороси, наприклад, мали свою власну Америку, що звуться Сибіром, куди вони могли дешевим коштом емігрувати або куди їх інколи засилала поліція, а тому, коли хтось з них, ще й „тікав” до Америки, то було це здебільша з конечності. Чимало незнаних конокрадів поробилися колюмбами тільки тому, що це було вигідніше, ніж сибірська каторга. В Америці вони могли продовжувати свою професію на Далекому Заході або в Чікаго, торгуючи нелегально горілкою, а то й навіть іти на Сієри шукати золота. Історія здебільше ними не цікавилася, і вони розчинилися на землях Колорадо, Ельдорадо, Каліфорнії. Їх перекручені прізвища ще й сьогодні можна зустріти по всій території ЗСА — з Макогона ставав Мек’Огон, з Лисого — Лісей — зрештою, дуже природне лицедійство Америки часів „Дикого Заходу” з її „золотими гарячками”, а то й просто у безмежних преріях ковбойства з їх мільйонами коров’ячого інвентарю.

Але могли бути й інші, от хоч би аж там у далекій, замороженій Алясці, що її, як відомо, відкрили і підкорили козаки імператорської величності, між якими не могло обйтись і без наших вовків-сіроманців. Горе лише в тому, що люди цієї породи з якоюсь незрозумілою вп'єтістю не хотіли залишити по собі чогось записаного. От протанцює такий козак-невмирала вісімдесят років від краю до краю плянети і, крім своєї люльки, нічого своїм нащадкам не лишить. Його місце на землі затретися, його імення розві-

ється з вітром, дармащо густо-часто ці люди могли навіть підписати своє імення, а то й навіть закінчiti десь якусь бурсу.

Залишились хіба напівлегенди, напівспогади, як от хоч би про одного невтомного мандрівця 60-70-их років минулого століття — революціонера, соціаліста, співробітника герценівського „Колокола”, службовця царського посольства в Аtenах, утікача від царської „охранки”, атонського ченця-схимника, одного з перших, уже записаних, імігрантів до цієї країни, сина священика зі села Кривені на Київщині і нарешті також священика, о. Агапія Гончаренка. Його шлях до Америки проходив через Лондон і через Царгород, через Атонську гору і через Єгипет — довгий, нерівний, бурхливий, з усілякими пригодами, атентатами, як і слід такому Маркові Пользові у рясі православного духовника і папасі запорізького козака, з бородою патріарха.

Чи не нагадує він в чомусь Джона Августа Саттера — засновника відомого форту в долині Сакраменто в Каліфорнії з 1839 року, першого піонера того чарівного краю на березі Пацифіку, великого мандрівця, ренчара, співпричинника приолучення Каліфорнії до Стейтів і нарешті великого невдаху-банкрuta, який доживав віку з ласки Уряду у Вашингтоні.

За свідченнями о. Гончаренка, що переповідає також у „Пропам'ятній книзі” УНСоюзу редактор „Свободи” Лука Мишуга, а за ним також і інші зацікавлені, що до Аляски, а згодом і далі вздовж узбережжя Каліфорнії аж до Сан Дієго допливали українські козаки, які допомагали російському капітанові Берінгові 1724 року досліджувати цю велику, північну землю. Число їх, либо ж, було досить велике, бо коли 1867 року Аляску продано ЗСА, там зсталося коло 20,000 козацького племені. Американці прийняли їх спершу за якусь особливу породу індіян, але згодом довідалися, що це прибульці із Східної Європи, з землі козацької, української.

Розуміється, що таким припущенням користуються, щоб вяснити походження всіх поселенців Американського континенту, включно з інками, ацтеками і рештою „індіян”, але чи можна наших чубатих звитяжців, які на „дубах” перепливали Чорне море, громили Трапезунд, билися під Москвою, під Віднем, які оселилися за Дунаєм і на Кубані, чи можна їх перепrowadити через Берінгову протоку аж до Сан Дієго на Пацифіку — сказати це без вагання годі.

Однаке, хто знає... Шлях Магеляна, Жуана Кабрельо і інших знаних мандрівників став би такою ж легендою, коли б вони не залишили писаних свідчень. Теперішні американці переконані,

що їх континент відкрив не Колюмб, а вікінги далеко перед Колюмбом, але Колюмб — це „писані історії”, а вікінги лише саги і здогади. Лишається хіба додати, що мова легенд переважно лягає в основу релігійних вірувань. У неписаній історії залишається багато „світових потопів” і „веж вавилонських”, що їх годі прийняти за чисту монету, однаке кожний такий потоп у очах сучасників міг постати зі звичайної повені Тигру й Ефрату, зважаючи на те, що в ті часи поняття світовості було мітом і легендою.

Знаємо, що козаки запорізькі й не запорізькі любили вештатися по широкому світі, бо це вже така була їхня „козацька доля”, і це ж вони придбали для царя росів Сибір і Аляску, але не були добрими літописцями. А тому й їхній нащадок Агапій Гончаренко, навіть видаючи свій „Аляскіян Геральд”, у якому з першого ж числа розказував своїм землякам про „дивні ідеї поета Тараса Шевченка”, для якого „не було у світі другої України, ані другого Дніпра”, що переповідав „Кавказ”, „Посланіс”, „Думи мої, думи мої”, не залишив конкретних записок, як це звичайно робили подібні до нього мандрівники інших народів.

Але „з усіх емігрантів, що прибули до Америки, таки найнепраслівішим був український емігрант”, — такими словами починає свою оповість про цю справу Лука Мишуга — наймарканінший, після о. Григорія Грушки, редактор „Свободи” і видатний пропагатор справи УНСоюзу. Писав Лука Мишуга про „нашого емігранта” із заходу України, з Галичини, Буковини, Закарпаття. „Іхав чоловік за море — світ за-очі”, зривався зі своїх століттями засиджених місць і прямував на край світу шукати долі. Не знав англійської мови, не думав категоріями міста. На Галицькій землі 30,000 ліліпутових парцельок, з яких годі вижити — 16-24 сотики за день роботи, до того шинкарі, шахраї, лихварі, 2,500-3,000 ліцензійних господарств в ціні не вище як 40 доларів. А ще до того процесування за межу, за курку і 100-120 річно церковних свят, тобто днів дефіциту.

„Поети і письменники описали ту трагедію, яку переживали емігранти”, — стверджує Лука Мишуга. Писав про це й Володимир Короленко („Без язика”), писало багато інших, переважно віршописців, але з нашої сьогоднішньої точки зору ствердження самого болю, горя, розлуки, безсилення, нужди справи ніяк не змінює... „Чув біль у серці, а слізози пекучі і очі, і лиця зросили мені” (Сава Чарнецький), „Вони не просили, у слізах молили, щоб ви на чужині по-божному жили” (С. Мусійчук). Один монотонний, мов звук трембіти, мотив, який можна розуміти, але якого

не можна брати за рішення, за виправдання, за ідеал. Можливо вже час також робити хемічні аналізи цих слів і цього горя, і тих ліліпутних господарств і, можливо, треба шукати їх причини далеко поза видимими ознаками „горя”. Не соціальні умови, не брак простору, не матеріальні злидні... Небезпечніші „люті воріженьки” влізли до душ наших... І, мабуть, не плакати і не скаржитись „на долю”, можливо, гарячим залізом почати випікати того рака інтелектуального безсила, що поставило нашу людину на цю найнижчу ступінь европейського суспільства. Байдуже як, чим і хто коли завинив. В основі кожної такої поразки лежить та чи інша недорозвиненість біо-психології. Якась патологія центрів думання, параліч вольових категорій. Стоїть дядько перед брамою панського палацу і розважає: „А ци я знаю, ци можна сюди ввійти. А що, єж вібіжит і дастъ у писок? А відки я знаю, що не дастъ?”, оповідає В. Стефаник. „Я живу так, що гаразд не знаю, — переповідає Володимир Гнатюк думку такої ж істоти в листах „З Угорської Русі”. — Живу із-за рук. Та киб жив із-за рук, най би було; айбо четверо дітей у мене. Із-за рук уплачю усяку дань. Вадь коби заробок був усе — най би було, айбо не є заробку все, а в зимі нігде не є його туй, хиба тко свої воли має — айбо тому не є біди. Земли только'мъ мав, що нігде уйти з хижі вон. Синну'мъ коровицю мав і на уту плачу три сріберни в літо пасового”...

Для соціаліста, „матеріаліста” це явище ясне: поневолення, визиски, умови й обставини. Воно зовсім неясне для думаючої людини. Чому і як здорова, нормальна людська істота потрапляє нараз у таке безвихіддя? І коли ми хочемо вказати на якийсь вихід, то саме люди нашої Америки, переважно також прості, обережно почали його шукати і знаходити. Безнадійний Іван з Унгварської Руси, задубілій віками безпорайко, потрапляє до Америки і починає жити. І яке щастя, що тут не було доктрин і „ізмів”, а конкретна, щоденна, буденна праця. І добрий приклад. І ясна мета. А ще добре, розумні люди, які надали Іванові людської форми. Відчуття суспільної норми, організаційної системи поведінки і бажання рости та змагатися.

Америка, до якої були звернені очі всіх безнадійників, поступає з надміру динаміки, зі спраги творчості, з наснаги, ініціативи. І саме вона була найкращою санаторією для усіх знедолених, спаралізованих, покривджених. Богонь її динамізму палив і спалював кожну неміч, яка сюди потрапляла. Не було часу на квиління. Людина діяла, квапилася, змагалася — тяжко-нетяжко, справедливо-несправедливо, а жила, „дороблялася”, усамостійнювалась,

вирівнювала хребет, набиравась віри в себе і — перемагала. Кризи, банкрутства, нові спроби, нові успіхи, а все разом темп Америки.

А всезнаюча статистика, наприклад, з років 1885 по 1894, стверджує, що до берегів Америки з Великої Британії (Англії, Шотландії, Валлії і Ірландії) прибуло 1,189,000 нових емігрантів, з Німеччини — 984,000, зі Скандинавії (Данії, Швеції й Норвегії) — 652,000, з Австро-Угорщини — 476,000, з Італії — 474,000, з Росії (Московщини, України, Польщі) — 379,000.

Можна твердити непомильно, що в числах емігрантів з Австро-Угорщини і Росії переважна частина це були русини, рутенці, малороси, з чого, наприклад, такий граф Лелива в „Русько-Американському календарі” з 1897 року стверджує, що „на величезній просторіні Сполучених Держав, від Нью Йорку до Сан Франсіска, від Ріо Гранде до джерел Міссурі, живе до 200,000 русинів”... Може бути й інша статистика, але одно ясне, що до основної чорноробочої сили того часу, десь після ірляндців, поляків і литовців, додалися рутенці.

Як це сталося? Дуже просто, а разом дуже зворушливо, а інколи й мелодраматично. Для людей українських Карпат зі задимлених хаток, далеких від великого світу така подія, як виїзд за океан, мусіла бути потрясаючою. Це міг бути сільський поет, непоправний мрійник, грач на сопілку, місцевий мудрагель, романтичний бунтар. Інколи це був наймит, заборгований батько родини, неохочий рекрут гунгварського війська. Один з таких, мабуть, вільнодумний місцевий Сковорода, підписаний Гр. Гр., залишася нам у „Русько-Американському Календарі” свою „поезію” на цю тему, в дусі і стилі тодішніх досягнень цього роду словесності, яку можна назвати балядою чи піснею і співати на мотив шахтарських чи пастуших пісень коломийкового ритму:

*Ой, погана се робота
У жида служити.
Ой, Боже мій милосердний,
Як на світі жити?
Ван, знайшлися добрі люди,
Мудру раду дали:
Грошей мені позигили
Та їхать казали
Куди везли і де везли,
Того я не знаю.*

*В далекую Америку,
Чрез широке море!
Там затопиш, віщували,
Свою біду-горе!
У неділю, вранці рано,
Ми з селом прощались,
Як до церкви на утреню
Дзвонити погали.
В тім Гамбургу, в півжидівськім,
Взяли нас агенти,*

*Аж в Гамбургу зупинились,
То ще пам'ятаю.*

*Як ворони, обступили,
Кригать: „Чи маш центи?”...*

Ця поема скандується досить протяжно і оповідає про цілу подорож завзятого русинського Колюмба з невід'ємною для нього скаргою на життєві умови, з традиційним жидом, який звичайно відігравав у його житті рішальну роль. Він міг бути і його господарем, і його банкіром, і агентом, і, нарешті, дорадником та працедавцем у самій „Гамеріці”. Усе життя цього філософа проходило під знаком всюдисущого і всезнаючого жида. Сантиментів, розуміється, не було. „Як ворони обступили, кричать: „Чи маш центи?” Мудрий Мошко Іцкович має за собою тисячі років мандрівного життя, він набув свій досвід і знання довгою, впертою працею з роду в рід, протягом безлічі поколінь, для яких батьківщиною було „убі патрія, убі бене”. До того він має інстинкт відчуття вартостей, вийняткову здібність пізнавати ті чи інші явища і негайно підкоряті їх за свою вподобою.

Цілком відмінна ситуація нашого поета-наймита, трагедія якого в повному розмірі почнеться вже на цьому узбережжі. Піонер часів Релей чи пілігримів знаходить тут ворожість первісної, незайманої природи — живої і мертвої, людини і звірини. Перед ним лежав незнаний, незмірний континент, який треба було перейти, зміряти, підкорити своїй волі.

Відмінну ворожість знаходить тут наш піонер-наймит. Його ворогом були залізниця, корабель, причал, митниця, урядовці, агенти, вулиця, будинки. Це були його дикі звірі, його індіяни, його бездоріжжя, його праліс. Вулиця Нью Йорку в його очах набирала вигляду упиря, з-за кожного її рогу чигала на нього якась смертоносна потвора, він стояв тут німий, самотній... Стільки людей, а він у безлюдді, стільки будівель, а він без даху над головою, стільки іжі, а він голодний, стільки галасу, а він німий, як риба. О, як було б гарно, коли б хтось підійшов й запитав його мовою, хто він, звідки, якого роду, чого шукає, допоміг і скерував. Він вимагає лише одного: праці. Роботи. Наїстися. Послати трохи грошей жінці й дітям. Він не піде жебрати, грабувати. Він кришталево чесна, чиста людина. Його ці чесноти такі великі, що в цьому великому, нечистому, гамірливому Вавилоні видаються злочином, з яким треба ховатися від очей людських.

І хто міг підійти й запитатися? Звичайно, жид. Мошко чи Іцко з Криворівні чи Сваляви, тепер 11-ої вулиці, який тут торгує старим одягом, посередничас в пошуках праці. Він і спитає, і по-

радить, і заведе, і покаже, і передасть з рук у руки. Це коштуватиме комусь кількамісячного заробітку, але питання Америки буде розв'язане.

Газета „Свобода” з тих часів переповнена балядами про таких лицарів. „Заки такий русин, — оповідає вона, — приїхавши до Америки, допитався до своїх краянів, мусів перетерпіти всяку нужду і біду, голод і холод, а часто переплачував за це життям і гинув десь у незнаному місці, в лісовій ярузі, а тіло його накрила хіба впала зогнила деревина”. Питання „краян” було питанням бути чи не бути, мати сусіда, мати живу, свою, вже осілу людину десь у якісь долині Коннектикату, Гудзону, на фармах Огайо, в копальні Шенандоа, дібратися туди, обніти друга, брата, товариша, наговоритися про своє село, обговорити кожну куму, кожного вуйка, розказати про кожне свято, весілля, христини, мерлинни, випити по-християнськи „за здоров'я” і затягнути стару, знану, свою рідну пісню, залити горе, болі і рани. О, це вже піде! Це ж бо Америка! Дакота-не-Дакота, ми вже вдома, на місці, свої, разом. Ось нас тут уже громадка — десять-двадцять родин, а там би ще церковцю та отця-превелебного, а там, диви, і фарма, і четверо коней, і гурт корів, і поле. Роки за роками, і русин-наймит уже на повну губу господар, більший і кращий, ніж той з його села пан, до якого боявся на поріг ступити.

Але це недавалось задарма! Що ні, то ні. Іван працював тяжко. Від світання до смеркання. Корчував ліс, розорював переліг, сіяв зерно, збирал урожай. Не жалів ні рук, ні спини, заливав своїм потом прерії. Виписував Марічку з рідного села — солодку, як ягідку, оплачував їй дорогу, зустрічав, як королеву, а там, диви, весілля на всі фарми, столи від їжі гнулися, пили і співали гейби сказалися. А там і діти поспались . . . Ще рік, ще десяток і повний двір машинерії, а там і перший „форд”, і Іван тепер не Іван, а Джон і звуть його „містером”, а там і „джентльменом”, і мова його стас рвучкою, гострою, певною. Де поділися всі ті скарги і плачі? Його тепер не вбереш у межі ніякої Дуклі. Без нього і президента не виберуть, і закону не напишуть.

О, Америко, Америко! Яка ти чаклунська! Як ти вміш людину перевтілити. Без ніяких мудрих книг, ніяких барикад, ніяких Че-Ка. Зі своїми примітивними Іванами орала прерії, копала вугіль, промивала золото, зводила хмарочоси.

Питання вічне і морочливе: чому до цього часу ніхто з великих не дав мудрої відповіді, що, наприклад, всезнаючий „Капітал” не знайшов тут читача, а разом з цим тут розв'язано стільки пекучих

питань „капіталу і праці”, що їх ніде інде не вдалося і, мабуть, ніколи не вдасться розв'язати краще?

„СВОБОДА” НАД ГУДЗОНОМ

Кожний, хто припливає до Америки через Нью Йорк, перш за все бачить відому бронзову, проекту француза Ф. А. Бартольді, на 151,51 фута заввишки, скульптуру з назвою Статуя Свободи, подаровану З'єднаним Стейтам Америки французькою владою з природу їх століття і споруджену 1885 року в гирлі Гудзону на острові Бедло.

Статуя Свободи зроблена у вигляді жінки в староримській туніці, з вінком на голові і смолоскипом у високо піднесеній правій руці. Від 1885 року цей символ стільки разів зловживано, так часто викривлялося його на вулицях міст Європи, на барикадах з червоним прапором, на фронтах революції з мільйонами людських жертв, що про це годі розповісти звичайними словами, аж поки не дійшло до Леніна, до Сталіна, Гітлера...

Але Франція Третьої Республіки, за президентства Франсуа Греві, під гаслом „ліберте, егаліте, фратерніте”, все ще вірила у Свободу, як вияв найвищого прагнення людського духа, а тому не могла знайти кращого подарунку на ювілей століття ЗСА, як саме цю статую, зі щирим переконанням, що саме там, на тому великому, новому, динамічному просторі вона знайде, нарешті, свій практичний вжиток. Ані Франція Робесп'єра і Паризької комуни, яка в той час презентувала Європу, ані ті голосні й настирливі, в той час нові ідеї майбутніх революцій, не давали гарантії, що народжена там Свобода зможе розвинутись у кліматі задавнених, перестарілих суспільних традицій, перенесених з минулих, класичних культур з їх спекулятивним поняттям цього абсолютноного, неподільного скарбу людини.

І лише Америка „з народу, через народ, для народу”, а головно „нового і праведного закону”, із зasadничим переконанням, що від народження „кожна людина є рівною”, байдуже, як ту рівність використає кожна індивідуальність, лише ця Америка дістала той вийнятковий патент на широке й найширше користання цією великою благодаттю.

Про це знали не тільки Франція часів Золя, Гамбета, Пастера, а також кожна ясного думання людина того часу. Тільки в Америці свобода може переливатися через вінця. Тільки тут можна, іменем свободи, безкарно палити будинки, битися з поліцією, збезчещувати президента . . .

При в'їзді до Нью Йорку, у тому ж гирлі Гудзону, лише півмілі далі, поминувши Статую Свободи, на березі Нью Джерзі, насупроти долішнього Мангеттену, в будинку Українського Народного Союзу, на першому його поверсі, на дверях напис: „Свобода”. Але це вже не статуя, а газета. Писана малознаною, віками заперечуваною, призначеною на загибель мовою.

Історія, а також суть цієї газетної появі виповнена особливою посвятою, жертвою і найвищими почуваннями людської душі . . . „Український щоденник, рік 1893, Джерзі Сіті і Нью Йорк . . .” „І чужому научайтесь, свого не цурайтесь”. — Т. Шевченко. З рівнобіжним латинським заголовком і знаком тієї ж Статуї Свободи, на якому вставлено знак тризуба в обрамленні лаврового вінка і двох прaporів. Отже, цього нашого 1963 року, коли ми пишемо ці рядки, вона має 74 роки життя.

Перші числа „Свободи” мали чотири сторінки дуже старого друку, йорчиковий правопис, і виходили раз на два тижні накладом 2.200 примірників. Зворушлива, сливе на цілу сторінку, радісна передовиця: „Братя русини! Народе Руський! Родимці! Пускаючи цей перший номер нашої часописі в широкий світ, кличемо Вас щироруським братським голосом: прийміть і привітайте, як свою, „Свободу”!”.. Говорилось мовою Біблії, порівнювалось „народ руський” з народом ізраїльським, пригадувалось Мойсея, який вивів жидів з неволі „жорстоких деспотів фараонів”, стверджувалось, що й „народ руський до сего дня стогне, конає в невольницім ярмі під чужим пануванням”. Що він „мусів віками стояти на варті і проливати свою кров на полю битви з дикими гордами татарськими і бусурманськими, щоб своїми благородними грудьми зділати непрохідну стіну для європейської цивілізації против азійського варварства”. „Правда одна може дати нам свободу”. „О, незломлена сило руського духа! О, віро руська, твердіша от гранітних скал віковичного зеленого Бескида. Русин бурлака на чужій землі нікому не знайш, всім чужий, не свідомий ані язика, ані права того народа, куди заблукав. В короткім часі, працюючи мов хробачок під землею, за тяжко зароблений гріш сам набудував собі руські церкви без жадної чужої помочі; позакладались руські брацтва взаємної помочі — словом, скинувши зі себе полатану

гуньку, показав, що в него за сила, наколи чужий го не гнете, не запрягає в ярмо неволі” . „Слава, слава да честь Тобі, народе мій! Хто ту в Америці твій хліб єсть, а за твоє добро і твою просвіту не дбас, да буде Богом і людьми проклятий! Ти во власних силах ішов дорогою до правди, а правда до свободи, но тепер оглядаєшся за провідником, котрий би повів Тебе до храму свободи. Тим провідником власне єсть часописъ „Свобода”. Нашою задачою єсть: просвіщати руський народ, боронити його честь од вражих нападів, показати дорогу до поступу, до цивілізації, до добробуту. Дальше — святым буде обов'язком сохранять межи народом його сокровища, то єсть віру, обряд і мову” . . . „Подайте нам помічну руку в так святій справі, а ми з Богом ідем шукати істини, а істина доведе до свободи, котра одна освободить нас, як сказано на початку” . . .

Це мова однаково, як о. Григорія Грушки, так і Вашингтона, Джейферсона, Лінкольна, і коли б не те „учітесь, брати мої” з їх щирістю серця, можна б сказати, що ця залізна логіка обов'язку і посвяти походить просто з небес від Божих престолів. Свобода — перше і останнє слово істини, правда-правд, і саме вона спричинила перевтілення „нешасного русина” у свідомого співтворця історії.

Бо „Свобода” наших днів і „Свобода” о. Григорія Грушки, поминаючи навіть її 20,000 накладу, це вже всеукраїнський орган віостей, інформацій, обміну думок, захисту інтересів з окремими додатками для дітей, для молоді, для жіноцтва, для організацій, для літератури, для мистецтва, з тижневим англомовним додатком і цілим рядом окремих книжкових видань найрізноманітнішого змісту. Годі переказати імена авторів, що тут друкувались, лише з певністю можна сказати, що ледве чи знайдеться український автор — поет, прозаїк, науковець, публіцист, журналіст, який не мав якогось відношення до цього пресового органу. Поминаючи хіба те моторошне, заморожене відокремлення, створене комунізмом, решта українства перейшла через цю многогранну призму свідомого й вільного центру думки.

„Нашою задачою єсть, — писав о. Григорій Грушка, — просвіщати руський народ, боронити його честь, вказати дорогу до поступу, до цивілізації” . . . І цього свого свідомо визначеного завдання не занедбала „Свобода” протягом всього довгого свого існування. Змінилося десять її редакторів — о. Григорій Грушка, о. Нестор Дмитрів, о. Степан Макар, о. Іван Ардан, Антін Цурковський, Осип Стеткевич, Володимир Лотоцький, Омелян Рев'юк, Лу-

ка Мишуга і нарешті теперішній Антін Драган, але основні її напрямні, „як сказано на початку”, в засадах не змінилися. До цього зобов’язує сама назва газети, і хочеться сказати з гордістю, що ця редакція, не зважаючи на велики спокуси течій, напрямків і „ізмів”, зберегла свою суверенну тяглість лінії, почуття міри й рівноваги з одночасним поступом й оформлення.

В історії нашої журналістики „Свобода” належить до найстаріших органів періодики і єдиним живим членом великої історичної трійки — львівського „Діла” (1880-1939) і київської „Ради” (1906-1914) — органів, які спричинилися до розбудови і формування основ і зasad відродження народу. „Рада” і „Діло” зліквідовани вимогами імперіалізму, як царської, так і не царської Москви, а „Свобода” на березі Гудзону незмінно, невтомно й послідовно веде свою лінію захисту „віри, обряду і мови”, без ніякого втручання, ніяких імперіалізмів. Байдуже, кому і коли вона належала, чи це була приватна власність о. Г. Грушки, чи два роки пізніше — о. Нестора Дмитрова і о. Івана Констанкевича, а від 1900 року — о. Івана Ардана, а ще за сім років — спілки „Ексчейнджа”, аж поки 1908 року її разом із друкарнею за 16,855 доларів закупив УНС, органом якого вона була і є від часу її появи.

Лінія її розвитку постійно зростала. Від 1895 року вона стає тижневиком, 1906 року перейшла на фонетичний правопис, 1910 збільшила розмір на дванадцять сторінок української мови і вісім словацької, від четверга 15 жовтня 1914 року стала органом не Руського, а Українського Союзу, рік пізніше, саме в розпалі Першої світової війни, виходила три рази на тиждень, а за ухвалою ХУ Конвенції УНС, у жовтні 1920 року остаточно перейшла на щоденник з постійно зростаючим тиражем.

Її місце осідку мінялося: від часу заснування в Джерзі Сіті перемандрувала до Шамокіну, до Mt. Кармелу, до Оліфанту, до Скрентону, Пенсильянського вугільного басейну, щоб 1911 року вернутися до місця заснування.

Її річники, що зберігаються в редакції, можна читати, як епічний роман, в якому докладно, безпосередньо і щиро віддзеркалено рік за роком увесь процес зростаючої сили українства. Ось послухаймо її автентичну мову:

„Замовляйте „Свободу” — одинока руська газета в Америці, виходить в Mt. Кармел, Па. „Свобода” (Ліберті), Р. О. Вокс 13, телефон номер 462. В тій газеті вичитаєте за політику американську і довідаєтесь, що діється у Старім Краю, і навчитесь, як жити, щоб бути людьми, щоб другі, чужі люди з нас не сміялися. У

„Свободі” суть повіті поучаючі, забавні і смішні. Довідається з неї про роботу на різних плейсах та й довідається про наше товариство „Союз” і про другі цікаві речі. Тільки 2 долари на рік за „Свободу”.

„Приступайте до „Союза” — Руський Народний Союз у Америці. Товариство приймас кожного чесного русина, як також кожну чесну русинку. Ісли ти, чоловіче, про себе дбаєш, ісли ти хочеш заховати своє ім’я руське тут, на чужій землі, вступи в сей час до „Союза”, а в разі твоєї смерти дістане твоя жінка, твої діти або на кого ти своє посмертне запишеш 500 доларів. Умре тобі, борони Боже, жінка — дістанеш 250, а зістанеш ти скалічений, дістанеш 250, а як бісь цілком до праці не здібний — 500. Сідай і пиши до секретаря рев. Н. Стефановича, 715 Картон стріт, Пітсбург, Па.”

Так рекламиувала себе „Свобода” та її Союз у „Першому Русько-Американському Календарі”, виданому коштом Союзу, впорядкованому Нестором Дмитровим, в Mt. Carmel, Pa., 1897 року і друкованому в друкарні „Свободи”.

А сама „Свобода” писала: „Нам треба народної організації. Як для птаха крила, як для жаждущого вода, як голодному хліба, як, накінець, кожному з нас повітря, так само для нас, ту розсіяних русинів, треба народної організації... Ціль Руського Союза була б така: спомагати хорих, виплачувати посмертне. Закладати читальні і вечірні школи для дорослих. Ширити просвіту межі народом за поміччю полезних книжечок, як се робиться в Старім Краю. Наставати на се, щоб русини брали американські папери і ставались обивателями той землі, на котрій живуть. Дальше — закладати політичні клуби і брати живу участь при виборах”...

„На днях Галицька Русь перенесла моші покійного о. Маркіяна Шашкевича, славного руського поети до Львова, де торжественно поховано на кладбищі Личаківськім”...

„Лондон. Англія скривилася на Росію, мов середа на пятницю, за те, що рускі воєнні судна сміло плавають по водах Середземного моря. Се не в смак Англії і Італії видіти небезпечною сусідом з його сильною флотою”.

„Ст. Петербург. Торговельний договір межи Росією і Німеччиною зістав з обох боків потверджений. Німці і вся газетярська громада обурились проти сего трактату, але в кінці замовкли, бо тогди не було би біленьких булочок з руської муки і свіжих вурштів”... (1894).

„Мадрид. Гишинія має клопоти з анархістами, нема такого дня, щоб поліція не арештувала динамітових апостолів” ...

Не бракує, розуміється, й полеміки: „Мекіспорт, Па. Христось воскрессе! Прошу въ Свѣтлу редакцею Свободы, щобъ менъ Свою Газету Свободу Непосылала, бо я сій больше читати не хочу, наветь сій неприйму. Досвого Дому и Отсылаю подругъ рашь, Лука А. Симъ”.

„Як кожний бачить, господин Сим не навчився єще по-руськи писати. Пише „воскрессе” через два „с”, думаючи, що „твердий” русин мусить всюди два „с” писати, бо інакше це буде по-фонетичному, по-радикальному, „по-українськи” і т. д. Букву „ъ” пише де треба і де не треба, навіть по самогласних, думаючи, правдо-подібно, що чим більше буде в листі юорів, тим скоріше кожний пізнає, що він твердий русин.

Але зате господин Сим научився критикувати се, чого не розуміє, і учити других того, чого сам не знає. Та дарма. Тут „франконтрі” і вільно кожному робити, як хоче. Так бодай думають всі тверді русини” ...

Повідомляла „Свобода” і про „Першу Руську Гросернію” в Джерзі Сіті на вулиці Морріс 102 і про найбагатших людей світу, не бракувало й поезії Максима Тричука. Ось одна з його поезій:

Чужа земля, гуже сонце,
Чужий вітер повіває.
Де лиши стану, де лиши гляну,
Серце з туго завмирає.

Ані також допису „Здалекої півночі”: „Аж з глубокої Сибірії пише один щирій українець і поет Павло Граб (прибране ім'я), в числі 21 „Зорі”, як йому там серед дикої, сурової, безлюдної природі тужно за своєю ріднею та за своєю Україною ... Граб каже, що не лишень в Європі, але й в Азії, особливо на Сибіру, нема, мабуть, кутика, де би не співали українських пісень. Чи в Каменську, чи в Обдорську, в Корі чи Сахаліні, скрізь можна почути рідне слово, на свою вдивовижу під вечір почув, як ціла касарня солдатів співала українські пісні ...

Наприклад, в іркутській часописі з 30 числа 1895 року подано вість аж з далекого Владивостоку, в котрій до слова сказано так: „Легальне драматичне т-во примерло. Замість него склалося товариство українське переважно з желізноворожників. Виставлене в сих днях на користь родинам моряків, що загибли на „Ру-

салці", п'еса „Назар Стодоля" дала нечувані доходи — 700 рублів. Готовиться друга вистава на користь музея і пійдути „Гайдамаки". На Амурі, як відомо, почали в останні роки класти сибірську колію, де зростає наплив ріжних . . ."

А то знов: „Ми перестерігаємо пана редактора „Вѣстника", що би дав собі спокій з своїми „іскрами", бо ними нічого не вдіє і не пошкодить, позаяк „іскри" далеко не сиплються і скоро гаснуть. Сли не перестане, тоді ми почнем пускати не „іскри", але ракети і бомби, а тоді буде зле і смрад в „парафії" „Вѣстника". „Свобода" все правду писала, що тії священники, котрі належать до „парохії" „Вѣстника", не суть русинами і не прийшли до Америки спасення душі ради, але для збивання долярів" . . .

Руські фірми: І. Толпаш і Я. Жилич — Шамокін. Руська Торгівля — Шамокін. Одинокий руський штор — Григорій Хеляк — Шамокін. „Молись, трудись, тверезись, до Союза запишись, до читальні ходи! Бога в сердцю май, близького люби, церков посіщай, „Свободу" читай! Русь святу люби, доброму навчайся, грошей не марнуй, в процеси не вдавайся! В лотерію не грайте, тільки гріш щадіть, Братя! Нам треба „Народного дому", ану скиньтесь по центові! Се не запоминайте! Буде з вас!"

„Вашингтон: Президент Клівленд велів поставити коло „Білого Дому", коло своєї резиденції вартову будку, що єсть першою в Америці. Веселі мешканці американської столиці сміхом прозвали цю будку „клівлендська кріпость".

„Япончики буються дальше. Хини побиті на глум. Поляки сподіваються мати короля. Угорщина вже вся жидівська, ліберальна".

І передовиця: „Родимці! Один Христос, одна віра, одне хрещення, один Бог, один „Союз", до котрого всі маємо належатися.

Хто не був в ковчезі Ноя, той пропав у потопі світа, хто не буде в Союзі, той пропаде в потопі нужди, біди, мізерії, розпуки і нещасної смерті".

Ранній, дитячий період „Свободи", загикувата мова, незgrabна хода, повільний поступ, і лише одно незаперечно ясне: це здорова дитина. Навіть у тому туманному хаосі національної невиразності — руський, руский, русский, твердий і м'який — лінія „Свободи" намагалася зберегти почуття рівноваги і міри. Були дві основні, непримирні, воюючі течії: рускості з двома „с", з напхилом до всеросійського, імперіяльного напрямку, і руських з гаслом „своєї хати і своєї правди", радикалів, поступовців, народовців з повільною, еволюційною видозміною до модерного, спочатку

культурно-етнографічного, а згодом мілітантно-політичного українства.

Засновники „Свободи” від самого початку належали до групи „отця Грушки”, як бачимо, апостольської постаті з вийнятково деликатним підходом і зrozумінням „м'яких” і „твердих” у засязі ідей Шевченка, кирило-методівців і, нарешті, навіть Франка, з великим розумінням Америки та її свободи.

Основним його завданням було організувати „Союз” — фортецю морального, культурного, політичного й матеріального за-безпечення. Хотілося унезалежнити людей від їх матеріальної, а з тим і духової кризи, звільнити їх від пересудів і перетопити їх ув одній свідомій етнічній цілісті.

Спочатку це були переважно люди духовного звання, „радикали” в рясах, послідовники більше поета Франка, ніж єпископа Сембраторовича. Це були кришталево чисті і незламні працівники на полі відродження духа найзанедбаніших людей свого племені, вони знали таємницю інтелелектуального росту людини, відродження свідомості раси, мови, історичності, ідентичності, інтегральності. Пізнання процесів поступу, розуміння речей і явищ, що оточують людину в широкому світі. І діяли вони не абстрактними категоріями „ідеалів”, а конкретними нормами щоденного вияву — народ, люди, їх потреби, їх клопоти. Такі отці, як Г. Грушка, І. Волянський, І. Констанкевич, А. Полянський, Т. Обушкевич, Н. Дмитров, С. Макар, І. Ардан, були тими першими будителями місіонарської посвятності, які цілу ту акцію викликали до життя.

Українство Америки поволі творило свій власний стиль, форму, порядок. Воно починало діяти. Європа тих часів наближалась до рішальної перебудови. Російська імперія виразно хиталася у своїх основах, відлуння громів її революції 1905 року чулися не тільки в центрах імперії, але й в Європі, як також Америці, особливо Америці українського піонерства. Не тільки у Києві почала появлятися Чикаленкова „Рада”, не лише у Львові писав свою історію М. Грушевський, не одне Наукове Товариство ім. Шевченка або „Літературно-Науковий Вістник”, не тільки Іван Франко, Леся Українка, Володимир Винниченко, Нечуй-Левицький, Стефанік, Олесь, а велика, універсальна, цілеспрямована течія визначних, вольових людей почала діяти у просторі українства. Михайло Драгоманов, Михайло Павлик, Огоновський, Барвінський, Володимир, Лев Левицькі і інші, і інші послідовно й наполегливо формували добу в напрямку агресивного зrivу.

„Свобода” на березі Гудзону у своїй неприступній фортеці Українського Народного Союзу, з його армією низового, верхового, степового, карпатського й закарпатського козацтва-лицарства, не могла лишитися невразливою на події за океаном. Її реакція на все, що діялось на землі предків, була вражаючо гостра. Вона завжди „займала становище”, сама-одна протиставилася загальній опінії середовища; непопулярне, радикальне, сепаратистичне українство не завжди знаходило зрозуміння Америки. До всього Америка була переладована антиукраїнськими, проросійськими, активними москофільськими, диверсійними силами, для яких становище „Свободи” було нестравним, тим паче, що її поведінка з кожним роком набирала чимраз виразнішої агресивності... Вона містила протести, закликала до активної боротьби з імперіалізмом і поневоленням, а одночасно гуртувала сили своєю лінією поступовання.

Після 1905 року її загальна, як внутрішня, так і зовнішня по-добра набирає цілком виразного, національно-демократичного, поступового характеру. Гасла демократії в тих часах були такі ж модні, як широкі дамські капелюхи, але можливо треба сказати, що в українському світі усі ті гасла не мали більшої пошани, як діри в старому мості, і єдина хіба „Свобода” та ще хіба львівське „Діло” змогли витримати навантаження демократичних зasad не за модою і гаслами, а в щоденному й практичному житті.

І можливо саме це спричинилося до її довгого, здорового, творчого віку, як також саме це стягнуло до неї таку масу людей. В українському світі не було справи, яка могла б оминути „Свободу”, а їх було так багато. Сама Росія постачала їх вагонами. Переслідування мови, культури, літератури, театру, заборона відзначати столітній ювілей Шевченка, заборона будови його пам'ятника, арешти, заслання, вигнання... Така безоднія дикого чортвиння! А там трохи щасливіша Галичина, її „Просвіта”, „Рідна Школа”... А далі війна, окупація і нарешті повна зрывів, несподіванок і надій — революція...

„Будьмо готові!” — закликала тоді „Свобода”. Створення Тимчасового Комітету, покликання Української Народної Ради, проголошення „Українського Народу в З'єднаних Державах”. „Ми не є ворогами московського народу, — писала „Свобода”, — тільки московської неволі, а усунення тієї неволі було б добром так і для московського народу... Тому ми бажаємо Росії прогри і розпаду: за Переяславський договір, потоптаний царями, за Полтаву, за гетьманів наших понижених, за зруйновання Січі Запо-

рожеської, за кості козацькі, на яких побудовано Петербург', за скування душі — рідної нашої мови, за Сибір, за тюрми, за сльози жінок і дітей українських, за сотні літ знущань і неволі" . . .

Титульні наголовки „Свободи” того часу друкувалися величими літерами: „Українська Центральна Рада проголосила повну незалежність України”, „Україна вислава 24-годинний ультимат до правительства большовиків”, „Українська справа в парляментах європейських держав”, — скандує „Свобода” з четверга 28 січня 1918 року . . . А рік пізніше, 21 січня, через швайцарський Берн вона вже захоплено проголошує: „Злука Галицької Республіки з Україною! До Швайцарії надійшла урядова вістка, що правительство республіки, зложені з бувших австрійських територій заселених українцями, проголосило злуку Галицької республіки з Україною. Провізоричне правительство Галицької республіки передало сей факт правителствам аліянтів мирової конференції та зажадало визнання сеї зміни, опертої на право самовизначення” . . .

А перед тим і після цього, протягом усіх буревійних років того вражливого часу, „Свобода” день-щодень з пристрасною увагою і невтомною послідовністю нотує, словіщає, коментує кожну вістку, що долітає з рідного краю. „Вісті з України” містилися у першій колонці на першій сторінці. Хвилююча кавалькада років 1917-го, 1918-го, 1919-го, 1920-го, боротьба від краю до краю України, Центральна Рада, Гетьманат, Українська Народна Республіка, Українська Галицька Держава, Директорія, Головний Отаман Симон Петлюра, успіхи, поразки, змагання на три фронти, большевики, денікінці, поляки, отаманщина, Зимовий Похід, Трикутник Смерти, спільній з поляками похід на Київ і нарешті розгром, поразка, інтернування, Базар і Ризький мир.

Усе це, як на стрічці трагічного фільму, відбилося на сторінках „Свободи”. А далі роки й роки невпинного чергування переважно тяжких подій „з нашого Старого Краю” з його маріонетковою, червоною еманацією уряду, спочатку в Харкові, а згодом у Києві, під абсолютною контролею деспотичних верховодів Кремлю, розгром сил спротиву народу, безконечні депортациі до Сибіру, знищення найбільш продуктивної верству селянства, штучно створений голод, мільйони знищених, ліквідація СВУ, хвилювізму, самогубства . . .

І Західня Україна з її вже польськими, чеськими й румунськими феодалами — Галичини, Волині, Закарпаття й Буковини, боротьба за університет, за народні школи, за мову, за душу, за

назву, за організації, УВО і ОУН, атентати, суди, засуди, пацифікації. Довгий, моторошний, несамовитий шал під виглядом політики самопрокляття і самознищення.

I нарешті другий гльобальний катаклізм 1939-45 років, що його попередила закарпатська катастрофа в долині Тиси, в Ужгороді, Мукачеві, Хусті, як ретроакція Третього Райху на руїнах республіки чехів з підґрунтам тисячолітнього унгварсько-карпатського русинства — мініяюрна, зашахована з трьох боків республічка з батьком Волошиним, січовим, майже беззбройним військом і величезним ентузіазмом українства.

*В Закарпаттю радість стала,
Україна там постала...
Бий шаблями — вправо, вліво,
Чим серце наболіло — та гей!*

„Свобода” цих днів старанно нотувала день за днем той спалах і його трагічне догорання, аж до фатального 1 вересня 1939 року, від якого почалося перекраювання мали цілого світу.

„Це були тривожні часи, — пише про них теперішній головний редактор Антін Драган, — і не тільки для американських українців, але й американського народу в цілості”... Вперше українство Америки опинилося в оточенні. До голосу прийшли агенти сталінської Москви — Гісси, Розенберги, Кагни, Соєрси — комуністична, поплентацька п’ята колона Америки, для якої УНС та його „Свобода” були дошкульним терном в оці. Доноси, наклепи засипали американську пресу, з'явилася як „бестселер” публікація „Саботаж” А. Кагни і М. Соєрса з несусвітніми наклепами на УНС, на редактора Л. Мишугу. „Майже не було дня, — свідчить далі А. Драган, — щоб у пресі чи радіо не було найогиднішої лайки на „українських нацистів”. Червона п’ята колона вже тріюмфувала, змобілізувавши не тільки вулицю проти УНС та українців взагалі, але й деяких відповідальних американських коментаторів, щк ось відомого Волтера Вінчела”. В такій атмосфері, з виразним подихом Кремлю, навіть в Америці не було легко боронити своє право і правду, ціла країна була захоплена совєто-американською дружбою, за яку вона пізніше мусіла дуже солено заплатити кров’ю і майном...

Але „Свобода” і в тих умовах не пасувала. Навпаки. Вона мужньо і відверто ставила спротив, видержала всі навали наклепів і захистила свої позиції до кінця. Авторів і видавців „Сабота-

жу" віддано до суду, позов виграно, наклепники свої наклепи відкликали. Трохи пізніше суспільство Америки довідалось більше, що саме за „приязню” червоних союзників ховається, і їм уже не так легко було вдавати „патріотів”. Усі ті Гісси, Розенберги і їх соратники були розмасковані, притягнені до відповідальності і покарані.

А далі приходить цілком відмінний період буття „Свободи”. Остання велика війна істотно змінила світ, Росія посунула свої кордони далеко на захід Європи, ціла українська територія, за винятком незначних окраїн Лемківщини, опинилася під повною її контролею. Україну „мейд ін Москав”, зі столицею в Києві, продумано й побудовано так, щоб докорінно її змосковізувати. Ленінське „злиття мов” і „єднання пролетарів усіх країн” було широко тут застосоване для повного її знищенння в інтересі завойовника. Як остання цитаделя колоніалізму, дякуючи воєнній перемозі альянтів на фронтах Європи, вона почала діяти з несамовитою фурією й безоглядним варварством. Мільйони нових вигнанців і засланців з України, Балтики, країн-сателітів заплатили дуже дорогу ціну за цю перемогу Москви. Це були найкращі сили тих народів — інтелігенція, люди культури, політики, ініціативи, все, що творило провідну іх верству, мусіло відійти. Особливо потерпіла західня частина української землі, яка була обезголовлена і позбавлена своєї провідної сили. Заангажована до чинного спротиву наїзникові у вигляді військової партизанської сили, перейнята національною свідомістю державницького типу з виразним антикомуністичним наставленням, для неї залишились три дороги: смерть на полі бою, заслання на Сибір або вигнання.

Все, що було витворене десятиліттями відродження, від року 1848-го, культурної, політичної і господарської самобутності, покоління вихованців „Просвіти”, „Сільського Господаря”, народних кооператив, „Рідної Школи”, Пласти, політичних партій, сотні тисяч інтелігенції перестали існувати. Політики, церковні діячі, науковці, спеціалісти, поети, письменники, виховники, редактори, маси активних, фахових, освічених людей залишили землю предків. Як також члени легальних і нелегальних військових формаций — Карпатської Січі, УПА, вояки Боровця-Бульби, Галицької дивізії... Все, що думало і діяло боротьбою, спротивом, нескоримістю, все це відійшло до західнього світу, спочатку Європи, а згодом за океан на всі континенти з перевагою Америки.

На теренах З’єднаних Стейтів Америки і Канади опинились нові сотні тисяч прибульців з назвою „скитальці”, цим разом зов-

сім відмінний тип української еміграції. Не шукачі заробітку, безмовні і неграмотні, а професори університетів, духовники, лікарі, інженери, адвокати, мистці театру, літератури, мальства, торгівці і підприємці.

По великих містах ЗСА, Канади, Аргентини, Бразилії, Венесуелі, Австралії вирости нові зорганізовані клітини, з'явилися газети, видавництва, наукові установи, церковні громади, політичні осередки. Українці пішли в промисл, виробництво, торгівлю. Змінились мова і стиль преси, книжки.

Це не могло не вплинути й на „Свободу”. Вона мусіла також змінитися й пристосуватися до нових умов і потреб. Закінчилась епоха її пionерства, її просвітянської місійності.

**
*

Але все, що характеризує минулість „Свободи”, залишиться назавжди, як гарний спогад, виповнений романтикою, починаючи від того невеликого, бурого, триповерхового будинку на засміченій, робітничій вулиці Варрена під числом 247, у якому невеликого росту, кремезної будови, з привітливим, розумним обличчям місіонера, проповідника і поета, о. Григорій Грушка, прозваний „малим Грицем” (єдиний греко-католицький парох у Джерзі Сіті і Нью Йорку), мав своє чотирикімнатне мешкання — кухню і їadalню на першому поверсі, робітню і спальню — на другому, завжди завалені паперами, книжками, газетами, заповнені людьми, які сходилися й з'їжджалися до цього місця не лише з усієї Америки, але й Європи, шукаючи „краян”, зв'язків і допомоги.

І любив той добрячий, жартівливий отець своїх людей, допомагав їм чим тільки міг, а головне ширив поміж ними книжки. Виписував те добро зі Старого Краю, з „Просвіти”, з видавництв і розпихав де тільки міг — продавав, дарував, позичав, за позичку вимагаючи 10 центів для закупу нових книжок.

Видасть було о. Грушка книжку читачеві, запише собі на карточці, прибитій на стіні... — Та диви, Іване, — не забудь повернути. Інші також потребують книжки. — Але бувало, звичайно, і таке, що чоловік візьме книжки, залишить тих кілька центів — і тільки його бачили. — Ой, не досить, не досить самої книжки, — казав з усмішкою добрячий отець, — треба нашему народові газети. Мусимо заложити газету. Пішли гроши до Ставропігії і спроваджу черенки.

Денис Салій правив о. Грушці і за дяка, і за бібліотекаря, і за писаря, і за кухаря... Сидір Ференц — філософ і пропагатор, Денис Пирч — учитель, письменник, журналіст, редактор і майстер варення борщів... І інші, і інші, імена яких загубились.

Денис Пирч недавно прибув зі Старого Краю, ще пахнув рідним сонцем, але ось недавно повернувся з Пенсильванії, де в місті Маганей Ситі група угорських русинів від імені свого братства з назвою „Соєдиненіє” вирішили видавати свою власну газету „Американско-Руський Вістник” з редактором Павлом Жатковичем, що „з угорської сторони”, і співредактором, цим самим Денисом Пирчем „з боку галицького”...

„Ми таки зараз і забралися до роботи, — згадує про це пізніше Пирч, — хоч про газетарство не мали найменшого поняття. Англійськими газетами ми ще тоді не могли послуговуватись, бо не знали мови, а інших під рукою не було, ну й пиши, як хочеш. Та й не знати було, якої вживати мови. По-українськи, як нас учили в школі, писати не можна, бож газета друкувалася „на твердорусском языке”... І я старався писати менше-більше так, як тоді „Общество Качковського” писало... Тобто вигаданим язицем, яким ніхто ніде не говорить. А Жаткович, обложившись російськими, церковними і мадярськими словниками, добирає різних можливих та неможливих слів і писав довжелезні передові статтіща, а що слово то „что” і „как”, а щодругий-третій рядок то „нашое милюе „Соєдиненіє”... І так без кінця „чтокав” та „ка-кав”, і так бідака мучився, що аж жаль було дивитися... І з тій нашої писанини вийшла така страшна какофонія, що най то Бог заварує. А ще до того ми безнастанно сперечалися. Він до мене, що я пишу з-польська, а я йому, що він з-мадярська. Він мене лаяв поляком, а я його мадяром... Сиплемо собі компліменти, аж гуде. Та ще добре, що того нашого „мудрого” писанія ніхто не читав. А члени „Соєдиненія” бодай стільки хісна з твої газети мали, що жінки ними „лончі” завивали та помости після миття встеляли. Та й бо не знали тоді наші люди газети читати. Крім молитовника, ніколи нічого не мали в руках. Хіба часом „божого листа” хтось дістав з краю...

Заходжу раз до нашої крамниці, а там сидить собі на прилавку наш краян та читає „Вістника” — складає букву за буквою, і то вголос. Зближаюся до нього, дивлюся, а він, неборака, читає собі від ліва до права і впоперек через цілу шпалту. Ледве втримуюся від сміху, але чекаю, що то з того вийде. Нарешті він затримався на словах: „живіте, іже, добро — жид”. — Гей! — засяяв

краян. — Куме! І тут є жид. Жид у газеті. — І так нарешті дочитався до жида, іувесь сяє. — Беру я ту газету, показую, як треба читати, прочитав трохи та й питаю: — Ну, що, зрозуміли? — Паночку солодкий, — каже на це краян, — та де мені простакові таке зрозуміти... Таж то дуже по-вченому й глибоким язиком писане. — Другого дня оповідаю про це Жатковичеві, а він сміється... То ж то він насміявся, так йому цей жарт сподобався.

Але як би воно не було, але Жаткович сам був гарний чоловік: щирий, товариський і дуже забавний. Я його все поважав, хоч ми й не годились у роботі. А говорив він прекрасним гуцульським говором, як говорять коло Мармарошу. Та він, здається, звідти й походив. Та що з того! Коби він писав був, як говорив, „Соединенис” повинно б поставити їому великий памятник, бо чимало він напрацювався коло нього і поправді він його збудував.

Пригадую, зліпили ми якось те перше число нашої газети і відіткнули, як та небога жінка після тяжкого породу. І вже друкар зачинає збирати докупи форми, аж тут нараз ноги під тяжким столом валяться й грим! — розсипався цілий наклад. Катастрофа страшна, ані японського землетрусу не треба. — А най тебе ясний!... — закляв друкар та чимскорше до поблизького „салуну” і відразу впився. Казав мені, що відразу випив дві віскі одну по одній. А наш редактор, мій товариш в нещастю, бігас по кімнаті, рве на собі волосся та клене по-мадярськи, що аж ляочно служати, і Духнович, що висів собі спокійненько над редакторським столом, мало не впав зі стіни. Я знов сиджу собі на кріслі та регочуся, що редактора ще більше зlostило. — То ви, — каже, — всьому винні, бо я не хотів в пятницю роботу зачинати. — П'ятниця, як звісно, нещасливий день, і він в це твердо вірив. Нарешті ми якось поволі заспокоїлись і запряглисъ наново до роботи. Та найгірше було з друкарем, мусів, бідака, знов збирати черенки, складати в колонки, і газета дуже спізнилась.

І так я проробив при „Вістнику” щось більше ніж рік, хоч робота ця ніяк не була по моїй душі. І вже намірявся її покинути, коли це раз Жаткович пропонує мені поїхати на якийсь час в нью-йоркські околиці, поміж наших людей, назбирати цікавих новинок до газети, придбати передплатників та притягти нових для „Соединения” членів. — А як, каже, повернетесь — тоді поїду я на тиждень-два в піттсбурзькі сторони...

Це мені дуже сподобалось і таки того самого дня, наладувавши валізу „Вістниками”, я махнув впрост до Джерзі Сіті. Приходжу до о. Грушки, а він одразу на мене: — А ти сякий-такий, як

бачу, то вже до гонведів завербувався. Слухай, як тебе не люблю, але коли ти мені підеш з тим дрантям, — вказав він на валізу з „Вістниками”, — між людей, то постараюся, щоб тебе наші хлопці хоч добре побили. — От так привітання! Та я й того сподіався, бож знав, що о. Грушка не дуже схвалював мої пригоди з „Вістником”, де самі мадярони та твердяки, яких він не зносив. — Ти, каже, наплюй на мадярських медведів і оставайся тут при мені, а ми собі заложимо свою газету та й будемо мати свою організацію... — І, взявши одно число „Вістника”, розложив його на столі й каже: — Дивіться, добрі люди, що це за дивина! — та й читає все те і регоче до розпуки. На першій стороні в самім наголовку був образок, добре нарисований. З одного боку Толстой оре двома кіньми, з другого два майнери біля вугільного воза, а наверху американський орел з розправленими крилами держить у шпонах американський прапор та й ще щось подібне до трираменного хреста. А на самім верху велика звізда. Джерзиситський дяк, що тоді був з нами, питаеться о. Грушки: — Єгомосць, а що то, прошу, цей образок значить? — А тоді о. Грушка, подумавши трошки, каже: — Дивися, — показує пальцем, — один майнер стоїть дурно, другий щось там пхає, одним конем цап оре, а другий здихає; сизий орел держить прапор і якусь костомаху, звізда йому присвічує у його розмаху". А тоді всі в сміх. І так мені мого „Вістника” спалювали, що я, дивлячись на нього, не міг його піznати. А дяк той збиточник, що то я колись у „Свободі” писав, зараз таки записав собі це й потім ходив поміж людьми та говорив, що це я таке видумав. Та й Жаткович десь про це довідався й не раз бувало, коли здібається зо мною, то все грозить мені кулаком: — Ти, каже, поляку, я тобі голову розвалю, як ти будеш сміятися з мого „Вістника"! — Але це все так і скінчилось на жартах і погрозах. Голови наші зістались цілі.

Я потім остався якийсь час у о. Грушки, і ми таки зараз рішили видавати газету. Тільки не знали ще як її назвати. Правда, о. Грушка перед тим був видав одно чи двоє чисел „Нового Світу”, але ця назва не всім відповідала. Тоді одного разу я відозвався: — Що тут так довго думати? Ми тепер живемо в Америці, в краю свободи, а ми, українці, повинні прямувати до свободи, отже назвім її „Свободою". — Гурра! — закричали всі. — Най жиє Свобода! — Та щоб наших добрих предківських звичаїв не зрадити, дяк приніс з поблизького „салуну" бляшанку пива і ми поздоровкалися, як Бог приказав, заспівали „Многая" і „Ще не вмерла", і було по христинах".

„Одного дня, — повідає інший апостол „Свободи”, Денис Голод, — о. Грушка присилає до мене свого кухаря, що йому варив їсти, щоб я прийшов до нього. Я прийшов. У його мешканню я застав великі зміни. В ідалльні стояв великий не покритий стіл і зроблені при стіні полички. Ще місяць тому, коли я здавав свій звіт з колекти серед парохіян, тут було чисто, а тепер справжня фабрика. Коло стола стояли Денис Салій і Сидір Ференц. Обидва складали черенки. Салій, видно, вже вмів це діло, а Ференц щойно вчився. Отець Грушка слідкував, щоб вони це робили добре. — Піди но на „ярд”, — звернувся до мене о. Грушка, — і привези „вільбару”, що ото я купив. — Я пішов і привіз. І зложили ми всі оті чотири сторінки складу газети на тачку і повезли до англійської друкарні. — Дивися добре, — каже о. Грушка, — щоб не перевернути „вільбари” і не висипати табличок, бо як ті зернятка розсиплеш, тоді прийдеться нам обом наново збирати.

І віз я тачкою таблички дорогою, а о. Грушка йшов хідником попри мене. Прийшли ми так під один дім на вулиці Монтгомері, я залишився надворі, а о. Грушка пішов до середини. За якийсь час з будинку вийшов робітник, забрав наші форми, а по хвилі виходить о. Грушка і питає мене: — Ти робиш тепер наніч? — Так, — кажу. — Як так, то прийди завтра о першій годині та поїдеш з „вільбарою” до цієї самої „шапи” забрати газету.

На другий день, 15 вересня 1893 року, то була п'ятниця, сонячний день, ще тепло, пішов я з о. Грушкою до тієї ж „шапи” на вулиці Монтгомері. Не знаючи мови, знов лишився надворі, отець пішов до середини, а за якийсь час робітник виніс два пакунки завинені папером і обвязані шнуром та зложив їх на тачку. Потім виніс чотири таблички нашого складу й положив пакунки...

Як тільки ми привезли це до нашого дому, о. Грушка одразу кинувся шукати ножа, розрізав шнури пакunka, розвинув папір і дістав газету. Розгорнув він її і почав бігати по хаті, тішився, як мати тішиться дитиною, коли дитина розбавиться. — Вже маємо газету! — викрикував він. А далі розложив газету на столі і почав переглядати, чи все в ній так, як сподівався. Потім і каже: — Ти, Денисе, ходиш поміж люди, по хатах колектувати гроші... Бери оці сто чисел і рознеси їх між людей. Дай кожному газді одно число... А де є „бордері” — дай кожному також. Як не вміс читати — не давай. А кому даси газету — запиши ім'я, прізвище й адресу. Як почуєш, що люди говорять про газету — зле чи добре — нічого не переч, все запиши і скажи мені.

Так я й розніс перше число „Свободи”. І робив, як казав о. Грушка.

За два тижні я зробив те саме і з числом другим. Тоді з мене люди стали сміятися... У цукроварні, „на доку”, де я працював, наші люди почали мене підносити на сміх перед чужими. Візьмемо собі наш чоловік під пахву кусень палеру і вигукус: — Газета! Голодова газета! Голод нью-йоркську газету продає... — Я розповів про це о. Грушці, а той зачепив це на проповіді: — Шо ви за люди такі? Адже Голод газети не продає, а даром вам дає. Зрештою, хіба це стид продавати газету?...

А трохи пізніше цей самий твердий, щасливий, невтомний редактор „Свободи” мав чимало клопотів з приводу своєї газети. Угрорусинські священики його виклиниали в церквах, про нього ширіли чутки, що він радикал, на що о. Грушка своїм щирим тоном писав: — Проклинайте нас, але любіть правду, будьте ревними і безкорисними священиками, будьте щирими другами і добродіями українського народу. Перейміться серцем і душою духовими і морально-просвітніми потребами нашого народу, піднесіться вище багна користолюбства і присвятіть себе всеціло тим ідеалам правди, волі і добра, за які терпів і вмирав Бог і чоловік Христос.

А щоб конкретніше з'ясувати це своє „вірую”, о. Грушка містить у своїй газеті „Десять Народних Заповідей”:

„Я є „Свобода”, що хоче випровадити американських українців з темноти невігластва і душевного рабства.

- 1) Не будеш читати жадних газет, які видаються українськими буквами, а не мають українського духа, крім „Свободи”.
- 2) Не називайся даремно українцем, якщо ти байдуже дивишся на українську народну справу в Америці.
- 3) Памятай вписатися до Союзу та належати до читальні і вписати собі „Свободу”.
- 4) Шануй, поважай і слухай щирих українців, які напрваджують тебе на добру дорогу, а будеш довго і щасливо жити в Америці.
- 5) Не вбивай себе самого на тілі і на душі та на здоровлю і кишені п'янством та розпустокою.
- 6) Не вдергуй жадних любовних зносин з мадяронською клікою, ворожою українському народному ділові.
- 7) Даром „Свободи” не читай, але за неї наперед заплати.
- 8) Не свідчи фальшиво проти Союзу і „Свободи”, але перееконайся, де правда.

9) Не пожадай бути подорожним агентом „Вестника”, бо на-
б'ють тебе.

10) Не пожадай ласки превелебних мадяронів, бо вони порож-
ні; люди мають розум і кводрів не дають, ані фарисейської побож-
ності, ані лисячої хитрості, бо то їх власність”.

Ці заповіді з'явилися в „Свободі” 20 квітня 1894 року. В них
з'явилося ще одно нове поняття віри „Союз”. Що це таке „Союз”?
Ким і для кого створений?

Про це повідає Денис Голод:

„Як я жив у Джерзі Сіті, мене зробили в парохії церковним
колектором (збірщиком). Я був молодий, нежонатий, мав багато
сили й охоти до роботи. Я ходив кожного місяця по членах паро-
хії та збирав місячні вкладки на парохію . . .

Раз у січні 1894 року (було це десь біля 10-ої дня) я прийшов
на мешкання о. Грушки, щоб здати звіт з колекти. Крім о. Груш-
ки, були там ще о. Констанкевич з Шамокина, о. Обушкевич з
Оліфанту та о. Полянський з Піттсбургу. Я привітався по-хрис-
тиянськи, поцілував руку, та й кажу до о. Грушки: — Я прий-
шов з колектою, отче, але бачу, що ви маєте тут церковні наради,
то я прийду колись інде.

На це о. Констанкевич каже: — Пане Голод, то не є церковні
збори. Ми зібралися, щоб заложити братство для наших галиць-
ких русинів і хочемо, щоб ви були на цих нарадах. А як будете
хотіти щось сказати, то можете і слово забрати. Сідайте.

Я сів, а о. Констанкевич говорив далі: — Отці, я скажу вам,
чому нам треба заложити товариство для наших галицьких руси-
нів. Я був минулого року на конвенції „Соєдинення” у Скрентоні.
Не як священик, але як делегат від свого товариства. Як я прий-
шов на конвенцію, то чув, що конвенційний голова говорив до
зборів по-словашки. Багато делегатів говорило по-мадярськи. Я
слухав це довго, а потім попросив слова. Як мені дали слово, я
зачав говорити по-нашому. „Стид і ганьба вам, пане голово, —
кажу я, — що ви говорите не по-своєму! А ще більший стид вам,
панове отці духовні, що ви говорите по-мадярськи! Руський хліб
істе, а по-мадярськи говорите!” Я зганьбив тих делегатів, що все
це слухають і нічого на це не кажуть. Я скінчив і сів. Ніхто мені
не відобразив слова, і ніхто мене не перебивав, і я все сказав, що
мав сказати. Ніхто проти мене не говорив. До кінця конвенції я
вже сидів і нічого не говорив. Я виїхав з конвенції з думкою, що
наші люди там не можуть більше лицитися. Я зараз повідомив
свое братство в Шамокині, щоб до „Соєдинення” грошей більше

не посидало. Я повідомив ще три інші братства, що належать до „Соєдинення”, щоб вони грошей туди не посидали. І всі ці чотири братства грошей туди не посидають. Вони приступлять до нашої організації, як ми її заложимо. Від нас тепер залежить, чи нам треба таку організацію будувати і яка вона має бути.

Усі годилися на те, що треба будувати організацію. Тоді о. Констанкевич питався: — Якої організації нам треба? Церковної чи народної?

Отець Обушкевич встав і каже: — Краще буде церковної. — На це озвався о. Грушка, що ввесь час ходив по хаті (він був чоловік низького росту, гарячий, рухливий і дуже відвертий; про нього о. Макар казав: — „то Малий Гриць, але розумний”): — А я вже маю для неї і назву: Руський Народний Союз! Чи добре я її охристив?

Всі сказали — добре, і так воно сталося.

Почали радитись, як зібрати перші збори Союзу. Отець Грушка тоді каже: — Як ви вже маєте в околиці Шамокину стільки братств, готових приступити до Союзу, а у нас тут є тільки одно, зберімся в Шамокині.

Всі і на це пристали. Почали радитись, як і коли це зробити. Незадовго припадали американські державні свята — уродини Лінкольна і уродини Вашингтона. Казали, що Лінкольна ще не всі знають так, як Вашингтона, тому вибрали Вашингтона, фебруара 22-го в Шамокині.

Де є Шамокин?

ДОЛИНА АНТРАЦИТУ

Давно збиралася цю Долину відвідати, і все не давав Бог успіху. Аж то у п'ятницю 2 червня телефон з Нью Йорку. Дзвонить завжди заклопотаний редактор Драган, — найкраще вийхати мені в понеділок до Нью Йорку, звідтіль до Філадельфії, а там уже й Долина Антрациту.

У нас в Торонто багато руху, листи, телефони, відвідини, у суботу в готелі „Роял-Йорк” бенкет-балль з приводу приїзду професора Володимира Кубайовича і голови Виконного Органу

УНРади Атанаса Фіголя з 25-доляровим вступом на користь видання Енциклопедії Українознавства.

У неділю маємо гостей з Монреалю — земляки Таня і Євген Оборонови в дорозі до Маямі вступили нас відвідати. До пізньої ночі розмови, а в понеділок о шостій годині ранку швидке встановлення, сердечне прощання з дружиною і від'їзд автом Оборонових на летовище Торонто — Мальтон.

До речі, гарний, свіжий весняно-соковитий ранок, чисті, майже порожні, вулиці, розквітлі квітники. За півгодини ми на летовищі. Мій „Амерікан — 374” залишає Торонто о годині 7,55, а за годину й десять хвилин приземлюється в Нью Йорку на летовищі Ля Гвардія. Моя мета — редакція „Свободи” в Джерзі Сіті, на годину 10 ранку.

Піднебесна, блакитна подорож у неозорих стихіях, з прекрасним сніданком і не менш прекрасними усмішками стюардес.

Картина змінюється в Нью Йорку, властиво в Брукліні. Душно, брудно, тісно. Сідаю в автобус, пересідаю раз і другий до собвею. А в собвеї на боці Нью Джерзі несподіванка: ні з цього, ні з того гасне світло, і потяг зупиняється. Ніхто не знає, чому. І зовсім темно. Година десята, пів на одинадцяту, а потяг не рушає. Довідуєсь, що від цієї мертвотемної із запахом диму зупинки всього 10 хвилин ходи до місця мого призначення. Залишаю темряву підземелля, вириваюсь на денне світло і кваплюся на вулицю Гренд. Година — за чверть дванадцята.

У редакції нова несподіванка. Редактори не сидять, як звичайно, за своїми заваленими паперами столами, а, зібравшись у головній робітні, поспіхом обговорюють якусь справу. Драган, Кравцов, Давиденко, Кедрин, Луців, Снилик... І навіть професор Кубійович, який уже встиг прибути з Торонта, щоб роздобути якісні там матеріали для своєї енциклопедії.

— О, вітаємо! — вигукує редактор Драган. — Маestro, пролучайтесь до нас. У нас тут нарада.

— Яка нарада?

— Що, ви не знаєте? Тож війна.

— Яка війна?

— Арабо-ізраїльська. Почалася сьогодні ранком о 5-ій годині.

Невже від цього згасло світло, зупинились поїзди собвею і ввесь рух в Нью Йорку? Редакція також відрізана від світу, її телефони мовчать, електричні годинники зупинилися, комунікація з Мангеттеном обрвана.

Для багатьох, а в тому числі й для мене, це справді несподіванка, хоч газети, телевізія і радіо день-щодень про це говорили, до цього вже призвичайлись, і ніхто не вірив у війну. Навіть Річард Ніксон на днях зазначав, що у якийсь воєнний конфлікт на Близькому Сході він не вірить.

До того це для мене нові труднощі. Довідуясь, що в Філадельфії на мене має чекати радний Союзу Степан Гавриш, але як дістатись до Філадельфії? Потяги й автобуси з Мангеттену не курсують. Намагаємось сполучитись телефоном з Гавришем. По якомусь часі нам це вдається. О годині 3.30 на двірці Норд на мене чекатиме Гавриш.

А іду я потягом зі станції Ньюарку, куди відвезе мене Драганова дочка, панна Оксана. Отже, справа полагоджена. Сідаємо і їдемо. В Ньюарку спішу до потягу і встигаю до нього тільки тому, що й він на півгодини спізнився.

Це нагадало мені деякі труднощі з минулової війни, а разом це була пригадка, що могло б статися, коли б над цими містами появилися такі летунські ескадрильї, як це не раз бувало над Берліном. І що тоді з мостами, тунелями, надземками, підземками? ..

Але покищо нас це не стосується. Я займаю вигідне місце у новенькому, охолоджуваному вагоні, звідки вдаюся до буфету, замовляю сендвічі з кавою, озброююсь „Нью Йорк Таймсом”, загамовую голод і довідуясь, що у цьому конфлікті Вашингтон зайняв лінію вичікування з симпатією до Ізраїлю, а совети з їх сателітами зайняли виразно сторону арабів. Міняються часи, орієнтації, симпатії. Часи, коли світове жидівство вважало Москву за свою Мекку, минулися. Живемо в час Біблії з атомовим прологом.

Моя розмова з „Нью Йорк Таймсом” не триває довго, бо за якіс три четверті години вже й Філадельфія і її двірець Норд. На мене чекає Степан Гавриш — молодий, енергійний діяч УНС зі своїм „фольксвагеном”. Сідаємо і з місця беремо курс на Долину Антрациту з рядом її міст, містечок, гірничою околицею в підкові річки Сасквагени між Гаррісоном, Бетлегемом і Скрентоном.

Біля четвертої години виїжджаємо на автошлях 309, що прямує на північ, на Лойгтон, на Скрентон, але наша мета — захід. Проїжджаємо 55 миль і біля Бовменставну звертаємо ліворуч на бічну дорогу, що прямує долиною почерез Магеной Сіті, Шанандоа, Mt. Кармел, Шамокін, разом 100 миль віддалі.

Рівна, нова, широка дорога, зелена, свіжа околиця, невисокі пагорбки, невеликі оселі, хутори і лагідна, ласкова погода зі синім

небом, білими хмаринками, теплим вітерцем, що б'є назустріч. Вікна авта відчинені, настрій сяючий. Неймовірно люблю мандарівки й незнайомі місця! Глибинна, автентична Америка, насичена історією Пенсильванія, де „все почалося від Вільяма Пенна” — завзятого піонера, великого підприємця, першого губернатора, який це 1681 року дістав на цю землю королівську грамоту і заснував громаду побожних квейкерів у Новому Світі, на захід від ріки Делавар з територією 28,000.000 акрів.

Перед тим тут жили індіяни — делавари, шавні, пайкти, вянодти, мінго — яких 15,000 населення. На початку білі люди творили лише невеличку громаду з півтисячі душ, але кілька років пізніше це вже була чимала група поселенців з біля 7,000 людей, щоб ще за наступне півстоліття, за часів революції, Пенсильванія стала третьою за розміром колонією з тринадцяти основних колоній тодішньої Америки. Тепер же вона, з її 11,319,366 населення, далі лишається третім, після Каліфорнії і Нью Йорку, найбільше заселеним стейтом ЗСА. Першими поселенцями були тут шведи, після них прийшли голляндці, ще пізніше прибули англійські квейкери Пенна, далі шотли, німці, а ще далі ірляндці, слов'яни і між ними коло 100,000 українців.

На території Пенсильванії відбувалися найбільші події в історії ЗСА: проголошення незалежності у Філадельфії, великі битви революції біля Брендвайну, Джермантауну, рішальна битва Громадянської війни біля Гетесбургу. І багата вона не тільки політикою, битвами, а головне господарством, індустрією, гірнищтвом — вугілля, нафта, залізо і криця — її домени. Могутні сталеварні Піттсбургу й Бетлегему, 70,000 нафтових джерел, з відомою „кричицею Дрека” біля Тайтусвіллу, від якої нафтovий промисел Америки розпочався. Могутній вугляний промисел — антрацитного і бурого вугілля з видобутком 50,000,000 тонн річно. А до того велика промисловість харчова, текстильна, металева, паперова, хемічна . . . „Святий експеримент Пенна”, який розпочався 300 років тому, дав феноменальні наслідки. „Добрий, багатий край” не змарновано, тверда, ініціативна група квейкерів з містом „Братньої Любові” та „великої справи свободи й незалежності” доказала, що вона може зробити.

Спізняна цьогорічна весна щойно тепер входить в силу, небо — чистий шовк, квіти забарвіли масою, на дорогах повно авт, все біжить, гомонить, кольори, звуки, поля, ліси, річки . . . Наша дорожна мала „Ессо” підказує, що ми наближаємося до історично вражливого місця ЗСА, знаної Аппалачської стежки, що колись

була межею володінь білих людей, за якими простягалась на захід невідома, безмежна земля червоношкірих. Справа, вздовж річки Лайт, розклались міста і містечка Алентавн, Нортгемтон, Палмертон, і по банях їх чисельних церков, між якими виділяються цибулясті бані східновізантійму, можна непомильно твердити, що там чимало і нашого „хрищеного люду”, а між ними також членства УНС, що його Гавриш знає сливе кожного на ім’я.

Починається царство праці — фабрик, виробень, копалень, гут, а тим самим працьовитих людей, яким ніколи бавитися в гіп-пісів, пісніків та всіляке інше шматярство, що ним завалені сьогодні нетрі давнінні великих міст. Робочі голови і руки з цілого світу, які знайшли у цій багатій країні благодатне місце для виладовування творчої енергії.

Біля Палмертону перетинаємо Аппалачську стежку. Починається хвиляста горбкуватість, дорога еластично звивається направо, наліво — придорожні оселі, мотелі, ресторани, бензинові станції. Біля однієї з них, на краю містечка Гомтавну, десь о п’ятій годині, наше авто зупиняється, змушене до цього вимогами наших шлунків, для яких поезія нашої чудової подорожі — порожній звук. У невеликому, затишному, мабуть німецького походження, ресторанчику з кельнеркою а ля дойче фройляйн, з білим, кокетливим фартушком, замовляємо макаронно-курячу юшку, ковбаски з традиційною квасною капустою, ну і, розуміється, каву з тістечками.

Само собою, наша остаточна ціль — це таємниця Гавриша, який за цю останню годину нашого мандру встиг познайомити мене з союзовими справами — скільки і де живе тут його мертвого, напівмертвого і живого членства, хто і де секретарює.

Ми скеруємо наш зір у минувшину, коли розгорталася історія не лише квейкерів Пенна, а також наших праотців, і тому були б ми несправедливі супроти Америки, коли б залишили незаписаною сторінку її історії. Сімдесят три роки тому один з наших піонерів визначив це місце, як початок великої нашої організованої сили. І тепер ось їдемо ми туди.

Керівниця нашого авта в добрих руках, краєвид міняється, це вже виразні залишки гірничого діла, височезні, рукою людини, насипані гори, винесені з земних надр в пошуках антрациту, які заростають блідоzielеними молодими берізками. Спокійна, скоріше понура околиця, старі, часто залишені, дерев’яні будинки з виразними слідами „гостставнства”. Привабив сюди людину вугіль, але його вибрали, залишивши під землею порожнини. Завмираюча,

занепадаюча, зелена, горбкувата, вкрита деревами, кущами і травою, нікому більше непотрібна просторінь. Люди, які ще тут лишилися, змінили своє заняття, це вже не гірняки, а торговці, малі підприємці, робітники, урядовці, службовці, пенсіонери. Навіть закрито колись дуже завантажену галузь пенсильванської залізниці, яка проходила цією долиною.

Наша мета наближається — невелика оселя на схилі долини з малими, дерев'яними, чепурними будиночками поблизу містечка Делано за вісім миль від міста Маганой Сіті.

До одного з таких будиночків завертає наш „ольксваген“. Довкруги порожньо і тихо, сонце ще досить високо над обрієм. Висідаємо і йдемо шукати когось живого. Це триває недовго. Зараз за хатою, за травником, бачимо невисокого, кремезного, старшого чоловіка в робочому одязі, який садить квіти. — Дай Боже, пане Гантош! — ще здалеку озивається Гавриш. — Чи раді нас тут бачити? — Ого-го! Чи раді?.. Дай Боже, дай Боже! Добре, що приїхали. Потребую ось городника, — відзвивається Гантош, і його сірі очі сміються. — Якщо добре заплатите — поможемо, — каже на це Гавриш, вітаючись зі старим за руку. — Так і видно єнкі: відразу допоминається плати, — сміється Гантош. — А що б ви думали... Тeper на дурничку не візьметe, — продовжує Гавриш. — A хто ж це буде? — звертається старий до мене. — O, це здалека, з Канади. Письменник, — відповідає за мене Гавриш. — Aж з Канади? Го-го! A чого ж він тут шукає? — жартує старий. — Описати вас хоче, — каже Гавриш. — Мене? Го-го! То ж ви мене і так у „Свободі“ описали... Завжди людям показую, який то я пан великий, — каже старий. — Замало. Що газета?.. Книжку про вас напишемо... Їдемо далі... Шанандоа, Шамокін... Заберемо і вас з нами, — каже Гавриш. — Шанандоа... Що там хотіть бачити? Руїна. Нікого нема. Колись там було повно нашого люду. Минулося. Роз'їхались хто куди... — каже старий. — Нічого. Щось ще знайдемо, — не здається Гавриш. — A що це ви тут квіти садите? — питас він далі. — Та ось стара захотіла, — вибачливо каже Гантош. — Не так садите... Давайте — покажу, — заявляє Гавриш і відразу здіймає піджак, закасує рукави, бере копачку. Земля суха, грудчаста. Квіти петунії, гіяцінти, чорнобривці. Гавриш — фаховий городник, з агрономічною освітою.

З хати вийшла повненька, округла пані Агата Гантош.

— От так-так, Михайлe... To так приймаєш гостей, — каже вона українською мовою з помітним англійським акцентом, родом

словачка. — Сам напросився... Хай робить... Це для нього „ексерсайс”, — відказує Гантош.

Появились також і сусіди — ближчі, дальші, заговорили мішаниною мов, але всі одне одного розуміли. Городики їх вузенькі, але добре утримувані, стрижені, поливані, з гарненькими квітничками. Це переважно пенсіонери, робітники колишньої залізничної компанії, яку вже зліквідовано, але земля далі належить компанії, і всі ці будиночки побудовані за певним контрактом на певну кількість років власництва. Сам Михайло Гантош, який прибув до Америки ще 1911 року, сорок з лишком років працював „на рейл-розві”, непогано заробляв, має синів і дві дочки, які, крім одного сина, роз’їхались по всіх стейтах і „гарно живуть”. Інколи вони з’їжджаються відвідати своїх батьків, і тоді тут шумно і весело, як ось було не так давно, коли Гантоші гучно відсвяткували своє „золоте подружжя”, яке саме й описав у „Свободі” Гавриш.

Бо Михайло Гантош — це не просто Гантош, пенсіонер, забута людина з якогось закинутого Делано, він довголітній, діяльний, активний член, а також діловий секретар якогось там Відділу УНС, він скликає сходини членства, веде протоколи, стягає вкладки, їздить на конвенції. Але тепер все це йде мляво, бо старе членство вимирає, а молодь уже хто в ліс, а хто по дрова, роз’їжджається... Америка велика, діла багато, молоді, народжені тут люди мають свої інтереси, і їм не до Союзу.

Але все таки Гавриш якось дає з цим раду, як і старий Гантош. Він все ще має тут чимало сям і там розкиданого членства, і ось саме тепер думає скликати загальні збори...

Гавриш висадив квіти, полив їх водою з гумової кишкі, пояснив, як треба їх плекати, щоб добре росли, а потім ми всі пішли до хати, затишної, на кілька кімнат, з фотелями, килимками, літопографіями, фотографіями, холодильнею, електричною піччю. Появилися пригріті ковбаски, холодне пиво. Пані Агата скаржилася, що ми приїхали так несподівано і вона, мовляв, не приготовилась. Але нам і цього досить, ми приїхали не гостювати, а познайомитись, поговорити. — О, у нас все добре, старий ще сяко-тако тягне, ось лише боюсь, коли їде тісю карою — він уже недобачає... — Ти за мене не бійся, — озвивається Гантош. — Я ще іду краще за молодого. Ось збираємося на з’їзд пенсильванців до Союзівки на 17 червня. — Але не карою, не карою, — перечить стара. — То ще побачимо. Іде нас більше, то, може, зачартеруємо баса...

Гавриш цікавився, скільки їде, хто їде, радились, як намовити поїхати більше молодих... Тим часом почало вечоріти, і ми намі-

рились прощатися. Мали намір заїхати до Маганой Ситі і там заочувати з тим, щоб завтра ранком, забравши зі собою Гантоша, їхати до Шанандoa.

Розпорощалися і від'їхали. Гарний, свіжий, темний вечір, всипане зорями небо. До Маганой Ситі сім миль. Там ми й зупинилися перед готелем „Меншіон”, що на перехресті двох головних, переповнених автами і гамірним людом, вулиць.

У головному голі готелю сидять у фотелях „олдтаймери”, курятъ люльки і пильно дивляться на екран телевізора, що подає повідомлення з арабсько-ізраїльської війни.

Ми з Гавришем беремо одну, велику, з ванною, кімнату. Було неймовірно душно, і ми відразу скупалися під душем і пустили охолодження. Але не спалось, бо вікна нашої кімнати виходили на головну вулицю, де відбувався якийсь ніби карнавал із співами, реготами, гуркотом моторів і звуками сирен. А до того десь за північ почали ревти диким, уриваним ревом якіс звукові прилади, що нагадували сирени. Гавриш пояснив, що це — пожежна сторожа.

Спання, розуміється, не було, і вже біля восьмої години ранку ми з Гавришем сиділи в ресторані і споживали яєчню з беконом, грінки з маслом та мармеладою і пили міцну каву. А там появився і наш добрячий Гантош, який залишив своє авто біля готелю, і ми всі троє машиною Гавриша вирушили в дорогу в напрямку Шанандoa, привабливого для нас тим, що це там 1884 року зорганізовано першу в ЗСА українську греко-католицьку церковну громаду св. Михаїла під проводом відомого церковного і громадського діяча о. Івана Волянського.

Дорога асфальтова, нерівна, не дуже рухлива, із слідами дерев'яних будиночків з обох боків. По короткому часі — це ж всього чотири милі — і ми на місці.

Шанандoa — невелике, в долині, поміж невисокими пласкими, зарослими кущами пригірками, містечко на 11,000 населення, засноване 1866 року, як оселя гірників кількох гірничо-промислових компаній — Томас Коол Ко, Лі енд Гренд Ко, Філadelfія енд Рідинг Коол енд Айрон і ще кількох інших, дуже колись завантажених працею, аж поки 1933 року поклади вугілля вичерпалися і гірничі операції тут припинилися.

Від того часу припинилось також зростання міста і не лише цього, але й усіх довкруги. Ще 1915 року тут жило кругло 30,000 мешканців, але тепер це наполовину порожня оселя, хоча тут є ще кілька середніх шкіл, багато шкіл народних і вісімнадцять

протестантських, лютеранських, баптистських і католицьких церков, між якими три костьоли польські, два литовські, три церкви українські з катедральною церквою св. Михаїла, помпезною, з натяками на візантійський стиль з цибулястими банями, трираменими хрестами.

Населення міста різноплемінне, колись різномовне, тепер англомовне з залишками польської, литовської і української мов, які зберігаються при парафіях, а також у старих, національно свідомих родинах. Польська група населення, здається, є найчисленнішою серед груп слов'янських, як також найактивнішою в громадському житті.

Українська менш активна, але досить помітна в адміністрації, торговлі, підприємствах і промислі.

Ми заїхали до піонерської родини Івана і Юлії Дудичевих, які живуть у робітничій частині старого міста, під пагорбком, поблизу, чи краще в сусідстві, з першою будівлею церкви св. Михаїла, побудовано ще за о. Івана Волянського. Тепер там міститься простора концертова заля на верхньому поверсі і громадянський клуб св. Михаїла на долішньому.

Іван Дудичів, активний громадянин у зорганізованому українському житті, з великою родиною традицією, секретар 58-го Відділу УНС св. Володимира. Його батько, також Іван, прибув до Шанандоа 1884 року з Лемківщини, з села Весова, Горлицького повіту, через чотири роки після прибууття сюди першого поселенця українського роду, їх близького земляка Йосипа Золяка.

Прикметна, цікава, свідома родина. Їхні діти — син і дочка з третього покоління, все ще говорять українською мовою. В їх домі, розуміється, портрети Шевченка і Франка, багато вишивок, книжок, часописів, співаників, старих родинних фотографій.

А загалом Шанандоа — це дуже знаменне місце, що його варто було б забезпечити для пам'яті прийдешніх поколінь українського роду. Поруч з будинком Дудичевих, під горбком, при вулиці за загорожею, показують порожнє місце, де стояла хата першого священика-місіонера, о. Івана Волянського, який, поруч з о. Григорієм Грушкою, належить чи не до найвиразніших постатей українського піонерства в Америці.

Давність Америки взагалі річ відносна. Але тут, у цій країні, це вже велика давніна. Початки порших поколінь видаються давнинулими часами, бо їх стоплювання у прогресі цивілізації таке динамічне, що кожний минулий рік видається дуже старим.

Час, коли їздили кіньми, коли світили нафтою, гріли печі дровами видається неймовірно давнім, бо в Шенандоа нема вже подвір'я, де не стояло б одно, а то й кілька авт, в кожній хаті телевізори, газове, оливне чи електричне огрівання.

Отже, доба Івана Волянського з Шенандоа — доба древності. Пригадати б хоча сім десятків родин малого, гірничо-робітничого поселення серед різномовної маси людей, віками задавнених і застиглих понять моралі, віри, світосприймання, поведінки... „В Шамокині, — згадує один із перших емігрантів о. Макар, — застали українці поляків з Познанщини, до яких йшли в комірне, бо, як „грінери”, не знавши англійської мови, лише з ними могли порозуміватися. Та познанські поляки, що, мабуть, уперше побачили таке диво, як русини, стали їх дрочити, прозивати, штурхати, робити капості, а коли хто з українців з'являвся на вулиці, кидали на нього камінням, обзвивали „гунгеріян” та й англійських людей нацьковували. Кожний українець мусів належати до польської парохії і платити церковні датки, бо ніякий поляк, під загрозою втрати неба, не смів держати в себе українця, котрий не належав би до польської громади.

Коли ж українці взялися будувати свою власну церкву, то польський ксьондз Кльоновський виголосив проповідь, в якій шпурляв громи на тих, що посміли відлучитися від польського костелу. В кінці підніс руки до Бога і заволав: „Русіні бендон ставяць божніцен! Просьми Бога, жеби їм помешал ензикі, як при бабильонській вежі!”...

Не дуже присміно було жити українцям між такими сусідами, братами-християнами. Основним моральним їхнім багатством була своя церква десь на горбку, під липами, дерев'яна, поросла мохом, з банями, трираменним хрестом, з отцем превелебним, що жив поблизу церкви у мурованій фарі зі своєю паніматкою, з дзвоном, який завжди бамкав спокійно ранками і вечорами. Радісно було йти на той шоклик вузькими гірськими стежками, зворами, перелазами, прийти під церкву, зняти здалеку крисаню, перехреститися три рази, зійти старими, вичовганими, дерев'яними сходами, увійти всередину, відчути запах ладану і цвілі, перехреститися знов на святих з почорнілими обличчями, що дивилися з усіх стін, піти наперед, поцілувати престольну ікону, поставити свічку перед угодником Миколаєм за маржинку, за дітей, за себе, за родину, попросити прощення гріхів. І як все те забути?

А тут ось тебе невідомо за що лають, штовхають, глузують, вимагають за щось платити — чужа мова, чужі святі, чужий ладан і хто зна чи й самий Бог не чужий.

А тому сходяться піонери десь до корчми, беруть по кварті пива, сідають за стіл і радять раду... — Ой, треба нам, сараки, своєї церкви, ой, треба! Годі вже видержати отих люциперів чужих, що світого причестя нам відмовляють... Всі годяться, що треба своєї церкви. А тоді пишуть листа до митрополита у Львові: „Ми тут, Владико, зайдли самі, хоч незрячі. Але не зовсім ми ті самі, що в краю, бо до того щось нам бракує. Бракує нам Бога, котрого б ми розуміли, котрого лиш по-своєму могли чити. Ти, Владико, отець нам тут, бо отець Християнської Церкви, хоч ми з заходу України і не з твоєї дієцезії. Тож просимо: дай нам з краю духовних, дай благословення на будову церкви, хай на чужині маємо все, чим свята наша Україна”.

Написали що і гроші на подорож складуть і за мешкання платитимуть, але минув рік, півтора і аж на кінець другого року 1884-го, у грудні, числа 10-го, прибув священик Волянський — молодий, пристойний, високого росту, з приємною мовою, розумними очима. І прибув не сам, а й з паніматкою. Рух зчинився великий, вістка розлетілася ген по всій Пенсильванії, досягнувши Аллентавну, Скрентону, Олефантону і далі. Була зима, багато випало снігу, але на перше богослуження, на Миколи, в четвер 19 грудня люду навалило видимо-невидимо. Тому, що польський ксьондз Ленаркевич заборонив Волянському відправляти Службу Божу в його костелі, відправлялося у винайнятій залі Керн Гол на вулиці Мейн-Норд. — „Не знаю, звідки то взялося стільки наших людей, що ми набили повну залю?” — згадував Теодосій Толпаш про цю подію. — Ще переддень відправи до Руської Народної Торгівлі приходить ксьондз і питає, чи то правда, що приїжджає наш священик. — Правда, — кажу йому. — А позволене має? — Маємо, — кажу. — А сконд? — А звідкись маємо, — кажу. — А ми, поляци, не позволіми”...

Розгорілася сварка, і прийшло до того, що Тилявський, який працював у крамниці, скопив ксьондза і так його швиргонув, що той вилетів на вулицю і хляпнув на живіт. Боялися, що поляки відплатяться, готувались до цього, але якось обійшлося. Богослужбу відправили начебто нічого не сталося.

Та все таки на цьому клопоти о. Волянського не скінчилися. Ця околиця належала до церковної юрисдикції католицького архієпископа Петрика Раєна, походженням ірландця, що мешкав

у Філадельфії. Тому о. Волянський поїхав до нього скласти візиту. Але Раєн, коли довідався, що Волянський одружений, не тільки не хотів його прийняти, але й наказав своїм підлеглім римо-католицьким священикам у Шанандоа — польському, литовському й ірландському, виклясти його з амвону...

Однаке, ці відгомони середньовіччя, які, до речі, часто пропалися не лише з-поміж католиків, але й особливо різного роду сектантів, не справляли на Волянського великого враження. Він належав до інших християн, виріс в інших умовах. Його сучасник о. М. Підгорецький пригадує ті настрої, які домінували серед молодих священиків того часу. „Мене штовхнули поїхати до Америки вістки, які ми звідти дістали ще в духовній семінарії від о. Нестора Дмитрова... Ми знали, що в Америці свобода совісті й релігійна толеранція. Це молодих, свободолюбивих священиків дуже манило. На четвертому році ми змовилися їхати до Америки... Я був сотрудником і катедральним проповідником у Перешиблі. В 1897 році були вибори до галицького сейму і я голосував за д-ра Івана Франка, що кандидував у Перемиській окрузі. Другого дня по виборах мене закликав до себе єпископ Чехович і каже: — Я знаю, за кого ви голосували.

— То прошу сказати.

— Я знаю, що ви голосували за Франка.

Парох о. Подолинський теж закликав мене до канцелярії і сказав, що намісник Бадені знає, що я голосував за Івана Франка і через це в намісництві погано записаний. А я кажу: — Я ніяк не дбаю, як я записаний, бо зробив так, як мені наказувала моя совість. — Я поїхав негайно до о. Бончевського, сотрудника у Белзці, і ми обидва змовилися їхати до Америки, без огляду на те, які будуть перешкоди.

При тій нагоді ми відвідали у Львові Івана Франка. Він нам сказав: — Їдьте щасливо, трудіться для народу, але не очікуйте від нього вдячності...

Отець Волянський належав саме до тих, що трудилися і не чекали на вдячність. Гасло Франкліна — „Поможи собі сам, а тобі й Бог поможе” було і його гаслом. З першого ж дня після приїзду до цієї країни „молока і меду”, як уявляли собі ті, що бачили її через океан, о. Волянський разом зі своєю дружиною оселяються в хатчині з трьох маленьких кімнаток і, замість зайнятися упорядкуванням хати, від ранку до пізньої ночі займаються „народним ділом”.

Ще до приїзду о. Волянського, тут постав громадський комітет зустрічі панотця. До цього комітету належали Григор Гурєтак, Павло Матяш, Андрій Косар, Степан Швець, Михайло Кушвара, Семен Коцур, Андрій Бишко, Семен Куриля, Олексій Федорчак і Василь Мизик. Комітет мав повні руки роботи. Новий парох не задовольняється зустріччю, вони мусять збудувати свою власну церкву. А для того, щоб це зробити, треба мати організацію, і така організація створилася за місяць після його приїзду, 18 січня наступного року, і названо її Братством св. Миколая. Зібрали фонди, за 750 доларів закуплено у північній частині вулиці Центр фундаменти для будови церкви. Тим часом богослужіння відправлялися у тім самім Керн Голлі, на другому поверсі, де було злагоджено вівтар. За дяка правив Михайло Дольний. 25-го грудня, в день Різдва, освячено першу дитину, дочку Михайла Марушина, Марію. 9-го січня повінчано першу пару молодят — Михайла Прингеля і Марії Іванко. 25-го січня перший похорон: померла дівчинка Марія, дочка Олександра і Марії Федорчак...

А поза тим сходини, засідання Братства. Почалась будова церкви. Замовлення дістав будівничий Сміт з двома синами за ціну 25.000 доларів. Довга, складна процедура, багато кЛОПОТІВ. Коли церква була майже готова, несподівано завалились її бані, і це затягнуло будову на цілий рік. Нарешті в листопаді 1886 року будову скінчено, урочисто посвячено. Деякий час Богослужіння відбувалось на другому поверсі, а перший поверх приділено для мешкання пароха і церковних та братських канцелярій. Аж трохи згодом парафіяни закупили за 6.000 доларів будиночок зараз за церквою, в якому оселилась родина о. Волянського.

У міжчасі Братство св. Миколая було зайняте й іншими справами. От хоч би справа цвинтаря. Католицькі ксьондзи не визнавали о. Волянського, а тим самим забороняли його парафіянам хоронити своїх мертвих на їх цвинтарі. Парафіяни зібрали 200 доларів, прикупили кусень землі біля загального цвинтаря Олд Феловс і влаштували свій цвинтар. Це був перший український цвинтар в Америці, і хоронили на ньому своїх мертвих не лише шанандойці, але й всі українці з усіх околиць цього краю.

За турботою про живих і мертвих не забуто й інших важливих справ, от хоч би такої значущої, як рідна преса. Отець Волянський і з цим дас раду. „Небавом, — згадує він пізніше, — зродилася у мене гадка, щоб для вдереждання єдності нашого народу видавати газету рідною мовою. Але як до того взятись, коли не

було ані редактора, ані якого письменника, ані друкарні з нашим шрифтом у цілій Америці. Зачав я, проте, сам учитися друкарства, спровадивши собі першу малу ручну прасу з англійським шрифтом. Опісля спровадив українські кириличні черенки з друкарні ставропігійської зі Львова, які були трохи вищі від зничайних англійських букв, тому їх разом годі було друкувати. Тою кирилицею почав я друкувати першу газету, которую назвав „Америкою”. Друкарства ходив я вчитися до друкарні Геральда, а згодом уже вчив цього своїх хлопців. Першими моїми помічниками в друкарні були: Григорій Дольний, молодий дяк нашої церкви, і ще один молодший хлопець Василь Сирич. Ми складали черенки у себе, а друкували зразу на якійсь старій ручній прасі, яку я закупив у Нью Йорку.

Газета виходила на чотирьох сторінках великого формату. Редакцію провадив я сам. Вона виходила два рази на місяць, але за моїми безперестанними, густо-часто далекими душпастирськими подорожами і на це не хватало часу. Деколи помагала мені редактувати моя покійна жінка, особливо в т. зв. „ножичковій редакції” під назвою „Вісті зі старого краю”, які часто були вже зладжені, коли я приїжджав з якоєїсь місії. Це все діялось у 1886 році”.

Для допомоги Волянському прибув з Галичини ще один священик, о. Зиновій Ляхович, який, однаке, того ж року (1887) помер, а на його місце прибув о. Кость Андрушович. Далі прибув о. Олександер Дзубай з Закарпаття, який осів у громаді Вилкс Баре, Па. Того ж року (1889) прибув також із Закарпаття василіянин Кирило Гулович, а рік пізніше прибув о. Григорій Грушка зі Львова, який, однаке, осів у Джерзі Ситі . . .”

Отець Волянський спроваджував до себе не лише духовних, а також світських осіб. Першим таким пionером з інтелігентів був студент Володимир Сіменович. Прибув він до Шанандоа в березні 1887 року з Галичини. Народжений 1859 року в містечку Бучачі, вчився він у гімназії, згодом у кадетській школі, якої не скінчив і перейшов назад до гімназії, яку скінчив з допомогою туторства Івана Франка, що йому за науку платив обідами „в людовій кухні”, 10 крейцарів за обід. В Академічній гімназії у Львові Сіменович уладив першу вечірку на честь Шевченка, організував студентські мандрівки, у яких брав участь також і Іван Франко. В Америці він скінчив медицину і практикував спочатку у Шанандоа і Шамокіні, а згодом у Чікаго. Брав діяльну участь у громадському житті, був активним членом УНСоюзу, редакуючи книжкові видан-

ня і часопис „Просвіта” для молоді. Дописував до американських і країнових українських газет, викладав на медичному відділі чікагського університету, перед смертю, там же в Чікаро, редактував часопис „Україна”. Помер 1932 року . . .

Для о. Волянського Володимир Сіменович був великою підтримкою. Він відразу передав йому редактування „Америки”. Згодом Сіменович зорганізував у Шанандоа перший український мішаний церковний хор, разом з Волянським і його дружиною створили драматичну трупу, даючи вистави в Шанандоа, а опісля і в інших місцевостях Пенсильванії. Трупа їх складалась не лише з українців, але й литовців, поляків, мадярів і одного француза. Давали „штуки” зі співами, танцями, жартами „і ще Бог-зна чим, що тільки могло бавити наших людей” . . .

Разом з о. Волянським почав Сіменович закладати кооперативи спочатку в Шанандоа, а згодом в Плімуті, Фріленді, Гейзлentonі й Оліфанті, за зразками старокрайової „Народної Торговлі”, а для їх керування о. Волянський спровадив зі Старого Краю ще трьох студентів — Яновича, Копровського й Вислоцького. Цей перший експеримент з торгівлею на кооперативних засадах, які були дуже модними в Європі, в Америці не дали бажаних наслідків. Кооперативи були постійно дефіцитними, вимагали вкладу готових грошей, викликали багато непорозумінь між їх членами і наречті, коли не стало о. Волянського, який мусів виїхати назад до Європи, зліквідувалися. Пізніше о. Андрушович твердив, що ці крамниці мусіли занепасти, бо не було людей з торговельною практикою. Отець Дмитрів звав це „забавкою в бізнес”. Загальна думка була, що, замість починати від „бізнесу”, треба було почати від школ і читалень, бо народ був неграмотний, ідейно непримований, національно невизначений. Отець Андрушович мав рацію. Вимагалось школи, освіти, освідомлення, поглиблення знання, розбудови інтелекту. Не було вимоги на книжку, не думалось категоріями культурного процесу, не підносилось цивілізаційного рівня, що дає людині право і силу включитися до основних, керівних, творчих зasad, на яких будуються вищі форми життя. За вийнятком кількох осіб, духовних і світських, решта народної маси вище від примітивних понять про релігію й побут не підносилася. Але це були „добрі, чесні, порядні” люди, які не завжди могли дати собі раду в нових обставинах і заходили в конфлікти з оточенням. Їх вважали за найвідсталіших, проти них велися напади не лише поляків, але й ірландців та інших інших товаришів

праці, їх ставили на найгірші, найтяжчі роботи. Все це разом вимагало великої наслаги, щоб цим людям в їх біді допомогти.

Це прекрасно розуміли ті, які починали серед українців культурний процес, як отці Волянський, Андрухович, Сіменович, Дмитрів, Грушка і інші. Тому й творили вони братства, читальні, народні доми, недільні школи. Гуртували людей біля тих центрів, що могли їм дати щось для їх душі, розуму, інтелекту, щоб відтягнути їх від корчми, від гулянки, від розбишацтва, від картярства. В місцевостях, де скупчувався робочий люд, як гриби по дощі, з'являлись різноманітні заклади, що їх завданням було використовувати несвідомість „темного люду”, його незарадність, безпросвітність положення. Америка піонерських часів взагалі, а наших зокрема, не була найкращим місцем для задоволення духових потреб людини, все було зайняте сьогоднішнім, буденним, матеріальним, „висловлення себе в мистецтві було залишене під тиском обставин, у боротьбі за чисто матеріальні вигоди”, — зазначає такий знавець цієї справи, як Джеймс Труслов Адамс (Епік ов Амеріка). Все гналося за наживою, збагаченням, особливо в ті часи, коли великі промислові компанії почали експлуатацію мінеральних багатств країни, коли слово „бізнес” заміняло слово „мораль” і при тому не конче розрізнялись поняття доброго від недоброго. Як свідчить далі той самий Труслов Адамс, „це було обов’язком кожного чимсь спричинитися до розвитку країни, це значило, „йти в бізнес” будь-якого значення і „робити бізнес” часто водночас із спокусою брати гроші, де вони тільки лежали . . .”

Появилось відоме плем’я халунів, лихварів, продажних ділків, гангстерів, які не вагалися використовувати все, що для цього так чи інакше надавалося. В цій вакханалії легкої і скорої наживи наші закарпатці, лемки і більшість тих, що їхали до Америки „шукати хліба”, творили ідеальне середовище для наживи.

Поруч з ідеалістами, які бажали добра народові, народними працівниками, прибували сюди також люди, які затратили або й взагалі не мали свого національного обличчя. Люди у священичих рясах і без ряс, які їхали сюди через Будапешт чи Москву, яких посылали не для освітньої роботи, а для політичної пропаганди, не „йшли з народом” і не боліли його інтересами. Згадуючи цих „руських”, „унгварських” і всіляких інших „добродіїв”, о. Андрухович зазначає, що „ті угро-руські священики, котрі зайдли до Америки, за малими виїмками, були люди, для яких віра й народ були нічим. Ім не треба було ані школ, ані читалень, словом — ніякої організації. Їхнім ідеалом була бочка вина з „Мадяр кіralаї”

і долари, набуті нечесним способом. За тим русином прийшли вони до Америки, щоб від нього брати і лише брати" . . .

Творилися й організації цього „унгваро-руського” типу, церковні парафії, навіть преса. Це викликало боротьбу спочатку між духовними, а згодом і між світськими, поставали партії „за” і „проти”. Наприклад, в одній маленькій громаді Гейзлетону, Па, 1894 року було аж три греко-католицькі парохії, з трьома церквами і трьома парохами, що, як свідчить Юліян Бачинський, нічого іншого не робили, як тільки між собою воювали. Вся їх діяльність зводилася до того, що один одного у своїй церкві виклиняв, нацькоувував на своїх противників поліцію і наввипередки обдирали своїх парохіян.

У цій атмосфері робота о. Волянського з його групою людей була надзвичайно тяжкою, а проте поступово він здобував собі позицію, громада за громадою переходила на його бік, цілий ряд братств створили 1889 р. свою централю з назвою „Сполучене Братство Руських в Америці”, до якого входило 14 братств з осідком в Оліфанті. Завданням цієї організації було забезпечення членства на випадок смерти і захворювання. Але саме з цього природу між воюючими сторонами виникла ще більша ворожнеча, жертвою якої впав о. Волянський: 1889 року його відкликали назад до краю.

„Отця Волянського відкликав Рим до краю за те, що в нього була законна жінка”, — писав про це пізніше Денис Пирч, а редактор Антін Драган робить висновки: „З будовою першої церкви переслідування і шикани проти української громади не тільки не припинились, але збільшились, як збоку польських священиків, так і збоку римо-католицького єпископату. В римо-католицьких церквах публічно виклинали тих, що брали участь у посвячені угольного каменя греко-католицької церкви. Коли о. Волянський представив єпископові свої свідоцтва священства, єпископ не тільки його не визнав, а суспендував зі сану, не визнав католиком і написав до Риму, щоб о. Волянського негайно відкликати, „бо то скандал”. І наказав молитись у церквах, щоб Господь не дозволив збудувати греко-католицької церкви. А останнім ударом по ньому була заборона ховати греко-католиків на католицьких цвинтарях, так що одна померла дитина мусіла „четири дні на ослоні лежати” . . .

„Це була, маючи на увазі справу о. Волянського, писав Денис Пирч, — велика втрата для американської України, бо він якраз надавався для Америки. Вчена, здібна й енергійна людина, вели-

кий організатор і працівник як у церкві, так і поза церквою, з великим хистом до бізнесу. Він зорганізував для наших людей в Америці кооперативні крамниці, що іх було спочатку п'ять... Бізнес почав іти знаменито, люди не тільки купували в тих крамницях, але й гроші свої зносили до них, як до банку, і посылали через них до Старого Краю. Шкода, велика шкода, бо коли б ті крамниці втримались були донині, це був би вже мільйоновий бізнес. Годі когось винуватити, що це не вижило — просто люди не знали, як це діло провадити. Сіменович, що був управителем такої крамнички в Оліфанті, казав, що одного разу люди принесли до його крамниці 20,000 золотом і хотіли зложити їх у бізнес. Він тих грошей не прийняв, бо боявся, щоб вони не пропали. Тоді люди занесли ті гроші до жида Шпіца, який мав також крамницю і якому люди довіряли. Це був простий жидок з Лемківщини, він ті гроші прийняв, набудував за них будинків, і ті самі люди, що ті гроші склали, в них мешкали і платили за них чинш"...

Так. Все це було, але розвіялось з вітром. І ось ми на місці, де стояла хата о. Волянського. Невеселе місце під горбком, а трохи осторонь дерев'яна будова тепер без бані, що у ній майже століття тому молився добрий пастир зі своїми, загнаними на край світу, овечками. Тепер тут тихо, порожньо, низом розложилися посірілі, занепалі дерев'яні будиночки, ті самі, що були тут і за Волянського, а серед них геть далі на південній чітко підносяться три бані теперішньої греко-католицької церкви з офіційною назвою „Ст. Майкл Грік Кетолік Чорч ов Шенандоа"...

Нам хотілося і її оглянути, тож порозумілися з настоятелем о. Степаном Гортую і поїхали туди.

Отець Горт чекав на нас у своїй канцелярії. Ми, розуміється, були для нього незнаними людьми, але він показав нам усе, що нас цікавило. Церква велика, добре утримувана, з ознаками матеріальних достатків, на пагорбку, з великими сходами і мішаниною архітектурних стилів, що є прикметною ознакою тутешнього церковного будівництва, з трьома банями в стилі козацького барокко, з іконостасом і вітражами, що нагадують церкви Закарпаття новішого, підмадярського часу з їх російсько-церковно-слов'янськими написами. Церква побудована 1909 року, за о. Лева Левицького, коштом 50,000 доларів. Вона має щось понад сотню парафіян, що іх число постійно меншає. З сімдесяти родин (приблизно 280 душ) в час заснування цієї парафії, 1936 року, було лише 50 родин. Скільки іх зсталося, тяжко сказати. Та коли брати це явище, як певну морально-національну вартість, то всі ті минулі сто років

у цьому різноплемінному середовищі виразно вказують, що українська його частина належить до доброї, міцної і здорової. Як ми вже згадували, Америка з її „вей ов лайф” дуже легко дає собі раду з найтвірдішими не лише русинами, але й іншими старими расами, нащадки яких дуже невиразно нагадують, що це були колись жиди, німці, італійці, а такі близькі расові поєднання, як фіни, литовці і також слов'яни майже затратили свою ідентичність.

Наш модерний час ігнорує минувшину, він висуває свої вперті вимоги й закони і жene нас стрімголов до незнаних вимірів, за незнаними плянетами і сузір'ями.

Отже, прощай, Шенандоа з усіми своїми минулими турботами, прощайте, Іване і Юліс Дудичі, — біжимо далі в погоні за минулим цієї Долини твердого вугілля і твердих душ.

Наше маленьке авто їде далі асфальтовою дорогою вздовж Долини поміж високими насипами, що їх нагорнули також руки наших шенандойців. Тепер вони стоять тут як магильні горби на згадку для прийдешніх поколінь, які можливо побудують у порожнинах підземель на місці вугілля атомові реактори, що замінять енергію антрациту. Хочеться при цьому віддати справедливість людській силі в її змаганні з силами природи, і інколи здається, що в одній людській голові може зберігатися не менше енергії, ніж у мільйонах тонн антрациту.

Зима цього року дуже тут затягнулася і в багатьох місцях, хоч уже 6 червня, щойно розвиваються дуби, а біля будинків щойно розцвітають тюльпани та нарцизи. Дивуюся, як можуть рости на цих вугляних звалищах гай молодих берізок, що саме тепер розпустили свої свіжі, блідоzielені листочки. Мабуть, це вплив Аппалацьких гір, де беруть свій початок передгір'я Блу Монтен і простягаються до долини Сасквагенни місцями висотою понад 2,000 футів. Майже всі назви гір, річок, долин, місцевостей індіянські — Шуйлькіл, Тамаква, Маганой, Шенандоа, Шамокин. Багато з них не легко вимовити, а ще тяжче запам'ятати . . .

Ночували ми в Маганой Сіті, тепер їдемо долиною Маганой Крік, переїжджаємо і зупиняємося у поселенні Маганой Плейн. Чого тут зупиняємося? Бензинова станція „Мазур’с Економі Сервіс”. Але Степан Гавриш знає, що це не тільки бензинова станція, а також його союзова „парохія”, бо той самий Мазур на ім’я також Степан є членом якогось там Відділу УНС.

Під’їжджаємо до бензинової станції, і ось виходить назустріч геркулесового складу у темнозеленому робочому одязі чоловік.

— Дай Боже, пане Мазур! — звертається до нього Гавриш. Нікто б не сказав, що той важкий, міцно заживлений американець озветься до нас нашою мовою.

— Дай Боже, пане Гавриш! Як ся масте? — чуємо відповідь з досить помітним впливом Америки особливо в літерах „ж”, що звучить як „жъ” і „с”, що переходить у „шъ”. — А звідкіля ви тут взялися?

— Та от в гості приїхали, — відповідає Гавриш. — Канадця до вас привіз, — і представляє мене. Я вже звик, що між земляками мос ім'я часто викликає певне враження, але в цьому басейні твердого вугілля воно нікому нічого не каже, от хіба те, що канадець, бо все ж таки канадці в таких місцях, як це, не часто бувають. Гавриш є не тільки моїм провідником, але також моїм речником, популяризатором, рекламатором, якщо так дозволено сказати.

Мазурова станція трохи занедбана і не найновішої дати, але збоку, зліва над долиною стоїть уже чимала ще не докінчена його нова хата... Вона широка, простора, має багато великих кімнат. Мазур пояснює, що все це його власна робота, що купує він префабрикований матеріал, а решту робить сам... Його щупленька і делікатна дружина, яку він нам представив, говорить уже тільки по-англійськи, хоч нас добре розуміє.

Батько Мазура прибув з Лемківщини, а сам він народжений у тій ось збоку, вже напіврозваленій, дерев'яній хатинці. Він тут не лише продає бензину, а й щось там скуповує, щось буде, а головне направляє авта. Він запрошує нас до своєї майстерні, частує холодним пивом, яке нам дуже смакує. Гавриш говорить про союзівські справи, розпитує, як вони тут ідуть. Звичайно, не дуже барвисто. Питає, чи Мазур не зирається на з'їзд до Союзівки, той каже, що хотів би там бути, але має забагато роботи і замало часу. А на прощання дарує нам на пам'ятку своє рекламне перо з фірмою „Мазур'с Сервіс Стейшен” — адреса і число телефону.

Сідаємо до авта і рушаємо далі. Проїжджають сюди й туди переважно вантажні машини, краєвид той самий — з обох боків гори вугляних грузів, місцями у закутках залишені робітничі хижі, вздовж Магоней Крік нечинна лінія залізниці.

В'їжджаємо до містечка з назвою Централія. Гавриш, як звичайно, хоче показати мені кожного союзівця, називає їх всіх на ім'я, але мені здається, що це ледве чи зміститься у рамцях нашого часу. Моя течка вже напхана записниками, показниками, мапами, але ціла ця панорама красвидів, місцевостей, осель, людей,

настроїв, розмов, оповідань вимагає значно більше засобів фіксації, ніж можливості однієї голови.

Належу до тих, що люблять і поважають піонерів, особливо американського стилю, завданням яких було шукати, знаходити й творити нові, досконаліші форми людського буття. І мені здається, що в писаному слові нікто краще не представив того минулого, фронтовиків чи піонерів, як автори так званого „Дикого Західу”, які у тисячах тем інтригують уяву американської людини. У книжці, фільмі і телевізії ця тематика прибрала вразливого вияву і, можливо, ні одна епічна словесність світу не є така багата на ці оповідання про минуле, як американська. Такі автори, як Зан Грей, А. В. Готрі, Роберт В. Крепс, Лук Шорт і сотні інших знані в цілому світі. „Таврована людина”, „Закон зброї”, „Тінь нагана”, „Втікач Згубленої річки”, „Поштовий віз” і безліч інших інтригуючих назв, людей, сильних характерів, місцевостей, ситуацій, завжди „за” і „проти”, завжди Добро і Зло, завжди боротьба і завжди перемога доброго.

Вони, можливо, найкраще характеризують Америку, ніж інші, „поважні” автори. „Американська трагедія” Драйзера, „Гронагніву” Стейнбека, „Король вугілля” Ептона Сінклера, навіть знаменита Гарієт Бічер Стов зі своєю „Дядьковою Томовою хатою” — це лише одна сторінка Америки з тисячі інших сторінок. Класичний „Беббіт” Сінклера Люїса, „Не бідний більше” Роберта Порка, „Праджерело” Ейн Ренд — це бажання висловити своє невдоволення з дійсності, бажання щось направити. Література „вестерн” — це нотатник, акумулятор почувань, це розповідь про безмежні простори землі і малу людину, що шукає на ній свого місця.

І коли буваш в Америці, коли їдеш крізь її простори, села, міста, бачиш її безмежні дороги, зустрічаєш простих, щиріх, по-гідних людей, коли шукаєш щось недобре і не можеш знайти, коли знаєш, що перебуваєш у царстві Форда, Крайслера, а разом Ель Капоне, коли відчуваєш твердість бетону і невгинність криці, коли знаєш, що ти в течії гіантського поєднання енергії мозку і стихій, то мимохіть віддаєшся настроєві всеможливості і твоїх особистих задумів. В Америці не можна почувати себе слабим. Гнатися вперед, здобувати нове, будувати, зводити, прокладати. Дороги, мости, тунелі, будови... І тріумф перемоги! Америка не визнає поразки. Коли Герман Мелвіл написав роман „Мобі Дік”, у якому герой Агаб бореться з білим китом і зазнає поразки, автор не мав успіху, не зважаючи на великі мистецькі прикмети повісті. „Мрія ре-

альности” — це протилежність до „мрії утопії”. Квейкери, пуритани, мормони, меноніти, гетіти, шейкери, Свідки Єгови, баптисти, реформісти, англікани, кальвіністи, католики, православні, а до того гебреї . . . Скільки відмін віри в єдину Божу силу, що її Америка вкладає у бетон і крицю, в банки, трести, машини, кораблі, літаки, космічні кораблі. Що може замінити цю многогранність єдності? Біблія? „Капітал”? Христос? Вашингтон? „Наша мрія є такою неймовірною, що ми піднесли її реальність до небес”, — пише Стейнбек.

Я був мило зворушений, коли наш „фольксваген”, ніби міша, перебігав з вулиці на вулицю цього своєрідного американського простору, де міста, містечка, оселі виявляли цю прикметну для Америки занедбаність. Хтось тут був, бушував, господарював, зробив своє діло, забрав валізи і поїхав далі. На захід, на схід, на всі боки світу. Простору так багато і можливості невичерпні, а той вугіль, що був під цією землею, мільярди тонн чорного, бліскучого втілення енергії, вирвано з-під землі його силою, — будовано Нью Йорк, гнано потяги, гути Піттсбургу, заводи Детройту, і тепер цю землю залишено. В її підземеллях можуть жити кожні, духи предків. А колись прийдуть інші фантасти і зроблять з цього новий ріг достатку . . .

Було присмно вичувати в усьому цьому творчому процесі та-жок дихання нашої стихії: цибулясті бані церков виринали сливе з кожного містечка і проречисто заявляли про тих людей, що принесли ці свої церкви з-за океану . . . А вже зараз за Ешлендом, по дорозі до Монт Кармелу, нас вразив зелений горб з церквою у стилі святочних, привітальних карток з покутською тематикою. Ми квапилися до Шамокину, але такої привабливої нагоди, як оглянути подібний куток нашого минулого, не мали сили оминути. На жаль, не знали, хто саме там на парохії, боялися, що хтось із так званих тутешніх, мало доступних і нічим не зацікавлених „фаддерс”, які ледве чи зраділи б непроханим гостям. Але будь-що-будь рішавмо їхати. І добре вийшло.

Наше німецьке авто вистрибнуло на горбок, і там, під тінисами деревами, зустрів нас високий, уже не першої молодості, отець, який заговорив до нас нашою мовою, і навіть виявилось, знав, хто ми такі. Це був о. Іван Червінський, здається з Тернопільщини, „новий” прибулець, парох церкви Успіння Пречистої Діви. Він тут досить осамітнений, парохіян не багато, церква простора і добре утримувана, біля церкви цвинтар, де спочивають попередні покоління парафіян, а між ними також і дружина о.

Червінського. Виявилося, що наш приїзд був дуже побажаним. Отець усе нам показав, пояснив, ми з ним обмінялися думками про те і інше. не забули й політики і нарешті дістали запрошення на перекуску з чаркою наливки.

Але за якусь годину ми вже котилися вниз далі в північному напрямку. Хотілося кинути оком і на Монт Кармел, де жило колись чимало нашого люду і де й тепер живе якась видатна союзівниця, яку Гавриш безуспішно намагався відвідати. Хвилин за двадцять ми вже любувалися одним із таких самих, як і інші в цих околицях, містечком з виразними ознаками занепаду. Проїхали головними вулицями і завернули на вулицю Вест, яка складається чи не з самих церков, в тому числі, здається, аж трьох українських. Ми нарахували аж сім церков різних обрядів.

Робітники земних глибин, найтемніших стихій природи, день-що-день, ціле своє життя бачать „пекло”. Дорога до церкви, до мрії, до визволення, до порятунку і нарешті до раю є найлегшою з усіх тих інших твердих доріг, що ведуть до корчми, до затрати реального.

Пізніше цим людям почали казати про ще один спосіб спасіння через клясову боротьбу. Витрачено багато слів і зіпсуюто багато крові. Але Америка і тут знайшла свою власну розв'язку цих питань. Тепер це вже не конче питання емоційного забуття, багаті, великі церковні будови лишаються осамітненими, клясова свідомість затратила свою магічну привабу. Робітництво цієї країни регулює свої вимоги й потреби мірами вимог і потреб економіки. Це — питання добрих мешкань, доброї їжі, доброї освіти.

З Монт Кармелу завертасмо долиною крутко на захід. Це вже дорога до Шамокину, через Калпмонт, що ми його вирішили зігнорувати, яких 13 миль віддалі долиною такого ж гірничого характеру зі збільшеним рухом машин і вищими пагорбками.

Як і що розказати про Шамокин? Про нього мусять скласти поети пісню. Ця долина індіянського племені Делаварів Шачамоні, над невеликою річкою Шачамекан, яка пізніше стала називатися Шамокином, прибрала для нас значення щось як Філadelphія для цілої Америки, бо власне тут започаткувалася історія українського поселення на цьому континенті і оформився основний стрижінь зорганізованого українства — Український Народний Союз.

Ця зелена, колись тіниста, заросла пралісом місцевість, ма-бути, була багата на в'юни, бо їх назвою названо не тільки річку, а й цілу долину і один з островів на річці, і довколишні гори. Істо-

рія повідає, що 5-го листопада 1768 року основоположники Томас і Річард Пенни закупили від індіанської групи племен „Семи Націй” розлогий край вздовж ріки Сассагенни та її приток за 10,000 долярів. Рік пізніше у квітні відкрито тут контору для продажу посіlostей по п’ять фунтів стерлінгів за сто акрів при одному пені річного податку за акр. За перший день роботи цієї контори продано 2,782 аплікації на закуп посіlostей, і цей поспіх охочих тут оселитися тривав до серпня, осягнувши висоту 4.000 аплікацій, так що виникла потреба створити новий повіт для новопоселенців. Такий повіт-конті створено в березні 1772 року під назвою Нортумберленд, до якого залучено територію, що дорівнює третині цілого Бритійського острова. Половина антрацитного району в Пенсильванії належала до Нортумберлендського повіту.

Отже, не в’юни, а блискучо-чорна, тверда субстанція захована під поверхнею землі дала початок нової ери на цьому терені після мільйонів років формування земної кулі. Минули епохи палеозою, мезозою, кайнозою, коли на цю землю делаварів, шавнісів, піктів прийшли нащадки бритів, саксів, германів, романів, слов’ян і зробили з цієї „країни в’юнів” „країну антрациту”. Початки заселення цього краю білою людиною завсім недалекі — всього кілька століть, але наслідки його грандіозні. Вілліям Томлінсон з'явився у районі Берксу, недалеко міста Рідінг 1740 року. Він був щирий квейкер і власник кількох земельних посіlostей, між якими одна звалась Стонегенг’є і знаходилась в районі теперішнього Шамокину, що й орендував Джеймс Черрі, який був першим поселенцем цього міста.

Коли Джеймс Черрі управляв плянтацією Стонегенг’є, його інколи відвідував син Томлінсона Ісаак. Одного разу під час таких відвідин, 1790 року, він натрапив на місці, де робили дорогу, на відкопаний робітниками шар чорної твердої землі. Пройшовши трохи далі до річки, він помітив на її дні такий самий твердий шар „чорної землі”, вимитий течією води. Він набрав зразків знайденого мінералу, привіз їх додому в районі Берку, де випробував у кузні свого батька. Його спроба виявила великий успіх: привезене ним вугілля було багато ліпше від того м’якого вугілля, що його вживали в кузні.

Це і було відкриттям пенсильванського антрациту. Кілька років пізніше Ісаак Томлінсон переселився до Стоненгенг’є, відкрив там заїжджий двір для обслуги „Великого шляху”, що проходив на захід в напрямку Санбури, і побудував кузню, в якій працював

його брат Томас. Саме в цій кузні вперше вживано шамокинський антрацит, що його здобували у так званій Квейкерській копальні.

Роки минали, число поселенців зростало, народжувався дрібний промисел. 1836 року зареєстровано першу Шамокинську Вугільну Компанію з 3,000 акрами терену. Протягом наступних двох років число подібних компаній збільшилось на чотири. Того ж року відкрито залізницю до Санбури, населення якого творило понад 400 дворів, побудовано першу муровану двоповерхову народну школу, яка коштувала громаді 600 доларів, відкрито поштовий уряд, що працював три дні на тиждень. Поштова оплата за лист до Санбури становила шість з половиною центів.

Постав цілий ряд копалень—,,Генрі Клей", „Олд Гікори Рідж", „Лук Фідлер", „Інтерпрайз", „Кемерон", „Стірлінг", а біля 1860 року ця індустрія вже стає домінуючою. Більшість населення і навіть підлітки з дев'яти років займаються гірництвом із пересічною платною 2,75 долара тижнево при десяти годинах денної праці.

1877 року вибухло перше робітниче заворушення з вуличними бійками, розбиванням крамниць, грабунками, стріляниною. Заворушення почали безробітні внаслідок страйку залізничників, що охопив тоді велику кількість залізничних компаній середньо-американських стейтів.

Після цього в Шамокіні з'явилася перша поліційна станція з п'ятьма полісменами та двома їх начальниками. Збільшилось також число „салунів" з їх бурхливим нічним життям.

Шамокінці велими горді, що це в їхньому місті вперше вжито електрику, як засіб освітлення, і що в році 1882-му до них завітав сам винахідник цього чуда Томас А. Едісон, якому тоді було 35 років і який особисто допоміг зорганізувати Електричну Освітлювальну Компанію в Шамокіні.

Робилось багато спроб видавати газету, але всі вони не мали тривалого успіху, аж поки в листопаді 1886 року з'явився щоденник „Шамокін Діспеч", який згодом став провідним друкованим органом антрацитного району. Перед тим були „Шамокін Джорнал", „Шамокін Реджістер" (який підтримував Лінкольна), „Шамокін Геральд", „Шамокін Едвайзер", „Шамокін Таймс", „Нешенал Грінбек", „Ток ов ті Дей", „Дейлі Геральд". З цієї повені назов видно, що потреба на друковане слово була тут велика і заразом мала, бо значна частина населення не вміла читати взагалі, а по-англійськи зокрема. Перша газета — „Шамокін Джорнал енд

Фармерс-Майнерс Едвокейт" з'явилася вже 1858 року, але приснувала всього чотири роки . . .

1861 року засновано „Шамокин Бенк”, а 1883 року — музичну школу, яка пізніше здобула добру славу на цілій околиці і з якої постала місцева опера з театром, де виступали найвидатніші мистецькі сили світу, включно з відомим царським балетом із Павловою і Ніжинським.

Особливий розділ історії Шамокину, як і слід сподіватися, творять різних обрядів церкви, domi молитви, синагоги. Перша методистська парафія датується роком 1837, а два роки пізніше побудовано першу католицьку церкву. Взагалі ж Шамокин може пожвальитися трьома десятками будівель, споруджених на хвалу Божу, на загальну кількість населення 26,000.

Америка від часів президента Улісеса Гранта 1869 року, після Громадянської війни і ген до кінця президентства Теодора Рузвельта в початках нашого століття, перебувала в стані ферментації: перехід від фармерства до великої індустрії, освоєння Заходу, завершення територіяльного формування, „золота гарячка” в Каліфорнії, купно Аляски, великий бізнес і, нарешті, включення її в рамки політики світу.

Середній Захід вздовж великих озер Супіріор, Гюрон, Iрі вкривається сіткою залізниць і річкових каналів, які пов'язують Чікаго, Мілвокі, Детройт, Толедо, Клівленд, Боффало і далі вниз долиною Гудзону до Нью Йорку. Постає могутній Піттсбург, центр заліза й криці і нарешті розгортається басейн твердого вугілля в країні Аппалачських гір.

З надзвичайною швидкістю зростає судноплавство на Великих Озерах, прибічних ріках та каналах. Коли загальна поємність суден творила 1860 року кругло 199,000 тонн, то вже через дев'ять років вона збільшилась до півмільйона, щоб 1901 року дати цифру 25,000,000. Продукція криці в Америці 1867 року становила 20,000 тонн, 1895 року перевищувала на 6,000,000 тонн продукцію Великої Британії, а 1900 року досягла 10,000,000 тонн. Того ж також часу З'єднані Стейти Америки стають однією з найбільших індустрияльних країн світу. 1869 року тут було всього два мільйони людей, що жили з фабричної і індустрияльної праці, продукуючи товарів на 3,385 мільйонів доларів, а 1899 року їх стало 4,7 мільйона з продукцією товарів на 11,407 мільйонів доларів.

1873 року в Америці починається рух за організацію продукції, щоб уникнути конкуренції цін. Поміж підприємствами-конкурентами укладається так зване „джентлменське домовлення”,

яке згодом переходить у форму великих трестів, що стають загрозою для розвитку малого бізнесу і викликає потребу схвалення Конгресом 1890 року так званого антитрестового пакту Шермана. Однаке це не принесло сподіваного обмеження трестів, бо господарство цієї країни базується на засадах приватної ініціативи і вільної конкуренції, що її годі було, особливо в ті часи, вкласти в якісь регуляційні норми.

Робітництво, не прийнявши марксизму, мусіло знайти свої власні дороги для полагодження соціальних проблем. Постає робітничий рух, який проходить бурхливі фази ферментаційних процесів у вигляді страйків, забурень і насильницьких акцій, аж поки цей фермент в останніх десятиліттях минулого століття не оформлюється у робітничі союзи-юнії, що іх форму запозичено із Західної Європи, переважно з Англії. Ці юнії згодом об'єднуються у федерації і стають посередниками поміж робітництвом і власниками підприємств.

Через ці робітничі організації, як ось „Лицарі Праці” (заснована 1869 року), робітництво почало вимагати восьмигодинного дня праці, піднесення платень, різного роду соціального забезпечення. Це значно поліпшило загальний стан робітництва, і до Америки з усіх країн світу, особливо з Європи, почали масово прибувати імігранти. Це спричинило навіть обниження заробітних плащень, внаслідок чого почалися заколоти поміж місцевими і ново-прибулими, з'явилися проповідники, які ширили пропаганду проти новоприбулих, проти чужоземців, у Конгресі вимагали відповідного закону, щоб припинити наплив імігрантів, бо вони, мовляв, привозять з собою анархізм, соціалізм, розпусту, злочинство, гангстерство; далеко перед Гітлером з'явилися проповідники расових теорій (Едвард А. Росс), які твердили, що тільки англо-сакси можуть творити провід у державі, а деякі з них, як популярна свого часу авторка книжки „Проблема цивілізації вирішена” (1895 р.), Марія Е. Ліїзе, запевняла, що Європа і Америка стоять на краю нечуваної катастрофи, яка приведе до загальної анархії під проводом світового російського деспотизму. Вона пропонувала американцям зайнятися перебудовою світу засобами „велетенського перерозселення рас і тим самим створити більше місця для росту людства”, серед якого сильніша кавказька раса здобуде інтелектуальну перевагу над іншими і стане будівничим нового, кращого, багатшого і вільнішого світу.

Виникли організації проти напливу жидів, католиків, проти еманципації чорних. Між цими організаціями найбільшої сили на-

була заснована на півдні, в Тенесі 1865 року так звана Ку-Клукс-Клан.

Значно збільшився вплив щоденної преси. 1870 року Америка мала 574 щоденних газети, 1899 року їх уже було 1,610, а 1909 року більше, ніж у наш час — 2,600, з накладом, який виріс від 2,800,000 до 24,200,000 примірників. Великої ваги набрали чисельні журнали, як „Сатердей Іннінг Пост”, „Ледіс Гом Джорнал”, що їх наклади доходили до мільйонів примірників. Набрала сили так звана скандалістична (макрейк) журналістика, переважно лівої орієнтації, яка вищукавала слабші місця в суспільно-політичному укладі з наміром переорієнтувати публічну опінію на зразок європейських ліво-ліберальних рухів. Між тими журналами вів перед популярний „МекКлюр’с” (1893 р.). З ними конкурували видання Пуліцера, а пізніше Герста, дармащо ці останні не мали особливого ідеологічного забарвлення, а лише гналися за популяреністю та збільшенням накладу.

Кожна подія в Америці знаходила негайно відгук на сторінках преси, при чому переплутувалось правду з неправдою, а все разом створювало метушню.

Це був також час появи визначних мистецько-літературних сил, між якими виняткове місце належить авторові „Тома Соєра” і „Геклбері Фіна” — великому гумористові і сатирикові Маркові Твейнові, що славу Америки розніс по цілому світі, бо його гумор заражав своєю свободіною, реальною, логічною поставою до кожної проблеми, яка хвилювала людство. Він висміював американські порядки, біблійні перекази, пекло та рай і себе самого, гостро виступав проти расизму, але разом з цим вважав своє дев’ятнадцяте століття „великим”, яким воно й було, наперекір більшості реформаторів, що хотіли те століття зірвати динамітом і розпорошити його попіл у катаклізмах найжорстокіших революцій.

Бож що, як не те століття, дало початки всього того, чим буде гордитись людство наступних поколінь — культури, цивілізації, техніки.

І саме в ті часи до Америки, разом з масами інших європейців, почали напливати і наші люди з тих чи інших закутків України, які несли через широкий океан свої мозолисті руки, щоб збільшувати і збагачувати сили цієї країни. Течія імігрантів перепливала океан і розливалася по всій території ЗСА, у великій кількості потрапляючи до країни великого квейкера Пенна з її басейном антрациту. Місто Шамокін лежало на цьому шляху. Приходь, закасуй рукави, бери келепа і довбай під землею „чорне золото”.

Добрий спомин про відкриття Шамокину нашими людьми по-дає Теодосій Толпаш, подібний до президента Теодора Рузвелльта, козарлюга, який у 23 роки свого життя важив 204 фунти, перший головний предсідник УНСоюзу. Він був добрим робітником, добрым патріотом, доброю людиною, але письменство не було його призначенням, і ми вдячні йому навіть за ті кілька сторінок „З моїх споминів”, які він нам залишив. . . „Шукаю краяна. Де мешкати? Де робити? Перша „пейда”. Друге місце. Стріча з країном. Організують свою церкву. Клопоти з айришами. Початок запомогової організації”. — Це програма життя і дій первого нашого імігранта, який ризикнув переступити Атлантичний океан у той давнину час 1880 року. „Америкою я зацікавився ще тоді, коли служив в австрійській армії в Полі над Адріатичним морем”. „Писали мені до війська про життя в Америці брати Степан і Петро Мурдзи з моого родинного села Лабови, повіт Новий Санч . . .”

„Вернувшись з війська до рідного села, — пише Теодосій Толпаш, — я став порівнювати життя на своїй господарці з тим, про що мені писали Мурдзи у своїх листах з пенсильванських копалень вугеля. Мій батько був заможний господар, але нас було шість, з яких я був найстарший. Батько був заможним, але якими господарями будемо ми, його сини?

І так 1880 року, маючи 23 роки, я вибрався самий до Гамбургу, де закупив корабельну карту до Америки . . . — так пригадує він свою подорож.

Пливлося тоді через океан довго, марудно, пасажири хворіли на морську хворобу, думки не давали спокою: — Що буде? Як буде? Дорога далека, незнана, була весна, кінець березня і била велика хвиля. До Нью Йорку підплывав раннім ранком, усе довкруги спало, лише нечіткі в тумані береги і вежі великого міста . . .”

Але його метою не був Нью Йорк. Він прямує до Пенсильванії, до якогось Шамокину, де живуть його краяни Мурдзи. З корабля дістаеться до Пенсильванського двірця в Мангеттені, за три долари й 16 центів купує залізничний білет і під вечір 4 квітня виїжджає далі.

Дорогою нічого не бачив, бо за вікнами вагона була ніч. Пасажири розмовляли, спали, курили, було димно, тісно, він нічого не розумів, сидів осамітнено, був втомлений. До Шамокину прибув ранком. Маленька дерев'яна станція, кілька залізничних службовців і пасажирів, що приїхали з ним і відразу розійшлися. Він писав Мурдзам, просив, щоб зустріли його на станції, але коли приїхав, всі люди були чужі і байдужі, і він не зінав, куди руша-

ти. Надворі було ще холодно, збоку хідників лежав купками брудний сніг. І коли він так стояв в нерішучості, побачив чоловіка в робочому одязі, який, як йому віддалось, міг бути його країном.

— Перепрошую, — запитав його Толпаш, — чи не могли б ви сказати, де тут мешкає Степан Мурдза?

— Бат? — відповів той здивовано.

— Не ваткай, відповідай по-людському, як до тебе говорять, — сказав Толпаш з виразом рішучості.

Незнайомий, мабуть, польського або словацького роду, мовчики кивнув головою, щоб той ішов за ним. Він завів Толпаша до „гросерні” на розі вулиці і вказав рукою, щоб той зайшов туди.

— Там будуть знати, — додав якоюсь слов'янською мовою.

Власником „Гросерні”, як пізніше довідався Толпаш, був німець на прізвище Шульман. Толпаш говорив по-німецьки, і вони розбалакались. Шульман розпитав Толпаша, звідки він походить, що за один, що думас тут робити. Толпаш усе це вияснив і спитав Шульмана, чи не знає він, де мешкає його земляк Мурдза.

Ні, Шульман не знав Мурдзи, але він витяг з кута вагу і запропонував Толпашеві зважитись. — 204 фунти! „Го-го-го! О таких нам до Америки треба! — викрикнув. — А щодо Мурдзи, то не дивуйтесь, що не вийшов вам назустріч. Тут ще не розносять пошти, кожний сам ходить за нею до уряду, а ті, що працюють, не мають для цього часу. Ранком на роботу, ввечері з роботи, а уряд працює лише вдень .. Тут ще все не по-людськи”.

Шульман не міг допомогти Толпашеві знайти Мурдзу, не міг дати йому якусь роботу, але знайшов йому приміщення в словацького, який тримав „борд”. Толпашеві хотілося б мешкати „у своїх”, але покищо він тут таких не знайшов. Добре, що й так.

Далі негайно треба було знайти якусь роботу, бо матеріальні засоби Толпаша майже вичерпалися. Він почав питати свого господаря, чи не знає він, де можна було б влаштуватись на працю. А! Тепер з працею не легко, сказав господар, але він щось подумає. І при тому звернувся до одного словацького по-німецьки, чи не поспітив би він якогось там німця за роботою. Толпаш його зрозумів і посміхнувся. — Почекайте, бо він, мабуть, розуміє по-німецьки, — сказав словацький. — Так, розумію, — відповів Толпаш, — Ну, коли так, то дістанете роботу вже з понеділка, — сказав словацький.

І так сталося. В понеділок ранком пішов Толпаш говорити з „босом”, який звався Антоном Йонгом, і вже того самого дня став „лейбром”, тобто робітником у копальні вугілля. „Робота була, — згадував Толпаш, — для мене не трудна, я роботи не боявся, а як

і мав який клопіт з „майнами”, то хіба довго не міг навчитися нахиляти так голову, щоб не битись лобом до повали . . .”

Вісімнадцять днів працював він у тій копальні, поки дістав свою першу платню в Америці. І сказав йому „бос” в день виплати: — Ти працював у мене вісімнадцять днів і як початківцеві можу давати тобі лише дев'ять доларів на тиждень . . . Як зостанешся далі — діставатимеш десять на тиждень. Олрайт?

Як не „олрайт”? Толпаш миттю перевів цю суму на австрійські гроші. Тож за таку платню працюють в Австрії хіба міністри.

І робив Толпаш у Йонга три місяці, а тоді одного дня сказав до нього інший німець на ім’я Франк: — Слухай, Тед, чи не хотів би ти перейти до мене? Діставатимеш дванадцять тижнево . . .

Нагода була спокуслива, але Толпаш сказав на це Франкові: — Ви даєте мені гарну пропозицію, але дозвольте наперед спитати Йонга. Він перший дав мені тут роботу . . .

— О, розуміється! Іди і запитай, — відповів Франк.

І сказав Толпаш Йонгові, що ось Франк пропонує йому дванадцять доларів тижнево, чи він не буде гніватись, коли цю пропозицію прийме? — Гніватись, що діставатимеш більшу платню? — відповів Йонг. — В Америці за таке не гніваються. Я сам би пішов на іншу роботу, коли б хтось більше платив. Певно, йди! Бажаю щастя! . . .

І став Толпаш працювати у Франка за дванадцять доларів, а по трьох місяцях Франк підніс його платню на п’ятнадцять. „Це була, казав Толпаш, на ті часи велика заплата, мені товариші не хотіли вірити, аж поки не показав їм свій „стейтмент” . . .

Десь по місяці перебування в Шамокині Толпаш зустрів наречті свого краяна Степана Мурдзу. „Йду, — пише він, — вечером вулицею, а він іде проти мене”. Пізнали один одного з першого погляду. Зрадили обидва до нестями, душилися в обіймах, а потім опинилися в „салуні”, де частувалися безконечно й говорили, говорили . . . А найбільше про рідний край.

Життя було таке скучне, що годі собі його уявити, і треба дивуватися, як можна було його віддергати. До того всі були неподружні. Між нашими людьми в цілому Шамокині не було ні одного подружжя, самі парубки або чоловіки, жінки яких лишилися в Старому Краю. Це було також причиною несталості цієї еміграції. З краю приїжджали все нові й нові люди, але старші від’їдждали назад. Побуде чоловік кілька місяців, „відробить дорогу”, наскладає дві-три стівки — і вже його не вдержиш ланцю-

гом. Не раз я говорив їм, щоб лишалися довше, заробили більше гроша, але це не помогало.

Не можна цьому дивуватися, коли взяти під увагу, що в той час тут не було ні одної громадської організації, а тим самим не було куди зйти у вільну годину. Наших людей було ще дуже не багато, на перших початках не більше, як двадцять люда, які вирішили жити тут постійно”.

Але трохи згодом ситуація змінилася. До Шенандoa прибув молодий, енергійний священик о. Іван Волянський, з'явились завзятій, молодий Володимир Сіменович і інші інтелігентні люди, які заповзялися піднести рівень нашого громадського життя.

Наперед церква. Перед тим наші люди ходили, як казали, до польських костелів, платили там вкладки, давали пожертви, хоч за це їм ніхто не казав дякую, а де могли обзвивали „чарне пискі русінське”. Вони не мали права молитися свободно поруч з польськими форналями, така вже була вдача тих людей, які самі не знали, що цим ображають святу Божу правду і людську гідність.

Після церкви зорганізовано „Руську Народну Торговлю”. Працювали в ній В. Сіменович, Янович, Карович, Тилявський. Люди мали куди зйти, зустрітися з країнами, купити, що їм потрібно. Тут на вулиці Шамокин було завжди гармідерно, рухливо, люди приходили й відходили, читали листи з краю, а ті, що були неграмотні, знаходили тут допомогу.

Людей з краю прибувало щораз більше, неодруженні виписували дівчат з дому, їздили скрізь туди, де можна було знайти дружину, наприклад, „як майнери довідались, що в Пассейку, стейт Нью Йорк, є багато дівчат — іхали туди, як на ярмарок”...

Мали клопіт з айришами, тобто ірляндцями. Було серед них чимало розбишак, п'янюг, які не любили новоприбулих, бо вони, мовляв, збивають їм заробітну платню, і нападали на них, де лише могли. Ось так відбувалося в одного українця весілля. Як тільки почали сідати за столи, до залі вдерлася банда айришів, всіх вигнали із залі, самі засіли за столи, все з'їли, випили і пішли геть.

Але це їм так тільки раз пощастило, це „був перший і останній випадок”. Готуючись до другого весілля, наші молоді люди зорганізували бойовий відділ, і, як тільки з'явилися айриші, так їх збили, що вони після того вже на весілля не появлялися.

Банда айришів, „менг'вайрерів” гарцювала по цілому краю і нападала на кого лише їм заманулося. За вироком суду 18 із них, одних у Сонбері, інших у Патсвілі, повісили — і все затихло.

Багато спричинився до втихомирення краю цей самий Теодосій Толпаш. Його приятель, Денис Пирч, згадує його добрим словом: „Це був молодий, вродливий, міцної будови мужчина, мав вус чорний, козацький, а в голові здоровий хлопський розум. Говорив і по-німецьки, і по-мадярськи, робив у готелі Вандербільта за шинкаря („бартендера”), а що був сильний, то не раз „частував” айришів, аж дрантя з них летіло. І тому айриші його боялися і мали до нього респект. А наш чоловік мав також від них спокій і вже ніде не йшов випити склянку пива, як лише до Толпаша”.

І взагалі наші люди „давали собі раду” не тільки в копальні, але бралися й за інші діла. Ось, наприклад, ті самі Мурдзи, що їх шукав свого часу Толпаш, переїхали до Монт Кармелу і заклали своє підприємство — готель-ресторан „Онуфрій Мурдза і брати”. „Заходьте свій до свого, бо свій нікого не здерє, бо він русин, християнин”, — висіло над дверима їхнього підприємства оголошення. А Єфим Лучковець мав „готель свій власний, красно уряджений, чистенько і свіжо . . . Хто ж не знає нашого брата Єфрема? Всі знають і люблять, і відвідують, а якби іще який грінор його не знов, то най знайде на вулиці Іст- Індепенденс, недалеко вулиці Вайн в Шамокіні і там знайде” . . .

А Олексій Шлянта з Мейфілду відкрив „Файн Гросеро, Драй Гудс енд Шууз енд Дженерал Мерчандайс” . . . „Продає всі віктуали по найнижшій ціні. Продає убрання чи то святочні, чи робочі — черевики, чоботи, убрання майннерські” . . . А також: „Сіно, овес, кукурудзу і другі речі чи то для людей, чи для худоби”. А до того: „Посилає гроші до краю по дуже низькій ціні безпечно і через найліпші банки” . . . З дуже радикальною порадою: „Люди, не ходіть, не волочіться по жидах. Свій до свого! Всі за одного, а один за всіх!” . . .

Або ось Олексій Галабурда оголошує: „Коло лігайського діна єсть в Монт Кармелю готель Богдана Хмельницького. Правда, не-біжчик Богдан там вже не заходить, але якби жив, то напевно би зі своїми хоробрими козаками зайшов випити чарку. Зате всі русини, потомки козаків, випивають там добре пиво, віскі, вино темпер і всякі другі ласощі. Готель чистенький, услуга чесна, закуска смачна. Певно в цілій Америці нема другого такого порядного руського готелю” . . .

І так далі і так далі. Життя йшло. „Чим як чим, — писав про це Д. Пирч у статті „Вугльокопи”, але камінним вуглем то уже Пенсильванія може похвалитися, бо має його найбільше з усіх країн на кулі земській . . . Приносить рік-річно 100,000.000 тоннів,

майже половину, що всі майни, взявші докупи і срібні і золоті, в Сполучених Державах... За рік 1894 видали 85,306,389 тоннів (тонна — 2,000 фунтів) від 75 до 700 стіп глибоко" ... А далі він повідає: „У майнах роблять сотки людей, дивитися на роботу майнерів, то дуже красно виглядає. Світязі маленькі бляшані, наповнені олієм, лямпочки у наших майнерів виглядають, коли дивитися здалека, як ясні звізди під час спокійної і погідної ночі. До правди, чудесний вид!

Але файно оно дивитися, нема що казати, но робити то тяжко, і то дуже тяжко. Майнер під час роботи виставлений кожної хвилі на небезпеченство і на смерть ...

Платня майнера 80 до 99 центів від воза, денно возів ладується 6-8, виплата щодва тижні або місячно. Помічник дістає 40-50 доларів місячно. Відраховують за порох, за олію, за погану роботу. Як іде добре, то майнер заробляє від 50 до 100, а то і 120 доларів місячно" ...

Це не найгірший заробіток для людей, яким у дома платили по 15-20 грейцарів денно, а тому „люди як зачули, що в Америці багато роботи, рушили в Америку, горнулися до неї, як дики гуси до теплого краю". А інший пише про тих, що першими їхали до Америки: „Це не був ніхто інший, як наші лемки ... І то нараз, наче б їх яка гарячка опанувала. До полуодя косив сіно або вівці пас, а по полуодні вже їде. — А ти куди? — питаютися його. — Ба, чуєте, до Гамерики, лем ся бою, жеби мнє не зімали ... — Тоді їх ловили жандарми, молоді хлопці, а хто ж буде цісареві служити? І їде лемко світ-заочі без ніякого провідника, немов би десь на ярмарок або на відпуст до сусіднього села. Людина, що ніколи кроком не була зі свого рідного села, тепер пускається сама в далеку дорогу, за широкі моря, у незнані світи .. Плачуть жінки за мужами, а мами за синами:

*Не їдь, не їдь, любий сину,
Не їдь, не їдь на гужину,
На гужині хто там знає,
Яка доля тя гекас.*

Але як не їхати, коли ось поїхав Ваньцьо і пише з Гамерики, що його там президентом вибрали ... І зажурилася бідна жіночка, що Ваньцьо напевно її тепер не захоче, де ж пан — президент Америки, але потім показалося, що це далебі не той президент, що сидить у Вашингтоні, а лише „від братства св. Михайла". Та в

другому листі пише, щоб і вона, його Марічка, приїздила, бо „йому в Америці дуже добре, бо, каже, наш єгомось у старім краю й на Великден того не їдять, що він у Америці кожного дня. Мас все м'ясо та м'ясо, та й дугану (тютюну) скільки хоче, бо тут цигара, каже, навіть на вулиці валяється”... Як не їхати? Збираються і їдуть. Хлопці, дівчата, мами з дітьми... Чого там лякатися?

„Взявся наш чоловік за бізнес, — згадує „Нестор” у „Русько-Американському календарі”, — молодий ще чоловік був, ледве 26 літ собі нараховував. Бізнес, звичайно, як бізнес — тяжка річ... Він, бачите, став орендарем... Пиво, віскі, темпер і всякі другі ласощі продавав.

Народ горнеться, звичайно, до свого шинкаря! Бо і слово своє рідне почус, та й не такий, щоб не зафундував, та й не такий, щоб не поборгував до пейди”...

Все йому йшло гаразд, але ось женитися час, та як женитися? „Не бойтесь, — пише далі „Нестор”, — наш чоловік пускатися на Боже провидіння зі старого краю до Америки, не бойтесь копати вугілля в глибоких майнах, не бойтесь з кількома долярами братитися до бізнесу, навіть такого, котрий потребує сотки на місячний вклад... Нічого наш лемко не страхається, але страхається від женячки. Навіть дуже!... Ісся він не сомар, але розумний чоловік. Бо справді есть чого боятися”...

Але врешті-решт виходить, що й женячки він не аж так боїться, бо ось Нестор далі повідає, як то ця церемонія відбувалася „в тій Гамеріці”: „Каритами приїхали молодята до церкви, а в церкві свічок горить тьма-тьменна. Всі свічки засвітили, які лиши були. Народу згорнулося множество. І англіки, і айриші, і поляки, і таки наші люди цікаві подивитися на параду. А парада на цілу губу. Сам заступник біскупа дає слюб, а двох молодих пан-отців коло нього, ніби диякони, сам голова-голов співає за дяка: парада!

Їдемо ми каритою на весілля та й їduчи міркуємо, яке то весілля руське буде в Америці, бо до цього часу не доводилось нам бачити єго. Входимо на поріг, служаємо і не віримо... Музиканти вчили нам на привітанє наше улюблене „Готт, ергальте унзерн кайзер” (Боже, буди нам покровитель). Заграйте коломийку! — крикнув я на музикантів... То й они послухали. Здається, що і їм відай соромно стало...

Повелися речі про весіллє в старому краю, про звичаї і обичаї батьків, та й затягнули „Благослови, матінко”. Пісня, звичайно, дівоча річ, попросили ми дівчат, що недавно приїхали з краю, щоб

они заспівали весільної. Наша дівчина, перебрана у панські лахи, котрі єн збаламутили, збентежили, відмовляєсь, що вже в Гамбургу забула пісень весільних. Бідолашна не в силі собі здати з того всього справи, що воколо неї дієсь. Годі. Треба було самим співати, та й затягли ми пісню, хоть не в лад і не в час: „Ой, збираїся домів, збирай, по кутах не зазираї, бо тож ти ту не банити, лем з нами ся вибирати”... Музиканти пригравали нам до нашої пісні, але здається зміркували, що нам не дуже йде в лад та й, довго не надумуючись, втяли вдатно „Донау веллєн”, що і семинарицька музика мусіла б повстутись...

Весела молодіж пішла навздогоні нашої коломийки, голова-голов, хоч важив 250 фунтів, підскочив собі так жваво, що аж підлога затріщала і цілий американський дім, збитий з тоненьких дошок, захитався...

На долині велика громада краянів випивали кек за кеком пива, а випивали звичайно за одним замахом, бож не було на весіллю шинкаря, то й добра оказія задурно напитися”...

І як тоді не їхати до Америки? Айриші, поляки — гай, гай! Що це в порівнянні з тим, коли „наш лемко” їде „в каріті” і п’є „кейсами” пиво. Гей, далебі, Гамерика не така вже страшна, та й женячка не те найстрашніше, отепер би ще свою, справжню, руську, рідну організацію. Бо заложили те якесь „Соєдиненіє” попи угорські, але хто іх там розбере... „Я приступив до нього, — згадує пізніше Толпаш, — і був вибраний на його конвенції касієром. Дав мені предсідник, п. Жанчак-Сміт, торбу на гроши та казав, що я маю записувати приходи і розходи. До „Соєдиненія” належали і галицькі і угорські товариства. Воно обіцяло посмертне в сумі 400 доларів...”

Як касієр я одразу попав у суперечки з угорськими греко-католицькими священиками, що правили тоді „Соєдиненієм”. Як я тільки дістав яку десятку від котрогось відділу, то зараз у мене з’являвся священик, один або другий і брав ті гроши на свої потреби. Одному треба справити щось до церкви, іншому жінку з краю спровадити і т. д...

Кажу я тоді Жінчакові-Смітові: — Пане председа, так бути не може. Що скажуть на це люди? Який я дам звіт на конвенції? Адже вони не тільки беруть гроши, але й ніяких посвідок мені не дають...

Жінчак покивав головою, гейби хотів сказати, що так не повинно бути, але знову лишив справу на мене, а самий нічого не

робив. Пішов я тоді до нього ще раз, віддав йому касієрську торбу, передав 50 доларів готівки та зложив на його руки свій уряд.

Говорив я потім про це самому парохові о. Констанкевичеві, а той сказав: — Треба це прослідити. — По якомусь часі він мені сказав, що справу прослідив і переконався, що в „Соединенню” правлять попи. — Це не для нас організація, — сказав він. — Нам треба народної організації...

На конвенції в Скрентоні о. Констанкевич критикував уряд „Соединення” за касові непорядки. — Як це ви так газдуєте, — говорив він, — що збираєте гроши, а в касі нічого не маєте?

На це йому відповів угорський священик: — Ви, отче, ще грігор (зелений) і того не розумієте. Лиштіть це нам, бо ми довше в Америці і цю справу добре знаємо...

У відповідь на це о. Констанкевич показав рукою крізь вікно і сказав: — Бачите цей стовп телеграфічний? Він іще довше в Америці, ніж ви, а все таки він тільки стовп. Ви говорите до мене, як до дурня, який потребує в Америці вчитись поведінки, а я пріїхав сюди вже зі своєю освітою і знаю, що маю робити.

І якраз з цього приводу відбулася відома змова „четирьох отців” — Грушки, Констанкевича, Обушкевича і Полянського на помешканню о. Грушки в Джерзі Сіті в січні 1894 року. — Якої нам треба організації, — запитав тоді о. Констанкевич, — церковної чи народної? — Отець Обушкевич з Оліфанту хотів було стояти за церковну... І тоді встав „малий Гриць”, але великий чудодій о. Грушка і своїм трохи хрипким голосом, сказав: — А я кажу, що народної. Я вже навіть її охристив: Руський Народний Союз! Чи добре я охристив?

Амінь, сказали отці, не було спротиву, відчуття дійсного було виразне, логіка і сила вислову о. Грушки були незаперечні. Зрештою, ця ідея обговорювалася давно, всі це знали і всі цього вимагали, а „Свобода” ще в листопаді минулого року писала, що „як потрібна рибі вода, для птаха крила, як спрагненому пиття, голодному хліб, так потрібна для нас, розсіяних тут українців, народна організація”.

Почалась негайно праця, нарис статуту зробив о. Полянський, всі чотири отці його оформили і передали до друку у „Свободі”. Шамокин визначено, як місце перших сходин.

Це було мале, сіре, переважно дерев’яне й переважно з немоцінними вулицями містечко в долині між пригорбками з безліччю салунів, дешевих готелів і робітничих, тісно збитих докупи будиночків по схилах долини. Було рухливо, вулицями раз-по-раз

тягнулися тяжко наладовані, запряжені чотирма, а то й шістьма кіньми тягарові вози, сюди й туди гналися легкі, на високих колесах возики, часто падав сніг і його згрівали на бік з хідників. Ранками ще затемна, коли на вулицях горіли зрідка газові ліхтарі, зо всіх боків тягнулися за місто юрби людей зі дзбаночками гарячої кави до своїх шихт, гули зо всіх боків сирени копалень, гудки паротягів, грюкотіли долиною колеса потягів. Вечорами, знову затемна, верталися з роботи втомлені, брудні роботяги, на вулицях зчинявся рух, багато з них прямувало впрост до салунів, де світилися вікна, бриніли механічні клявікорди і було чути гамір, крики, хриплій спів.

І саме до цього сирого, сірого, з гірким запахом вугільного диму місця скликано перші сходини членства майбутнього Українського Народного Союзу. 1894 рік був рік звичайний, 22 лютого припадало на четвер, в Америці це день „батька республіки” Великого Джорджа, газети про це широко писали, у Вашингтоні відбувалась парада, президент Клівленд говорив промову. На щастя, в ці дні була гарна, ясна, зимова погода.

І з різних міст, містечок і стейтів, ген аж як Нью Йорк, Філadelfія і тут ближче, як Піттсбург, Скрентон, Оліфант і інших, потягами, возами, санями, а то й пішки, стягалися до Шамокину руські люди — отці духовні, робітники, молоді купці, початкові підприємці. Багато з них прибували ще від неділі, зупинялися хто де міг, чи то у знаному, робітничому готелі „Олд Нешенел” на вулиці Шамокин з його салуном, де сходились переважно випити пиво й поговорити старі приятелі, або шукали своїх краян, давніх друзів, щоб лише переспати ніч, а то і так десь приватно у „бортників” за „кводра”, коли знаходився якийсь вільний куток.

Господарем цілої цієї паради був о. Іван Констанкевич — парох невеликої, дерев'яної церковці Преображення на розі вулиць Пейк і Пірл, побудованої два роки тому ще за доглядом о. Волянського . . . Середнього росту, енергійний, міцного складу зі синіми очима і рівним, римським носом о. Іван Констанкевич — ідеаліст, організатор, будівничий і криштальній чесності людина, який за короткий час своєї роботи на цьому первобутному ґрунті перебудував цілу свою парохію до невпізнання; зорганізував при церкві школу для емігрантських дітей з українською мовою, у якій він сам викладав, будучи діяльним членом Руської Народної Торговлі, пильнував, щоб вона велася чистими засобами за торговельними зasadами, а також зорганізував братство свв. Кирила й Методія, церковний хор, Український Народний Союз і навіть дуже

добру трубну оркестру. Правда, він мав біля себе видатних і діяльних світських людей, як Володимир Сіменович, Теодосій Толпаш, Іван Глова, Степан Мурдза, Мусій Демсько, Пилип Гоготе, Теодор Федко, Аксен Вроня, Антін Борис, Ілля Гасіч, Антін Лучкович, Олексій Шаршон і багато інших, які віддано допомагали своєму духовному керівникові ...

Ці гарячі дні холодної зими в Шамокині для о. Констанкевича були виповнені вщерть діяльністю: день і ніч ішли наради, і його невеличка канцелярія у церковній будові, на нижньому поверсі при вході до головної залі, ввесь час була переповнена.

Володимир Сіменович зі своєю чорною борідкою і виглядом плеканого інтелігента у пенсне і з високим твердим коміром досконало вишколив свій хор. Від цього багато залежало: і церковна відправа, і світський концерт все мусіло не тільки звучати, але й милувати око: хористи мали бути прибрані, розуміється, в українські народні строї, лемківські чи навіть наддніпрянські. Де і як іх дістати? Деякі попривозили зі собою вишиту сорочку, що йому подарувала на дорогу кохана дівчина або жінка, деякі дівчата вже самі наспіх вишили, сидячи ночами поза працею, а деякі так і не могли з цим дати ради. Але коли надходив день концерту, ввесь хор, тридцять людей, ніби чудом яким обернувся у барвисту, радісну картину. До цього мусіла бути також відповідно прибрана заля. Розуміється, про це вже дбали господині, членкині братства, що також приготовляли обід на яких триста люда. Не дуже легке завдання, але для цього бралися всі разом, як ті бджоли — молодиці, дівчата, парубки, які під спів і жарти міслили тісто, ліпили вареники, загортали голубці. Цілі гори м'ясива — шинок, ковбас, печені ... А скільки турботи, страхів, хвилювань, щоб бува чогось не переочити, когось не забути, щоб вийшло все гаразд, щоб усі були вдоволені.

Однакче, на призначену годину все було в найкращому порядку. Основні церемонії почалися о годині дев'ятій ранку, але вже перед тим церква заповнилася народом. Вулиці міста, як Шамокин, Пейн, Пірл, кишіли українським людом, скрізь тільки й чути було їх мову та радісні вигуки. Поприбували хто-зна звідкіля, а деякі бачились ще у Старому Краю або десь під час дороги.

Церква не змістила такої кількості народу, і хто прийшов пізніше, тому вже годі було втиснутись до середини і прийшлося стояти кому на сходах, кому просто на хіднику — добре, що погода дописала, світило сонце і приморозок був поміркований.

За чверть години перед дев'ятою до церкви увійшло все начальство церковне і світське, пан-отці, що з'їхались з кількох стейтів, голови братств, хор зайняв своє місце на правому крилосі. Урочисту літургію правив о. Теофон Обушкевич, парох з Олифанту, йому прислуговували о. Констанкевич і о. Полянський, що прибув з Піттсбургу. Перші слова богослуження „Благословен Господь Бог наш!” прозвучали серед глибокої, напруженості тиші. Всі відчували надзвичайність моменту, ніхто ще тут не переживав такого великого, внутрішнього піднесення і такого глибокого, радісного схильовання. — А-мійн! — відповів хор. Але це був не тільки хор. Всі уста, всі душі і всі серця злилися в одному і тому самому бажанні — Амінь! Істинно так! Благословен Господь Бог наш, що послав нас у цей великий, свободний світ, де ми єдиними устами і єдиним серцем радісно й урочисто прирікаємо Тобі, собі і всьому світові, що хочемо достойно нести Твоє, Боже, імення, як Твоїї свідомі, вірні діти. Благослови нас і поможи нам там, де потребуватимемо Твоєї допомоги.

Ця збірна, однодушна молитва могла бути висловлена різними словами, але її зміст був один і всі ті урочистості, святочно роз'яснені обличчя, усі ті бліскучі очі були звернені до вівтаря, де вони бачили присутність Божої сили, втіленої у постатях їх духовних отців. Більшість народу — це були чоловіки, переважно молоді, переважно здорові, ніхто не сказав би, що це ті самі учораши, замурзані вуглекопи, вони всі до одного чисто вимиті, їх тверді, ніби з чавуну, долоні піtnі від напруження, їх різко кросні суворою рукою обличчя насичені, ніби живим огнем, вірою у свою майбутність. Ми були, ми є, ми будемо! Нас не вирвеш з цього твердого ґрунту! Ми обстоїмо свою правду!

Он там спереду, постійно занятий всілякими справами всюди-сущий велетень Теодосій Толпаш. А там он біля крилосу монументальна постать людини з великою круглою головою на низькій, грубій шиї у чорному новому одязі з великою краваткою, що закриває його широкі груди. Це Іван Глова — громадський і церковний діяч, поштовий службовець і обов'язковий член всіх організацій, завжди в головних ролях. Там он високий, стрункий Денис Пирч, кореспондент „Свободи”, представники з Нью Джерзі, з Нью Йорку, представники і гості з Філадельфії, Алентавну, велика громада зі Шанандоа і усіх околичних громад Долини Антрациту.

У церкві тісно, душно, перед вівтарем горить безліч свічок, спів хору виповнює простір, богослуження йде довго, повільно, урочисто. Дійшла черга на проповіді, яку виголосив о. Обушкевич.

Призываючи на допомогу Святого Духа, він переказав коротку історію нової української еміграції, вказав на всі ті труднощі, що були з цим пов'язані, пригадав причини, які спонукали людей залишити країну предків і шукати для себе місця за морем, нарешті вказав, який це день, що його тут так святочно відзначається, зазначив, що цього дня 162 роки тому народився перший президент цієї держави, що її наш український поет на ім'я Тарас Шевченко називав країною „з новим і праведним законом”. „Будучи тут, — сказав о. Обушкевич, — ми стаємо також членами американської громади, але разом з цим не сміємо забувати, хто ми є, звідки прийшли, хто були наші батьки, діди, прадіди, і, навчаючись чужої мови, не сміємо забувати своєї, живучи між чужими законами, порядками, звичаями, мусимо зберігати свої закони, свої порядки, свої звичаї. Америка країна всіх людей всього світу, які хочуть жити поруч, шануючи одне одного без огляду на те, хто він, звідки походить, якою мовою говорить”.

Отець Обушкевич вказав на те, що сила людей лежить в їх організованості, що треба бути згуртованими в об'єднаннях, у братствах, у союзах, бо сила однієї людини може бути велика, але сила багатьох людей, з'єднаних в організаціях, багато більша. „Щоб ми могли успішно боротися з тими, які нас не люблять, нас зневажають, переслідують, ми повинні бути зорганізовані, насторожені, не байдужі, не сплячі, не безнадійні” . . .

Люди слухали цю проповідь не вухами, а душою, бо кожний із них з власного, болючого досвіду знов, що ця проповідь звернена до серця, розуму й переконання кожного тут присутнього.

Тут же оголошено, що зараз після богослужіння у церковній залі відбудеться спільній громадський обід, на який запрошується всіх присутніх, а після обіду, о другій годині, почнеться загальне зібрання членства Братства свв. Кирила й Методія разом з представниками і делегатами від інших громад, на якому має бути обговорено створення нової братської забезпеченової організації, що займеться справами кожного українського емігранта, заступатиме його в усіх його турботах і клопотах.

Маса люду посунула до нижньої залі, але не всі могли в неї вміститися, і багатьом прийшлося чекати на обід в другу чергу.

Заля була заквітчана стрічками з кольорового паперу, спереду стояв довгий стіл, покритий білим прикривалом, по боках майоріли два прапори — американський „старс енд страйлс” і другий жовто-синього кольору, що його привезла делегація о. Грушки з Джерзі Сіті. На передній стіні висів портрет Вашингтона, а по

боках на стінах образи Матері Божої і святих Кирила й Методія — патронів Братства.

За головним столом засіли по середині о. Полянський з Піттсбургу, як голова зборів, з правого і лівого боку о. Грушка, о. Олексій Товт, о. Теофан Обушкевич, о. Іван Констанкевич, із світських — Володимир Сіменович, Теодосій Толпаш, Михайло Євчак, Іван Гловіа. До головного стола покликано також представників американців, литовців, поляків... Збоку за столиком засіли секретарі зборів Денис Пирч і шанандогський дяк Михайло Дольний. Всі присутні мали на грудях святочну відзнаку з жовто-синіх стрічок.

Відкрив урочистість Іван Гловіа, голова Братства Кирила й Методія, який запропонував на голову зборів о. Амвросія Полянського з Піттсбургу, що його наперед визначив о. Грушка з певних політичних оглядів. Під рясні оплески о. Полянський встав, подякував за довір'я і попросив усіх встati і проспівати молитву „Царю небесний”, після чого, з властивою йому красномовністю, пересипаючи мову цитатами зі Святого Письма, почав говорити про те, чого всі тут сьогодні у такому великому числі зібралися. Він ще раз повторив те, що сказав о. Обушкевич у своїй проповіді, а до того додав, що днем заснування нового Союзу датується початок організованого відродження американської Руси, яка повинна показати їй доказати всім іншим племенам і народностям великої Америки, що її місце на цій землі не має бути останнім, а одним із тих, які роблять великий, творчий даток до великої американської родини. І ще він сказав: „Від нас самих залежатиме, як будуть шанувати нас інші люди. Не переймаймося тим, що нас може хтось не любить, не поважає, хоче нас зневажити чи робить нам в житті перешкоди. Христос з приводу цього сказав, що ті, що були останніми, будуть першими, але для цього треба пам'ятати ще й слова видатного мужа Америки Вен'єміна Франкліна, який сказав, що Бог помагає тому, хто помагає собі сам. Бог не любить неуків, ледарів, пияків, розбишак, усіх тих, які не хочуть знати, хто вони, що вони, звідки прийшли, хто були їхні батьки і діди, хто були їхні великі люди, звідки походять їх мова, звичаї, обичаї і вся їх прадавня культура. Ми можемо бути простими робітниками, мати мозолясті руки, але ми мусимо дбати, щоб наші хати були гарні, чисті, щоб діти вчилися в школі, щоб своєю поведінкою ми викликали до себе пошану. Бути простою людиною не гріх, гріх бути нечесною, ледачою, зіпсуютою людиною. Американська історія густо всіяна людьми простими. Простою людиною був президент Джексон, простою був Лінкольн, з простих людей походять май-

же всі тепер знані, впливові, багаті люди чи то в політиці, чи господарстві, чи в культурі, чи в Церкві. Проста людина може стати не простою, якщо вона дістане виховання, освіту, досвід, як почне думати не лише про свою біду, але й про те, як вирватися з біди. Ви всі тут присутні належите до тих, які не погодилися міритися з бідою. Коли ви не могли перемогти біди вдома, ви пішли у світ, ви ризикували, перепливали океан, не боялися чужого світу, а тому ви, будучи тут, маєте всі дані у своїх руках. Америка є сильна, Америка є багата. Тут місце для кожного, хто хоче і вміє дати собі раду . . .”

Далі о. Полянський перейшов до потреби організації Союзу, організації запомогових братств, товариств, народних домів, вечірніх шкіл, читалень, товариських клубів. Всього того, що дасть змогу вирватися з нужди не лише матеріальної, а також духової.

„Також нам треба зберегти тісний зв'язок з країною наших предків, — закінчив своє слово о. Полянський, — бо свідомі люди, знають, звідки вони походять. Бути вільним, але й бути свідомим, бути заможним, але й бути щедрим, бути твердим, але й бути чуйним на чужі слабості”.

Заля вибухнула такими оплесками, що, здавалось, не видерхати шибки у вікнах. Це свідчило, що слова промовця впали на добрий ґрунт, що вони дійшли до свідомості тих, для яких були призначені.

Після цього забирали ще й інші слово, охочих говорити було досить, але встав о. Грушка і своїм негучним, глухуватим голосом сказав: „Часу ми маємо не багато, перед нами ще велика програма, хочемо ще послухати наш чудовий хор, наші легіні захочуть потанцовати коломийку, тому нам треба поспішитися”. Після того він запропонував приступити до вибору Головного Уряду Союзу, ухвалити називу організації та її тимчасовий статут. Він сказав, що всі ці справи вже були обговорювані компетентними людьми, яких він назвав по імені, і всі вони прийшли до згоди, що найкращою назвою організації буде „Руский Народний Союз”, що статут буде видрукуваний у газеті „Свобода” і кожний член може з ним познайомитись. Тим часом до першої конвенції вирішено, що членське вписове має виносити 50 центів одноразово, членська вкладка має становити півдоляра місячно, посмертне кожному членові — 400 доларів, а його жінці — 200 доларів. Остаточне затвердження всіх цих постанов має зробити перша конвенція Союзу, яка повинна зібратися в часі і місці, що їх присутні визначать . . .

Після цього секретар зборів Данило Пирч подав до відома список членів Головного Уряду, Дорадчої Ради і Контрольної Комісії. На голову Головного Уряду запропоновано видатного діяча зі Шамокину Теодосія Толпаша. Залія схвалила цю кандидатуру гучними оплесками. На заступника голови запропоновано знаного церковного і громадського діяча з Вілксбери, Михайла Євчака. Оплески. Невтомного, шанованого отця Івана Констанкевича зі Шамокину, як того, що був одним з найактивніших засновників Союзу, запропоновано на головного секретаря. Всі встали з місць і вчинили о. Констанкевичові гучні овації. Після цього залишилось тільки місце касира, і його запропонували знаному касирові всіх організацій Іванові Глові з Ексельзіору, що було схвалене всіми присутніми.

На радних обрано знаних і активних громадян Якова Даньковського з Джерзі Сіті, Онуфрія Мурдзу, Михайла Адзиму з Маунт Кармел, Івана Гордишинського, Олексія Шлянту з Мейфільду, Семена Федоровського, Юрка Хиляка з Оліфанту, Михайла Ослицького з Піттсбургу та Дмитра Зинов'яка з Сентралії — всі зі стейту Пенсильванія.

До Контрольної Комісії визначено: о. Гавриїла Гуловича з Фріленду, як голову, о. Григорія Грушку з Джерзі Сіті, о. Олексія Товта з Вілкбері і о. Теофана Обушкевича — як заступників голови.

Всіх їх обрано через аклямації, бо тайне голосування було відхилене.

Далі вирішено, що кожне товариство, яке належатиме до Союзу, мусить мати місце для сходин з бібліотекою і якоюсь грою. Протоієрей Товт зобов'язався спровадити своїм коштом дві тисячі книжок для читалень, а о. Гр. Грушка — висилати безплатно газету „Свобода”.

Говорилося і про грамоту, і про відзнаку Союзу — відкрита книга і трираменний хрест, над яким простягаються братньо стиснені дві руки. Навколо цього знамени має бути напис по-українськи і по-англійськи. Які мають бути відзнаки членів УНС це буде вирішено на наступному зібранні...

„А тепер, дорогі браття, — пише звітодавець у „Свободі”, — коли уже зібралися нас дуже велике число і коли заложено Союз, вступайте до нього громадно, бо це тільки для вашого добра і на вашу користь все зроблено. Ви, яких досі оплакувала Україна-Мати, як пропавших, дайте про себе знати світові, що ви живете і що тут, в Америці, українське народне життя б'є живою струєю.

Важливий крок вже зроблено. Український Народний Союз уже засновано, український народ відродився в Америці" . . .

Був там ще і концерт. Хор проспівав цілий ряд пісень — „Ой, там із-за гори та буйний вітер віс”, „Засвистали козаченъки”, „Ой, зацвіла рожа двояка” . . . Був і танець-коломийка, до якої стали 60 пар. І були всі разом — „твєрді русини” з двома „с” і русини-українці з одним „с”. Разом з такими українцями, як о. Константін Кевич, о. Грушка, В. Сіменович, сиділи поруч о. Товт, що перейшов на православ'я, о. Обушкевич та о. Полянський. Дармащо Союз названо „руським”, отже з двома „с”, пізніше в коректі редактора „Свободи” ці два „с” скоротилися на одно . . .

„Свобода” зі щирою патетикою тоді писала: „Веселися, Україно! Мати, бо твої діти вже не пропали в Америці, бо вони ось наче з гробу встали, пізнались, обнялись, об'єднались і

. . . . . Союз заложили:
Братня любов, спільна поміг
Ввіки їх скріпили . . .

Інстинкт, клич крові і свідомість розкованої сили поєдналися і створили міцне ядро творчих, будуючих первінів з простих, щиріх, безпосередніх людей, які прибули з невідомого, щоб стати відомим. Розуміється, що про них не знав широкий світ, вони були заховані ще у Долині Антрациту, як невідкрита дорогоцінність, про них ще не писав ні „Таймс” у Лондоні, ні „Матен” в Парижі, ні „Новоє Время” в Петербурзі, ні „Геральд” в Нью Йорку, про них ще не говорили міністри, банкери, парламентаристи, науковці, письменники. Бож і хто міг тоді знати про тих людей і їх провід десь там на березі Гудзону у маленькому, чотирикімнатному приміщенні на робітничій вуличці в Джерзі Сіті.

Але само створення Союзу ще не значило розв'язання проблем, це був лише початок боротьби й шукань. Ще буде багато суперечок з московілами і мадяронами, будуть впливи сторонніх сил, але зведеній на власні ноги Народний Союз піде нестримно вперед, бо він уже мав мету і знав до неї дорогу. Крок за кроком, мов криголам, що розчавлює замерзлу поверхню води, поборював він опір замороженої віками пасивності. Давалася взнаки стара хлопська язва — заздрість, хвороблива підозріливість, зла воля і несвідомість.

Після історичного акту 22 лютого 1894 року сторінки „Свободи” заповнюються чисельними дописами тих, „що працюють під

землею". Вони вимагають приспішення роботи, і о. Грушка, що був промотором цієї революції, сприймав усі вимоги, як благодать неба, писав статті, листи, засідав зі своїми прибічниками. Його невеликі кімнатки на вулиці Варрен у Джерзі Сіті завжди були переповнені не лише друкарями „Свободи”, але й міністрами його майбутньої імперії Об’єднаних Братств Української Америки з осідком у Шамокіні, Па., і генеральним штабом над рікою Гудзоном...

Що скаже на це за океаном Україна, що в ці роки саме вбивалася у пір'я перших невиразних ознак своєї автентичності, тридцять три роки після смерті свого Батька-Тараса, що спочиває на Канівській горі під охороною стражників його царської величності імператора всеросійського Олександра III, і 18 років після горе-знаного закону, що ним заборонялось живому народові в дев'ятнадцятому столітті писати і видавати його мовою книжки. Київ з його єдиним українським журналом „Кіевская Старина”, друкованим мовою імперії, був символом минулого без проекції в майбутнє, а австро-польський Львів з його Науковим Товариством ім. Шевченка на бічній вулиці Чарнецького і старовинною будовою „Просвіти” на вулиці Руській був скоріше кволим натяком на можливість розкриття „книги битія” землі й народу, покараного „через оспалість і недбалство”, як говорив гнівно єпископ Йосип Верещинський.

І чи ці гірняки-руси ни з Долини Антрациту на чолі з одержимим праведником о. Грушкою з Джерзі Сіті дадуть раду з імперією Петербургу та Свято-Римською імперією Відня й Будапешту з їх месяністичними намірами загладити місце, де жило старе руське плем'я, і на його місці засіяти польськість, німецькість, російськість, — зрівняти, стоптати, вирвати коріння, розвіяти дух.

— Ми більше не Русь! Ми — Україна! — озвалась на це Земля.

„Братя великоросіяне і поляки! Сие глаголет ко Вам Украина, нищая сестра Ваша, которую вы рассеяли и растерзали...” — взвивали в розpacі голосом Костомарова братчики кирило-методіївці. — Бо голос України не затих. І встане Україна з своєї могили і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні кріпака — ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у хорутан, ні у сербів, ні у болгар. І Україна буде непідлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янськім. Тоді скажуть всі язики, показуючи рукою на те місце, де на карті

буде намальована Україна: „От камень, него же не брегоша зиждущій, той бистъ во главу угла”, — віщували братчики кирило-методіївці Києва.

Що кажуть на це братчики кирило-методіївці? Русини з Карпат і Закарпаття, з „найдалішій гради руськії”, ті „з-поза простору і поза времені”, що вийшли з-під землі історії і зайдли під землю Пенсильванії за далекими морями, за дрімучими лісами, за високими горами...

І можливо це випадок, але можливо й приречення, бо кирило-методіївці зі Шамокину в Пенсильванії сказали цілком виразно і свідомо, що є надруковано в нових книгах битія чорним по білому: „І о, диво! Трупи встали і очі розкрили!” „Український Народний Союз уже засновано! Український народ в оскуре із мертвих в Америці”...

Але перехід з платформи Руси на платформу України не відбувся так легко і так просто, ім'я записується не тільки в пашпорти, але й в душі, воно століттями вникає в кожну клітину не лише духа, але й біології, і тому процес цього переходу відбувався повільно і болісно, тим більше, що за цим стояла величезна імператорська Росія, створена Петром Первим, з цілим домом „білих царів”, „захисників і покровителів усіх слов'ян”, яких „всі ріки мали злитись в русскому морі”, як це ворожив Пушкін.

„Захист” слов'ян сягав і до Червоної, а також Закарпатської Руси, де він знаходив відгук у Качковських, Духновичів і великої кількості інших „істинно-русских”, твердих Івоесівців, які так мало ще розбиралися в рускості царів московсько-петербурзьких з їх месіяністичними тенденціями „захисників” не лише слов'ян, але й також турків, індійців, персів, а то й китайців... Цей захист сягав також і до Долини Антрациту, і ми чули про нього з оповідань Дениса Пирча, як то вони на спілку з таким собі Жатковичем видавали „Американський Руський Вістник” і як то вони там „акали” та „какали”. Але, дякуючи саме цьому „каканню”, перехід до „якання” відбувся значно безболісніше, і не помогли навіть ті рублі царські, які підсичували „древнерусське православіє” на землі Джейферсона-Лінкольна.

Українство йшло стихійно, як Божий дух або як вітер океану, його гнало життя, а цей мотор найнадійніший. Редактор „Свободи” о. Грушка, Денис Пирч, Володимир Сіменович, Денис Мурдза, о. Макар не мали російських рублів, але мали іншу валюту з ліцем Правди і гаслом Свободи, і це якраз було запорукою їх перемоги. Українство в цьому знаходило своє закорінення, і як воно не

тяжко було розставатися з руськістю, але вибору не було. Москвофільські органи в Америці, як „Свѣт”, „Вѣстнік”, „Поступ” і „Правда”, намагалися доказати, що „не було, нема і не може бути” нічого іншого, як єдиний народ русский від Камчатки до верхів Карпат, але в цьому „єдиному” понятті тайлася одна правда-правд, голошена „Свободою” над Гудзоном, що „промені сонця самосвідомості й розумового прояснення починають осяювати найдальші закутки, проникати вглиб народного ґрунту. Уже не до Різдва йде, а до Великодня”...

„Свобода” била і била в одну точку. Це — Правда, це — Істина, це — Конечність, це — Право! „Генерал-губернатори, поліцмайстри, генерали, комісари, жандарми, навіть міністри — це все люди, що сьогодні непевні дія ні години, в котрій спаде на них кара”... але „Свобода” твердо вірить у неухильність постання із занепаду і повного відродження перетрансформованої від Руси до України нації між Карпатами і Кавказом.

Її головна квартира у вирішальні місяці після першого з'їзду в Шамокині була завантажена працею. Це було не мешкання людей, це був штаб, який готове наступ на, здавалось, неприступні фортеці людської несвідомості.

Штаб о. Грушки мусить квалитись, протидіючі сили не дрімають, загрожене „Соєдиненіє” веде акцію проти Союзу, „шамокінська огідна шматка „Польска і Літва” кидає наклепи на українців, спокійних тут робітників, висміває українську церкву, плює на святий трираменний хрест, старається кидати гноем морального зіпсуття на українських ревних священиків-патріотів”. А там товариство ім. Йоана Наумовича — „радьте для добра і слави американських русских роботників, проч з українцями фонетикарями соціал-радикалами”, підписане І. Г. Борухом. Усе це довкруги, „як чорна хмара”, обступає табір о. Грушки, а тому треба негайно закріпити організацію, дати їй тривку основу, зібрати до центру конструктивні сили і дати їм добрий провід.

З першим з'їздом новоутвореного Союзу, що його названо по-американськи „конвенцією”, не довго зволікали. Його скликано до того самого Шамокину по трьох місяцях після заснування, на середу 30 травня того ж самого року у залі знов таки церкви св. Преображення.

І знов була гарна погода, але вже не зими, а весни, зеленіли гори, було синє небо, гріло сонце і цвіли каштани в Еджвуді, що починав тоді набирати значення народного парку...

Прибуло з різних місцевостей і стейтів 17 делегатів і кілька сотень народу з довколишніх міст на вечірній концерт олифанського і шамокинського хорів, під управою Володимира Сіменовича. Великий, п'ятдесятчленний хор у народних одягах самою свою появою спроявляв сильне враження, а коли ще зазвучали слова „Ще не вмерла Україна”, що їх багато з присутніх вже знали, як свій гімн, всі присутні встали зі своїх місць і, єднаючись у спільному пориві, заспівали. Сирі, грубі голоси гірняків зливались зі співом хору і все разом творило бурхливу, стихійну мелодію.

Потім вийшов на сцену о. Грушка і після бурі оплесків почав говорити про успішне закінчення першої конвенції УНСоюзу. Він був у захопленні, його улюблене діло почало діяти, конвенція під головуванням о. Обушкевича з секретарями Сіменовичем і Пирчем ухвалила всі намічені ним пункти, затвердила ввесь склад попередньо обраного тимчасового уряду. Коротко зазначив про деякий опір ще „не просвітлених голів і сердець”, але „при Божій допомозі та при сильній, незламній волі українців-патріотів почате діло стало історичним фактом. Український Народний Союз, заснований на міцних підвалах народної любові та патріотизму, буде стояти і розвиватися, доки не візьме у свої обійми всіх американських українців” . . .

Заля відповіла на це новою бурею оплесків.

Початкове тіло УНСоюзу, як і початкове тіло Америки, складалося з тринадцяти складників: тринадцять колоній і тринадцять братств!*

Щоб уникнути гострих сутичок з контрагентами московофільства, до Союзу втягнуто відомих „твердих знаків” і „подвійних „с”, але це не дало позитивних наслідків. Як зазначає історик цієї справи Лука Мишуга, „та іділія з московофілами скоро розвіялась”, бо, будучи під командою ворожих українській справі сил, вони не тільки не годилися стати на ґрунт народний, але в своїх серцях плекали думку, щоб цю організацію використати, як знаряддя імперіялістичних замірів їх зверхників . . . На що українські пionери не могли погодитися, знаючи, що такі заміри значать.

* 1) Братство св. Миколая з Шанандоа засноване 1885 р. 2) Кирила й Методія з Шамокину (основоположник УНС) — 1887 р. 3) Івана Хрестителя з Олифанту — 1886 р. 4) Дмитрія з Mt. Кармел — 1891 р. 5) Петра і Павла з Mt. Кармел — 1894 р. 6) Володимира з МекАду — 1894 р. 7) Івана Хрестителя з Мейфілду — 1888 р. 8) Кирила й Методія з Мейфілду — 1894 р. 9) Петра і Павла з Джерзі Сіті, Нью Джерзі — 1889 р. 10) Миколая з Сен Клер, Па. — 1895 р. 11) Миколая з Централії — 1894 р. 12) Миколая з Піттсбургу, Па. — 1894 р. і 13) Архангела Михаїла з Елмайрі, Нью Йорк — 1894 р.

А взагалі о. Грушка і найближчі до нього люди, як о. Константинович, Володимир Сіменович, пізніше о. Ядловський, о. Стефанович, Денис Пирч, глибоко усвідомлювали політичний бік справи, можливо більше, ніж господарський чи організаційний. Українство в Росії переходило в той час, можливо, рішальний період процесу свого відродження, все зосереджувалось на „мові”, яку треба було захищати навіть у пісні. І тоді з'явилися Панас Мирний, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, а поруч з цим — перші ознаки політичних чи напівлітчичних формувань у вигляді громад („Стара Громада” — В. Антонович, П. Житецький, Т. Рильський), пізніше українських філіялів російських політичних партій есдеків, есерів, ще пізніше самостійників. В Галичині радикалів . . .

„Свобода” нотувала кожний, навіть найменший поступ в національно-політичному процесі на Україні, і відповідно до того визначалось напрямні національного оформлення Союзу. Поступово очищалася мова, все більше й більше вживалось назви „український”, поволі мінявся правопис. Психологічно цей процес переходив з суто провінційного до всенационального. Переважали, розуміється, провінційні засади думання й мовлення, основні складові чинники суспільного обличчя організації належали до побутово-економічного, культурно невизначеного людського матеріялу, часто „здорового жлопського розуму”, але дуже рідко вищого інтелектуального рівня. Все, що тоді писалося, мовою, стилем, жанром прозаджувало невиробленість стилевих норм, малі контакти з культурними, економічними й політичними інтересами Європи й Америки. Це накладало печать на зовнішню і внутрішню побудову організації. На її темп розвитку, на її зацікавлення, на її проблеми, на весь її фізичний і моральний кодекс поведінки.

Це, зрештою, відповідало піонерській Америці в цілому, культурно-духові потреби були відставлені на заднє місце, наперед ставилось побут, щоденні й буденні вимоги й потреби, наприклад, „себевияв у мистецтві був залишений під тиском боротьби за більші матеріальні вигоди” (Д. Т. Адамс, „Ті Епік ов Амеріка”).

Але зasadнича еволюційна лінія розвитку організації була ведена від початку до кінця за здоровими, логічними, завжди раціонально-виправданими нормами. Напрямні були правильні. Вже після першої конвенції, коли відпали московофіло-мадяронські нарости, почався живий, органічний згіст молодої організації. На піврічному засіданні Головного Уряду, яке відбулося в тому ж таки Шамокині 15 січня 1895 року, подано до відома перші організаційні

наслідки в цифрах. Союз мав 505 членів, 1,142,75 доляра прибутків, 1,007.22 доляра видатків, отже скарбниця мала 135.53 доляра балансу, виплачено перше посмертне вдові вбитого в копальні Івана Варни і зорганізовано їому урочистий похорон.

„В печальнім поході на цвінттар в Шанандоа йшла українська музика, за музикою український хор, далі ступало шамокинське братство з 213 членів, а за ним численний народ”, як писала „Свобода”, додаючи до того вірш:

*Прощай, брате Союзовге,
В далеку дорогу.
Діти кинув сиротами
І нещасну вдову!
Та спокійний будь ти духом,
Рідня не загине!
Ти за життя постараєся
Про хліб для родини:
У Союзі і у братстві
Ти платив данину,
Щоб підмога твоїм була
У горну годину...*

Такого похорону не міг сподіватися в Краю навіть отець превелебний, а тому як тут не вступити до Союзу, що і похорон королівський справляє та ще й гроші за це виплачує... I тому вже третя конвенція в Монт Кармелі 2 січня 1896 року виказує 1,019 членів і 2,944.93 доляра майна. А наступна конвенція презентує 1593 членів і 5,688.57 доляра майна.

Ідейні постуляти цих конвенцій визначено вже на другій конвенції з 1895 року. В її відозві говориться: „Ми в Америці зібралися в Союзі в одну руську родину на те, щоб стати всі, як один муж, за наші руські народні права, щоб світло правди і науки повести поміж рідних братів, котрих доля розкинула колоніями по цілій Америці. І треба нам обрахуватись, як далеко ми зайшли; треба нам призадуматись над нашою культурною ролею в Америці; треба застановитись над економічним положенням”... — Писалося це у „Першому Руско-Американському Календарі”, ухваленому для видання на третьій конвенції і виданому „коштомъ тов. Союзъ”. Впорядивъ Несторъ Дмитровъ. Монт Кармел, Па., 1897 р. Спол. Державы Пôвн. Америки. Зъ друкарнѣ „Свободы”, з портретами Шевченка, Вашингтона, Лінкольна і Гранта, а також

і Олександра Духновича, з поезією Сильвестра Яричевського „Американським Русинам” — „Не забудь!”

*O, не забудь!
Згадай, що в ріднім полю
Брати і сестригки
Терплять недолю ...*

З цілим рядом „образків” з життя і навіть „Історію Руси”, що її зладив вже справжній історик Мирон Кордуба ...

І цим властиво розпочато видавницчу роботу Союзу: видавалась календарі, а також „інші книги”, як поезія, проза, драма і навіть наукові праці. Люди, включаючи сюди самого редактора о. Грушку, любили сказати щось віршем або розповісти прозою, або пояснити щось „науково”. Цілий ряд імен зберігли нам історики Союзу, незнаних поза Союзом, але імена їх залишились на сторінках газети, календарів, окремих видань, які, мабуть, ніколи не будуть внесені в історію будь-якої літератури, але які були висловлені вистражданим українським словом на цьому англомовному континенті, дармащо в ньому розчинилося кілька десятків діялкітів, говорів старих і нових. Хто пригадає прізвища С. Сосенка, Юрія Сиротюка, Ф. Риболовського, Василя Ухача, а пізніше Миколи Величка, Дмитра Штогрина, Анастасія Рибака, Катерини Маланчук і кількох десятків інших, які римованими реченнями старались перемогти свою втому чужиною. Хто міг і хто може зміряти глибину їх трагічної неспроможності у їхніх копальнях, у їхніх ню-йоркських чи чікагських нетрях, у їхніх мандрівках по нових просторах, серед чужих людей і мов ...

„Прозу” започаткував ніхто інший, як цей самий о. Грушка, а пізніше до нього долучились о. Степан Макар, о. Нестор Дмитрів, Михайло Беля. Деякі з них, як ось о. Микола Струтинський, беруться за повість („При битій дорозі”), а інші, як Настасія Рибакова або о. Степан Мусійчук, пробують сили у драмі. І все це гуртувалося навколо одного і единственного джерела, УНСоюзу та його „Свободи”. І байдуже, що всі ті шляхетні наміри не дали значних ефектів, хоч і досі в тому, що вони писали, вчуваються звуки спілки чи карпатської трембіти, ввижається позамежне блукання у туманних далечах. Мова закостенілого язика найкраща тут мова. Таланти закопані глибоко, знання не розгорнуте, приклади життя не використані. Головне — мовчить інтелект. Інколи таке чудо у далекій перспективі може зродити геніальність, лише для

цього необхідна, крім „звичайного хлопського розуму”, самоаналіза і відповідні дози вітамінів культури, виплеканих у віках тими, які вміли й могли будувати імперії матерії і духа. Чи таланти вибухають з-під поверхні первобутності, як гейзери з-під поверхні землі, тиснені силами газів, а чи пливуть спокійними струмками чистих відчувань — про це годі щось сказати. Не масмо скалі вимірів первопричин пізнання, а наша атомова доба часто вертається до „примітиву”, щоб знайти загублену колись свіжість і невинність почувань.

Союз був надто реальною силою, щоб такі проблеми ставити на порядок дня, він був близче до буденного, ніж до метафізичного. Він мав свої зриви, комплікації, кризи . . .

На порядку денному річного засідання Головного Уряду 1899 року бачимо точки: „Теперішнє положення американських українців, їх потреби і як їм зарадити. Наші просвітні справи. Положення американського робітника й українці. Жіночі організації і їхнє значення в суспільнім життю”. Точки далебі гідні уваги, і коли їх тоді ставили та шукали засобів „як їм зарадити”, це свідчить, що люди думали, і думали добре.

На УІІ конвенції 18-20 червня 1902 року, що відбулася в Джерзі Сіті, Н. Дж., за головування о. М. Стефановича, дійшло до достаточної розправи з москвофілами, які вимагали назви Союз по-англійськи „рашен”, зірвати всі контакти з „радикалами, соціялістами й анархістами” та видавати часопис етимологією. Отець Грушка і ціла його група не вважали себе ані за соціялістів, ані тим більше за анархістів, і тому великою більшістю голосів відхилено „рашен”, висловлено бажання перейти на фонетику і викинуто зі залі нарад В. Гладика, редактора москвофільської газети „Правда”, яка ширила неправду про Союз та його провід. До цього додано ухвалу, що кожний, хто діє на шкоду американської України, буде позбавлений членства в Союзі. „Москвофіли, — пише про це історик, — програли по цілій лінії, зерно відділилося від полови і союзовці станули офіційно на чисто народнім, українськім ґрунті. Період компромісів з мадяронами й москвофілами скінчився. Зачався період чисто український, а з ним і скорий зріст організації” . . .

Але не скінчилися всі інші клопоти. 1910-го року на Клівлендській конвенції, що тривала від 20 до 23 вересня, несподівано виникла криза, яка мало не спричинила розвалу Союзу. На цей раз на ґрунті релігійному, чи краще конфесійному з протиставлення таких назв, як „уніят” — „православний”, що його висунула на

порядок дня група близьких дорадників тодішнього правлячого єпископа Греко-Католицької Церкви, Сотера Ортинського, який був у той час почесним членом і покровителем Союзу. Ця група запропонувала назву для Руского Народного Союзу: Греко-Католицький Руський Народний Союз, закриваючи тим самим двері до Союзу всім не греко-католикам, а в першу чергу православним. Вимагалося, щоб Союз був підпорядкований діючому єпископові, щоб делегатами на конвенцію були лише „русини греко-католики” та що отець духовний Союзу мав би пильнувати, щоб кожний делегат „обов’язково сповняв великомудру словідь”.

Усі ці пропозиції викликали бурхливу реакцію світського членства і численних духовних осіб, але все таки, з огляду на авторитет єпископа, який сам був членом делегації, як також головою Статутової комісії, його внески були схвалені конвенцією.

„На залі, — як згадує пізніше Семен Ядловський, — зчинився гук, шум, крик”... — „Нащо ж ми будували отой Союз народним? Куди ділася наша довголітня праця народна?” — питався о. Микола Стефанович. — „Так думала вся свідома частина союзовців, так думав і Головний Уряд Союзу”, — зазначає Лука Мишуга.

Поза залею створилися протидіючі групи. В Клівленді постав Комітет протесту проти зміни назви. З цієї ж клівлендської опозиції виникнув Руський Робітничий Союз, а трохи згодом у Філадельфії з ініціативи того ж єпископа Ортинського зорганізовано Союз Руських Греко-Католицьких Церковних Братств „Християнська Любов”.

Однак, на тій самій конвенції, яка цю справу „ухвалила”, за-значено, що ця ухвала незаконна, бо протиставиться статутові. Вдалися до адвокатів, і Союз залишився тим, чим був, а „Свобода” в своїй статті раділа, що ця „необдумана акція” скінчилася все таки добре, що під „народним прапором” Союзу далі будуть гуртуватись свідомі українські люди. Закінчувалась стаття словами: „Оставте народне народові!” — що стало згодом гаслом ХІІ Конвенції у Вілкс Бери, яка вже остаточно постановила, „що заложене з народом і для народу, хай останеться в руках народу”, перефразовуючи очевидно не лише „Свободу”, але також найбільшого з президентів Америки Абрагама Лінкольна . . .

Але все таки наслідки тієї революти були для Союзу фатальні. Поперше, це спричинило утворення іншої організації подібного типу не тільки „греко-католицької”, але також і такої, „де б не заносило церковним кадилом” взагалі. Отець Н. Дмитрів, пишучи про

ці справи, робить такий підсумок: „Внаслідок агітації нового РРСоюзу, що основувався по клівлендській конвенції, виступили з нашої організації 10 Відділів, а роздвоїлось одинадцять. Число дорослих членів старого Союзу зменшилося впродовж року на 1,016, а число дітей на дванадцять” . . . Тоді, як до ребелії Союз наражував 20,549 дорослих членів і 4,786 дітей, а його майно з різними фондами і друкарнею „Свободи” вже виносило 261,729.46 з посмертним фондом на \$101,406.23.

І „Християнська Любов” і „Руський Робітничий Союз” не змінили курсу загальної тенденції розвитку українства в Америці. Воно з року на рік, з десятиліття в десятиліття неухильно прямувало в тому самому напрямку, що його визначило само життя на цій свободній, великій землі. У той час по різних містах, по різних стейтах вже діяли не десятки, а сотні братств, організацій церковних і не церковних, і, не зважаючи на те, що конвенція Союзу 1910 року відбулася в бурхливій атмосфері, що від Союзу відірвалося понад тисячу членів, того самого року у грудні закуплено вперше власний будинок для Союзу за 13.500 доларів, як також збільшено розмір „Свободи” на 12 сторін українською мовою і 8 сторін словацькою.

Вже за рік кількість членства в Союзі вирівнюється, і Конвенція 1914 року виказує понад сто відсотків його зросту (25.335). Політика Союзу щодо децентралізації братських організацій була толерантна, вимагалося лише ділового, коректного поступовання без демагогії і злії волі. „Хто хоче нової організації, хай собі її здоров закладає. Нова українська організація, а хоч би й дві, нашій загальній справі не пошкодить. Більше улів — більша пасіка” . . . — писала тоді „Свобода”. Можливо саме це й було тією моральною силою такою прикметною для цієї організації, яка в остаточному, на далеку мету, зосталась переможною, залишивши всіх своїх конкурентів далеко позаду.

Досить дошкільною внутрішньою операцією, на цей раз без ребелій, але з сильним, прикметним молодому організмові, спротивом відбулася реформа, яка стала зворотною віхою в історії Союзу. Проведено її на XIII Конвенції у Боффало в днях 7-12 вересня 1914 року, саме в той час, коли в Європі вже бушувала війна. Головою Конвенції був ветеран Союзу Теодосій Толпаш, секретарями В. Гришко і А. Шостак. Ця конвенція вважається історичною не тільки тому, що відбулася в історичний час, але також тому, що мала вирішити зміну назви організації з „русский” на „український”.

Чи не були ті, що зібрались у Бонні, вістунами нового народження в тому ж Києві, яке сталося всього лише три роки пізніше, коли на малій світі з'явилася Українська Народна Республіка, яка стягнула в одно ціле всі Русі з майже усіми горами й ріками. Американська Русь зробила перший крок назустріч цій події вироком 312 делегатів Руського Народного Союзу.

Цей вирок делегати Союзу винесли з ентузіазмом. Зрештою, все це до певної міри було попереджене ще IX Конвенцією у Скрантоні 25-28 червня 1906 року, коли ці самі делегати ухваливали перевід усіх дружків Союзу на одіозну для твердих двоесівців фонетику, яка літеру „і” писала через „о” з дашком або „ятем”. Сьогодні це може видаватися пережитком, але в ті дні це було важливою проблемою, за яку десятиліттями велися завзяті бої поміж оборонцями чистоти лінії й „непорочності древніх істин”. Але, щоб зберегти тяглість історії, ті ж самі делегати, що схваливали фонетичний правопис, схвалили, що покровителем Союзу має бути великий князь Київської Русі св. Володимир з його державним знаком тризуба, що став символом держави, проголошеної Центральною Радою в Києві...

Коли б у той час редактував „Свободу” о. Грушка, він напевно написав би патетично: „Сталося! З Божою допомогою наш Союз завершено!” Але Осип Стеткевич, який займав тоді місце головного редактора, пропустив цю подію без коментарів, можливо тому, що увага його була звернена на „ганебну втечу російського війська з Галичини”, на „втрати москалів під Перемишлем, яких було 40.000 убитих і ранених”, і тому подібне.

Союз мав також повні руки клопотів з другою точкою Конвенції, яка вимагала перевести реформи в системі забезпечення на підставі т. зв. „Нешенал Фратернел Конгрес Тейбл ов Мортеліті”, тобто платити місячно відповідно до віку члена, а не звичайною загальною місячною вкладкою. Для цього були приписані законом і перевірені на практиці причини, але для старих, закоренілих союзовців усі ті причини не мали значення, і вони почали обурюватись. Їх обурення використовували конкурентні організації, які твердили, що така реформа зайва, хоч пізніше і вони самі мусіли її у себе перевести. Тим часом Союз зазнав внаслідок цього дуже поважних втрат у членстві, яке з кінцем того року зменшилось до загрозливого числа шести тисяч. Кажуть, що Союз не зазнав би такого болючого удару, якби конкурентні організації, діючи демагогічно, не забрали від нього дві третини членства. Але немає лиха без добра. Переведена реформа дала змогу фінансово оздоровити

Союз, збільшити його касу забезпечення посмертних виплат, а тим самим здобути довір'я членства і широких мас українського громадянства, яке згодом вернулося до Союзу. Статистика каже, що число членів Союзу в 1917 році становило всього 11.735, але вже через п'ять років воно зросло до 26.521, після чого постійно здіймалося все вище...

При цьому треба згадати і ще деякі успіхи Союзу. Так на тій самій ХІІІ Конвенції ухвалено і вислано до президента ЗСА Будро Вільсона та до амбасадорів Англії, Франції, Росії, Німеччини і Австрії резолюцію з вимогою припинення війни і визволення українського народу. Ухвалено для Української Народної Ради, яка саме тоді з допомогою Союзу постала в Америці, 1,000 доларів, а для Червоного Хреста Українського Рятункового Комітету 500 доларів. Ця лінія продовжувалась далі, і вже рік пізніше на засіданні Головного Уряду в жовтні 1915 року ухвалено „Соймовому Комітетові”, який постав в Нью Йорку, 255 доларів, а на річному засіданні в жовтні 1916 року звітовано, що Українська Народна Рада в Америці, затверджена і доповнена ХІІІ Головною Конвенцією УНС, за час своєї діяльності зібрала на Фонд Визволення України 24.785 доларів і 8 центів. З цієї суми вислано на руки Юліяна Романчука у Відні для вдів і сиріт, що потерпіли від війни, 21.650 дол., на руки д-ра В. Охримовича для засланців на Сибір 575 дол., і „на Захист Січових Стрільців” 150 дол. Далі говориться в звіті, що УНРада зібрала на Фонд Січових Стрільців 978.69 дол., з чого передано сиротам січових стрільців 750 дол., а решту суми з першої і другої збірки 127.23 дол. вислано на фонд Федерації Українців в ЗСА.

Усі ці промовисті цифри, що на ті часи були поважним капіталом, приємно звучать для українського патріотичного вуха. В роках 1917-18-19-20 українська Америка на чолі зі своїм Союзом живе одним ритмом з воскреслою батьківщиною.

**

І ось ми на вулицях Шамокину. Третя година по обіді, вівторок 6 червня 1967 року. Приємна літня погода з легкими хмаринами на матово-синьому небі. Старий Михайло Гантош, молодий Степан Гавриш і проміжний я. Місто Шамокин небагато старше за нас, 1964 року воно святкувало своє століття, можливо, ще живуть свідки його початків, але воно за американськими законами часу вже старе. Йому судилося бути не Чікаго і не Лос Андже-

лесом, а лише одним з чисельних в цій країні „госттавном” — містом духів, що постало на підземних скарбах, швидко росло, буйно цвіло і ще швидше відцвіло і згасло. Багато з них перестало існувати взагалі, багато стало музеями, але Шамокин ще живе і можливо житиме далі, якщо знайдуть тут якусь іншу привабу для людей, якийсь новий промисел. А покищо це лише спогад про недавнє минуле, коли тут було багато руху і коли з цієї землі видобувано на поверхню мільйони й мільйони тонн кам'яного вугілля найвищої якості.

Ходимо по вулицях цього міста, особливо по вулиці з назвою також Шамокин, що на ній містилися і містяться організаційні осередки наших перших поселенців. Тут же вулиця Пайн, що перетинає вулицю Шамокин, на розі якої була перша дерев'яна українська церква. Трохи далі на південь на розі вулиць Шамокин і Клей стоїть масивна мурівана будова з п'ятьма банями й трираменними хрестами — церква св. Преображення. В центральній частині міститься двоповерховий будинок з рестораном і залею, на якій видніє напис „Юкрейнен Клаб” . . .

Знаючи все, що діялось тут колись, знаючи прізвища людей, їх діла, їх клопоти, їх досягнення — мимохіть уява намагається відтворити життя минулого, хоч історія тікає з-під ніг, і все, що робилося півстоліття тому, тепер сіра давність, яка пройшла крізь вогонь двох світових воєн і плянетарних змін усіх вимірів.

Де, наприклад, шукати русинів Шамокину всіх тих недавно-минулих часів? Ще 1935 року їх було тут 306 родин, щось понад дві з половиною тисячі людей, які почали прибувати сюди від 1880 року, а першим з них мав би бути вже легендарний Іван Гасіч, що його старі люди згадують ще й тепер. За часів о. Івана Волянського їх було вже кілька сотень, що прибули здебільша з повітів Грибівського, Новосанчівського, Горлицького, Сяніцького, з Західньої Галичини, а також із Закарпаття . . . Тоді засновано кілька братств — свв. Кирила й Методія, св. Михаїла, свв. Петра і Павла, св. Андрія, св. Володимира, сестрицтва — св. Ганни, Пресв. Богородиці, Апостольство Молитви . . . Побудовано церкву, закуплено площу на цвинтар, три парафіяльні будинки, зорганізовано церковний хор „Бандурист”, молодечий хор, парафіяльну оркестру, вечірню українську школу, публічну бібліотеку, шкільний парафіяльний фонд, організацію молоді. Деякий час тут виходила „Свобода”. 1905-го року засновано Українську Колегію, до якої вчащала на вечірні виклади українська молодь в понеділки, середи та п'ятниці і де викладали релігію, українську мову, літерату-

ру, географію і спів. Колегія мала свою смичкову оркестру, яка давала концерти і літніми сезонами пригравала до танців у власному парку, де збудовано павільйон. До того колегія почала була видавати свій тижневик „Зірница”, який, однаке, в скорому часі за браком фондів перестав виходити.

У всьому цьому брали участь сотні активних, свідомих, ділових людей. Величезну роботу провів місцевий учитель Осип Стеткевич, який гуртував біля себе молодь і старших людей, був членом УНСоюзу.

Було чимало підприємств: 18 споживчих крамниць, 18 готелів, 4 будівельні компанії, 4 фарбarnі, 3 голярні, 6 сальонів краси, 5 лікарів, 2 адвокати, 3 декоратори, 9 учителів вищих шкіл, 5 учителів нижчих шкіл, 5 шпитальних сестер, учителька музики, 2 інженери, чистильник взуття... А до того у банку „Піплс Трост Ко.” директорами здебільша були українці (7), було кілька урядовців, кілька поштмайстрів і один похоронник. І багато прислуги в готелях, кельнерів, продавців, носіїв...

Тут відбувалися українські театральні вистави, музичні і хорові концерти, щороку влаштовували концерт Шевченка, 1934 року тут урочисто відзначено сороклітній ювілей УНСоюзу з богослужбами, промовами, громадським обідом, концертами і забавами.

Все це було! І було багато більше. І коли ми ось тут сьогодні, коли знаємо минулі роки з їх насиченою людською діяльністю, ніби у дзеркалі, відбиваються заклопотані, працьовиті люди, які колись ходили цими вулицями, молилися по церквах, читали книжки й газети по читальнях, забавлялись по салунах...

Але нам хочеться зустрітись з ними тепер віч-на-віч. Он на розі вулиці Шамокин двоповерховий будинок, на якому видніє напис „Ресторан”, а збоку інший напис „Юкрайніен Брадергуд”. Заходимо до ресторана з наміром знайти там славетні наші голубці, вареники і борщ. В ресторані порожньо, за великим шинквасом жінка зайнята якимись рахунками. Займаємо столик збоку. До нас підходить та сама жінка. Питаемо її, що вона має поїсти. Можемо дістати юшку з консерв, телячу печенью, каву. Ні, ні! Ніяких голубців. Хто та жінка? О, вона грецького роду, але говорить тільки по-англійськи. Чи це ресторан український? Ні, це просто собі ресторан. А там на другому поверсі міститься українське братство, і це все. І справді, нічого тут не нагадує про якесь українство, звичайний американський, трохи занедбаний, дешевий ресторан... Ми замовили курячо-макароновий суп „Кембел”, телячі котлети зі салатою та пюре і запили все це кавою. Наш приятель

Михайло Гантош оповів нам, як то колись скрізь тут „крутилися” наші люди, але тепер їх годі зустріти, все то вже змішалося — греки, німці, поляки, литовці — хто їх тепер розбере. Вони ще є десь там по тих вулицях, у неділю ще з'їжджаються до церкви, зустрічаються у клубах, але взагалі це вже американці. Як і всі інші мешканці цього міста . . .

Ми мали зустрітися з парохом церкви Преображення о. Дубицьким, але виявилось, що його нема вдома, а тому оглянули лише ззовні велику, масивну з сірого каменю будову з фігурами апостолів побіля входових дверей, над якими приміщено великий, округлий із загальноприйнятими тут прикметами греко-візантійсьму вітраж, що його за власною фантазією створив незнаний мастер.

Це, зрештою, відповідало архітектурному стилеві тодішнього американського будівництва, навіть більших міст, коли всі класичні стилі — грецький, барокко, а чи й найбільше вживаний вікторіанський інтерпретували з довільних позицій, перетворюючи все це у досить незgrabний, часто вульгарний, нудний тип споруд, які саме й дали привід чужинцам називати американські міста негарними і від яких теперішня Америка хоче позбавитись.

Від цієї церкви наша дорога скеровується до видатного українця, знаного тут бізнесмена Володимира Чарнеги, який мешкає аж на другому кінці міста, за мостом, біля річки. Степан Гавриш жене своє авто через ціле місто, і по якомусь часі блукань ми знаходимо потрібну нам вулицю Сenter.

Умовились зустрітись на сьому годину вечора, а ще тільки шоста, ризикуємо не застати пана Чарнегу вдома. Але доля нам сприяла; отже він був у дома, радісно нас зустрічає, знайомить зі своєю дружиною, частує мішаниною віскі і соди з льодом, що нам дуже смакує. Нав'язується розмова. Гавриш, розуміється, порушує з місця свою невідмінну тему про Союз, Чарнега, як старий союзівець, дає нам різні поради. Наше завдання — зібрати якнайбільше інформацій про наших людей на цьому просторі, але це не така проста справа, бо більшість тих людей розвіялись по широкій американській землі. Володимир Чарнега, хоч тут народжений, як також і його дружина, дуже добре говорить українською мовою. Він — голова місцевого Відділу УНС, а до того член ради директорів місцевого банку „Гваранті Трост”, виразний, ділового вигляду американець, батьки якого Василь і Катерина прибули сюди зі Станиславівщини в 1908 році за президента Теодора Рузвелльта.

А потім Чарнега показав нам свій рідний Шамокин, у якому він почував себе вдома. Ми об'їхали вздовж і впоперек місто — вулиці Індепенденс, Лінкольна, Маркет, Шамокин, Пейн, заїхали на якесь передмістя, де жили колись батьки Чарнеги, побачили початкові місця нашої еміграції, першої церкви, перших шкіл, „Руської Торговлі”, Братства ім. Шевченка, колишніх готелів, крамниць. Заїхали і віддали пошану тим, що спочивають вічним спокоєм на горі, де розташувались цвинтарі окремих етнічних груп, в тому числі й наших греко-католиків з надгробниками із дуже часто українською мовою написами. І саме місто, що розляглося вздовж річки Шамокин, яка творить тут круте коліно з трьома пристанями, залишками залізниці, банями чисельних церков, фабрики шовку, готелів, банків, лікарень, школ.

Усе це дало нам повне уявлення про минуле ѹ теперішнє цього знаменного для нас закутка. Ми вдячні гостинному землякові за його ласкавість, сердечно з ним прощаємося і десь біля дев'ятої години пускаємося назад до Маганой Сіті.

Але ще по дорозі, біля Mt. Кармелу, вступаємо до визначного діяча УНС у цій місцевості, Йосифа Сидора. Нове знайомство, прекрасна дружина, дочки, перекуска з невідмінним коктейлем, обговорювання справ Союзу, і вже затемна рушаємо далі, щоб біля десятої години зупинитися в готелі Меншіон у місті Маганой.

Скрізь тут великий рух, уздовж хідників наставлено авт., в голі готелю два телевізорні апарати, на екранах яких без перерви йде змагання державних мужів Об'єднаних Націй за долю нащадків праотця Якова зі землі Ханаанської. Там у Святій Землі однокий наш земляк Моше Даян, а тут на телевізорі Аба Ібан з Артуром Голдбергом в ролі амбасадора ЗСА проти змови філістимлянської на чолі з Голіјтом, товаришем Косигіним. Перед екранами телевізорів розташувались на канапах і кріслах численні глядачі.

Мавши не дуже приемний досвід з минулої ночі в цьому готелі, ми вирішили шукати для нашого відпочинку іншого. Тим більше, що були не гаразд виспані, перевантажені враженнями і втомлені цілоденним рухом.

На допомогу прийшов наш невтомний супровідник Михайлло Гантош. Він пересів до свого „форда” і казав нам їхати за ним. Ніч була темна, дороги не дуже рівні і не широкі, але по певному часі ми під'їхали до просторого, слабо освітленого місця з мотелями і великою будовою посередині. Всі вікна в будинку були затемнені. Але наш супровідник на це не зважав. Він почав шукати входу до цього сонного царства і, поки ми з Гавришем об'їжджали

подвір'я мотелю, добився свого: у темному будинку з'явилось світло, згодом вийшла якась жінка і ще згодом ми з Гавришем дістали дві кімнати з чистими постелями і лазничками, з абсолютно спокоєм, бо, здається, ми були єдиними клієнтами всього цього підприємства. Гавриш, який мав зі собою цілу канцелярію свого Відділу УНС, мав ще намір полагодити якісь там справи, але я не мав ніяких інших бажань, як тільки впасти на широке, біле, м'яке ліжко і заснути нарешті міцним сном, що його побажав нам Михайло Гантош, від'їжджаючи додому.

Після двох недоспаних ночей, після двоведених подорожей літаком, собвеєм, автом, це була чарівна ніченька.

Ранок зустрів нас сонцем і синім безхмарним небом. Ми поспіхом помилились, поголились, поскідали і о десятій годині вирушили назад до Гантоша. Виявилося, що ми очували біля містечка Брендонвілу, за п'ять миль від Маганой, а далі наша дорога стелилася на Мек-Аду слідами старого УНС в напрямку Гезлетону. Наше сумління вимагало зайхати до Гантоша і довідатись, як там він себе почуває. А для цього треба було вертатися до Маганой і повернути до Делано.

Знайшли Гантоша в найкращому стані, але його дружина накинулась на нас мокрим рядном, чому ми так довго його вчора задержали, що вона мало не померла зі страху і вже дзвонила до поліції, бож він старий, і всяко може статися. Очевидно це дуже не сподобалось Михайліві, і він заявив, що ще годен засунути за пояс кожного молодого, що їздити йому не первина і що перша година ночі це ще ніяке пізно... Ми запевнили стару Гантошиху, що її страхи були даремні, бо наша поїздка була дуже спокійна і безпечна. — Алеж він міг бодай мене якось повідомити! Є ж телефон! — наступала Гантошиха, — О, виїдеш за поріг і вже телефонуй, — казав на це Гантош. — Як то за поріг? Цілий Божий день і цілу ніч... — От тобі невмируще кохання! — сказав Гавриш. — П'ятдесят два роки живуть разом і їм все ще мало. — На це обое Гантоші мило посміхнулися, а старий Михайло також вдоволено покітав головою. Його закохана дружина хотіла була дати нам сніданок, але ми відмовились, мовляв, раз нам не довіряють... — Ну, нічого, нічого, якось то буде, — сказав старий Михайло... Гавриш оглянув лише, чи прийнялися ті квіти, що іх він посадив передучора. Ми розпрощалися, Гантоші провели нас до авта, бренькнув моторчик і авто весело побігло вниз лукуватою дорогою пригорбків, насипів, рівчиків...

Ми поїхали на Мек-Аду з уваги на те, що там колись жив і працював видатний діяч УНС Дмитро Капітула, зразковий приклад людей нашого племені.

„Я прибув до Америки в жовтні 1888 року, коли мені було 15 років життя, — пише він у своїх спогадах. — Я мав у Гоні Бруку, в Пенсильванії, 30-літнього тіточного брата, котрий уже був в Америці які три роки та працював на копальні . . .”

Отже, хлопець п'ятнадцяти років, селянського походження, з освітою народної школи, знаючи, крім своєї, лише трохи словацьку і трохи польську мови, пускається в дорогу через цілу Європу до Бремену і кораблем „Вера” лінії „Норд Дойтшер Лайду” перепливає океан . . . Він має не лише корабельну карту до Нью Йорку, але й залізничний квиток до Авденріду в Пенсильванії. А до того має невеличку валізку з своїм убогим майном і в кишені австрійські корони на суму семи американських долярів.

У нью-йоркській пристані прибульців підбирає невеличкий кораблик і відвозить на збірний пункт, де їх перевіряють, міняють європейські гроші на американські, а після того садовлять по десять осіб до однокінного двоколісного воза, обводять мотузом, щоб не попадали, і навсточини кудись везуть. По деякому часі цей повіз зупиняється, ім кажуть сходити і ведуть до пивниці якогось будинку, де дають по кусневі ковбаси і хліба, кажучи заплатити за це по долярові, а потім везуть пороном ген аж до станції Пенсильванської залізниці у Джерзі Сіті.

Іх потяг відходить о шостій годині вечора, а біля одинадцятої зупиняється на станції Гезлтоні. Там їх троє — двоє українців і литовка — висідають і не знають, куди далі подаватись. Потяг рушає, стаційний урядовець гасить газову лямпу, випихає їх надвір і відходить. Ніч, темрява, безрадність і глибокий сніг. На щастя, навинувся якийсь чолов'яга, що заговорив по-словашки. — Чи не приїхали ви часом зі Старого Краю? — запитав. — Так, — відповіли ті зраділо. — А куди прямусте? — спітив. — Я до Авденріду, — відповів Дмитро. — І я до Авденріду — хочеш, підемо разом, — сказав незнайомий. — Але я маю туди залізничний квиток, — зазначив Дмитро. — Коли хочеш залізницею — мусиш чекати до десятої ранку, — сказав незнайомий, — і будеш іхати чверть години. — Дмитро подумав. Чекати? На вулиці? На морозі? Ні, краще вже йти. Його супутники також думки . . .

І вони пішли. Через гору, вузькою, ледве помітною стежкою, глибоким сніgom. Литовка мала легке взуття, загубила одного підбора і ледве шкутильгала за іншими.

Пройшли так які три милі і опинилися біля якоєї хати, що стояла під лісом. Провідник зупинився і сказав. — Отже я йду далі, а ви залишайтесь тут. Почекайте отак до ранку, а ні, то постукайте до тієї хати. Там живуть добрі люди, і вони вас впустять. А завтра підете шукати своїх краян.

Як на злість з'явилися дві собаки, які почали завзято брехати. Що, як вони кусливі, нападуть, покусають, а головне порвуть їх убрання?... Положення, далебі, непривабливе, а тому чи не краще зреќтися хати і якось перестояти отут до ранку?...

Але не так воно легко чекалося; під час ходи вони нагрілися, по короткому часі стояння почав пробирати холод, мерзнули ноги... Дмитро подумав, чи не буде краще піти на війну з собаками, аніж стояти отак і набратися застуди. Порадившись зі своїми супутниками, вирішив підійти до дверей хати. Собаки десь зникли. Але як тільки він ступив у напрямку до хати, як вони негайно знов загавкали. Дмитро вирішив розпочати з ними мирові переговори. Він говорив з ними найдружнішою мовою, тон його голосу запевняв найщиріше бажання полагодити справу миролюбно. І по короткому часі собаки погодились на компроміс: добре, мовляв, стукай.

Дмитро обережно постукав, почекав. І йому відчинили. Спітали, хто він, звідки, скільки їх. Двері відхилилися ширше, у їх отворі зарисувалася невиразна постать людини. Хвилинка мовчання, а потім хриплкий голос дав зрозуміти словацькою мовою, що Дмитро може зайти і забрати зі собою решту своїх ланців.

Ще мить, і вони всі троє були в хаті. Після холоду це видалось їм справжньою розкішшю. Засвітилась нафтова лямпа і в її світлі прибульці побачили невелику кімнату, збитий з дощок стіл, кілька стільців, залізну в куті піч і в іншому куті шафку.

— Хочете — сідайте хто де може, а не хочете — стійте до ранку, — заявив їхній добродій і намірився гасити лямпу. Ніхто не перечив. Дмитро підсунув стільця близче до печі, дівчина присіла в куті на підлозі, третій їх товариш зробив те саме. Господар погасив лямпу і відійшов до сусідньої кімнати, а гості зосталися в темряві, в теплі, під дахом над головою. Їх втомлені ноги могли відпочити, невиспані очі закритися, турботливі думи згаснути до завтра.

Наступного дня, о шостій годині ранку в хаті зчинився рух. Звідкись з'явилося четверо чи п'ятеро чоловіків і жінка і всі вони почали митися, варити каву, наливати „пейли” і відходити. Прибульці збилися в куті, ніхто їх нічого не питав. А коли чоловіки

вийшли, господар звернувся до жінки: — Дай їм кави, а як розвидниться нехай ідуть до брехту шукати своїх краян.

Жінка дала їм по горняткові кави, по скибці хліба, а коли вони це впорали, сказала: — А тепер ідіть до брехти.

— Алеж, пані, — озвався Дмитро. — Ми не знаємо, що це таке та брехта.

— Це там, де крутиться, — пояснила жінка. — Ідіть отак просто, а там спітайтесь за своїми краянами.

Таке пояснення не багато казало, але ради не було, і вони всі троє пішли шукати „брехти” або „там, де крутиться”. Пішли навмання в сіруму вранішньому тумані з нелегкими думами і нелегкими ногами, які ще не встигли відпочити. І таки знайшли ту „брехту”.

Це була велика, темна шопа, у якій справді крутилося багато всіляких коліс, вешталося багато людей, і все це мало діло з вугіллям. При вході до брехти наших мандрівників зупинив якийсь чолов’яга у темносиньому робочому одязі і щось їх запитав. Ніхто його не зрозумів, а Дмитро вийняв зім’ятій папірець з адресою свого краяна і показав чолов’язі. Той мигцем глянув на адресу і махнув рукою в напрямку іншої брехти. Мандрівці слухняно пішли далі. По дорозі їх щось питали. Дмитро показував знов той самий папірець, і знов помах руки в напрямку далі. І так вони йшли і дійшли до якоїсь оселі, де їх зустріли самі жінки, правдоподібно, італійського роду, бо були смугліві і дуже говіркі. Вони їх також не зрозуміли, але, глянувши на папірець, вказали на ще одну, трохи далі, таку саму оселю. І коли вони туди добились, зустріли першого чоловіка і показали папірець, то цей уже не махав рукою, а кивком голови дав знати, щоб ішли за ним. По дорозі зустрів іншого чоловіка, щось його запитав, той закликав ще одного, а цей останній підійшов до Дмитра і вже „по-нашому” запитав: — А до кого ти йдеш?

— До Івана Кобана, — відповів Дмитро.

— Знаю його. Він живе в Гоні Бруку. Ідіть отак просто, аж поки не дійдете до шанд... Таких низьких хаток... А як дійдете до води, що тече дорогою, ідіть за нею, аж поки не дійдете до того місця, де вона виходить з пайп. Там жінки звичайно беруть воду, запитайте котrusь за Гончаком, а Гончак вже вам скаже, де живе Кобан...

І коли вони пішли шукати тієї води та коли її знайшли, то знайшли не лише воду, але й саму Гончакову жінку, яка запросила їх усіх до своєї хати і дала кави. Це було вже біля третьої по

обіді, вони з ранку ще нічого не їли, і кава їм дуже смакувала. Після цього все було рішене: литовська дівчина зосталася на місці, хтось обіцяв завести її до її краян, а Дмитро зі своїм товаришем пішов шукати Івана Кобана, який мешкав недалеко. І коли його знайшов, то там у нього і замешкав. Митарства Дмитрові скінчилися.

Це було, як сказано, в середу, у четвер було свято Дмитра, ім'янина нашого Дмитра, він відпочивав з довгої дороги, розглядався, прислухався до розмов людей, а в п'ятницю пішов шукати роботи. І знайшов її в сортувальні вугілля. Працював там від сьомої ранку до шостої вечора з годиною перерви на обід. І з платнею за ті десять годин 60 центів. Трохи згодом цю суму збільшено на 70 центів, а ще згодом на 80. І так він проробив три роки.

З цього почав кар'єру відомий в українському американському світі довголітній головний предсідник УНСоюзу Дмитро Капітула.

Від січня 1898 року він почав працювати на складі споживчих товарів земляка Дена Боволяка в Плезент Гіллі, теперішньому Мек-Аду. Сортував замовлення, пакував, розвозив по домах товари парою коней. Треба було вставати о шостій ранку, пакувати і чистити коней. День тривав до десятої години вечора. І платили йому за це 20 доларів місячно з харчами.

Від лютого 1901 року Дмитро Капітула залишає Боволяка, у травні одружується з Юлією Галаганівною і відкриває свій власний готель. Поза цим веде агенцію для продажу корабельних карт, висилає до всіх частин світу гроші, обслуговує канцелярію нотаря, від 1918 року додає до нього бюро статистики народжених і померлих у стейті, а від 1926 року займається асекурацією від пожеж.

А поза цим невтомно працює на роботі громадській, у братствах, у церковних громадах і нарешті в УНСоюзі. Він належить до Братства св. Володимира, а 1895 року його вибирають головою того Братства. Рік пізніше він бере участь у Конвенції УНС в Мавнт Кармелі, де виконує обов'язки секретаря. Там же його вибрали головним радним. 1908 року на Конвенції в Філлядельфії Капітулу вже вибирають головним предсідником УНС, і на цьому становищі він перебув до 1917 року, будучи перевибраний на двох наступних конвенціях, а після добровільного зречення з головства не залишає праці в Союзі до самої своєї смерті.

Отже квапимось відвідати оселю Мек-Аду, де жив, діяв і помер цей щирій працівник на полі доброго, потрібного й розумного

народного діла, яке постало десь приблизно тоді, коли п'ятнадцятирічний Дмитро прибув до Пенсильванії. Тепер це містечко на кілька тисяч мешканців з кількома парафіями, в тому числі українською, з церквою Діви Марії і парохом о. Богданом Левицьким. Ця парафія перейшла свого часу бурхливі події, але українська громада Мек-Аду невпинно росла й розвивалася, і тепер люди українського роду працюють тут на головних посадах, а також як підприємці, торгівці, професіоналісти. Діє тут 7-ий Відділ УНС ім. Дмитра Капітули, що його провадить Павло Демко, як голова, і дочка Капітули, Олена Словік, як секретарка.

Заїхали до о. Левицького, ще „свіжої людини”, не перейнятої псевдоамериканськими манерами, на які такі піддайні наші люди. Не знаю, як це назвати, але вражає одна прикметна властивість багатьох українців і не лише в Америці, але також в Канаді: вони позбуваються шарму живих людей і стають ніби манекенами — непривітними, формальними, понурими, з почуттям упередження до людей своєї нації. Можливо, це брак культури, але хотілось б, щоб наші люди навіть замериканці залишалися живими, цікавими, з різноманітними вподобаннями. Багато з них, правдоподібно, не добре почувають себе тому, що забули свою мову, інші, що невистачально знають мову англійську, а взагалі все це разом витворює у них почуття меншовартості, чого в Америці, де є стільки мов і рас, не повинно бути . . .

Отець Левицький належить до типу о. Волянського, Констанцевича, Андрушовича, які організували українську силу в цій країні і втілили її в американську мозаїку рас і племен.

Багато тем порушили ми під час розмови за обідом, що його нашвидку приготовила недавно прибула із Советського Союзу дружина о. Левицького, з якою він був у розлуці понад двадцять років. Зокрема говорили про боротьбу з денационалізацією в Україні, бо навіть тут, в Америці, скрізь, де ступає українська людина, за нею, як тінь, тягнеться чорна примара винародовлення. Питання дуже морочливе і — фатальне.

Отець Левицький показав нам свою церкву — досить незграбна, велика будова з мішаним, затертим обличчям, наданим їй угро-русо-хлопськими вподобаннями з образами святих в дусі випадкових „богомазів”. Отець Левицький свідомий цієї архітектурно-мистецької саламахи, але тяжко боротися, дармащо є досить коштів, щоб будувати справжні вартісні пам'ятники церковної архітектури в цій країні.

Ми відвідали також будинок, де жив Дмитро Капітула і де живе тепер його зять Словік з родиною — жінкою і сином, а також старою дружиною покійного Капітули. Відвідали і цвинтар, де Капітула похований. Як звичайно в цих місцях, цвинтарі поділені за етнічними й конфесійними ознаками. Вони дуже добре утримуються, з кам'яними плитами над могилами. Могила колишнього головного предсідника УНС знаходиться зараз при вході до цвинтаря, має гарний нагробний камінь з написом „Дмитро Капітула” латинськими літерами. Завіз на цвинтар і показав нам цю могилу внук Капітули, гарний юнак, випускник гайськулу Богдан. Його батько словацького походження, але говорить він також по-українськи.

Десь біля третьої години ми розпрощалися з Мек-Аду, і властиво на цьому завершилась наша мандрівка по Долині Антрациту. Тут є ще цілий ряд інших міст і містечок з українським минулім, як Гезлетон, Норттемтон, Аллентавн, але всі вони подібні між собою своїми розвоєвими прикметами. Чимала, активна українська громада є в містечку Олифанті, яка починає свою історію від часів о. Волянського і о. Обушкевича, одного з чвірки засновників УНС. Тут діяло кілька братств, народних шкіл, кооператив, крамниць з такими видатними діячами, як Юрко Хиляк, Осеняк, Гамбаль, С. Митренко, М. Турок . . . А взагалі Пенсильванія мала 101 українську громаду з такими центрами, як Філадельфія, Піттсбург і Скрантон.

Щоб повніше ознайомитися з цією благодатною країною, необхідно побувати в таких осередках індустрії, як Піттсбург і Бетлегем, але в Піттсбургу я мав уже нагоду бувати кілька років тому і міг познайомитись з його організованим життям, початки якого датуються вісімдесятими роками минулого століття. За переказами старожитців, першими українцями, що приїхали до цього міста криці й вугілля в 1860 році, були Андрій Андрейчик із села Устя Руське Горлицького повіту і двоє парубків з того ж повіту. Трохи пізніше прибув і один з найстарших членів УНС Юліян Вахновський, а внедовзі за ним його брат Леон Вахновський. В 1887 році, коли приїхала перша українська жінка, дружина Андрейчика — Галина, то тут уже було чотири українські родини та „коло двадцяти парубків” . . . В році 1890 тут було вже 20 родин. „Люди жили спокійним життям, не розумілись багато на політиці і не входили в різниці на ґрунті територіального чи релігійного походження. Працювали на заводах залізних рур, нют і дроту, заробляли по 13 з половиною центів на годину і були вдоволені”.

Свої релігійні потреби залагоджували в польському костелі на Савт Сайді. Польська іміграція і ксьондз Міськевич походили з Познанщини, а тому не мали ненависті галицьких поляків до українських людей. Між ними витворились досить сердечні взаємини, і треба дивуватися, що тодішні наші емігранти, переважно лемки, не спольщилися.

На великих церковні празники до них прибував о. Т. Обушкевич, і тоді з'їжджалися українці з усіх-усюд і богослуження проводились або в школі, або в польському костелі. 1890 року приїхав сюди перший „угорський” парох о. Гавриїл Вислоцький, але пробув усього кілька місяців, а після нього приїхав знаний о. Амвросій Полянський, що став першим активним організатором церковного і громадського життя, заснував першу церкву св. Івана Хрестителя на розі 7-ої і Карсон вулиць, був активним в організації союзового життя. Добрим продовжувачем діла о. Полянського став прибулий 1895 року о. Микола Стефанович, який добився можливості побудови великої мурованої церкви з великою залею для народних імпрез. Його ж заходами створено український цвінтар. У роках 1902-1904 він був головним предсідником УНС, організатором місцевого 96-го Відділу УНС, ініціатором української кооперації, церковного і світського хору, театральних аматорських гуртків, вечірньої народної школи...

Пізніше в Піттсбургі постала друга українська парафія св. Юрія на Норд Сайді, а 1926 року засновано першу українську автокефальну православну церкву св. Володимира на 16-ій вулиці Савт Сайду, першим священиком якої був о. Кашуба, а видатними діячами Іван Галевич, Григорій Шабатура, Василь Котула. Тут також на вулиці 6-ій і Карсон засновано українську пресвітеріянську церкву, фундаторкою якої була пані Мекелвей, з недільною школою для дітей різних національностей.

1915 року на Савт Сайті засновано Український Народний Дім, п'ять років пізніше постає такий же дім на Норд Сайді. Піттсбурзька громада брала активну участь у політичному і культурно-просвітньому житті, переводила збирки на Рідну Школу, на Визвольний Фонд. 1915 року скликано віче у справі окупації Галичини московським військом. Зібралося 3,000 громадян, перед якими промовляв д-р Семен Демидчук. 1922 року відбулось подібне віче з участю 4,000 громадян, на якому протестували проти окупації Галичини польським військом. Головним промовцем був д-р Лонгин Цегельський. Того ж року відбулась демонстрація перед польським консулятом, а рік пізніше, після ухвали Ради Ам-

басадорів про приолучення Галичини до Польщі, українці Піттсбургу запротестували проти цього рішення великим демонстраційним походом і резолюціями, що були вислані до Білого Дому, а також до Ліги Націй в Женеві. 1931 року нова, велика демонстрація, у якій узяло участь 8,000 осіб, з промовою Омеляна Сеника-Грибівського і сенатора Джеймса Дейвіса, проти так званої пакифікації Галичини поляками.

У квітні 1917 року по цілій Америці президент Вільсон проголосив Український День. 21-го квітня сорок жінок і дівчат в українських строях перевели грошову збірку по вулицях міста. Зібрано 2.400 доларів, що іх передано через американського амбасадора Дейвіда Роленда Френсіса в Петрограді голові Української Центральної Ради Михайліві Грушевському.

1928 року тут побував полковник Євген Коновалець, внаслідок чого засновано Лігу Визволення України. В Піттсбургу існували вже тоді чотири Відділи УНС, три Відділи Українського Робітничого Союзу, три Відділи „Провидіння”, 10 Відділів „Народної Помочі” і Українська Робітнича Партия. При церкві на Свят Сайді діяла читальня ім. Маркіяна Шашкевича, а 1920 року постало за ініціативою пань Сидорякової, Малевичової і Хандогової невелике жіноче товариство, з якого виник Союз Українок, що займався організацією грошових зборок, міжнародних базарів, мистецьких виставок. 1930-го року заходами цього товариства засновано Клуб Українських Студентів. Від 1888 року існувало Товариство ім. Івана Франка, яке постало з братства св. Миколая, що його започаткували ще отці Волянський, Обушкевич і Стефанович. Було також Братство св. Івана Хрестителя, Товариство ім. Богдана Хмельницького і Товариство Рогатинщина.

Від 1893 року появляються перші українські бізнесмени — продавці споживчих товарів, різники, пекарі, кравці, ресторатори. Від 1921 року, заходами Івана Ганяка, Павла Шпікули, Василя Котули і Григорія Шабатури, засновується перше українське будівельно-позичкове підприємство, а трохи згодом подібне підприємство Івана Ганяка з початковим капіталом 80,000 доларів. Зasadничо ж українці тих часів жили переважно з праці рук — робітники фабрик, заводів криці, рур, шруб, ванн, чимало працювало на залізницях, по готелях, по ресторанах. Докладної статистики українського населення Піттсбургу немає, але припускали, що на терені метрополітального Піттсбургу жило 25,000 осіб українського походження.

Піттсбург з його гутами, копальнями, фабриками, трьома ріками, 18-ма мостами і 600,000 населення після Чікаго належить до найхарактерніших індустріальних міст Америки — коване зі сталі і вилите з бетону, заповнене машинами і людьми, з неймовірною силою електро-волтажу.

Започатковане 1758 року, наприкінці французької і індіянської воєн, спочатку як французьке (Дюкесне), а потім англійське (Пітт) укріплення, у гирлах рік Мононгагели і Аллегені, це місто стало вузлом торгівлі і тяжкої індустрії з 2,150 виробничими підприємствами, які 1950 р. випродукували товарів на 4,000,000,000 доларів.

А свого часу це була гранична смуга між початковими 13-ма штатами Америки і просторами „Дикого Заходу”.

**

Тепер куди далі? Наша Долина Антрациту кінчається, на її мапі стелеться багато доріг і одна з них, через Гезлетон, через гори, доли, поля і ліси, заманює до Лайтону (чи Лігайтону) над річкою Лейт з його мальовничими краєвидами, що інколи нагадують карпатське підгір'я. Чого там шукаємо? На цей раз не історії. Довідусось, що тут міститься відпочинкова оселя ОДВУ, присвячена пам'яті Олега Ольжича — довголітнього мого друга з Праги, Хусту, Львова, Києва — відданого борця-революціонера, поета і науковця. І нарешті в'язня-мученика, що згинув у відомому Саксенгавзені.

О четвертій годині ми під'їхали до лісової долини вздовж буржливої гірської річки, до великого, білого в колоніяльному стилі дому з широким під'їздом, верандами, балконами в оточенні свіжозеленої рослинності на чолі з косатим берестом. Просторий, на схилі узгір'я парк і далеко за парком котеджі з розлогим краєвидом на протилежне вкрите лісом узгір'я.

Оселя ім. Ольжича охоплюює 400 акрів землі і була збудована можливо ще за президента Лінкольна чи його наступника Гранта і тепер належить любителям сонця і неба, організації націоналістичної молоді. Будинок має сімнадцять кімнат, велику їдальню, кухню, спальні, розлогу веранду з видом на басейн із водограєм, який щоліта виповнюється веселимлюдом. На його стінах висять портрети українських поетів і полководців, довкруги чути українську мову, пісні, жарти, сміх. Молодь маршує лавами, співаючи „Гей, там на горі Січ іде”, молиться у каплиці, танцює у будиноч-

ку, перебудованому, правдоподібно, зі стайні і возівні у гарну простору залю . . .

Коли ми прибули до оселі Ольжича, вона була майже порожня. Нас зустрів її управитель Теодор Музичка зі своєю дружиною Марією. Перед будинком сиділо кілька бабусь, які вигрівались на весняному сонці, а ззаду їх на веранді йшла ремонтна праця. Ми дістали вечерю, як і годиться, вареники з маслом та сметаною, чай. Відбули прогулянку по парку, побували біля басейну, який щойно наповнили водою, а на ніч дістали добре місце для спання.

Увечері несподіванка. Зі своєї кімнати я почув, що до Гавриша зайдли якісь люди і кудись його покликали. Трохи згодом його „фольксваген” забурчав і від’їхав. Я був зайнятий своєю роботою і не цікавився, куди це мій колега відправився. Можливо, до міста по цигарки або повіз на пошту листи. Але прийшла пані Марія і сказала, що у них тут постійно мешкає старий мій знайомий із бурхливих років на Волині, отаман, тепер ветеран Боровець — Тарас Бульба. Він був у Нью Йорку і оце за ним поїхав на станцію Гавриш . . .

Незабаром з'явився отаман Бульба. Я бачив його п’ять років тому і ледве пізнав, так він схуд. Виглядав втомлено, говоривтихо. Ми по-приятельськи привіталися.

З такої нагоди ми відвідали бар оселі, випили по кілька ча-рок рекомендованих Музичкою коктейлів і, розуміється, багато говорили. Наші зацікавлення все ще в минулому, ми ще дуже живі европейці, війна, партизанка, еміграція, тaborи — все це ще гостро хвилює нашу уяву. Наші дискусії обертаються переважно довкруги однієї і тієї ж справи — українського резистансу . . .

Був дуже гарний, теплий зі зоряним небом вечір, співали в парку якісь нічні птахи, що нагадували спів солов’я, і безупину строкотіли в траві цвіркуни. Ми верталися алеєю до головного будинку біля години дванадцятої ночі. У головному голі прослухали останні вісті про ізраїльсько-арабські події, розпрощалися і розійшлися по наших кімнатах спати.

Не дуже охоче залишали ми оселю Ольжича. Довго снідали, довго балакали і щойно біля десятої вирвались далі в дорогу. На цей раз до Скрентону, в повіті Лакаванна, в долині ріки тієї самої назви. Це все ще головний форпост українського робітничого оселення в цьому антрацитовому басейні, продукція якого виносить 87,000.000 тонн річно. З його відомим і славним Українським Робітничим Союзом, який після УНС є однією з найбіль-

ших такого роду організацій із 24,417 членів і 18,000.000 доларів ділового капіталу.

Іхали широкою, новою (з 1956 р.) автострадою (Норт-Іст Екстеншен Турнпайк) через Гікори Ран Стейт Парк в напрямку Вілкіс Беррі, вздовж долини Вайомінгу з її рядом містечок, як Кінгстон, Піттстон, Тейлор до самого Скрентону, що вміщає в собі, за даними 1950 року, 125,536 душ населення, в тому числі 45,000 українського походження.

А само місто все ще є одним з найбільших зосереджень видобування твердого вугілля, яке в недавньому минулому лежало зовсім близько від поверхні, інколи виходило на саму поверхню, і, коли його вибрали, у місті часто провалювалась земля і відкривались печери. Тому тепер вибирати вугілля в міському районі заборонено. Крім вугілля місто має дуже велику шовкову індустрію, 50 народних шкіл, 16 шкіл парафіяльних, 3 торговельні школи, 2 бізнесових коледжі, консерваторію, університет (від 1888 р.), жіночу колегію, філію Пенсильванського університету, Темпел-університет і одну з найбільших у світі Інтернаціональну Школу Кореспонденції.

Перші поселення імігрантів на цьому терені датуються роком 1788-им, але початок містові дало заснування в 1840 році „Лакаванна і Коол Ко” родиною промисловців Скрентон, від яких місто й дістало свою назву.

Український Скрентон, той, що його назву читаємо на титульній сторінці відомого тижневика „Народна Воля”, виглядає не так ефектно, але вже з початком нашого століття тут були греко-католицька, православна і протестантська церковні громади з церквами св. Володимира і св. Михаїла, сім Відділів УНС, братства, церковні хори, аматорські театральні гуртки, спортивні клуби, дві недільні школи, „Руська Книгарня”. Наша прабабця „Свобода” 1903 року також перемандрувала сюди з Олифанту і перебула тут до року 1906. Тут виходив гумористичний двотижневик „Шершень” (1909 р.), що його вважали навіть органом Робітничого Союзу, якого змінила започаткована 1911 року в Олифанті „Народна Воля”, що так само згодом перебралася до Скрентону і появляється раз на тиждень на вулиці Олив 524, як орган Українського Робітничого Союзу. Тут видано багато іншої періодичної і неперіодичної, переважно робітничо-союзівської преси, брошуру, календарів-альманахів, ювілейних книг.

Провінційне місто Пенсильванії, силою певних умов, відігравало чималу роль в збереженні нашої етнічної ідентичності у цьому різномовному стейті.

Український Робітничий Союз, який відіграє організуючу, політичну і культурну роль, постав внаслідок горе兹вісної акції єпископа Сотера Ортінського на XI Конвенції УНСоюзу в Клівленді 1910 року, на якій цей єпископ добився ухвали про зміну назви „Руський Народний Союз” на „Греко-Католицький Руський Союз”, як також вимоги, щоб його членами були тільки активні, практикуючі греко-католики. І хоча ці вимоги єпископа не знайшли достаточного схвалення членства Союзу і на наступній Конвеції у Вілкс Бері 1912 року вони були занульовані. У міжчасі, внаслідок величного забурення, боротьби і суперечок, утворено спочатку в Клівленді, а опісля в Скрентоні Комітет оборони прав Союзу. З-го жовтня 1910 року цей Комітет скликав віче членів Союзу зі Скрентону й околиці, де вибрано Підготовчий комітет на чолі з Михайлом Баєсом, що його завданням було підготовити організацію ще одного Руського Народного Союзу на засадах попереднього. На спілку з клівлендським Комітетом, „під напором свідомих союзівців”, як згадує Василь Гнус, Підготовчий комітет скликав на 25 і 26 жовтня 1910 року до Мюзік Голлу при Лакаванна евеню в Скрентоні засновуючі збори нового братнього союзу” . . . „Напередодні цих зборів, згадує далі Гнус, як нині пам'ятаю, у четвер ввечері приїхав о. Іван Ардан (якого за це суспендовано зі священичого сану — У. С.) до Василя Гришка, а цей покликав Юрка Крайківського, Кирилюка і мене . . . До четвертої години ранку обмірковували ми цю справу, а в кінці уложили денний порядок і просили о. І. Ардана, щоб він був головою та перевів основуючі збори нового союзу. Але він відмовився. На своє місце він дораджував д-ра Івана Кульчицького” . . .

„У пятницю рано, 24 жовтня, ми зійшлися знову до Гришка і вислали телеграму-запрошення до д-ра Кульчицького . . . Д-р Кульчицький відповів телеграмою, що прибути не може. Йому відслано ще одну телеграму, щоб він прибув конче, бо вже скликано делегатів, які завтра з'їдуться” . . .

„Основуючі збори, продовжує Василь Гнус, відбувалися не так легко, як тепер видається. В суботу 25 жовтня почали з'їжджаєтися делегати, але д-ра Кульчицького не було видно і не було певності, чи він приїде взагалі. Серед членів Підготовчого комітету було помітне поденервовання. По якомусь часі Підготовчий ко-

мітет зробив нараду, і вирішено відбути збори без д-ра Кульчицького . . .

„О годині 9-ї ранку відкрив збори Михайло Бабей з Олифанту, який пояснив причину скликання зборів, як також вияснив, у якому стані справа знаходитьться. Клівлендський комітет заступали: Матвій Семенюк і Михайло Бєла, Скрентонський — Михайло Бабей і Петро Кирилюк, Іван Завойський, Юрко Крайківський, Андрій Тарас і Степан Сенюк . . . Обрано президію у такому складі: Михайло Бабей — голова, Матвій Семенюк — заступник, Михайло Бєля і Петро Кирилюк — секретарі”.

Хто всі ці люди були? „Всі вони були національними ідеалістами і патріотами, які рішилися на боротьбу за всенаціональну базу існування Союзу і за визвольні ідеали, що їх голосили Шевченко, Драгоманів і Франко”. Михайло Бабей був дяком в Олифанті, мав 30 років, Михайло Бєла скінчив кілька класів гімназії, також молодий, Матвій Семенюк, фабричний робітник, також „був дуже розумною і енергійною людиною”, Петро Кирилюк був народним учителем, Юрко Крайківський — купець, мав на Бродвей в Скрентоні крамницю мішаних товарів, Андрій Таас був церковним господарем в Олифанті, Василь Гнус — столярем, робив іконостаси, а д-р Кульчицький — одним із перших наших лікарів в Америці, що „тішився великою популярністю і повагою серед наших людей” . . .

Д-р Кульчицький все таки приїхав і його поява додала присутнім енергії. Довго дискутували, чи називати Союз „руським” чи „українським”. Перемогли „руські”, але проведено суверну постанову, що членом Союзу може бути кожний українець без різниці політичних чи релігійних переконань, однаково, як чоловіки, так і жінки, як також „щоби організація додержала характер український, урядниками можуть бути вибрані лише українці”. До Головного Уряду картковим голосуванням обрано о. Івана Ардана — головою, д-ра Кульчицького — заступником (який, однаке, від цього зрікся і на його місце вибрано М. Семенюка), секретарем — Михайла Бєла, скарбником — Івана Федана, а його заступником — Семена Митренка. Вибрано також Контрольну комісію і головних радників.

І так цей другий, „новий” „Руський Народний Союз” діяв, розвивався, набирає ваги аж до року 1918, коли загальним голосуванням членства його перейменовано на Український Робітничий Союз і цим самим розмежовано з його „старим” суперником, основним Союзом не тільки „ідеологічно”, але й формально.

Слід зазначити, що від самого початку його існування тут, за словами історика Матвія Стакова, гуртувалися „радикальніші елементи”, певного, тоді ще нового і модного соціалістичного забарвлення, типу галицьких радикалів часів Драгоманова, Франка і Павлика, а також типу діячів київської Центральної Ради з її головою Михайлом Грушевським”... „Радикальніші” значило не радикальні того типу, що пізніше прибрав ленінсько-троцькістські форми і довгий час ділив та „паралізував українську громаду, а тим самим її відпорність проти вікових імперіалістичних поневолювачів.

З цього середовища вийшло чимало видатних діячів українського руху з-перед і за часів революції, як Ярослав Чиж, Юліян Бачинський, Мирослав Січинський, М. Цеглинський, Никифор Григор'єв. Деякі з них, як от Січинський, всупереч логіці і потребі, покотилися похилою площею зміновіхо-советофільства, що в той час почало набирати характеру національної зради й перекинчництва, стали виразно на послуги шовіністичного московського імперіалізму.

Було цікаво відвідати цю стару фортецю українського робітничого руху в Скрентоні у її теперішньому, просторому, триповерховому будинку і познайомитися з людьми, які ведуть цю інституцію. Треба пригадати, що початки цього діла, 57 років тому, вкладалися у рямці 1,798 членів з одним доларом і вісімдесятма центами капіталу, а його канцелярія довгий час містилася в течці першого секретаря Михайла Бєли, який жив аж у Голйоку, Масесчусетс, і щойно 1912 року її приміщено у Скрентоні в одному з кутів друкарні Василя Гришка за оплату п'яти доларів місячно...

Тепер Український Робітничий Союз очолює група видатних людей з Антоном Батюком у проводі, який цю свою функцію виконує ось уже двадцять один рік, і головним секретарем Теодором Миником, який почав працювати в УРС від 1927 року. Першим заступником голови є Михайло Білах, другим — Ярослав Пронько, фінансовим секретарем — Едвард Папіль. Контрольну комісію очолює Василь Довгань, її секретарями є фінансовий Йосип Сливінський, рекордовий Володимир Грицай, а членами Катерина Д. Баан та Михайло Добрянський.

Багатьох діячів УРС, як ось Василя Довганя з Детройту, Григорія Мазурика з Торонта, Степана Задорожного з Ошави, Олександра Панченка з Лос Анджелесу, Олександра Скопа зі Сан Дієго, я знаю особисто, а тепер ми познайомились з головним секретарем Т. Миником, який охоче познайомив нас з усім комплексом

справ організації, показав будинок, познайомив з чисельними працівниками і не лише Союзу, але також Українського Громадського Осередку, що має там приміщення. Саме тепер тут працювала Контрольна комісія, і ми мали нагоду зустріти багатьох її членів, як Миколу Степаненка, Й. Харину, Й. Сливінського, О. Хортева, Й. Андрувса. На жаль, не зустрілися зі самим головою Союзу Антоном Батюком, який перебував у той час в Нью Йорку на нарадах з приводу плянованого на осінь того року всеукраїнського конгресу.

Приємна ділова атмосфера особливо зацікавила моого супутника Гавриша, що, як фахівець асекураційного діла, мав нагоду побачити, як виглядають справи конкурентів. До речі, його наставлення до цієї організації наскрізь позитивне, і ми навіть розмовляли на тему можливості злиття УНСоюзу і УРСоюзу, майже тотожних формacій, що за моїми, не фаховими розважаннями, могло б дати вийнятково ефектний альянс. Застерігаюсь, що це ніяке втручання до чужих справ, а особисті міркування.

Після відвідин на вулиці Вайомінг ми ще хотіли побувати і в інших доменах цього робітничого царства, а особливо на вулиці Олів 524-526, де міститься редакція, адміністрація і друкарня знаної на весь український світ п'ятдесятлітньої „Народної Волі”. Вона мала також свого Григорія Грушку в особі відданого народній справі священика Івана Ардана, як також мала багато зrivів і зворотів, аж поки не вийшла на рівну дорогу. Друкарню заснував знаний ентузіаст друкарства Василь Гришко, видавець і редактор гумористичного „Шершня”, передвісника „Народної Волі”.

1912 року „Народну Волю” перенесено до Скрентону, її редакторами, крім кількох епізодичних, вже загублених імен, були такі видатні діячі, як о. Ардан, Ярослав Чиж, М. Цеглинський, о. І. Гундяк і Д. Корбутяк, аж поки у серпні 1949 року не затверджено на цьому становищі Матвія Стажова.

З цим іменням пов’язаний чималий шмат української історії галицького засягу двадцятих-тридцятих років, презентованої лівим її сектором, драгомано-франківською Українською Соціалістично-Радикальною партією, ідеологом якої був саме Матвій Стажів. Він був також довголітнім редактором селянської газети „Громадський Голос”, а головне є автором численних праць з публіцистики, журналістики, мемуаристики і історії, як „Історія світової війни”, „Нарис історії революційного руху в Росії”, „Історія українського політичного руху”, „Нариси історії воєнної агресії Советсь-

кої Росії", „Нова Україна в Америці", два томи „Західня Україна" і кількатомова праця „Україна в добі Директорії УНР".

Дві завалені пожовклими друками редакційні кімнати зі столом редактора і портретом Шевченка у смушковій шапці. Але сам головний редактор ігнорує свої роки, вічно зайнятий різними функціями чи то в УККА, чи різних інших громадських установах. Це продовження динаміки його львівських часів. Скрентон лежить трохи збоку історичних шляхів нашої політики, але тут діють не шляхи, а люди.

Ми відбули довгу розмову не тільки з головним редактором, але і його співробітником В. Модрич-Верганом.

МАНДРІВКА ПО КРАЇНІ НЕЗНАНИХ

На цьому наша візита піонерської України в Пенсильванії закінчується. Третя година по полуздні, погода сприяє, за нами три дні зустрічей, перед нами 110 миль добротного Пенсильванського Норд-Вест Турнпайку до Філадельфії.

По виїзді зі Скрентону, в першому ж придорожному ресторані обідаємо, вислухуємо через радіо останні вісті, купуємо газети і з швидкістю 75 миль на годину прямуємо до первостолиці квейкера Пенна, що над рікою Делавар.

Відомо, що один впертий квейкер Вілліям Пенн 1682 року заеклав цю метрополію. Кожний школляр знає, що тут проголошено незалежність ЗСА, тут жив великий американець Бенджамін Франклін, тут ухвалено Конституцію Стейтів і звідсіль Джордж Вашингтон керував континентальною армією. А коли здобуто незалежність, протягом десяти років, до 1800 року, за часів Вашингтона і Джона Адамса, тут містилась столиця ЗСА і тут плекались і плекаються традиції націоналізму в дусі її Конституції.

Про Філадельфію написано тисячі книжок всіма мовами світу з найрізноманітніших „стенд-пунктів", починаючи від дитячих букварів і до наймудріших філософських праць. Але ледве хто з тих, що пишуть про Філадельфію, знають, що вона має ще одне обличчя, яке можна бачити і не бачити. Перший-ліпший енциклопедичний чи туристичний опис Філадельфії, от хоч би Елвіна Шварца, каже стандартною мовою, що це „четверте за кількістю

населення місто Америки має до трьох мільйонів мешканців, до яких треба додати два мільйони, що живуть на околицях. Так само, як за часів Пенна, її населення творить барвисту мозаїку рас і мов. Там живуть нащадки шведів, які осіли ще перед Пенном, а також італійці, німці, жиди, росіяни, калмики, китайці, пуерторіканці, мурини... Але не згадано чомусь одного складника цієї мозаїки, який називає себе українським.

Ще 1935 року українців там було 5,000 родин, тобто 15-20 тисяч душ. Тепер число їх подвоїлось, і вони є найкраще зорганізованою національною групою. Однак, їх все таки там не бачать навіть так, як бачать калмиків. Таємниця цього феномену криється в ігноруванні. Їх назва і до цього часу дискутується. Консервативні елементи, особливо англо-саксонські, неохоче погоджуються на зміни певних явищ, до яких вони звикли. А таке явище, як українці, видається їм незвичним. Переключити свою уяву з понять російських на поняття українські для людей, які не можуть звільнитися від свого тантальського „спелінгу”-правопису або міряння віддалі на фути, не така то проста справа, дармащо це не гармонізує з поняттям комп'юторів і хмарочосів.

Українство на краю російської імперії в уяві англо-саксонського політика хоч би типу Черчилля не має навіть такого визначення, як, скажемо, ірландського або шотського. А тому його треба ігнорувати. В енциклопедіях його можна нотувати, як доконаний факт, але з цим не конче треба рахуватися. А коли до цього додати сильні антиукраїнські впливи, тоді українство має не багато шансів бути визнаним. В проєкті Америки нема для українства визнаного поняття ідентичності, бо тут взагалі, як зазначає автор книжки „Перша нова нація”, Сеймор Мартін Ліпсет, що „в намаганнях ствердження національної ідентичності (вона) відчуває, що їй треба виключити з гри всі ті елементи, які намагаються втримати свою національну унікальність”, дармащо тут „кожна секта вважається доброю, кожна дорога правильною”, як скаржився добродійний єзуїт Джіовані Грасі, президент Джорджіївського коледжу на початках минулого століття.

Америка сама по собі завелика ідея з величезною гравітаційною силою, щоб могти розуміти роздріблення інших ідей. Політик Америки охоче засудить кожну несправедливість, де б вона не діялась, він готовий співчувати малим та слабим і дати їм у себе притулок, але не погоджується з самим поняттям слабости поневолених і вимагає від кожного, як і від себе самого, бути понад слабістю поневолення. Америка не харитативна інституція, а політично-

господарська кузня, у якій кожний громадянин є ковалем власної долі в дусі і стилі її ідеї. А харитативність — це лише додаток до її вдачі.

Українська інвазія на Філадельфію, яка почалася значно пізніше, ніж на басейн антрациту з Шанандоа чи Шамокіним, десь на початку нашого століття. Як згадує Микола Росолович у передказі д-ра Павла Дубаса („Пропам'яtna книга” УНСоюзу в 1902 р.) „десь на Пойнт Бріз, в південно-західній дільниці Філадельфії, стояла якась греко-католицька церква... Була це маленька церковця, а парафіяни її були угро-русини, лемки, кацапи й мадярони. Священик о. Грабар говорив більше по-мадярськи, як по-руськи”... Микола Росолович біля тієї церкви „запізнувся з кількома людьми, які пізніше відіграли велику роль в організації українців. Ними були: бл. п. Кречковський, бл. п. Мусяла, бл. п. Михайло Поляк, Кохан і інші”...

„Наші люди працювали на фабриці льокомотив Болдвіна, на цукроварнях, при розвантаженні кораблів, у сталевих фабриках, а дівчата як домашні помічниці. По цілоденній тяжкій праці енергійніші з них сходились на приватних мешканнях і обговорювали засоби боротьби з московофільством, як також переводили дискусії, як створити власні організації”... З цього виринула ідея організування першого Відділу УНС, з цього 1905 року постало товариство „Любов”, а далі читальня „Просвіти” при 2 і Савт вулиці в приватному мешканні П. Демкова на третьому поверсі. При читальні зорганізовано хор під управою п. Кречковського, давались концерти, влаштовувались просвітні й політичні дискусії... Другим за чергою Відділом УНС було Братство св. Володимира, яке постало 1907 року...

Цього ж також року до Філадельфії прибув єпископ Сотер Ортинський, який очолив цілий ряд нових організацій, як Товариство Русько-Американських Горожан, Греко-Католицький Руський Союз, Товариство „Провидіння”. Тут скликано перший шкільний з’їзд, почали діяти курси піднесення грамотності дітей і старших. Постав цілий ряд нових організованих формаций, як 11 Відділів УНС, головний осідок „Провидіння”, 4 Відділи УРС, Відділ „Народної Помочі”, Стрілецький Гурток, Товариство ветеранів американської армії, Оборона України, Організація Державного Відродження України, Союз Гетьманців-Державників, Січова сотня ім. Дмитра Вітовського, Злучені Українсько-Американські Організації Філадельфії, Народні Доми — два на вулиці Норд Франклін,

один у Найставн ріг Савт-Іст, Роман і Клярісса вулиць, на 23 і Бравн, на Лявренс у Френкфорді . . .

Поза тим зорганізовано Вищу школу для дівчат Сестер Василіянок у Фокс Чайсі, парафіяльну школу тих же Василіянок при 7-ій і 1-ій вулиці, вечірню школу православної громади св. Володимира і чотири вечірні школи при народних домах та парафіях, бібліотеки, читальні, Українське позичкове будівниче товариство, Кооперативне будівниче й позичкове товариство, організації молоді, театральні гуртки, спортивні товариства, школа народних танців В. Араменка, модерніх танців Д. Чутра.

Постали осідки церковних дієцезій — греко-католицької при 815 Норт Франклін і православної на 1127 В. Вінгоокін вулиці, з катедральними церквами — католицької пресв. Діви Марії і православної св. Володимира.

Почала виходити в 1911 році газета „Америка” спершу три рази тижнево, а згодом щоденно. Орган православної парафії „Дніпро” виходив два рази місячно, а католицький „Місіонар” раз на місяць.

Жвавою діяльністю відзначалися прибічні громади Філадельфії, як громада на вулиці 23-ій і Бравн, на передмісті Найставн і Франкфорду . . .

Філадельфія післявоєнного часу з тисячами прибулих із таборів Ді-Пі втікачів являє собою велику концентрацію української інтелігенції найрізноманітніших професій — науковців, письменників, поетів, мистців фарби, музики й театру. Розташована між Нью Йорком й Вашингтоном, з такими важливими прибудівками, як Трентон в Нью Джерзі і Балтимор в Мериленді, Філадельфія творить одне з основних ядер інтелектуальної американської України. Тут тепер знаходиться головний осідок організації жіночтва — Союзу Українок Америки та Світової Федерації Українських Жіночих Організацій з їх 90 Відділами по всьому світі. Їх початок датується 1925 роком з осідком в Нью Йорку, а 1943 року переноситься до Філадельфії, де 1952 року набуває власний будинок. Від 1944 року СУА видає свій місячник „Наше Життя”, що його редактують за чергою Клавдія Олесницька, Олена Лотоцька, а від 1951 року Лідія Бурачинська. Крім цього Союз видає бюллетень СФУЖО, чимало книжкових видань, провадить працю культурно-освітню, суспільну, утримує дев'ять жіночих хорів, п'ять драматичних гуртків, п'ять гуртків книголюбів, займається збіркою грошей на народні справи, на підтримання лікарень в Старому Краю, на Червоний Хрест, на дитячі садки, на фонд „Мати й Дитина”, на

допомогу скитальцам, на утримання старечих притулків. Головами СУА були за чергою — Юлія Шустакевич, Юлія Ярема, Олена Лотоцька, Стефанія Пушкар. 1940 року СУА був співзасновником Українського Конгресового Комітету у Вашингтоні, а 1944 року — З'єднаного Українського Американського Комітету у Філадельфії. Окружні ради і Відділи СУА утримують контакт з Федерацією Жіночих Клубів та Інтернаціональним Інститутом, а централя СУА є членом Генеральної Федерації Жіночих Клубів, а також Національної Ради Жінок Америки.

У Філадельфії знайдете ще й таке феноменальне явище, як один із найвидатніших театрів Західньої України, що ним керував славетної пам'яті Володимир Блавацький. Наймарканіша жертва ворожої, злобної, антилюдської московської окупації землі древнього Галича, ця блискуча група театрального мистецтва, через табори ДіПі, через океан, добивається до берегів Делавару і тут у місті Франкліна, на вулиці його ж імені, у домівці Народного Дому, знаходить своє місце, щоб продовжувати діло корифеїв української сцени Кропивницького, Карпенків, Садовського на континенті Америки разом з Вірою Левицькою, Богданом Паздрієм, Володимиром Шашарівським, Євдокією Дичко, Євгеном Левицьким, Ярославом Карп'яком, Лізою Чепіль-Шашарівською, Ярославом Рудакевичем. Комусь хотілося, щоб ці люди знайшли тут пристановище і щоб могли вийздити до Нью Йорку, Чікаго, Детройту, Торонта, Монреалю, Вінніпегу і показати там „Землю” Стефаника, „На полі крові” Лесі Українки, „Мину Мазайла” М. Куліша і тим самим продовжити тут обірване там, за океаном, діло їх предків.

А до того тут жили й живуть чималою групою мистці слова і барви, створивши Літературно-Мистецький Клуб, філію Об'єднання Українських Письменників „Слово”, Об'єднання Мистців Українців в Америці... Визначна письменниця, авторка „Зорі світ заповідають”, „Тодір Сокір” і багатьох інших, Галина Журба, автор багатьох повістей Василь Гайдарівський (помер трагічно 1972 р.), поет, літератор і критик Богдан Бойчук, письменниці Оксана Керч, Марія Струтинська, Ярослава Острук, Дарія Ярославська, письменник Зосим Дончук, поети Остап Тарнавський, Марта Тарнавська, Іван Кмета-Ічнянський...

А також виходив тут квартальник „Київ” — журнал літератури і мистецтва, що його редактував Богдан Романенчук при активній співпраці Богдана Кравцева, Святослава Гординського, Петра Андрусєва, Петра Мегика, Яра Славутича...

З мистців пензля тут знайшли широке поле діяльності Петро Андрусів, Петро Мегик і багато інших малярів, які заснували мистецьку школу-студію і видають альманах „Нотатки з Мистецтва”. А трохи осторонь, там на західному передмісті, оселився цікавий майстер пензля Клім Трохименко... І все це разом не лише вказує, а й стверджує, яким важливим місцем є ця Філадельфія для нашої культури.

От хоч би взяти такий ось дивний факт, що тут жив, працював і 1963 року закінчив свою земну мандрівку один з відомих наших Дорошенків на ім'я Володимир — академік, історик, літературознавець, довголітній діяч українського відродження, родом чернігівець, але життям адоптований львов'янин, секретар „Просвіти”, редактор численних календарів, публікацій, якого брутально вирвано з його природного ґрунту і пересаджено в широті такого відмінного для нього клімату. Це вже буде щось не з політики, а з незбагнених велінь Вищої волі, що її псальмописець Давид визначає, як „пугті Твої, Господи, неісповідими”.

Тут, на берегах Делавару, живе багато інших видатних діячів українського відродження. Варто лише поглянути на фотографію Управи Відділу Українського Конгресового Комітету за 1965 рік, що його очолював тоді Богдан Гнатюк із секретарем Зеноном Дольницьким. Дев'ятнадцять видатних діячів з різних галузей національної культури, політики, господарства. І коли дивитися на цю справу під кутом історії хоч би тієї, яку почато в Долині Антрациту часів отця Волянського, то й цього буде досить, щоб зrozуміти, які важливі причини в'яжуть цю столицю Перво-Америки з країною там, обаполі Дніпра.

Не даремно тут зберігається поміж хмаросягами той невеликий будинок з червоної цегли із його великим годинником та історичним дзвоном, звуки якого одного разу сповістили світ, що на цьому місці народились З'єднані Стейти Америки, що у нас викликає ностальгічні спогади про 22 січня 1919 року на площі Софії в Києві.

Українську радіопрограму імені Володимира Блавацького можна чути тут кожної суботи в передачі Євдокії Дичко-Блавацької, яка ось уже два десятки років розносить в цьому повітрі українську музику, спів, слово, думку.

Того гарного, легкого, барвистого передвечора 9 червня ми з Гавришем, переповнені враженнями триденної мандрівки, під'їжджаючи з просторів українського минулого в простори сучасного.

Минаємо стару, тінисту з кам'яними мурами та залізними брамами дільницю масивного германо-голляндського стилю з тих часів, коли Філядельфія була ще неподільною доменою людей, які знали вартість доляра і вміли його здобувати. Нашим завданням було дістатися до моїх старих добрих друзів Володимира і Олени Шиприкевичів, на вулиці Вест Абботсфорд з наміром залишитися у них на ніч. Радісна зустріч, вечеря, обмін новинами і враженнями. Саме цього року пані Олена з дочкою Мартою відбули подорож до Індії, Таїленду, Японії й Філіппін. Пан Володимир за професією інженер-будівельник, його зайняття далеко відмінне від зайняття пionерів, але його дух і громадське обличчя лишаються подібними до тих, з минулого. Лише тепер він може дозволити собі бути не тільки добрим членом своєї парафіяльної громади, але й активним співробітником Літературно-Мистецького Клубу.

Ніч минає у родині Шиприкевичів, а наступний день проводимо ми у товаристві д-ра Володимира Галана. Починається від відвідин Української Щадниці на вулиці Вест Ліндей, директором якої є цей доктор. У почекальні на стіні мапа України і портрети двох президентів Америки. Проходять і відходять відвідувачі. Мова переважно українська. Очікуючи на авдієнцію з директором, довідуєсь з брошури, яка лежить на столику, що ця щадниця закупила вже власний дім, є членом Федерального Банку, забезпечує ощадності до висоти 10,000 доларів, може видавати й вимінювати державні облігації, продавати федеральні грошові перекази й міжнародні чеки Амерікан Експрес Ко... і оперує діловим капіталом в сумі 5,616,029 доларів.

А щодо її директора, то ми знаємо його і з інших позицій. На приклад, як директора Злученого Українсько-Американського Допомогового Комітету, який постав 1944 року із завданням „давати всебічну допомогу українцям, які мусіли залишити свою батьківщину внаслідку воєнних подій“ (зі статуту). „Треба вважати за чудо, що ця організація протягом 24-ох років свого існування зібрала поверх 2,000,000 доларів, допомогла дістатись до Америки не менше, як 80,000 українських людей“, як говорить про це один з її звітів..

Знаємо директора д-ра Галана як надзвичайно енергійну людину. Його участь в українській національній армії, бурхливі роки революції, бої за Львів, за Київ, боротьба за політичне право свого народу, за український університет у Львові і нарешті довголітня діяльність в Америці.

Зустріч з такими людьми завжди включає вас у сферу особливого відчуття національної дійсності, байдуже, в якій частині світу ви знаходитесь. Думки і слова тримаються лише одної теми, і ми почувавши себе громадянами особливого царства духа незмірного ні часом, ні простором з єдиним наставленням здобути його перемогу.

Я не був у Філадельфії лише три роки, але за цей час вона змінилася до непізнання. Як гриби по дощі, наростили нові хмаросяги, Пенсильванський двірець, який вітав нас бувало своєю первоутною американською, в стилі „колоніаль”, простотою, зник „з лиця землі” і пішов під землю. Постав новий, на зразок Центру Рокефеллера, Пен-Центр з масивними, ніби бльоки граніту, гіантськими будівлями. Американці люблять жити і працювати, ніби бджоли у вулику, величезними роями у величезних спорудах з назвами банки, трести, корпорації, де все підпорядковане бджолиній пильності й насназі.

А опісля ми опинилися в охолоджуваному ресторані, що після вісімдесятградусної температури назовні нагадувало ласку доброї феї з тінистого гаю, де можна замовити віденський шніцель і автентичне пільзенське пиво. Елегантні, мов з картин Волта Дісні, кельнерки у білих фартушках подають вам меню, а тим часом вас огорне приглушений гамір великої кількості людських силуетів, що погрузли у притъмарене світло залі.

Після обіду висока температура вулиці вражає подвійно. Прямуємо на вулицю Франкліна-Норд, де міститься славетний Ватикан українсько-католицької Америки. По дорозі оглядаємо ще тоді недокінчену катедру св. Богородиці, проекту архітектора Юліяна К. Ястремського — візантійсько-американський модерн з нахилами до римсько-ватиканських зasad освоєння форми і простору. Після архітектурних різновидностей церковного будівництва, які ми бачили під час нашої подорожі, ця нова побудова вирізняється почуттям міри і смаку, а тим самим ще раз дає нагоду піznати відстань між генераціями нашого минулого і сучасного в їх сприйманні явищ культури й естетики. Нутро церкви не було ще оформлене, але вже справляло імпозантне враження.

Звідсіль наші стопи скерувалися до фінансових джерел українського католицтва. Союз Українців Католиків „Провидіння” має 17 тисяч членів, 214 відділів і 6 мільйонів доларів майна. Заснована 1912 року в наслідок знаних розходжень з Українським Народним Союзом часів єпископа Сотера Ортинського, це третя українська установа, призначена для життєвого забезпечення людей.

За статутом цієї установи її керівником має бути найвищий правлячий достойник цієї церкви, на цей раз ним є митрополит Амвросій Сенишин. Головним діловим предсідником є о. декан Мирослав Харина. Ми перейшли на другу половину цієї будови, де містилась редакція старої, заслуженої газети „Америка” — орган „Провидіння”. З невеликого тижневика в 1912 році, який почав свою історію у Гартфорді, в стейті Коннектикат, за редактування о. Романа Залітача, цей часопис переходить чергу змін, аж поки 1917 року стає органом СУК, переноситься до Філадельфії, переходить на двохенник, а від року 1950-го стає щоденником.

На цій же вулиці виходить ще одна газета-тижневик парафіяльно-церковного характеру „Шлях” за редакцією Лева Мідловського, а також тут виходило й виходить чимало друків релігійного спрямовання, зокрема історія Української Католицької Церкви „Між Сходом і Заходом” проф. Григорія Лужницького.

Після знайомства з цими установами і після перекуски в гостинній атмосфері „Провидіння” в товаристві співробітників Союзу й редакції, ми дякуємо за прийняття, дружньо прощаємося і збирасьмо далі за пошуками нашої Філадельфії.

Прямуємо ген на північ з наміром відвідати ще одну катедральну будову, також ще не цілком закінчену, цим разом українську православну церкву св. Володимира на 5-ій вулиці, з титулом катедрального собору, тепер уже покійного митрополита Іоана Теодоровича.

Будова вражас не так модерним, як символічним стилем — баня у вигляді піврозгорнутої парасолі, за проектом архітектора Н. Геймса. Настоятель собору о. Степан Біляк докладно розповідає нам про історію цієї будови, про свою парафію, і ми продовжуємо нашу путь.

Що ще залишається? Дуже багато. Українська Філадельфія на цьому далеко не кінчається, але час наглить, яскраве сонце хилиється до заходу, вулиці заповнюються народом, і нам нічого не залишається, як повернати дишля додому.

Але по дорозі ми все таки вступили бодай глянути на уряд ЗУАДК, що на вулиці Олд Йорк Ровд, а при цій нагоді мигцем поглянули й на канцелярію Відділу Українського Народного Союзу, що міститься у цьому ж будинку, де працювала моя землячка пані Марія, дочка моїх добрих друзів Надії і Романа Іщуків. Вона перебрала на себе ролю чичероне і тим самим я міг подякувати панові директорові Галанові за його ласкаву увагу до мене протягом цілого дня.

Пані Марія відвозить мене своїм „фордом” назад до Шиприкевичів, а на вечір ми ідемо на Лавнтон евеню, де мешкають Марта і Остап Тарнавські зі своїми синами Марком та Максимом.

Це родина поетів з атмосферою поезії, філософії, мови — барвисте завершення моїх мандрів крізь українську Пенсильванію. Остап Тарнавський, автор збірок поезій („Мости”, „Самотне дерево”) і книжки есеїв „Туга за мітом” з рядом цікавих і гострих тем, між ними „Міт Америки”. Цитуючи швайцарця Роберта Міхельса, Тарнавський хоче сказати, що „кожний народ має два панівні міти — міт початку і міт призначення”. За Марком Лernerом, якого також цитує Тарнавський, „вирощена в Європі мрія про обіцянну землю стала можливою в Америці”. Во це, цитуємо Тарнавського, „реальний міт нового світу”.

А одночасно Тарнавський, як і чимало інших інтелектуальних вражливців, схильний думати, що в погоні за „реальним мітом” Америці не пощастило створити культури вищої над популярну, за вийнятком хіба кількох літераторів, як По, Дікінсон, Мек Ліш... А такі інтелекти, як Генрі Джеймс чи Томас Еліот, „вибрали вигнання”.

Можна без уразки престижу сперечатися, чи культура Томаса Еліота „глибша”, ніж культура Томаса Едісона. Філософія і глибинність Америки висловлюється не лише в культурі слова, а й в культурі заліза, бетону, скла. Ані Марк Твейн, ані Волт Вітмен не вимагали для себе місця в пантеоні слави, а тому не дивно, коли Остап Тарнавський закінчує свої міркування на цю тему твердженням, що „сьогодні Америка — велика і сильна не тільки високим рівнем життя, не тільки в політичному і господарському значенні, але сильна наукою, технологією, сильна своєю культурою”.

Волт Вітмен (у переспіві Мирона Заклинського) так по-господарськи визначає ці поняття:

*Я над мексиканським морем ги в Маннагатті,
Чи над Тенесою,
Чи далеко на півногі, ги в глибиннім краю,
Як водяний ги лісовий промисловець,
Чи як хуторянин якийсь у цих стейтах,
Чи то з побережжя, а ги з-над озер канадійських,
Де лиши проживаю я своє життя: нумо держатись
у рівновазі супроти можливостей!*

*Протиставитись ногі, бурі, голоду, глузуванню, нещастю,
невдахам, як протиставляться дерево й звірина . . .*

Вечір у Тарнавських — це був бенкет думки у моїх мандрах через Долину Антрациту. Господина дому пані Марта, авторка „Хвалю ілюзію” з таким чарівним „запрошенням”, як „Ах, де ти, лицарю на білому коні?”, майстерно диригуює цією оркестрою думання, а коли додати до цього присутність Петра Мегика — мистець-маляр, теоретик мистецтва, учитель, організатор і видавець, — тоді круг нашого думання можна вважати завершеним. Як це сказано у вірші „Думка” цього ж Тарнавського:

*Пристанути у стіл недовершених кругів,
що двигають віки: цеглина на цеглині!
і слухати сторіг — розмову непокірну
одухотворених людей, що йшли цим шляхом.*

А наступного ранку, о сьомій годині новеньким, щойно з голки, „Меркурієм” Тарнавський відвозить мене на станцію Філадельфія-Норд. За півгодини відходить мій потяг . . . Цим разом моя дорога спрямована до Савт Бавнд Бруку.

Що це таке Савт Бавнд Брук? І де він знаходиться? Питання варте відповіді, і спробуймо на цього відповісти. Біля десятої години, за сонячної, лагідної погоди, з добрим настроєм, залишаю потяг на станції Нью Бронсвік, у самому центрі невеликого приморського стейту Нью Джерзі. З безліччю пляж, міст, містечок, безконечних заток, островів, півостровів, довжелезною косою Лонг Бічу і мереживом рік та річик, які, здається, зійшлися сюди з цілого світу, щоб на чолі з масстатичною Делавар влитися тут до Атлантику.

Зі столицею в Трентоні цей стейт поміж своїми сусідами, якими є Нью Йорк і Пенсильванія — шматок плянети закованої в бетон, граніт, залізо з фантастичною сіткою доріг, гайвеїв, мостів, летовищ, причалів, по яких вдень і вночі, на землі, воді і в повітрі, лине безконечна кількість машин, потягів, кораблів, літаків. Найрухливіша гармонія руху, пущеного рукою гомо сапієнс.

Історію Нью Джерзі почали голляндці і шведи. Відомий хресний батько ріки Гудзону, затоки Гудзону, протоки Гудзону — Гудзон Генрі, на службі Голляндської Східньо-Індійської Компанії, закітвив свій корабель у затоці Сенді Гук восени 1609 року; Ерік Мелліса, скандинавський мореплавець з початком 1660 року

заснував оселю над рікою його імені; Корнеліос Мей 1620 року обслідував узбережжя на південь аж до Делавару і заснував там невеликий форт Нассав; Петро Мінуйт, після успішного забезпечення за голландцями Манхеттену, запропонував свої послуги шведам, які, з групою фінів, вирядили експедицію до Делавару, побудували там форт Хрестину, перебрали на себе голландське Нассав поблизу, де тепер лежить місто Глочестер Сіті.

Перед білими ця територія була заселена індіянами з назвою Ленні Ленеп із племені Делаварів. 1664 року перебрали зверхність над стейтом англійці, відомий Джеймс, князь Йорку, поділив його на Східні й Західні Джерзі, створено так звану конституцію Нью Джерзі, і Філіп Кертерет був призначений першим його губернатором.

Під час революції Нью Джерзі пережив час жорстокої, кривавої громадянської війни. Билися сусід з сусідом, брат з братом, зударялися міцні характери, гарячі темпераменти. Повіт Ессекс був основним гніздом спротиву Англії, але повіт Монмаут був до неї лояльний. На території Нью Джерзі відбувались найбільші бої революції. Вашингтон здобув тут найбільше перемог. У лісі поблизу Морріставну він мав свою головну квартиру і протягом двох надзвичайно холодних зим його вояки натерпілись тут від холоду, голоду, пошестей. Тут відбулось понад сто зударів з ворогом революції, тут відбулись головні бої Півночі з Півднем, як біля Трентону, Прінстону, Монмауту, Спрінгфілду, Ред Бенку.

І, як сказано, до революції основним населенням стейту були голландці, фіни, шведи, британці, пізніше, від року 1848, сюди прибуло багато німців, а ще пізніше — поляків, мадяр, італійців.

Українці з'явилися тут десь біля 1880 року в незначній кількості, і щойно після Другої світової війни їх число значно збільшилось. Такі їх зосередження, як Трентон, Джерзі Сіті, Пассейк, Ньюарк, Елізабет, мають уже свою історію, а головне саме тут, на березі Гудзону, навпроти Манхеттену, оселився, виріс і закрішився могутній Український Народний Союз зі своєю „Свободою”.

В році 1952-му з'явилося тут ще одно прикметне місце — Бавнд Брук. З великими історичними перспективами і посвятою пам'яттю наших предків, поблизу містечка Савт Бавнд Бруку, в повіті Сомерсет, за 32 милі від Нью Йорку на річці Рарітан, у вигляді церкви-пам'ятника творчості архітектора Юрія Кодака і стараннями архієпископа, тепер митрополита, Мстислава Скрипника. Біля того містечка закуплено історично знаний маєток Фішера разом з маленьким давнім цвинтарем розміром 600 акрів і на ньому

розташовано цвінтар, де покояться останки багатьох і багатьох визначних людей України.

Залишаю потяг на станції Нью Брансвік. До Бавнд Бруку миль з десять дороги. Беру таксівку, даю шоферові адресу. — „А! Це гарна російська церква!” — викрикнув він. Делікатно спростовую неточність її національної принадлежності, шофер не перечить, і ми йдемо гарною, зеленою околицею, забудованою чепурними будиночками. Модерна Америка вміє жити. Котеджі, бонгала, гаражі, квітники і — ясність. Багато сонця і багато автомашин. Коли ми хочемо говорити щось про Америку — говорім про її вигідні, просторі, щось як канапи на колесах, зелені, сині, жовті, бронзові, невтомні друзі людини — автомашини. Добре це чи не добре, але людина Америки має двоє сердець: одно в її грудях, а друге в моторі її авта.

По часі доказалася в просторі зелені й сама церква. Вона струнка і висока мов би дівчина у червоних сап'янках, у вінку і стрічках. Присвячена князеві Русі Володимирові, вона пригадує стару-старовину і Київ, і Дніпро, і дотик Візантії, і козацтво-лицарство. Все це разом живцем перенесено на американську землю із збереженням духа давнини, ігноруючи сучасність.

Під'їжджаємо під саму церкву з широкими сходами. Довкруги тихо й безлюдно. Входжу по сходах до дверей, але вони замкнені. І ніде нікого. Намагаюся знайти інший вхід і натрапляю на відкриті задні двері, що ведуть до нижнього, приземного поверху. І зараз же від порога опиняюсь у просторому, добре впорядкованому музеї з чисельними по стінах і викладових скринях експонатами переважно побутово-церковного характеру.

Але де ж люди? Невже це пам'ятник безлюдного царства? Ніде нікого і все відкрите, все спокійно, довірливо лежить, висить, говорить до тебе мовчазною мовою. Вияв абсолютної довір'я, почуття повної безпеки.

Починаю оглядати експонати. Переважно ХVІ, ХVІІ і ХVІІІ століть. Частини церковних одягів, ікони київських церков, срібний ковчежок 1633 року з ім'ям митрополита Петра Mogили, плащаниця й антимінсі зі Софійського собору, універсали Івана Мазепи і Івана Скоропадського... Килими, gobelени, предмети домашнього вжитку, народного мистецтва. І багато фотографій з часів визвольної боротьби 17-20-их років. До того картини і скульптури Петра Холодного і Сергія Литвиненка.

Далі вузькими спіральними сходами піднімаюсь нагору і опиняюсь на малому балкончику всередині церкви. Ікони і вітражі

роботи Петра Холодного виконані з великим почуттям міри, стилю і форми. Враження знесlosti, затишку, молитовности. Місце інтимного зосередження і медитації. І певного вдоволення, що людина нашого скитальського приречення має на землі місце, щоб виливати свої турботні переживання.

При виході з музею, з правого боку бібліотека й архів. Чимало рідкісних видань, зразки стародруків, давня періодика. Все це ще в стані розбудови й порядкування. Брошуровані видання беруться в тверду оправу. Черговою моєю метою далеко ѹ широко знаний в українському світі цвінттар. Вийнятково посвячене місце, трохи вище від церкви, заповнене великою кількістю нагробків, і вже здалека, по перших їх рядах, ви пізнаєте, хто там покоїться. Колишні ваші друзі, знайомі, люди мистецтва, діячі національного відродження, учасники визвольних змагань, люди дорогі, близькі, рідні.

Мандрівниче! Хто б ти не був — друг чи недруг, зупинись, здійми капелюха з голови своєї і в побожній поставі віддай їм шану, бо їх імена не тільки вирізьблені на камені цих могил, а також на скрижалях історії, писаної кров'ю раненого серця. Всі вони перше, як прийти до цього „останнього місця вічного спокою”, перейшли світ тяжких змагань за свою долю і правду. Великий Творче видимого й невидимого! Будь милосердним, прийми їх жертву і сповни їх ідеал в їхніх нащадках.

Здалека видно ім'я Миколи Бутовича. Великий майстер пензля, старшина армії УНР, а також мій друг, з яким ми роками жили в Празі під одним дахом. А там он місце вічного спокою неспокійного поета Тодося Осьмачки, який шукав його по багатьох краях і знайшов аж тут. І Федір Дудко — письменник, редактор, учасник визвольних діянь. Михайло Ветухів — академік, професор, науковець, організатор української науки, перший ректор Української Вільної Академії Наук в Нью Йорку. І ген далі, як бачить око, імена високогозвучання, до яких рік-у-рік додаються імена нових сподвижників нашої апокаліптичної мандрівки світами.

Подяка Америці з її свободною душою, що вона уділила нам цей шматок землі в такій благородно-маєстатичній подобі.

Проходив уздовж цілого кладовища, раз-у-раз зупинявся на вигляд знайомого імені, пригадувалось, де і коли бачились. Така дивна мішаниця почуттів, таке бажання знайти справжнє слово і справжню назву такого явища. Чому ці гарячі патріоти землі своєї не знайшли там навіть місця для їх могил? О, не злоречте!

Замовчіть ви там з вашими блюзнірськими виправданнями. Ви знаєте, що це не так.

Трохи згодом мені пощастило знайти когось, хто цією справою тут відає. Це був добре мені знаний визначний політичний діяч, а також мистець — Іван Паливода, колишній міністер Української Народної Республіки, а тому довголітній емігрант в Празі, з яким доводилось не раз зустрічатися. Тепер, у свої 82 роки, над цими гробами, він все ще успішно виконує діло кустоса як музею, так і кладовища. Його вигляд не прозаджував його віку, він був ще жвавий, діяльний, дармащо ось недавно пережив тяжкий випадок з автомобілем і довго пролежав у лікарні. Наша зустріч була радісна. Пригадали Прагу, багатьох знайомих. І, здавалось, це було так недавно.

Ми сиділи на лавиці в тіні старих берестів, недалеко місця давнього кладовища, де поховані піонери, перші власники цього місця. Їх кам'яні нагробники позападали в землю, їх імена вивітрілись, але наша уява бачила їх тут на цьому місці живими, діяльними будівничими.

Було дошкульно гаряче. Температура напевно сягала 80 Фаренгайта, сонце доходило до зеніту. Іду побачитись з архієпископом Мстиславом, господарем, фундатором і організатором цього трансцендентального господарства, який живе в містечку Бавнд Бруку і з яким мене лучать роки спільно пережитого за часу останньої війни, коли він був тільки Степан Іванович Скрипник і директор видавництва „Волинь” в Рівному, де я був редактором газети. Людина вийняткових здібностей, який довгі роки займався політикою в польському соймі, як представник Волині, бувши родом з Полтавщини. А тепер високий достойник Української Православної Церкви, що переплив океан, знайшов це місце і спорудив тут цей монумент на хвалу Богові і українському народові. Митрополит живе скромно, майже осамітнено; звичайний котедж американського громадянина середнього достатку, на одній з бічних вулиць передміського району із стандартними побутовими додатками, як чорний, старенький „лінкольн”, яким він сам керує, телевізор, радіоапарат, телефон, м'які меблі і кілька картин на стінах. І тут же канцелярія на підвищенні передньої кімнати з широким, заваленим паперами, столом.

Саме тепер перебувала у нього його внучка Христина, дочка Тамари і Євгена Яворенків, яка приготовила нам сніданок з холодною лимонадою. Розуміється, багато розмов, а опісля їдемо ще раз глянути на церкву-пам'ятник в інтерпретації самого її творця. Це

продовження діла отця Волянського з Шамокіну, перенесеного на півстоліття вперед і поширеного до меж високого рівня культури. Ми оглянули кожну деталь, я довідався про історіюкоїної речі, ми обійшли ціле поселення з його будовами, установами, канцеляріями. Тут було скрізь тихо й безлюдно. Архиєпископ скаржився, що нема відповідних людей, які могли б перейняти всю цю справу колись після нього . . .

На цвінтарі, де до обіду безлюдно, тепер зчинився рух. Там видно чималий гурт людей і звідти доносився тужний спів панаходи. Правив її мій земляк і старий, добрий друг о. Філімон Кульчинський. Отже, я там мусів бути, а тому ми домовились з Архиєпископом зустрітися ще раз трохи пізніше.

І несподівано натрапив на багатьох близьких людей з різних місць і часу . . . Добре сусіди часів табору ДіПі в Корнталі, німецької Вюртембергії — Юлія і Володимир Безсонови, письменниця і приятелька Людмила Коваленко-Івченко, співмешканці в селі Тавбаху біля Ваймару, подружжя Севрюки, генерал армії УНР Павло Шандрук, генерал тієї ж армії Олександр Загродський і інші, і інші. Святили нагробник маляра і колишнього старшини армії УНР, Петра Потороки . . . Жалобний, побожний настрій і гостре відчуття нашої єдності.

Познайомився з дружиною покійного, дістав запрошення на поминки і тому прийшлося побувати за спільним столом з друзями, вислухати кілька промов, додати й своїх кілька слів.

Архиєпископ Мстислав у передвечірніх годинах чекав на мене у своїй канцелярії. Внедовзі до нас долучився професор славістичного відділу університету в Нью Бронсвіку, Іван Фізер, і ми подалися „лінкольном” архиєпископа за кілька миль до ресторану Говард Джонсон „на обід”, дармащо це був час вечери.

У ресторані багато публіки, гамору, кольорів . . . І приемний „ейр кондішенер”. Знаходимо місце, замовляємо їжу і поринаємо у безконечну, суперечливу розмову на тему „зустрічатися чи не зустрічатися”. Саме недавно побували в Америці деякі гости із „закуртинних” країн за програмою совето-американського культобміну. Прибули поети О. Підсуха, В. Коротич, І. Драч, Д. Павличко, яким пощастило здобути певну кількість сердець нашого громадянства, а зокрема професора Фізера родом із закарпатських просторів України.

Відкривається нова епоха взаємин, змінюються обставини, треба „зустрічатися, вести діялог, відвідувати” . . . І хто зна . . . Може

навіть вертатися. І всіх, хто з цим не годиться — засудити. А яка моя позиція?

Дуже проста і банальна. Зустрічаймося — не зустрічаймося, це справи не змінить. Справа не в зустрічах, а в ліквідації нас, як єдиної, ще живої, діючої опозиції, справа в тому, щоб внести серед нас роздор, кинути кістку між голодних — і хай гризується. А самим стояти збоку і сміятися. Вони знають, що „хахол” мало схильний до холодної аналізи там, де йдеться про його гарячі мрії.

Це стара-престара, знана, випробувана штука „хитрого русского Пантелей”, альфа й омега його політики, байдуже, в якій пропорції дозволено „нашу мову” і скільки „енків” ви побачите на гзимсах мавзолею Леніна на Красній площині в день першого травня.

А хто спокуситься „відлигою” і туди поїде, повторить ще раз досвід різних крушельницьких, бо іншої альтернативи в цій „політиці” для нас не існує, скільки б поетів нам сюди не посилали і скільки б гопаків нам не вибивали.

Але дозвольте, дозвольте... Сипляться запереченні. Все таки, як не кажіть... Видають книжки, говорить „Радіо-Київ”, ставлять „Наталку”. І одного разу...

О, так! Одного разу... Тримаймося цього плота. І робім своє муравлине „одного разу”. Крок за кроком, цеглина по цеглині... Хочете зустрічатися — зустрічайтесь, не хочете — не зустрічайтесь. Але не сваріться з цього приводу між собою. Цікаво бачити, як виглядає агент КГБ в ролі ліричного поета.

Наша гутірка ввесь час крутилася біля цього. І не тільки наша. Це тема сливе всіх наших зустрічей, прийняття, товариств. Лише здебільша — це фронти. Ми і вони. І нема середини. Дармащо ніхто з них не збирається переходити за лінію ворога. Це лише кокетство миші перед лапами кота. На щастя, ця ґрипа досить скоро проминула.

Ми залишили „Говард Джонсон”, попрощалися з професором і десь біля півночі повернулися на мешкання Архиєпископа, де я залишився на ніч. Моя кімната була вигідна, присмна, але заснув я не скоро: не давали спати переживання багатого дня. Теми наших буднів напружують нерви і женуть сон. Наша думка ще довго блукатиме між континентами і шукатиме розв’язки гордіївських вузлів складної дійсності.

Наступного ранку прощання з Архиєпископом, подяка за гостинність, і біля десятої години я залишаю автобусом Бавнд Брук, їдучи до Нью Йорку. Годину пізніше вже автобусова станція на 42-ій вулиці Мангеттену. Вулиці міста майже порожні. Неділя, і

спека вигнали люд за місто, а будови-велетні стоять, ніби покинуті забавки примхливих дітей. Беру таксівку і пряму до 38-ої вулиці, звідкіль знов автобусом до летовища Кеннеді, щоб о годині 1,55 відлетіти до Канади.

І завершити мандрівку від церковці о. Івана Волянського в Шанандоа до церкви-пам'ятника архієпископа Мстислава в Бавнд Бруку, проїхавши літаком, автом, автобусом і потягом 1400 миль. О годині 2,35 я був уже в Торонті на летовищі Мальтон і телефонував дружині Тані, що я прибув.

**

Довге, повільне зростання не є ідеалом Америки. Це країна динамічної природи. Люди, які зумовлюють цей процес, насажені високим вольтажем.

Хто бачив Нью Йорк, скажімо, десять років тому, той не пізнає його сьогодні. Гіганти будівель і каньйони вулиць міняються на очах, виростають немов з-під землі гриби після теплого дощу. Банки, трести, компанії — це головна прикмета Америки, як вишивки та барвисті стрічки української дівчини.

Повільне, рустикальне українство в цьому згущенні урбанізму не конче почуває себе як вдома. Його вдача різничається від вдачі американців, як вдача кругорогого вола від вдачі перегонового коня. І все таки треба ствердити, потрапивши до Америки, за останні десятиліття українці можуть похвалитися своєю вражуючою активністю.

Для ілюстрації візьмімо, наприклад, пожовкле число газети „Свобода” з 28 листопада 1970 року. Там на першій сторінці величими літерами читаємо: „Будова нового хмаросягу в Джерзі Сіті починається в понеділок 30 листопада”. Поруч з цим бачимо проект будови Юліяна Ястремського і Аполінарія Осадці на п'ятнадцять поверхів, 200 стіп висоти, з кошторисом на 9,700,000 доларів. Він стоятиме над Гудзоном, поблизу підземної зупинки Ексчейндж Плейс, яка лучить Джерзі Сіті з долішнім Мангеттеном насупроти найбільших ньюйоркських велетнів Ворлд Трейд Сентер, і займатиме площину 25,000 квадратових стіп між вулицями Монтгомері, Рейлорвуд і Грін включно з 40,282 кв. стіп для паркування авт.

Церемонія посвячення площи відбулася урочисто. Присутні члени Головного Уряду УНС, архітектори, будівничі, представники міського уряду, преси, Відділів УНС. Молоде покоління заступало п'ять школярів української школи свв. Петра і Павла в одностроїях

Пласту, СУМА і ОДУМ'у. Релігійний ритуал виконали отці Чарлз Долен, Артемій Селепина, Антін Борса та Михайло Гринчишин. Першу лопату викопав представник посадника міста, міський радник Ніл Прекорора і благословив її о. Антін Борса.

На місці будови розсипано мішанину трьох земель — американської, української і канадської, а над всім повівали три пралопори цих країн. Офіційну частину розпочав сенійор-піонер УНСоюзу, почесний член Головного Уряду Роман Слободян. Він попрохав пані Марію Лисогір, уродженку Шамокіну, де 76 років тому започатковано УНС, щоб вона проспівала американський, канадський і український гимни. Редакційний коментар „Джерзі Джорнел” під заголовком „Наши українці” зазначає: „Вийшла жінка і почала співати „Зоряний пралор”. Співала без акомпаньєменту і її голос зносила понад тишу яскравого, погідного ранку. Після того вона співала „О, Канадо”, бо Український Народний Союз охоплює також цю країну. Потім, коли вона заспівала український національний гимн, до неї приєдналися всі присутні українці, співаючи пісню народу поневоленого, пригнічуваного, але не переможеного” . . .

За чергою мав слово предсідник УНСоюзу Йосип Лисогір, який сказав: „Ми зібралися тут сьогодні на церемоніальне започаткування будови УНС. Ця 15-поверхова будівля, УНСоюзу приміщуватиме не тільки українське видавництво та газету, але й служитиме братській діяльності Союзу. Крім того він матиме 12 модерних штучно охолоджуваних поверхів з швидкобіжними віндами для винайму різних фірм і підприємств. З великою присмітю повідомляю, що три з цих дванадцяти поверхів уже винайняв на довгі роки Перший Джерзі Національний Банк.

„Ми дуже раді, що можемо привітати багатьох українців нашого Джерзі Сіті, видатних бізнесменів та достойних провідників міського громадського життя, що зібралися тут разом з нами з цієї народи. Ваша приявність вказує на глибоке зацікавлення цією будовою і дає найкращі надії на майбутнє . . .

„Українські люди оселилися в Джерзі Сіті майже сто років тому. Перші імігранти походили з австро-угорської та царсько-російської займанщини. Вони прибули в надії і з молитвою, щоб працювати і жити згідно з Божою волею. Господь вислухав їх молитов, і українська громада в цій околиці росла та розвивалася . . . Ми, українці, любимо це місце і рішено тут залишитися. Впродовж останніх років наші люди побудували Народний Дім на вулиці Фліт та початкову школу при вулицях Берген і Бентлі. Заплановано будову нової української католицької церкви.

„Будинок, що буде здигнутий на цьому місці, є ще одним доказом нашої віри в майбутнє Джерзі Сіті. Як ми тут стоїмо і споглядаємо через славний Гудзон на маєстатичну панораму долішнього Нью Йорку, над яким домінує 110-поверховий Центр Світової Торгівлі, ми набираємось ще більшого переконання, що площі Ексчейнджа та цілому Джерзі Сіті судилося світле завтра. З віячності за те, що це місто значило для нашого народу, ми прирікаємо нашу повну і беззастережну піддержку в його змаганнях. Дякуємо за те, що ви сьогодні разом з нами!”

Виголосив також привітальне слово заступник головного предсідника УНС на Канаду, сенатор Канади Павло Юзик. „Українці мають трагічне минуле, — говорив він, — бо вони на рідній землі довгі століття були і сьогодні є під чужою опресією. Тим більше вони вміють цінити волю і з неї творчо користати. Ті центи і дайми, що їх почали складати на розвиток своєї організації піонери УНСоюзу 76 років тому, і добра господарка цим їхнім майном уможливили сьогоднішню подію, що є нічим іншим, як здійсненням одної з головних мрій українських поселенців в ЗСА і Канаді” ..

Так сенатор Юзик, що був довголітнім працівником українських поселенців його Манітоби, називає це подію здійснення одної з головних їх мрій. На тлі цього Нью Йорку, а можливо і Джерзі Сіті, це не така аж подія. Про неї могли не згадати „Нью Йорк Таймс”, Сі-Бі-Ес, Ен-Бі-Сі, Ей-Бі-Сі, а місцеві „Джерзі Джорнал” та „Гадсон Діспейч” подали лиші короткі замітки. Але в нашому аспекті це така ж мрія, як Центр Рокефеллера на Мангеттені або обеліск Вашингтона. Рік за роком сімдесят шість їх числимо від маленьких комірок Долини Антракиту з її неграмотними вуглекопами, через церковні братства та парафії вони крок за кроком невтомно прямували до своєї мети. І ось вона ця мета, покищо у вигляді першої лопати землі майбутнього монументу, їх слави і їх нагороди. Як тут не святкувати і як не славословити!

**

О, так! Минуло ще кілька часу. Було це, здається, 12 лютого 1975 року. Після бурхливої сніговії, яка закрила густою завісою хмаросяги, ніби ралтом прояснюється з широчезною панорамою Нью Йоркської затоки, далеким Бруклинським мостом, статуює Свободи і масивним нагромадженням колосів архітектурної фантазії Мангеттену.

Це — картина з 15-го поверху дому УНСоюзу, який стоїть уже тут у всій своїй маєститності. Спостерігаємо її в товаристві його предсідника Лисогора, організатора Гавриша, редактора „Свободи” Драгана. Переходимо до вікна. На всі боки розгортаються величезні простори пристані Свободи. На місці незчисленних фабричних об'єктів та кварталів „сламу” має постати нова громада різноманітного типу будинків. 15,000 мешкань. 5,000 менших будинків і котеджів, які займатимуть більше як половину мешканевого простору вздовж прибережного парку з розгалуженням доріг, що в'язатимуть цілу систему поселення зі школами, урядами, крамницями і окремими місцями для прогулянок та відпочинку.

Українська Будівля, в офіційній мові Ukrainian Building, знаходиться в товаристві Першого Джерзі Національного Банку і насупроти великого фабричного комплексу Колгейт-Палмолів — виробів зубної пасти. З усіх кораблів, що пливуть затокою по-при статую Свободи, можна бачити його освітлене верхів'я.

Редактор Драган показує три поверхи редакції, адміністрації і друкарні. Кожний редактор, секретарка, рахівник, друкар має тут своє власне вигідне місце. — І нічого з нашого старого дрантя, — зазначає редактор. — Все має бути нове і модерне. Комп'ютори, ротаційні машини, меблі, бібліотека, книгарня... Шкода, що цього не може бачити о. Грушка та його соратник Голод з тією їх „вілбарою” (тачкою), якою вони, на цій самій вулиці, возили свою „Свободу” зі „шапи”, де її набирали.

А як приемно вступити до великих приміщень Уряду УНС на третьому поверсі. Все тут сяє новизною: килими, меблі, апаратура. Вздовж передньої стіни кабінети головного предсідника, касира, секретаря, організатора — чотири стовпи, на яких спирається ціла інституція. А далі, на просторі цілого поверху, бюро, столи, стільці, машинки, телефони, фотелі, канапи. А також люди, зайняті справами 89,069 членства УНСоюзу. Під цей час Союз має на 40,000,000 майна і на 154,000,000 ділових зобов'язань.

Кабінет головного предсідника — велика кімната з фотелями і канапою. На стінах фотографії президентів, конгресменів з представниками УНС. Спокійна, ділова атмосфера. Уряд головного касира з виразним „вумен тач” (жіночим дотиком) Уляни Дячук. Із картинами таких майстрів, як Гніздовський і Гуцалюк. З черги уряд головного секретаря, що знаходиться в руках Володимира Сохана, і нарешті уряд головного організатора — Степана Гавриша. А це вже, як нам здається, не лише уряд, а й „бюро інвестігейшен”, тобто дослідження, а також мобілізаційна квартира

добровільців великої армії членства Союзу з 460-ма Відділами в ЗСА і 29-ма в провінціях Канади.

Годі оглянути всі приміщення в будинку на вулиці Монтг'омері просто тому, що їх забагато, а тим самим ми не можемо познайомитись з усіма їх працівниками. Але згадаємо двох з них, що сидять за бюрками зараз при вході справа — пані Марію Савчак і пані Павліну Андрієнко-Данчук, як приклад чесності і бажання допомогти своїм клієнтам. У такій творчій і дружній атмосфері росте і зростає ця інституція в потужну фінансову, господарську, культурну, а тим самим і політичну фортецю українства на цьому континенті.

В її тіні, чи радше під її опікою наростало й формувалося зорганізоване українське суспільство в середовищі англомовної культури. Конкурувати з ним малому, незнаному, політично невизнаному фрагментові десь там далеко поневоленої нації було не під силу. Це не були жиди з їх Біблією, Святою Землею, єдео-християнською філософією, прийнятою цивілізованим світом, як також з їх талантами в торговельно-фінансових справах.

Однаке мудре життя само прийшло їм на поміч з простягнутою братньою рукою. Люди набиралися досвіду, діставали крацу освіту. З-за моря прибували нові хвилі емігрантів. Велике місто, автотранспорт, телефон, центральне отоплення, радіомовлення, телевізія.

Все це не могло не вплинути на розвиток людини, а зокрема української. Коли ж додати до цього зміну в соціальному складі нашої еміграції, тоді загальний інтелектуальний рівень нашого суспільства ґрунтовно змінився. Великий Нью Йорк доповнився українськими академіками, поетами, маллярами, став концентрацією української інтелігенції з усіх теренів України від Кубані до Тиси.

Український Народний Союз із своїм речником „Свободою”, що був сливе єдиною репрезентативною силою українства, опинився перед новими, важливими проблемами, що їх спішно треба було розв'язувати. Поперше, дуже помітно зросло його членство. Коли, наприклад, до 1946 року число членів УНС становило 45,720 із загрозливою спадаючою тенденцією, то вже 1965 року це число майже подвоюється — 86,065 із зростаючою тенденцією. УНСоюз увійшов у нову добу свого діяння, поширивши свої рямці в глибину, широту й висоту.

Поширило роботу на захід далеко до Каліфорнії, на північ до Канади. Появилися відділи в Лос Анджелесі, Сан Франціско, Вінніпегу, Торонті, Монреалі. Заангажовано нових енергійних пра-

цівників, як головний керівник канадського сектору Союзу, адміністратор і організатор Богдан Зорич, керівник Вінніпезького відділу, член Контрольної комісії Іван Геврик, невтомний організатор і головний радний з Торонто Василь Дідюк, ентузіаст і головний радний з Міннеаполісу Михайло Данилюк і цілий ряд інших визначних діячів УНС, як Степан Куропась, Володимир Гірняк, Володимир Коскар, Іван Кокольський . . .

У цей час Союз мав на чолі уряду діячів такого розміру, як Микола Мурашко, Дмитро Галичин, а за останніх каденцій — Йосип Лисогір.

Микола Мурашко головував у Союзі два десятки років, від 1929 до 1949, тобто до самої своєї смерті. Він належав до таких ревних діячів УНСоюзу, як Теодор Толпаш, Іван Глова, Дмитро Капітула. Роджений 1891 року на Ярославщині в Галичині, до ЗСА прибув 1907 року, на становище предсідника вибраний був на 17-ій Конвенції, що відбулася в днях 13-18 травня 1929 року в Ньюарку, коли Союз мав уже 2,196,884 долари і 17 центів, мав на Гренд Стріт в Джерзі Сіті свій власний будинок.

Вище середнього росту, кремезної будови, завжди добре одягнутий, він належав до ділової аристократії того часу. Це йому судилося вести Союз через бурхливі роки Другої світової війни з її Карпатською увертюрою, за якої Об'єднання Українських Організацій на чолі з УНС перебрало на себе завдання захисту інтересів Карпатської України на міжнародному форумі, з поїздкою до Європи Луки Мишуги, де він захищав справу визвольних змагань нашого Закарпаття.

У травні 1940 року утворюється на цьому континенті організація українців — Український Конгресовий Комітет Америки, що його очолював Микола Мурашко аж до року 1944-го. Тоді зроблено початок тривкого громадсько-політичного центру, якому вдалося видержати великий натиск комуністичної п'ятої колони і переможно репрезентувати українську справу. І нарешті в роки „скитальської акції“ УНС брав особливо велику участь. В розпалі цієї акції Микола Мурашко 1949 року несподівано помер, мавши всього 58 років.

Оглядаючи ці головні постаті в історії УНС, натрапляємо на вражаюче повідомлення в „Свободі“, надруковане великими, чорними літерами на першій сторінці з вівторка 28 березня 1961 року: „Помер Дмитро Галичин, головний предсідник УНС, президент Українського Конгресового Комітету Америки, екзекутивний директор Комітету для будови пам'ятника Шевченкові, колишній сі-

човий стрілець, активний учасник українських визвольних змагань, довголітній генеральний секретар УНС, провідний діяч Американської України протягом 30 років”.

Народжений 30 жовтня 1895 року, син селянина із села Дички Рогатинського повіту в Галичині, у п'ятницю 10 березня біля години десятої вечора, на сходах підземної зупинки 42-ої вулиці і 8-ої Авеню Мангеттену, серед великої юрби прохожих упав так нещасливо, що втратив притомність. Його відвезли до Коледж Госпіталю в Брукліні і там, після шістнадцяти днів боротьби за життя, з різними операціями голови, у неділю 26 березня, о годині 7,30 ранку він помер.

Доказів обставин цього трагічного випадку не встановлено, бо не зголосився ні один свідок цієї трагедії, а сам покійний не міг уже нічого сказати. І на сходах він був тоді нібито сам, втомлений після довгого засідання, і тому ця смерть залишається дивною нерозгаданою містерією.

А була це вийняткова особа з-поміж діячів УНС десь від років 20-их. До Америки він прибув 1923 року і відразу включився в громадське життя. На 18-ій Конвенції УНС в Детройті 15-20 травня 1933 року його обрано одним із головних секретарів разом з Романом Слободяном. Протягом тієї Каденції Союз розгорнув широку громадсько-політичну і культурну активність, тоді робились спроби об'єднання УНС з Українським Робітничим Союзом, ухвалено поставити пам'ятник на могилі основоположника Союзу о. Г. Грушки, ухвалено видати пропам'ятну книгу, як також рішено приступити до видання англомовного тижневика при „Свободі” — „Ukrainian Weekly”. А поза тим — щоденна робота, модернізація і поширення УНСоюзу. Його можна було бачити сливе на всіх важливіших зібраннях українців континенту, його висока, струнка постать, завжди усміхнене обличчя видніли в перших рядах кожної імпрези. Він секретарював, виконував обов'язки скарбника, а 1950 року, на 22-ій Конвенції УНС, що відбулася в Клівленді, його одноголосно вибрано головним предсідником. Наступні конвенції 1954 року у Вашингтоні і чотири роки пізніше у Клівленді поновлюють його предсідництво, на якому він залишався аж до своєї смерті.

Переглядаючи матеріали, друковані й не друковані, про цю інституцію за останні десятиліття, раз-у-раз натрапляємо на прізвище Романа Слободяна. З формальним титулом — головний касир. А до того — „довголітній касир і тепер перший досмертний почесний член Головного Уряду УНС”, — як каже підпис під

одною з його фотографій у „Свободі”, на якій він представляється, як кремезний добродій селянської породи, з синіми очима, які добродушно дивляться з-поза окулярів у тонкій металевій оправі.

Біографія цієї людини починається у селі Настасів на Тернопільщині, де він побачив світ 1889 року в родині, яка мала всього лише шість моргів ґрунту і п'ятеро дітей. Його батько потішав його, що як він скінчить гімназію, то може стати громадським писарем. Але 1906 року в цій родині сталася велика подія: Роман виїхав до Америки, щоб стати довголітнім касиром УНС. Звичайно, сталося це не відразу. Тоді Роман мав всього 17 років — високий, стрункий, міцний юнак, який щойно почав розгорнати крила. Його старший брат Гавриїл уже перед тим виїхав до тієї країни і працював на фабриці вовни і шовку в Філадельфії, а одночасно був головою товариства „Любов”, за часів відомого єпископа Ортинського, що, як згадує Слободян, „хотів мати під собою всі греко-католицькі церкви, був фанатичним промовцем, і люди кам'яніли, коли його слухали . . . Ми думали, що це езуїт, але згодом переконалися, що це гарний чоловік”.

Роман дістав громадське охрищення з першого ж дня перебування на цій землі. Він належав до „Просвіти”, до братства „Любов”, до українського хору. 1915 року, за президентства Вудро Вільсона, дістав американські папери. Був симпатиком „сімки попиків-радикалів”, які боролися проти того, що „українець-схизматик не може бути делегатом на конвенцію”. Був свідком початків організації православних церков — „дякові забракло голосу, а тому він почав організувати православну церкву”. Сварився з Кошицем, бо „він усе хотів багато грошей, а я не міг дати”.

В роках після Першої світової війни Роман Слободян об’їжджає Захід Канади з промовами, дискутує, влаштовує віча, мобілізує громадянство для спільної праці, співробітничаче в органі єпископа Будки „Канадський Українець”. На одному з таких віч на залі стояло піяніно, що його люди закидали кожухами. „Мені пригадався Падеревський, — каже Слободян, — і я почав людей сварити, чому вони так зневажають музику” . . . Пригадується дискусія з канадським діячем Свистуном, про якого єпископ Будка сказав: „Так, як Слободяна сердило піяніно, так мене сердить Свистун”. А сам єпископ був справжнім народовцем, і „за ним не було навіть стільки бруду, як за пазурами моїх пальців”.

Від 14 Конвенції 1917 року Роман Слободян головний радний Союзу, а через три роки після 15-ої Конвенції, за головства Семена Яловського, став головним фінансовим секретарем, щоб від 1-го

травня того ж року розпочати постійну працю в УНС з платнею 125 доларів місячно. Від 1933 року стає головним касиром.

Протягом усіх тих років він вивчив цю інституцію, як школляр таблицю множення. Знає всіх людей, що там діяли, знає їх „політику” і їх прикмети. „Рев’юк був більш очитаний, — розповідав Слободян, — і міг на машині гримати. Робили те віче... Промовляв секретар „Провидіння” — мій кум, маленький був, співав басом, на нещастя — грав у коней. Рев’юк бив, бив масло-масляне, а я мусів взяти легшу нуту — публіка була замордована промовцями. Один говорив не менше як півтори години — знасте, професор. А я, як почав плести всілякі дурниці — боки рвали”.

А то знов ремінісценції: „Писали до Краю — пришліть нам більше місіонерів. — А щось-те з тамтими зробили? — Тих ми з’їли. Тут це любили... А я ще не з’ів нікого і сам живий лишився... Комуністи... Багато з них не комуністи — гарні люди, але треба знати гроші... І це їх збаламутило... УНС будували чуттям, серцем, дещо розумом... Душою був о. Грушка... Отець Стефанович — дуже гарна людина. Треба мати тверду шкіру, але треба мати й добре серце. Ніхто нічого не зробив без ентузіазму. Треба мати ідею і постійно йти крок за кроком... Якби не було УНС, не було б в Америці України”...

І коли він говорить — його уста інколи добродушно сміються, а в очах виблискують іскорки гумору. Часом відвertaє голову, на очі напливають слози. „Ніколи не питався я, скільки хто скінчив гімназій, скільки університетів, а скільки зробив діла. Бувало приходить хтонебудь: „Дайте посаду!“ І завжди високу. А я кажу: „Високі зайняті, а тут внизу щось треба знати”.

І не дурно елізабетська громада, де Роман Слободян жив з дружиною, на його сімдесятиліття справила йому величний бенкет. Присутніх було триста осіб, був посадник міста Стівен Берчик, який його вітав, головний предсідник Галичин виголосив промову, Управа Українського Народного Дому піднесла почесну грамоту. У своїй відповіді він твердив: „Ці почесті приймаю радше, як вшанування не так моєї особи, як громадської праці взагалі, що повинно бути заохотою для кожного. Свою працю міг і можу виконувати не в малій мірі завдяки всій тій допомозі і підтримці, яку маю збоку своєї дружини Анни та дітей Галини, Данила і Гриця”.

У час, коли пишуться ці рядки, він має вже 86 років, його дружина померла три роки тому, а він сам все ще виконує роль „почесного члена уряду УНС”.

В епосі Мурашка, Галичина і Слободяна, яка почалася ще за предсідництва Семена Ядловського, слід занотувати цілий ряд видатних, відданих діячів Союзу, між якими постійно згадується Григорія Германа, Степана Куропася, Марію Малевич і багатьох інших. Помітний процес підсилення інтелектуальної сторінки, що виробляє почуття стилю, форми і поглиблює розуміння зовнішнього світу.

Підтвердженням цього є теперішній стан і вигляд речника УНС, його щоденника „Свобода”. Зі серією її редакторів останнього півстоліття, між яким треба згадати такі постаті, як Володимир Лотоцький, Омелян Рев'юк, а особливо Лука Мишуга, що увійдуть в історію нашої культури.

Лука Мишуга, який став головним редактором 1933 року і витримав на цьому пості 22 роки, належить до чи не наймарканінших редакторів. Це був не лише головний редактор, але також видатний публіцист, історик, дипломат, промовець. Йому належить багато розвідок про українство Америки — „Як формувався світогляд українського емігранта в Америці”, „Похід українських військ на Київ”, багато статей, розвідок, споминів. Його біографія велика, довга, багата. Народився у містечку Новий Витків Західної України 30 жовтня 1887 року в родині ремісника Теодора і Пелагії Мишуг. З допомогою свого дядька — відомого співака Олександра Філіппе-Мишуги здобув середню освіту у Львові, а високу у Відні на факультеті права. 1915 року вступив до Українських Січових Стрільців, працював на Волині за австрійської займанщини, організував там українське шкільництво, створив у Володимири-Волинському Українську Раду, організував місцеву адміністрацію і прилучив формально цю провінцію до Української Держави. З Волині 1919 року повернувся до Галичини і працював у штабі Головного Отамана очолюваного генералом Юнаковим. Відбув похід на Київ у серпні 1919 року.

У грудні того ж року Мишуга, разом з урядом ЗУНР, переїхав до Відня, де виконував різні урядові місії та доручення, став секретарем дипломатичної місії Костя Левицького до Риги 1921 року, разом з Осипом Назаруком належав до делегації для переговорів з советським амбасадором в Копенгагзі, Літвіновим.

Опісля він деякий час перебував на Закарпатті, написав серію фейлетонів до газети „Український Пррапор”, а в половині 1921 року уряд ЗУНР вислав його до Вашингтону, де вже була українська місія на чолі з Лонгином Цегельським. Він перебрав провід місії і розгорнув широку акцію для збирання позички на

національну оборону, яка продовжилась до 1923 року і дала 138,000 долярів на потреби вже тоді екзильного уряду ЗУНР.

Америка дуже добре відповідала активній природі Луки Мишуги. Відколи він став на чолі „Свободи”, все тут заговорило іншою мовою. Не було майже ні одного діяча, письменника, журналіста поза межами советської України, які не друкувалися б у цій газеті. Під час Закарпатської акції 1939 року його ще раз посилають до Європи, де він промовляє з віденської радіовисильні в обороні справи Закарпаття і, нарешті, відмежує шалений натиск і цікавання комуністичних п'ятиколонників, виграє з ними судову позув і змушує наклепників спинити свою відкриту акцію проти діяльності українських організацій у вільному світі. А вже по війні ще раз реформує „Свободу”, залучаючи до участі в ній ряд нових літераторів і журналістів.

А одного разу та ж „Свобода” з четверга 10 лютого 1955 року приносить великими літерами на цілу сторінку у чорних рамцях, з портретом її головного редактора, таке повідомлення: „У вівторок 8 лютого, о годині 11,45 перед полуднем, після довгої і тяжкої недуги, помер у шпиталі Св. Барнабас у Нью Йорку д-р Лука Мишуга”. Помер він на недугу пістряка і похований на кладовищі Евер Грін в Нью Йорку.

Після Мишуги за головним столом редакції на вулиці Гренд ч. 81-83 зайняв порівняльно ще молодий, від 1946 року співробітник Мишуги, Антін Драган. Уродженець з 1913 року, серпня 28-го. Інша, нова, післявоєнна, революційна генерація з-під польської займанщини, Драган кінчав гімназію у Львові, вписується на правничий факультет Львівського університету, обриває студії внаслідок вироку польського суду 1934 року з п'ятирічним ув'язненням за діяльність в Організації Українських Націоналістів, відбуває половину кари у відомих Вронках на Помор'ї, продовжує студії у в'язниці, дістасє амнестію, виходить на волю 1937 року, одружується з Мирославою Головкою, оселяється у Львові, працює у студентських організаціях, при „Просвіті”, при „Рідній Школі”, дописує до „Голосу”, до „Кооперативної Родини”.

1938 року Антін Драган утікає до Німеччини і стає там на працю в Українській Пресовій Службі в Берліні. Редагує газети „Українець”, „Хлібороб”, дістасється в Україну, має нагоду бачити окупаційні „благодаті” нових окупантів. 1943 року утікає до Єспанії, до кінця війни перебуває в концентраційному таборі в Марадді над Ебром і звідтіль 1946 року перепливає океан до ЗСА на роботу в „Свободі”.

А його редакція зі штатом п'яти редакторів нагадує трохи будову на самих стовпах, без стін, без дверей, без вікон. А де всі ті секретарі, машиністки, стенографи, телефоністки? Від часів Грушки український редактор має бути універсальним, включаючи і складача, і метранпажа, і автора передових статей.

Одним з головних стовпів цієї побудови є відомий, з лаврами львівського „Діла”, сенатор української журналістики Іван Кедрин-Рудницький з його розумними статтями і великою ерудицією.

Але Іван Кедрин не лише редактор і журналіст. Він український редактор і журналіст, а це значить — громадський діяч і політичний діяч. В одній із своїх статей „Діло-Рада-Свобода” він стверджує, що наша преса „пов’язана однаково своїм завданням, як пробудник національного духа та як організатор життя на терені її появі”.

А то ось редактор Богдан Кравців. Енциклопедія Україноznавства називає його не так редактором, як поетом, автором збірок поезій „Дорога”, „Промені”, „Сонети і строфі”, „Остання осінь”, Соломонові „Пісні пісень”, Рількові „Речі і образи”. Але все таки він редактор, бо пригадаймо редагуваний ним журнал „Дажбог”, газети „Обрій”, „Голос”. З часів війни, після війни. Він також рецензент і автор есеїв, численних розвідок і статтей. І співредактор інших періодик — „Сучасність”, „Київ”, член Спілки Письменників „Слово”, Наукового Товариства ім. Шевченка. З великим навантаженням ОУН, УВО, з судами і засудами. Син покоління „в огні і бурі” він не лише творець віршів і героїчних фраз, а також реальної, твердої дійсності.

З того ж таки покоління знаємо ще одного редактора „Свободи” — Луку Луцева — критика й літературознавця, невтомного Граничку часів „Вісника” Донцова. Його місце в редакції, не зважаючи на його роки, так само лише частинно виправдує фах. Він має багато діла з Франком, Кобилянською, Стефаником і взагалі безсмертними речниками проявів людського духа.

А з дещо молодших віком і стажем стовпів редакції треба згадати — прокурора мови, журналіста і публіциста Вячеслава Давиденка, завданням якого є спрямовувати мову „Свободи” в річище всеукраїнського мовозлиття. Вірний, щирій працівник і патріот, автор маси статей і редактор журналу „Вісник ОЧСУ” в Нью Йорку.

І не забудьмо наймолодшого — поета, есеїста, репортажиста і завзяту людину Леоніда Полтаву з його поїздками, повітряними рейдами, кореспонденційними місіями чи не до всіх частин світу.

А коли додати до цього гурту наймолодшого з наймолодших, англомовного журналіста Зенона Снилика, редактора „Юкрейніен Віклі” — штаб основних сил „Свободи” останніх десятиліть буде завершений. Додаючи до цього, що в часі друку цієї книжки всі вони, за винятком Драгана і Снилика, відійшли на пенсію і стали кандидатами на чисельні ювілеї високих дат і великих заслуг (чого не діждався ред. Богдан Кравців, померши в листопаді 1975 року).

„Свобода” дотеперішньої дати була і є фокусом свободного думання і вислову українського світу по цей бік залізної заслони — це філософсько-ідеологічна її інтегральність, започаткована від її першого числа 80 років тому.

* * *

У каньйонах ньюйоркських вулиць день-щодень демонструють свободу ірляндці в день Патрика, італійці в день Колюмба, безконечні інші меншинні групи — коли їм заманеться. До цього міжнародного демонстраційного походу долучаються і люди „козацького роду”.

І зрозуміло, чому вони тут опинилися і чого домагаються. Зasadничо, вони повинні домагатися того не на вулицях Нью Йорку з будинком Об'єднаних Націй, побудованим Рокефеллером, а на Красній площі Москви з її мавзолеєм Леніна, побудованим Сталіним-Джугашвілі. Але Нью Йорк і Москва такі ж контрасти, як день і ніч, і саме тому українці шукають свого права в Нью Йорку. В цьому кліматі свободи вони хочуть знайти свою загублену Україну і перенести її до Києва у вигляді Свободи й Незалежності.

Морочлива і нелегка справа.

Але не безнадійна. Головне, що логічна, закономірна і правдива.

Наприклад, у самому центрі нижнього Мангеттену, на 13-ій вулиці 302 Захід, на рухливому перехресті стоїть невеликий будинок, на дверях якого можете бачити напис двома мовами: „Український Конгресовий Комітет Америки”. Що це — презентація? Уряд? Парламент? Амбасада?

Його постання, як ми вже згадували, датується часом Другої світової війни, 1940-им роком, коли Європа, а з нею і весь світ стояли перед дилемою глобального переподілу, у якому Україна могла бачити також деякі шанси. „Ми одні маємо змогу вільно сказати, що український народ поневолений і що він вимагає для себе

того самого права на самовизначення, що його признато іншим народам”, — сказано у резолюції Першого Конгресу у Вашингтоні 24 травня того року.

В засаді УККА був ще одним етапом до завершення організаційної структури українства цього простору.

І, розуміється, що його постання, як також його діяльність тісно пов’язані з діяльністю УНС. Склад учасників його Першого Конгресу, в якому брало участь 805 осіб, заступали 168 місцевостей, у більшості рекрутувалися з Відділів Союзу. А його Уряд, на чолі з головним предсідником Миколою Мурашком, також повноважився силами УНС. Згодом це увійшло в традицію. Другим головою УККА був співробітник УНС, редактор „Юкрайніен Віклі”, Степан Шумейко (1944-49), опісля, як заступник президента Лева Добрянського — Дмитро Галичин, а далі Йосип Лисогір.

Першим директором канцелярії УККА, після 1949 року, був Юліян Ревай — видатний політичний і громадський діяч Закарпаття, активний член Учительської Громади в Чехо-Словаччині, член партії Соціял-Демократів тієї країни, посол до її парламенту, а 1938 року перший міністер автономного уряду Карпатської України 1939 року; після виборів до Карпатського сойму став він прем’єром самостійної Закарпатської України.

Другим директором канцелярії цієї установи був Василь Мудрий. Один з найвизначніших діячів Західної України між Першою і Другою світовими війнами. Родом зі села Вікно, Скалицького повіту, народжений 19 березня 1893 року, він вже за студентських років брав активну участь у громадсько-політичному житті. Був членом Українського Студентського Союзу, 1923 року став членом редакційної колегії щоденника „Діло”, щоб чотири роки пізніше стати його головним редактором.

Він був співзасновником Українського Національно-Демократичного Об’єднання, автором її програми, згодом заступником її голови Дмитра Левицького, а року 1935 її головою. А також був обраний до польського сойму, і був президентом української парламентарної презентації сойму й сенату, а також віцепрезидентом самого сойму.

Одночасно Василь Мудрий брав активну участь в культурно-освітньому житті країни, був членом Головної Управи „Просвіти”, її секретарем, заступником її голови Івана Брика, редактором календарів, альманахів. Був також головою Комітету побудови пам’ятника на могилі Івана Франка у Львові і навіть двічі, за головс-

тва Василя Стефаника та Богдана Лепкого заступником голови Товариства Українських Письменників і Журналістів ім. Франка.

Після війни, у тaborах ДІПІ Василь Мудрий був першим головою Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині, як також одним із співзасновників Української Національної Ради та заступником голови її виконного органу, Ісаака Мазепи.

Після смерти Василя Мудрого 19 березня 1966 року обов'язки директора канцелярії УККА перебрав Іван Базарко, який виконує їх до цього часу.

Взагалі ж до цієї установи належало чимало видатних діячів української справи. Так книговидавство, після відходу В. Калини, вів Т. Качалаба, адміністрацію видань — Роман Клюфас, обсерватором при Об'єднаних Націях був Юрій Шумовський, відділ картотеки вів В. Гірняк, а по його смерті — Петро Сагайдачний, тепер також уже покійний. Від самого початку існування відділу Національного Фонду його референтом був заслужений діяч Віктор Приходько. Відділом преси відав знаний кінооператор Київської кіностудії Юрій Тамарський. Постійним і, після відходу Миколи Чубатого, головним редактором англомовного квартальника УККА „Юкрейніен Кводерлі” був і є відомий український громадсько-політичний діяч д-р Володимир Душник.

До діяльності УККА треба зарахувати видавницу акцію. Крім згаданого квартальника англійською мовою з накладом 2,200 примірників, видається англомовний місячник „Український Бюлєтень” (накладом 2,800 примірників) і неперіодичний бюллетень „Конгресові Вісти” — 3,000 примірників. А поза тим багато-багато інформаційних брошур, розвідок, звернень. Видано також поштову марку Т. Шевченка.

При Конгресі ЗСА старанням УККА створено постійний Комітет Поневолених Народів, Відділ Шевченкознавства в Конгресоній бібліотеці у Вашингтоні, проводиться акцію грошових збірок, влаштовується концерти Капелі Бандуристів, хорів, танцювальних ансамблів, виставок народного мистецтва.

До Управи УККА належить двадцять чотири члени — представники української громади в ЗСА, крім того сорок членів входить до Політичної Ради, а 71 до так званої Ширшої Ради. Контрольна комісія складається з семи членів, а Громадський Суд — з десяти. А все це разом репрезентує і заступає 58 братських, професійних, релігійних, культурно-освітніх, гуманітарних, наукових,

жіночих, молодечих, ветеранських, політично-ідеологічних організованих груп.

Президентом цієї многолюдної організації є відомий в Америці громадянин, професор Джорджтаунського університету д-р Лев Добрянський — динамічний діяч і речник українських громадян Америки перед цілою американською суспільністю та її Урядом. Чи була це акція заініційована ним створення Комітету Поневолених Народів у Конгресі, чи його виступи з радіопромовами і в дискусії у Закордонній комісії Сенату, чи лекції в численних університетах чи на телевізійних панелях — все це мало той самий зміст: українська проблематика.

Поїздки за кордон ЗСА, співробітництво з конгресменом Дервінським, дискусії зі сенатором Фулбрайтом зі широким відгомоном у передовій пресі, як „Нью Йорк Таймс”, „Вашингтон Пост”, „Чікаго Трібюн”, „Чікаго Дейлі Ньюз”, „Джорнел ов Комерс”, „Балтимор Сан”, „Сан Дієго Юніон”. Не було української справи, де б не забирали він голосу — убивство Ребета, Бандери, річниця голоду в Україні в часах колективізації, холодна війна, культобмін, побудова пам'ятника Шевченкові... До цього Добрянський близькучий журналіст, полеміст і автор книжки „Валнерабл Рашианс” (Вражливі росіяни), випущеної видавництвом Педжант Пресс.

С дані думати, що Америка, яка виборола свою власну незалежність з-під колоніяльної залежності, яка допомогла усамостійнитись багатьом народам Європи і цілого світу, що Америка допоможе й решті поневоленого світу, а також і Україні.

Для дополнення цього треба зазначити, що віцепрезидентом УККА є головний предсідник УНС Йосип Лисогір, який продовжує традицію свого попередника Дмитра Галичина. Він є діловим головою цієї установи, як також головою Пан-Американської Конференції, яка постала внаслідок з'єднаніх зусиль УККА і канадського відповідника цієї установи — Українського Комітету Канади, головою якого був тоді о. Василь Кушнір.

А ось уривок з відозви Пан-Американської Конференції до українських громадян Північної і Південної Америки з того часу: „Ми, представники українців обох континентів Америки, від північних прерій Канади і до південних степів Аргентини, зійшлися перший раз в історії на спільну раду, щоб, як громадяни своїх країн та українці родом, широко і кріпко, як брат братові, подати собі руки та, з'єднані серцем і думками, з'єднати теж наші сили і

всесіло віддати їх на службу нашим країнам та на допомогу і оборону нашої спільної Матері-України" . . .

Ці гарячі слова були висловлені на Пан-Американській Конференції в Нью Йорку 21 листопада 1947 року і підписані о. Василем Кушніром за Канаду, Оленою Лотоцькою за ЗСА, Іллею Гарашуком за Бразилію, Іваном Григорашком за Аргентину. Секретарями на тій конференції були Ева Піддубишин і Василь Гультай.

Саме Нью Йорк і міг бути тим місцем, звідки можна „подати руку брат братові” і „допомогти оборонити спільну Матір-Україну”. Бо саме тут зосередились головні контингенти допомоги. Йдучи славетною П’ятою евеню, на розі 79-ої вулиці, насупроти Центрального парку, зараз біля французького консульства, побачите масивну, в стилі псевдоготики, проєкту знаменитого архітектора Стенфорда Вайта, висотою на шість поверхів зі залізною огорожею будинок із широкими сходами і тяжкими подвійними дверима, з бронзовою таблицею — „Ukrainian Institute of America”.

Попереднім власником цієї прекрасної представниці ньюйоркського будівництва початку нашого століття, з її 27 кімнатами і 20,000 квадратовими футами площі був Августус Ван Горн Стойвесант, останній нащадок голландського колоніяльного адміністратора Нового Амстердаму з 1647 року, переіменованого бритійцями на Нью Йорк — Петра Стойвесана.

В одній з передніх просторих кімнат, що має назву Директорської, обшальованої дубом, з великим, тяжким столом для засідань, з портретом фундатора цієї інституції Володимира Джуса і портретом президента Джона Кеннеді на противлежній стіні, збоку, побіля вікна, висить таблиця з написом: „Взірець пов’язання організацій з інститутом. Нью Йорк має 50,000 українців. Інститут числиль 5,000 членів. До нього належить 60 організацій”.

Ледве чи яка інша етнічна група у цій країні має таку розгалужену мережу зорганізованого життя, як українці. На списку організацій, що пов’язані з цим інститутом, бачимо Українську Вільну Академію Наук, Наукове Товариство ім. Шевченка, Об’єднання Українських Письменників „Слово”, Об’єднання Образотворчих Мистців, організації журналістів, театралів, педагогів, лікарів, інженерів, студентів, жінок до філателістів і рибалок включно.

У цих просторих кабінетах і залях, особливо з кінцем тижня, буває людно і гамірно. Стіни фойє, широких сходів і кімнат завішані картинами сучасних мальярів. Інколи це буває мистецька ви-

ставка, інколи це просто для декорації. Побіля стін стоять скрині з експонатами народного мистецтва і шафи з книжками. У головній залі другого поверху виставлено галерю портретів видатних історичних і сучасних, духовних і світських діячів, у залі прийняття — кришталеві люстри, старовинні меблі, великий ватран і багато картин. Головна заля третього поверху заставлена поліцями з книжками, портретами письменників, столом для доповідей і стільцями для публіки. Насупроти овальна заля з округлим столом, м'якими меблями і портретом Лесі Українки, яка носить назву цієї поетки і служить місцем сходин жіночих організацій.

А взагалі ця імпозантна будова вийняtkово надається для культурно-репрезентативного діла, і фундаторам та добродіям її належиться вічна вдячність.

Та ось українські газети принесли прикру несподіванку: „Ді-лимося сумною вісткою, що дня 19 червня 1964 року відійшов у вічність на 69-му році життя після короткої, але тяжкої недуги бл. п. Володимир Джус — винахідник і промисловець, президент і фундатор Українського Інституту Америки. Тіло покійного було виставлене в Українському Інституті Америки в неділю 21 червня від години 2-ої по полудні до години 10-ої вечора. О годині 8-ій вечора там була відправлена заупокійна панахида. У понеділок 22 червня тіло Покійного було перевезене з похоронного заведення Бойди в Бабилоні до української католицької церкви св. Трійці у Вест Айсліп. Тлінні останки Покійного будуть поховані на місцевому цвинтарі. Вічна йому пам'ять! Дружина Іванна зі сином і невісткою, син Теодор з дружиною і дітьми, сестра Марія з чоловіком і дітьми, сестра Михайліна з дітьми (в Україні), сестра Анна з чоловіком і дітьми, брат Теодор з дружиною”.

Народжений 5 січня 1895 року, син працьовитих, заможних селян Івана і Ксеніки зі села Чернихівців Збаразького повіту галицького Поділля, з невеликою освітою, але великою вірою в життя і живою фантазією, він 1913 року, мавши 18 років, іде за океан, спочатку до Канади, до Монреалю, де працює на фабриці скла, через півроку переїжджає до ЗСА, до Ньюарку, знаходить роботу в ресторані, чистить картоплю, цибулю, витирає помости, працюючи 12 годин кожної ночі зі семиденним тижнем і 85 центами денної платні.

Класичний початок кожного мільйонера Америки. Продовжуючи цю епопею, виповнену драматичними деталями, Володимир Джус стає винахідником невеликої, але дуже важливої частинки, без якої не будеться сьогодні ні одного літака чи мотора велико-

го напруження. Це так званий „Джус фестенінг дівайс”, або Джусова скріплююча шрубка, що її вживають при будові літаків і що має десять різноманітних форм. Патент за цей і ще кілька інших винаходів дав йому змогу стати промисловцем великого формату — Джус Фестенінг Ко з центром у Вест Айсліп на Лонг Айленді Нью Йоркського стейту, а також у Фернгамі в Англії. При цьому він належав до тих нечисленних, але дуже мудрих підприємців, які потрапили сполучати свої успіхи й досягнення з вимогами і потребами суспільства. Це добродії, меценати, спомагачі життя. Між нами багато заможних людей, але не багато Джусів, та саме вони, Джуси, багаті подвійно: матеріально, а разом духовно, суспільно, історично. Америка знає цей тип людини. Чисельні фонди Рокефеллерів, Фордів, Корнегі додали Америці багато близку і вигід життя. Університети, бібліотеки, дослідні інститути, театри, лікарні, сиротинці у великій мірі це наслідок добродійства людей, які починали з миття посуду в ресторанах.

На Сотій вулиці в Нью Йорку під числом двісті-Захід, у двоповерховому, з велиkim бальконом і подвійною колонадою будинку знаходиться Українська Вільна Академія Наук. Чому в Нью Йорку, чому академія і чому вільна? Це ж нагадує щось державне, національне. Щось, що пов'язане зі столицею народу. Алеж ми ще не забули, що писала „Свобода” з 1894 року, після заснування Українського Народного Союзу: „Український Народний Союз засновано, український народ воскрес із мертвих в Америці”. І ще там же писалося: „Вірю, що прийде визволення поневоленого українського народу. Вірю в те — як вірю в Бога”. І до того додавався коментар: „Політика ворогів нашого народу розділила наш народ. Але тут, на американській землі, треба нам себе пізнати і подати руку до праці — брат братові. А тоді Американська Україна буде рости, кріпитися одною великою вірою у воскресіння України над Дніпром і Дністром, від Карпат до Кавказу. І прийде хвиля, коли браття наші з Рідного Краю крикнуть до нас: Приходіть, українські козаки, з вільної землі, з-за моря, битися за свободу прадідної землі. Поможіть нам!” („Свобода” ч. 42. 1894) . . .

Отже, від Народного Союзу в Шамокіні до Академії Наук на Сотій вулиці в Нью Йорку віддалі в часі і просторі далека, але їх ідейне звучання абсолютно тотожне. І коли б сьогодні можна було звести о. Григорія Грушку і професора Михайла Ветухова, вони „подали б собі руку, як брат братові”, бо „кріпилися одною великою вірою — вірою в Бога”, дармащо один з них був свя-

щеником, а другий професором генетики. І саме ця віра змусила їх прийти сюди, знайти це місце, щоб „помогти їм там над Дніпром і Дністром”.

Історія цієї установи не така давня. Зроджена в революційних роках 1917-18 в Києві, столиці вільної тоді Української Держави гетьманського періоду.

Цю академію не зліквідовано і за поновної окупації Києва советами, зроблено з неї тільки Академію Наук УРСР, тобто вона могла бути не конче українською, як російська, німецька чи французька, а тільки власністю уряду з назвою УРСР, керованого з центру окупації Москви, і стати слухняним знаряддям окупаційної влади. Українська наука, а особливо наука історії і взагалі українознавства була віддана на цілковите викривлення й фальшування в користь завойовників.

До Другої світової війни цю прогалину могла, до певної міри, заповнювати діяльність Наукового Товариства ім. Шевченка під польською окупацією у Львові, але коли і Львів „визволено”, Українська Академія була змушенна шукати для себе місця деінде поза межами рідного краю.

І вона знайшла таке місце в одному з таборів ДІПІ під орудою IPO (International Refugee Organization) в Авгсбурзі — Німеччина, де 16 листопада 1945 року, у приміщеннях Сомер Казерне зійшлися українські науковці і вирішили заснувати Українську Вільну Академію Наук без будь-якої контролі чужих урядів. Першим її президентом став історик Дмитро Дорошенко. Її члени були розкидані по цілому світі і поділені на секції відповідно до їх місця перебування. Спочатку таких секцій було сім, а згодом число їх збільшилось до двадцяти.

Коли ж в роках 1947-49 українська еміграція почала лишати Європу і переїджати за океан, переважно до ЗСА і Канади, вона забрала туди і свою Академію. 1947 року до Канади виїхав Дмитро Дорошенко, рік пізніше туди прибув видатний науковець Леонід Білецький, ще трохи пізніше Ярослав Рудницький, а згодом чимало інших. Перша секція УВАН постала у Вінніпегу.

1949 року прибув до Нью Йорку видатний науковець, член Академії Наук Михайло Ветухів і за його стараннями зорганізовано там відділ УВАН, який став згодом її централею з рядом секцій у Вінніпегу, Детройті, Денвері, Вашингтоні. По смерті Ветухова в 1959 році її президентом став Юрій Шевельов, а після нього, який зрезигнував з цього становища, 1961 року обрано президентом Олександра Архімовича. До її президії належать такі

науковці, як віцепрезидент Дам'ян Горняткович і О. Пріцак, керівник архіву-музею Володимир Міяковський, секретар Іван Замша, секретар управи О. Домбровський, секретар президії Наталія Осадча-Яната. Того ж також року Академія набула свій власний будинок на Сотій вулиці в Мангеттені.

Академія влаштовує доповіді, засідання, видає наукові праці, аранжує виставки й концерти, друкує твори літератури, періодичні збірники-анали англійською і українською мовами.

Промотором і ідейним надихненником цієї Інституції був Михайло Ветухів. Уродженець Харкова (25 липня 1902 року), син професора філології і етнографії Олекси Ветухова і Марії з роду Колосовська, він закінчив Харківську класичну гімназію, пізніше Сільськогосподарський Інститут і університет. Займався проблемами біології, теорією еволюції, селекцією тваринництва і генетикою. Одружений з Наталією Володимирівною Фурсенко...

Належав до чисельних дослідчо-наукових інституцій генетики і селекції тваринництва, був членом Академії Сільсько-Господарських Наук, опублікував ряд праць з цих ділянок, викладав у Харківському університеті, брав участь у наукових з'їздах, робив доповіді.

Під час розгрому українських наукових сил в Україні 1934-41 років, коли багато науковців просто з університетських катедр потрапили до тaborів рабської праці, Михайло Ветухів переїжджає в Москву, де було безпечніше, і стає професором Московського Ветеринарно-Зоотехнічного Інституту. Перед війною повертається до Харкова і за окупації України німцями в 1941-43 роках був обраний ректором Харківського університету. Не обминув арешту Гестапо, але був випущений і 1943 року переїхав до Львова, де викладав генетику на Вищих медичних курсах. Два роки пізніше переїхав до Відня, де працював при університеті у галузі експериментальної генетики.

Не цурався Ветухів і громадсько-політичної праці. Брав участь у представництві Українського Центрального Комітету, включився в роботу екзильного уряду УНР, а опісля, в таборах ДіПі, був заступником голови Центрального Представництва Української Еміграції і одним з організаторів Українського Національно-Демократичного Союзу, як також активним членом Української Національної Ради.

До ЗСА прибув у травні 1949 року, спочатку до Лос Анджелесу, а в листопаді того ж року до Нью Йорку. Тут був обраний віцепрезидентом УККА, розпочав організацію Академії Наук, працю-

вав у дослідництві генетики в Колюмбійському університеті, опублікував серію праць з ділянки цієї науки, брав участь у міжнародних наукових з'їздах генетиків в Італії, Канаді, Японії, Данії. Це була вийнятково діяльна індивідуальність з дуже широким засягом зацікавлень, а в тому зорганізована ним Академія Наук в Нью Йорку є тривалим пам'ятником ваги і значення української людини в цьому космополітичному середовищі.

Але Академія Наук не є єдиною інституцією такого типу в цьому феноменальному місті. Українці в Нью Йорку можуть похвалитися ще кількома дослідчо-науковими і студійно-творчими організаціями. Літературно-Мистецький Клуб, Музичний Інститут, а головне — Наукове Товариство ім. Шевченка.

Незгаснене вогнище української науки від 1873 року, розпалене у Львові на вулиці Чарнецькій українськими патріотами, згашене там окупацією советів 1939 року, але розпалене знов ген за океаном, горить в тіні статуї Свободи Нью Йорку. Його історія — це суцільна трагедія науки народу, призначеного на знищення за гаслом „нєт — не било”, яка змагається всіма фібрами душі за своє буття. Екзильне пристановище там, у Львові і тут в Нью Йорку, забороненої Московчиною дійсної, вільної, суверенної Академії Наук, заложене такими людьми, як М. Грушевський, Іван Франко, В. Семиренко, О. Кониський, Є. Чикаленко, Д. Пильчиків з довгою чергою ім подібних творців науки, господарства, культури, політики. Його спадщина грандіозна: 700 томів публікацій, 173 томи „Записок НТШ”, сотні збірників секцій історично-філологічної, філософічної, математичної, природознавчої, лікарської, етнографічної, антропологічної, етнологічної, архіву і хроніки з виданням сучасних письменників, клясиків, перекладів, періодик — „Зоря”, „Літературно-Науковий Вістник”, „Правда”. Наукові конференції, академії, кляси, доповіді. Двоє поколінь близьких імен — С. Дністрянський, Ф. Вовк, В. Антонович, К. Левицький, В. Охрімович, П. Стебельський, О. Терлецький, О. Шульгин, О. Барвінський, В. Гнатюк, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький, К. Студинський... Годі всіх згадати. Довголітній його голова Михайло Грушевський (1897-1913) став першим президентом першого українського парламенту в Києві 1917-20 років. Першим ректором Українського тайного університету у Львові був голова НТШ Василь Шкурат.

Друга світова війна радикально змінила долю НТШ. Його тодішній голова Іван Раковський, як і більшість членів, пішли на вигнання, багато було засланих, знищених. 1947 року діяльність

НТШ відновлено на чужині, в Мюнхені, згодом перенесено його до Сарселю у Франції, до Торонта в Канаді, до Сіднею в Австралії з головним відділом у Нью Йорку. Його кореспонденти і мужі довір'я були у Вашингтоні, Детройті, Клівленді, Чікаго, Філадельфії і багатьох інших містах обох Америк.

Головою ню йоркського відділу в роках 1947-52 був Микола Чубатий, а після нього професор Роман Смаль-Стоцький — науковець, політик, дипломат, син свого славного батька Степана Смаль-Стоцького і матері Емілії з родини Зоревичів, народжений 8 січня 1893 року в Чернівцях на Буковині. Помер у Вашингтоні 27 квітня 1969 року.

Освіту здобув Роман Смаль-Стоцький в університеті у Відні, Лляйпцигу і Мюнхені на відділі філології, переважно славістики, докторат одержав в мюнхенському університеті в 1914 році.

З молодих років завзятий, невтомний політичний діяч, посол Уряду УНР у Берліні по Першій світовій війні, керівник Українського Наукового Інституту у Варшаві, професор університету у Варшаві і Празі, після Другої світової війни у ЗСА, у Мілвокі стейту Вісконсін — професор історії в університеті Маркет, член багатьох наукових установ, автор численних публікацій з науки й публіцистики. Невідмінний член керівних органів УККА, Комітету побудови пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні, Світового Конгресу Вільних Українців, промовець, лектор, а також добродій... У списку пожертв на добро НТШ за ним бачимо цифру \$21,700. Як на українського професора це вимовна цифра.

Р. Смаль-Стоцький очолював НТШ до самої смерти, а після нього обрано на його місце професора Євгена Вертипороха — відданого, довголітнього керівника відділу НТШ в Торонті, який помер 12 січня 1972 року. Після нього НТШ кероване адміністрацією товариства до наступного його загального з'їзду...

Продовжуючи галерію установ і портретів українського Нью Йорку, не можна оминути й такого явища, як присутність там чималого числа людей, які пишуть і видають свої писання мовою, стилем і духом своєї батьківщини, ніби вони не в Нью Йорку, Філадельфії чи Торонті, а у Києві, Львові чи Коломії. Письменники, поети, драматурги, літературознавці, критики, виразники різних стилів і напрямків до абстрактного модернізму включно.

Вони не можуть похвалитися популярністю в позаукраїнському світі. Як і все українське, їх не бачать, не визнають, навіть ними не цікавляться... Це жорстока табуля раза в історії людської культури, бо світ байдужий до проблем Сходу Європи.

Але все таки на П'ятій авеню у славетному Інституті Америки Джуса знайшла пристановище і така клітина американської України, як Об'єднання Українських Письменників в екзилі „Слово”, яке може похвалитися солідним числом (130) членів і ось скоро чвертьстолітнім існуванням. Продовжуючи організаційну лінію екзильних письменників з часів таборів ДіПі з 1945 року, тоді під маркою МУР (Мистецький Український Рух), об'єднання „Слово” перебрало на себе традицію української літератури часів з-перед війни — „Літературно-Наукового Вістника” („вістниківці”), „Української Хати” („хатянці”), „молодих”, „старих” і потенціяльних „модерністів”, Товариства Письменників-Журналістів ім. Франка у Львові і такого ж товариства на еміграції у Празі, відомої „Празької групи” і варшавського „Ми”. Це конstellяція напрямків українського творчого слова без контролі чужоземних сил, з якої в основному формувалось духове обличчя нації. З політичним наставленням повної свободи.

До Америки це все перейшло під назвою ОУПЕ — „Слово” у роках 1948-49, а як нова організація почало діяти від 1954 року під головуванням Григорія Костюка — літературознавця, критика, публіциста, походженням зі східного Поділля, зі села Боришківців, народженого 12 жовтня 1902 року, з освітою Київського Державного Університету на факультеті історії і літератури, а також з науково-дослідчими студіями при Науково-Дослідчому Інституті Літературознавства ім. Шевченка в Харкові. Викладав, як доцент високих шкіл у Харкові й Луганську, в листопаді 1935 року був арештований і перебув п'ять років на Воркуті. Повернувся в Україну за німецької окупації і у Львові відновив свою літературну діяльність, яку продовжував в таборах ДіПі, працював як редактор і опублікував ряд статей, став членом УВАН, брав участь в культурно-громадському й політичному життю, написав кілька праць, як „Теорія і дійсність” — до проблем вивчення теорії, тактики і стратегії більшевизму в національному питанні, а також джерельну студію про добу сталінізму в Україні, видану англійською мовою („Сталініст Рул ін ті Юкрейн”) у видавництві Фрідеріка А. Прагера в Нью Йорку.

До „Слова” належали вже покійні Іван Багряний, Тодось Осьмачка, Володимир Державин, Михайлло Орест, Євген Маланюк, Олекса Стефанович, Оксана Лятуринська, Людмила Коваленко, Микола Шлемкевич, Василь Гайдарівський. Багато з його членів жило або живе в Нью Йорку. Тут жив Євген Маланюк і Тодось Осьмачка, тут працюють невтомно Докія Гуменна, Святослав Гор-

динський, Вадим Лесич, Юрій Тарнавський, Василь Барка, Юрій Тарнавський, Леонід Лиман, Микола Понеділок, Іван Керницький, Уляна Любович, Патриція Калина. Тут також, на терені Колюмбійського університету перебуває сенійор нашої критики й мовознавства Юрій Шевельов (Шерех, Шевчук), а також публіцист і критик Юрій Лавріненко-Дивнич.

Розуміється, згадати всіх членів „Слова” нема можливості, і розкипані вони по всіх вільних країнах світу. Це може бути Едмонтон в Канаді, де головою канадської секції „Слова” є Юрій Стефанік (Кліновий, Горатак) зі своїм секретарем Олексою Ізарським і Богданом Мазепою, це може бути Торонто в Онтаріо, де живуть Василь Софонів-Левицький, Іван Боднарчук, Борис Олександрів, Володимир Скорупський, Світлана Кузьменко, Стефанія Гурко, Лідія Палій. Це може бути Чікаго, Клівленд, Рочестер, Детройт, Буенос Айрес, Сидней — всі вони звернені до свого центру в Нью Йорку.

В Нью Йорку заступлені і такі роди мистецтва, як малярство, музика, архітектура. Тут працює Об'єднання Мистців Українців Америки, головою якого є Л. Кузьма і заступники Д. Горняткевич та П. Мегік. Тут працювали або працюють малярі Микола Бутович, Святослав Гординський, Яків Гніздовський, Любослав Гуцалюк, скульптори Олександер Архіпенко, Сергій Литвиненко, музики — Микола Фоменко, Роман Савицький, Ігор Соневицький, Vadim Kipa, співаки — Андрій Добрянський, Лев Рейнарович, Ганна Шерей, театрали — Йосип Гірняк, Олімпія Добровольська, майстри балету — Рома Прийма, Оленка Заклинська, Василь Авраменко, архітекти — Аполінарій Осадца, Юліян Ястремський, Родослав Жук. Тут діяв Музичний Інститут Р. Савицького, Літературно-Мистецький Клуб на чолі з Сергієм Литвиненком і Борисом Ржепецьким.

А також тут знайдете кілька книгарень — „Арка”, „Говерля” та старовинна „Сурма” Мирона Сурмача на 7-ій вулиці. Тут виходили або виходять журнали — „Листи до Приятелів” Миколи Шлемкевича, „Вісник ООЧСУ”, періодичний збірник „Слово”, редактований Г. Костюком.

Особливо імпонуючим фактом українського життя Нью Йорку є його чисельні громадські, фахові і культурно-виховні організації.

Починемо зі старовинного, що існує від року 1911, улюблена Західної України — Пласту, відміні англійського Скавтінгу, що користався особливою увагою українського громадянства часів австро-угорських, а пізніше польських і об'єднував чималу частину

української молоді, на чолі з видатними діячами культури, військовості, політики, господарства. З виховниками типу Олександра Тисовського, Івана Чмоли, Северина Левицького.

До війни діяльність Пласту, крім Галичини, була поширена на Закарпатті, на Волині, в еміграції у Чехо-Словаччині і Парижі у Франції.

Після окупації советами західних територій для Пласту не знайшлося там місця, а тому він 1947-48 і 1949 р. переносить свою діяльність за океан і розвиває свої осередки в ЗСА, Канаді, Південній Америці і Австралії. В Європі пластові з'єднання залишаються тільки в Англії та Західній Німеччині.

У ЗСА і Канаді спроби заснування Пласту відносяться до двадцятих-тридцятих років, але справжнього його розвитку аж після Другої світової війни, коли сюди прибуло кілька тисяч його прихильників з цілим рядом видатних діячів, як Северин Левицький, Атанас Мілянич, Цьопа Палієва, Тоня Горохович, Омелян Тарнавський, Володимир Лучкань, Михайло Бажанський. Організовано пластові команди, закуплено домівки, фарми-табори, як „Новий Сокіл” біля Боффало, „Бобрівка” біля Гартфорду, „Вовча Тропа” біля Нью Йорку, „Пластова Січ” біля Грефтону в Онтаріо, „Батурин” біля Монреалу... Розгорнуто виховну роботу, відбуто вісім крайових з'їздів, видано багато книжок, публікацій і у наш час ця організація молоді об'єднує 4240 членів у ЗСА і 1679 в Канаді, а все його членство нараховує 7,000 осіб.

Побіч Пласту маршує інша організація молоді, яка носить називу Спілка Української Молоді — СУМ. Ідейна спадкоємниця підпільної організації української молоді двадцятих років в Україні, провідниками якої були Микола Павлушкив і Борис Матушевський. 1929 року ту підпільну організацію викрито, її членство виарештувано, а її провідників засуджено у відомому процесі 1930 року в Харкові.

Але її ідеї залишилися в думках і серцях української молоді, як то співається в пісні „сотня поляже, тисяча натомість стане до борби”. Її ідеї збереглися на фронтах війни, в таборах полонених і політичних утікачів, в сибірському засланні. 1945 року на теренах Західної Європи перебувало 60,000 молоді військового віку, перейнятих ідеями Спілки Визволення Українни, яка відразу почала творити організовані формaciї.

Перші сходини організаторів цього діла відбулися 6 липня 1946 року під протекторатом Центрального Представництва Української Еміграції в Мюнхені, а вже незабаром у таборах Сом-

мер-Казерне в Авгсбурзі постав перший Осередок СУМ, ініціяторами якого були О. Калиник, Д. Штогрин, М. Юзенів, В. Сушко, Я. Генцінський, П. Шпирка. 8-го липня створено Центральне Організаційне Бюро, а до кінця серпня працювали 24 ініціативні комітети, і в той час у Авгсбурзі скликано першу конференцію СУМ, схвалено її статут, обрано тимчасовий провід, а кілька місяців опісля, 20-24 березня 1947 року, в тому ж Авгсбурзі скликано Перший Конгрес Спілки Української Молоді з делегатами від 46 Осередків, які заступали 3,700 зорганізованого членства. Обрано перший Центральний Комітет у складі 14 осіб (голова М. Сердюк), Контрольну комісію, Товариський суд, схвалено програму і статут організації, вироблено її прапор і емблеми.

Розгорнулась широка діяльність СУМ'у, яка поширилась на цілу Європу, а згодом і обидві Америки — ЗСА, Канаду, Параґвай, Аргентину, Бразилію, Венесуелу, а також далеку Австралію.

Перші Осередки СУМ в Америці постали 1948 року в Канаді — в Торонті й Вінніпегу, а рік пізніше в ЗСА — у Ньюарку й Філадельфії. Два роки пізніше їх було 24 з 2,000 членів, започатковано журнал „Крила”, що його редактував В. Давиденко в Нью Йорку. По кількох роках СУМ поширив свою діяльність на 14 країн і мав 178 Осередків з понад 8,000 членства.

СУМ має свої домівки, багато оркестр, хорів, а в Детройті жіночу капелю бандурристок під управою Петра Потапенка.

І далі за чергою пригадаймо ще одну з таких організацій — Молодь Українських Націоналістів — МУН, створену в тридцятих роках з ініціативи молодих патріотів з-під стягу Організації Українських Націоналістів полковника Євгена Коновалця, розірваного бомбою московського агента Валюха в Роттердамі 1938 року. 1933 року група молодих людей, переважно народжених в Америці, з мовою, пересипаною англійськими словами, числом тридцять, з ініціативи організації Об'єднання Державного Відродження України, під проводом молодого патріота Степана Добротія, зійшлася в Нью Йорку і заснувала МУН. „Коли чоловіки і жінки на землях України жертвують своє життя для визволення своєї батьківщини, чому ми, молоді українці Америки, не створимо зорганізованої сили, яка змогла б дати нашим борцям за волю моральну і матеріяльну допомогу?”, — говорилося у їх організаційному заклику. З цієї групки з бігом часу витворилася велика, гідна уваги, організація. Один з ентузіастів цієї справи Федір Свистун, створив Відділи МУН у Брукліні, Детройті, Гемтремку, Чікаго, Елвуд Парку, Арнолді, Ембріджі, Філадельфії, Вілмінгтоні, Балтиморі і Клів-

ленді з понад тисячею членства й бурхливою організаційною діяльністю. Відділ МУН у Клівленді стейту Огайо організував курси військових летунів і набув свій літак „Націоналіст”. Те ж саме організував нью-йоркський Відділ, який до того ж видавав свій журнал „Вісник” українською мовою, а від 1935 року в Чікаго почав виходити журнал „Трайдент” (Тризуб) мовою англійською. Редакторами його були Володимир Дідик, Михайло Сенчин і Іван Савчин. Пізніше цей журнал перенесено до Нью Йорку і редактували його Володимир Душник і Роман Лапіка.

З МУН’у вийшло багато активних діячів, як Ольга Задорецька, Роман Лапіка, Павліна Мигаль-Різник, Микола Миронюк, Йосип Іванів. Відновлена й підсиlena новими емігрантами після Другої світової війни, ця організація під назвою МУНО (Молодь Українського Національного Об’єднання) продовжувала свою роботу. На чолі її стояли М. Середович, Володимир Попович, Роман Шраменко, Олег Різник, Анатоль Домарацький і Мирон Куропась. 1954 року почав виходити їх тижневик „Промінь” під редакцією В. Нагірняка, Д. Пилецького і Т. Сущика. Частина його виходила англійською мовою і редактувалася Олегом Різником.

Не меншою активністю відзначалась канадська частина МУН’у, що почала свою діяльність під проводом Олександра Григоровича і Павла Юзика. Ця організація мала 25 Відділів з центральним осідком у Торонті, а її головою, після довголітнього головування Наталії Бундзи, став Ігор Курилів зі Судбур, Онтаріо, заступником голови Андрій Григорович, син основоположника організації Олександра Григоровича, а секретарками Жаніна Гунчак та Надія Угрик з Торонта.

Три генерації української патріотичної молоді, більшість якої вже ледве володіє мовою батьків, але всі вони свідомі свого етнічного походження і завжди готові допомагати народові, з якого походять. Ось, наприклад, Андрій Григорович не без гордості показує редактований ним англійською мовою місячник з назвою „Форум”, видаваний засобами Українського Робітничого Союзу в Скрентоні, Пенсильванія. Тут бачимо статті з історії України, хроніку її біжучого життя, тут порушуються актуальні проблеми, подається огляд книжок, голоси чужої преси. І це не тільки „Форум”, а й серія інших видань: „Український Квартальник”, „МУН-Вімс”, „Українське Рев’ю”, „Український Бюлетень”, „Український Тижневик”. Все це англійською мовою з українським змістом.

А все таки, чи Україна видержить? — питання, що його ставить діяльний член ще однієї молодечої організації найновішої дати, Леонід Ліщина, яка також діє в Європі і по двох боках американсько-канадської границі з назвою Об'єднання Демократичної Української Молоді (ОДУМ). Чи Україна видержить? На всіх її теренах, від Кавказу до гір Татранських, з несамовитою фурією шаліє терор, ведеться насильницька русифікація. З арештами і вивозами на Сибір усіх тих, що цьому протиставляться. Маси москвинів заливають українські міста, а на сторожі цього стоять московська поліція, КГБ, військові гарнізони. Чи такий тягар денационалізації може видержати будь-який народ?

Питання морочливе. Маючи на увазі політично аморального, по-варварськи наставленого противника із старою доктриною заовоювання й поневолення, без будь-яких оглядів на гуманність і глупзд. З широчезною системою каральних центрів, що їх вичерпно представив світові Олександер Солженіцин („Архіпелаг ГУЛАГ“). Десятиліттями, століттями брутально триває наступ на слабшого сусіда; відбирається йому кров, мову, право, майно, гордість, інтелект. Залишається його на сконання. На очах усього світу.

Питаєте, чи Україна видержить? Так, видержить! Вона видержанала навалу ХУІІІ-ХІІІ століття, вона видержанить і тепер, коли настрої населення плянети скеровані проти рабовласницьких імперій. Дезінтеграція центрів поневолення стала вимогою життя. Тут не поможуть інъекції терору чи плястери інфільтрацій. Це лише приспішить розклад і розпад імперії. Останнє під цю пору страховище, що поневолює Схід Європи, атакується з усіх вітрів світу, і рано чи пізно воно буде зметене вимогами часу. Україна встане, як закономірна частина вільного людства.

Це не значить, однаке, що після того наступить вік блаженства. Це лише значить, що народові буде повернене вкрадене у нього лице, пашпорт, амбіція. Але не говорім про свободу, символ якої стоїть у Нью-Йоркській протоці, це рідкісний райський птах, і не всім дано його впіймати. А тим, що його впіймали — дуже не легко втримати. Завдання української Америки не тільки приспішити визволення „старого краю“, а й навчитися користати правом Свободи.

Ці розважання, спровоковані питанням Леоніда Ліщини, чи Україна видержить? До речі, активного члена організації молоді східно-українського походження з назвою, або маркою, демократії, за якою завжди тужив степовий світ. Степова демократія дуже

легко розливається у, назвім це по-нашому, махновщину. Але честь і слава молодим людям, які не тратять терпеливості і вперто шукають дверей до того зачарованого світу, замкнутого на сім замків, з чарівною усмішкою демократії.

Організація ОДУМ занесена до Америки й Канади 1953 року і першим її головою був Юрій Мартинюк. Далі портрети її голів чергуються: Василь Пономаренко, Євген Федоренко, Микола Француженко, Юрій Криволап... З довгою чергою діячів, як Ярослав Білинський, Олена Лукаш, Юрій Охрім, Вадим Вакуловський, Данило Завертайло. Його торонтський Відділ має хор під орудою Валентини Родак і танцювальний ансамбль „Веснянка” під керівництвом Миколи Валдецького. Відділ в Чікаро має власну домівку, оркестру бандуристів, зорганізовану славетнім бандуристом Григорієм Китастим, і співочий квартет. А взагалі його 25 філій у ЗСА і Канаді провадять велику роботу серед молоді, мають цілий ряд театральних гуртків, хорів, танцювальних ансамблів, літніх таборів, виховних курсів, з'їздів і зустрічей з виховною програмою їх духового провідника Івана Багряного, який з цього приводу казав: „Щоб успішно боротися і перемогти, щоб розв'язати кожне завдання, яке ставлять перед нами умови нашої боротьби сьогодні, завтра і в дальшому майбутньому, ми повинні повсякчасно виховувати новий тип української людини — політика і борця”. І, згідно з твердженням провідника українського державного відродження, Симона Петлюри, що „між царською Росією і сучасною комуністичною для нас немає різниці, бо обидві вони являють собою тільки різні форми московської деспотії та імперіялізму”. І з вірою відомого хвильовіста, участника „розстріляного відродження 20-х років” Аркадія Любченка: „Україно, яка ти велика, могутня, органічно ціла! Ти була і, щоб там вороги не витворяли, будеш Україною. І будеш все одно суцільною, єдиною, як ще ніколи. Твій час наближається”.

За цією філософією і програмою видається орган ОДУМ’у, місячник „Молода Україна”, головним редактором якого довгий час був поет Борис Олександров, згодом Маріян Дальний і Іван Пишако, пізніше поет Павло Степ, а тепер Микола Гавриш.

І щоб завершити цей молодечий акорд, треба додати, що в цілому світі, в Україні і поза Україною, в широкому світі, за даними шостого десятиліття нашого століття, студіювало у високих школах 320,000 української молоді. 300,000 з них виповнювало 7 університетів 130 інших високих навчальних закладів в Україні, а решта 20,000 здобувало освіту у різних високих школах вільного

світу. Цю статистику подають українські студентські публікації, і, коли це так, то наша ситуація під цим оглядом не є гіршою, ніж багатьох націй Західної Європи. Хай ці цифри до певної міри дискаутіфікуються певними антиукраїнськими тенденціями в Україні і певними умовами розсіяння поза Україною, все таки загальний стан рівня освіти української національної спільноти досить імпонуючий.

А коли бачимо зі статистики, що в УККА зареєстровано аж 13 політичних форматів*, то треба сподіватися, що й політична наша проблема не є забутою. Лише в політиці ще не все гаразд. Це — тема, яка вимагає окремих коментарів. Вона має за собою чимало досвіду, але все ще на шляху шукань згідно з словами пісні „де ти бродиш, моя доле, не докличусь я тебе”. З надією, що її все таки буде знайдено.

Українська політична громада над цим уперто працює, будучи свідомою, що майстерність політичної штуки є чи не найскладнішою майстерністю людської природи, без якої державна творчість немислима. Творяться партії, відбуваються з'їзди, формуються ліги, видаються публікації. В загальному це ферментація віками залежаного сирівцю думання, нагло видобутого з глибин народного духа. Оцінити його вартість, зміряти його силу, знайти почуття міри — завдання мудрих голів і великих сердець, як то вчилося в школі з Горациєм — ест модус ін ребус — у речах є міра.

До цього велетенською мірою спричиняється преса, журналістика, яка зформована у нас під назвою Федерація Українських Журналістів Америки й Канади. Вона об'єднує понад дві сотні членства, обслуговує понад 60 періодичних видань і понад 400 інформаційно-неперіодичних публікацій, що їх видають наукові, мистецькі, політичні, церковні установи не лише українською, але й мовами тих країн, де вони перебувають.

Місія цієї вільної преси незамінна. Це протиставлення поняттю квазіпропагандивної підробки преси, друкованої у нас на батьківщині і створеної для затемнення свободного, самостійного думання. І багато з неї має вже високий вік життя, наприклад, „Свобода” перейшла вже вісімдесятку, „Український Голос” у Вінниці — 65 років, а в загальному це найстарша українська преса

---

* Основні з них є: Організація Оборони Чотирьох Свобід України; Організація Державного Відродження України; Українська Революційно-Демократична Партія і Український Національно-Державний Союз.

в цілому світі, яка все ще живе, відмолоджується і не думає задавати себе у архів історії, як це трапилось з багатьма органами преси на батьківщині.

Додаймо до цього кілька книжкових видавництв, як ось Миколи Денисюка в Чікаго, Івана Тиктора у Вінніпегу, „Дніпрову Хвилю” в Мюнхені — і наша мандрівка в цій ділянці культури буде майже завершена. Треба додати, що найбільшу кількість книжкових видань треба шукати не так у книжкових видавництвах, як у видавництвах преси. Сливе кожний орган може похвалитися чималою кількістю виданих ним книжок.

Розуміється, що поза пресою і книжкою дуже ефектною трибуною живого слова є театральна і концертова сцена. Починаючи передовими театрами, як театр Володимира Блавацького або Йосипа Гірняка і до найменших, чисельних аматорських сцен, хорів, танцювальних ансамблів — ця голосна мова української душі, яка відігравала в нашому культурному процесі роль велетенського значення. Несмертельна „Наталка Полтавка”, бурхливий „Запорожець за Дунаєм”, з довгою чергою іншої мелодраматургії розважали її відвіжуvalи чуття нашого емігранта від ранніх років гірничого басейну Пенсильванії і до наших днів у Нью Йорку, Філадельфії, Торонті. Романтичні, барвисті одяги, рідні мелодії, бравурні гопаки полонили вражливі українські серця спредковіку, і вони не звільнить їх з цього полону ніколи.

Звичайний народний гопак, коломийка, козачок під орудою балетмайстра Василя Авраменка виводить на сцену Метрополітальної опери в Нью Йорку, в суботу 25 квітня 1931 року, тисячу танцюристів, і захоплений кореспондент „Нью Йорк Іннінг Посту” Генрі Бекет пише: „Публіка була просто захоплена... Люди кричали і найсердечніші оплески буревійно бушували протягом цілої імпрези. Опера була дослівно залита повінню людей українського роду... А публіка гейби танцювала разом з артистами. Це була прекрасна лекція американцям англосаксонського роду, як боротися з небезпекою загрозливого тепер дешевого видовища... Ціле виконання оздоблювалось багатством мелодії, гармонії, ритму, кольорів, енергії, блискучої сили і дивовижної маси ефектів, однаково, як у статиці, так і в могутньому русі. Це було і надзвичай важливим залишиться в пам'яті понад усі інші події цього світу, як велика демонстрація музики, танцю народу, з народу і для народу”.

А ось відзначення 50-ліття з дня смерти Миколи Лисенка в Нью Йорку 9 грудня 1962 року, в залі Гантер коледжу, де виступа-

ли три хори: нью-йоркська „Думка” під орудою Івана Задорожного, філадельфійський „Кобзар” Антона Рудницького і ньюаркська „Трембіта” Всеволода Будного. А до того солістка-сопрано Метрополітальної опери Шарльота Ордасі-Баранська, соліст-бас Канадської оперової компанії Йосип Гошуляк та симфонічна оркестра нью-йоркської музичної юнії під диригентурою Антона Рудницького.

Або ось святкування 50-ліття Української Капелі Бандуристів ім. Шевченка 9 березня 1970 року. Велика, на три з половиною тисячі глядача, авдиторія Форда в Детройті. На сцені 300 бандуристів і хористів під орудою Григорія Китастого. З'єднано капелі бандур Валентини Родак з Торонта, Євгена Цури з Віндзору, молодеччинської капелі диригента А. Луппо з Чікаго, три капелі — М. Лісківського, Г. Назаренка і П. Китастого з Детройту, а до того дівоча капеля бандуристок Петра Потапенка з того самого Детройту.

Такого року імпрез хроніка нашого життя подає незчисленну кількість. Незабутня капеля Олександра Кошиця двадцятих-тридцятих років, хоровий ансамбл „Україна” Нестора Городовенка, хор Союзу Українок Юрія Яремовича, „Славута” Ярослава Кокоруза, „Трембіта” Всеволода Будного, „Дніпро” Євгена Садовського, „Кобзар” Антона Рудницького, „Сурма” Івана Трухлого, „Думка” Івана Задорожного.

Українська Америка любить, хоче і може співати й танцювати.

Невідмінним складником її сили є магічне слово Тараса Шевченка. Перше число першої газети легендарного отця Грушки озаголовлене його словом. І наші люди несли і рознесли його слово скрізь, куди тільки йшли. У пазусі латаної гуньки, у розстріпаному молитовнику, у покоцюблених руках фармера несли вони те втомлене обличчя полісілової людини у смушковій шапці разом з його „Кобзарем”. Не було і немає, здається, у далекій канадській провінції Альберти української хати, де б ви не побачили, побіч з Миколою Угодником і Матінкою Божою Почайвською, образ діда з довгими вусами, інколи з бандурою і з підписом „І чужому научайтесь — свого не цурайтесь”. Мудра, тепла, батьківська рада.

І тому 1961 року, червня 8-9-го, у століття смерти Шевченка, його бронзову статую, проєкту скульптора Андрія Дарагана, з прецизними парадами, походами, концертами та бенкетами відслонив прем'єр Канади Джон Діфенбейкер, у столичному місті Манітоби, Вінніпегу, на головній площі перед парламентом поруч з королевою Вікторією — володаркою імперії, в якій ніколи не заходило сонце. І коли під цим високим, синім небом Канади з мно-

готисячних уст прозвучало його заповітне „поховайте та вставайте, кайдани порвіте” — здавалось, що це чус ввесь світ. І ми, що співали ці слова, були переконані, що це станеться.

Але що Манітоба, що Бінніпег? Це лише Кривий Ріг у степах „старого краю”. Столиця України, Пакс Амерікана, відомо всім — у Вашингтоні. „Коли діждемось Вашингтона з новим і праведним законом?” — найтажче колинебудь ставлене нам питання з його ж відповідю: „А діждемось таки колись!” А як не діждемось? Коли гора не прийде до Магомета — Магомет прийде до гори, каже одна приказка. Підем по стопах Магомета.

Носталгійна, гідна уваги історії, мандрівка. Символом Вашингтону є будова Сенату й Конгресу, як символом Парижу вежа Айфеля, а Москви — собор Василя Блаженного. Велетенська баня Капітолю з його білою колонадою і маєстатичними сходами нагадує храм, у якому замість кардиналів засідають прості люди у звичайних краватках, які рішують справи більшістю голосів. Вашингтон, — місце пам'ятників і понад сімдесяткох мавзолеїв, 555-футовий обеліск Вашингтона, монумент Лінкольна, статуї Вілліяма Шермана, Генріка Вудсвортса, Лонгфелло і... Чи ми не помилилися? Де він тут взявся? Кріпак із села Кирилівки... Де є Кирилівка? Ні, ми не помилилися.

Вельми дивне явище. Його містерія почалася вже давно, але сталося це відносно недавно. Двадцять четверта Конвенція Українського Народного Союзу, що відбулася в Клівленді 1958 року, доручила своєму Головному Урядові розпочати заходи щодо будови пам'ятника Шевченкові в столиці ЗСА. Не більше не менше. Тодішній голова УНС Дмитро Галичин передає справу на розгляд УККА і разом з його головою Левом Добрянським вони звертаються до нью-йоркського сенатора Джекобса К. Джейвітса, який 19 лютого 1959 року зголосив у Сенаті відповідну заяву. 17 березня того ж року через конгресмена Елвіна Бентлі з Мічігену подібну заяву зроблено також в Конгресі. 1-го червня 1960 року заява Бентлі була прийнята конгресовою комісією, а 24-го червня схвалена цілим Конгресом. 31-го серпня її підтвердив також Сенат. В середу 13 вересня її підписав президент ЗСА Двайт Д. Айзенгвер, і вона стала „Паблік Лав 86-749” — доручаючи спорудження статуї Тараса Шевченка на публічному місці міста Вашингтону тому, що „в усій Східній Європі минулого і цього століття ім'я і творчість Тараса Шевченка близкучо відзеркалює прагнення людини до особистої свободи і національної незалежності”. Закон незабутнього значення.

16-го вересня створено Комітет будови пам'ятника — Роман Смаль-Стоцький — голова, Юрій Шевельов і Лев Добрянський — заступники голови, Дмитро Галичин — виконний директор, Ярослав Падох — секретар, Платон Стасюк — скарбник, Ігнат Білинський, Святослав Гординський, Йосип Лисогір, Зиновій Лисько, Василь Мудрий, Олекса Повстенко, Василь Стецок — члени Комітету, Михайло Дуткевич, Володимир Калина, Теофіль Кульчицький, Олена Лотоцька, Роман Осінчук, Едвард Попіль, Іван Поритко, Юліян Ревай, Роман Слободян — Контрольна комісія. Згодом до складу Комітету введено Григорія Костюка, Володимира Мазура і Олександра Грановського.

27-го січня наступного року Комітет перебудовано: Роман Смаль-Стоцький — голова, на заступників покликано Олександра Архімовича і Лева Добрянського, І. Лисогір — виконавчий директор, Я. Падох — секретар, І. Білинський — скарбник, Юліян Ревай — адміністратор. Плюс — 16 членів Комітету і 9 членів Контрольної комісії.

До того додано Почесний Комітет, до якого входили 31 представник вищої церковної ієрархії трьох віровизнань, 5 членів колишніх українських Урядів, 10 членів вільних українських парламентів, 5 керівників політичних партій, представниця жіноцтва, 18 представників українських збройних сил, 4 — українських наукових установ, 6 мистців і письменників, 7 парламентаристів з Канади, 3 меценати, 18 представників центральних установ.

Все це під верховним протекторатом Почесного Комітету, очолюваного колишнім президентом ЗСА Генрі С. Труманом, до складу якого входило 16 членів Сенату, 69 конгресменів, 3 губернаторів, 84 представники різних народностей, станів і професій. І 22,000 жертвовавців, які з кінцем 1963 року склали на побудову пам'ятника 300,000 доларів.

Розписано конкурс проекту пам'ятника, що його мали подати українські скульптори. 7 березня 1961 року оглянуто і схвалено площа пам'ятника — сквер на перехресті вулиць 22-23 і поперечної Пі, по лінії цирклів Логан, Дюпон і Рок Кріг парку. Покликано комісію-жюрі у складі — артиста-маляра Петра Андrusєва, шевченкознавця Володимира Міяковського, мистецтвознавців Дам'яна Горнякевича та Антона Малюци, архітекта Аполінарія Осадці, письменника Уласа Самчука, інженера-архітекта, голови комісії красного мистецтва міста Вашингтону — Джілмора Д. Клерка, скульптора Дональда де Лю, куратора Метрополітального музею красного мистецтва Роберта Б. Гола, скульптора і пре-

зидента Об'єднання Американських Скульпторів Е. Павла Женевайна і голови Департаменту красного мистецтва Джорджтаунського університету — Еріка Ларсена.

До 12 липня 1962 року на розписаний конкурс впливнуло 17 проектів, а 14 липня того ж року скликано засідання комісії-жюрі, яке відбулося в Українському Інституті Америки, на тлі Шевченкового погруддя. На засіданні були присутні всі члени жюрі, за винятком В. Міяковського, як також директор Й. Лисогір, представник Мистецької комісії Г. Костюк, адміністратор Ю. Ревай і пан Орест Гладкий.

Коротка інформація Й. Лисогора про завдання комісії, кілька запитів, кілька вияснень, наради над процедурою оцінки проектів і перегляд самих проектів.

Вже після перших загальних оглядін проектів почала формуватись загальна думка жюрі. Таємним голосуванням абсолютною більшістю (за винятком одного голосу) призначено перше місце проектові під гаслом „Прометей”, друге — під гаслом „485”. Коверта „Прометей” виявила авторство Леоніда Мола (Молодожанина), скульптора з Вінніпегу, а коверта „485” — Андрія Драгана з Брукліну, автора проекту пам'ятника у Вінніпегу.

Урочисту церемонію закладин пам'ятника, в присутності кількох тисяч громадян, представників Конгресу і Сенату, вашингтонської преси, проведено 21 вересня 1963 року. Не обійшлося без труднощів і перешкод: знайшлися критики проекту, знайшлися й вороги, противники побудови пам'ятника. Неприхильне ставлення „Вашингтон Повсту” (число з 23 вересня), інтриги Москви. Але й тут переміг Шевченко. Заходами УККА та його голови Л. Добрянського ворожі виступи унешкоджено, і праця над спорудженням монументу продовжувалась з величезною допомогою українського громадянства, яке назвало цей почин „пам'ятником визволення, свободи, незалежності всіх поневолених націй світу”.

Українська Америка й Канада, а з ними й увесь український світ урочисто відсвяткували цю подію. Це був сонячний, гарячий день вікіопомної суботи 27 червня 1964 року — через 150 років після народження поета.

*Мені тринадцятий минало,
Я пас ягнят за селом.*

Далебі, дорога від тих ягнят до Вашингтону була дуже довга, але її пройдено. Двайт Д. Айзенгавер, головний командувач аль-

янтських збройних сил у Другій світовій війні, 34-ий президент З'єднаних Стейтів Америки, відкриваючи це свято, говорив з трибуни: „13-го вересня 1960 року, коли я підписом перетворив у закон ухвалу, яка уповноважувала будову цього пам'ятника, я сподівався, що ви проведете урочистість відкриття гідне величі Тараса Шевченка.

„Цей день настав, і ви прийшли тисячами з усіх країв З'єднаних Стейтів Америки, ви прийшли з Канади, з Латинської Америки і навіть здалекої Австралії, щоб вшанувати пам'ять поета, який так вимовно висловив невмирущу рішучість людини боротись за волю та її невгласну віру в остаточну перемогу.

„Цей здвиг звеличників волі, щоб віддати салют українському герою, далеко пересягнув мої сподівання. Але його значення не перевищує моєї надії. Бо моєю надією є, що ваш величний похід від монументу Вашингтону до стіп пам'ятника Тарасові Шевченкові запалить тут новий світовий рух у серцях, умах, словах і ділах людей; безупинний рух, присвячений незалежності та волі поневолених націй в цілому світі.

„За моїх юнацьких років люди переконливо заповідали, що впродовж життя моєї генерації принципи нашого суспільства будуть знаними всім народам і що вони будуть прийняті світом. Ця мрія розвіялась.

„Упродовж кількох минулих десятиліть люди, яким вдалося здобути контролю над великими просторами нашої планети, викили і заперечили засади свободи і людської гідності. Революційні доктрини нашого вільного суспільства ще далекі від універсального застосування на землі. Навпаки, ми бачили протиноступи фашизму й комунізму з наміром встановити тоталітарні форми держави, здавити особисті вольності, заперечити національну незалежність і навіть заборонити свободу запитів та дискусій. Тиранія і гніт нашого часу не різняться від тиранії і гніту часів Тараса Шевченка.

„Тепер, як і тоді, тиранія значить зосередження всієї влади в руках певної групи, уряду, однієї людини. А це значить, що остаточні рішення кожної справи життя залежать не від самого народу, а від тиранів. Шевченко знову такого роду узурпації, а тому вважав, що він повинен боротися власними силами, і тим самим став борцем за волю не тільки для себе. Коли він говорив про українську незалежність від московського колоніального правління, він наразився на втрату своєї власної свободи. Коли він, приєднавшись до братства, метою якого було встановлення респуб-

ліканської форми влади в країнах Сходу Європи, його ув'язнено і навіть відібрано право вживати олівець і папір, щоб нотувати свої думки про волю.

„Такий саме зразок життя бачимо в Советському Союзі та всіх поневолених країнах і сьогодні. Де тільки стоять при владі комуністи, там накинута контроля думки, вислову і в дійсності кожна ділянка людського буття підпорядкована державі.

„Наріжним каменем кожного вільного суспільства є обмеження влади, яка виконує тільки ті завдання, що їх потребує народ і що їх він сам без допомоги влади не міг би виконати. Наша власна країна була створена як суспільство зі щирим переконанням, що люди взагалі вільні, що вони мають право вільно думати, молитися, керуючись власними уподобаннями, аби тільки не наріжати на небезпеку таких самих прав своїх близьких, з вірою, що саме це дастє можливість швидкого розвитку людства взагалі. Ми також віримо, що такого роду переконання, застосовані універсально, принесуть мир усім націям світу.

„І хоч світ сьогодні поділений між тиранією і свободою, ми маємо надію і віру, що такий стан не залишиться назавжди. Між людьми, що заселяють землю, у кожній невільній країні і навіть у самій Росії є тільки горстка тих, що творять ту лиходійну змову опанування своїх співгромадян силою або ошуканством, що людина інстинктивно бунтується проти уніформованості, вона тим самим прагне до волі, добробуту, миру. Тим часом у багатьох випадках волею кількох одиниць заперечується воля мільйонів, а тому також воля взагалі. Але не забуваймо віковічної правди: це також минеться.

„У країнах Східної і Центральної Європи, серед не російських націй СССР, а то й в самій Росії, де творчість Шевченка добре відома, є мільйони людських істот, які переконливо вимагають права на самовизначення і самоуправління. І його статуя, що стоїть тут у серці столиці нашої країни, поблизу численних амбасад, де можуть бачити її представники майже всіх країн світу, є світлим прикладом його волелюбності. Вона промовляє до мільйонів гноблених. Вона дас постійну заохоту безупинно боротись проти комуністичної тиранії, аж поки одного дня не буде осягнута остаточна перемога, у що ми глибоко віримо.

..Більшість із нас тут сьогодні є українського походження або роду. Усі ми, якщо вернущись на одну-дві чи десять генерацій назад — знайдемо своє родинне коріння у якійсь нації на якомусь іншому континенті. Але сьогодні ми всі стоїмо разом, як американ-

ці, об'єднані спільною відданістю системі самоуправління, системі, яка уможливлює нам одночасно бути відмінними, а разом об'єднаними; незалежними, але взаємозалежними; різними, але нероздільними.

„Щоб могти з успіхом принести світові мир з волею і справедливістю, ми мусимо збільшити наші спільні зусилля, щоб люди на всьому світі здавали собі справу з того, що тільки у свободі можна знайти правильний шлях до людського поступу, щастя і самовиявлення. Шевченко жив цією правдою і навчав неї інших.

„Відкриваючи цей пам'ятник великому українському поетові XIX століття, ми заохочуємо сучасних поетів в Україні, у Східній Європі і усьому світі включити в свою творчість прагнення людства до волі, до самовияву, до національної незалежності та до визволення всіх людей. Якщо б Шевченко жив сьогодні, він був би у першому шерезі цього великого змагання. А тепер я пригадую слова одного з найбільших синів Америки, Абрагама Лінкольна. Промовляючи тут якраз сто років тому, він сказав: „Це не тільки для всіх грядучих часів ми повинні увічнити це велике і вільне правління, яким втішаємось”. Так само, не тільки сьогодні, але й для всіх грядучих часів ми презентуємо світові цю статую Тараса Шевченка, Кобзаря України та борця за волю, щоб увінчати віру людини в остаточну перемогу волі. Безупинною працею та з Божою поміччю одного дня настане нова епоха, епоха миру зі свободою і справедливістю для всіх”…

Довкруги, як бачить око, під гарячим сонцем Вашингтону, стояли тисячі й тисячі свідків цієї події. Бліскучі очі, гарячі серця, молитовний екстаз, невимовна вдячність злилися у спонтанному пориві буревійних оплесків. Трибуна, представники народу, прапори, оповита ясною вогвою пеленою постать Шевченка. Президент Айзенгавер підступив до цієї постаті і потягнув за шнурок. Перед очима народу виринув втілений у бронзу дух у вигляді молодої людини у фраку, що крокує у просторі неба і сонця. Могутнє „Як умру, то поховайте” залило площу і розлилось по бічних вулицях.

Співало небо, сонце, повітря, будови, вулиці. Співав Вашингтон. Це був тріумф, що, за словами Айзенгавера, „промовлятиме до мільйонів гноблених” в майбутньому; тріумф зосередженого в одну волю, з фокусом у Вашингтоні, віковічного прагнення народу до свободи. Це був доказ і приклад, до чого може дійти безіменна людина з безіменних просторів, коли вона знайде і усвідомить свою дорогу.

Тут, у Вашингтоні, збиралися люди вже кілька днів. Всіма дорогами, з усіх сторін світу — автами, автобусами, потягами, літаками з'їжджалися, зліталися до цього місця. Вулиці столиці загомоніли українською мовою. Десь 27-го червня 1964 року був проголошений управою міста Українським Днем. Розпочався він від обеліску Вашингтона, де на великій площі від раннього ранку гуртувалися похідні лави. Прапори, транспаренти, портрети, гасла. Прибували з'єднання молодечих організацій — Пласту, СУМА, ОДУМ'у, воєнних ветеранів, групи білорусів, литовців, козаків і зовсім несподівано — духова оркестра муринів.

Шикуються лави, метушаться упорядники. За чергою стають окрестри — муринів, Осередку СУМА в Чікаго. Група за групою з назвами країн, провінцій, стейтів. Онтаріо й Манітоба, Мейн і Огайо, Мічіген і Ілліной — зі сходу, заходу, півдня, півночі. Попереду ліс пропорів — зоряних Америки і синьо-жовтих України. Корпорації, організації, установи . . .

Пролунала перша команда, піднеслись пропори, заграла оркестра, похід рушив. Веселі, свіжі, святочно-надихненні обличчя, барвіють вишивки дівчат, сміються очі, ноги вибивають такт.

*Одну сльозу з огей карих
І пан над панами!*

О, Тарасе, коли б ти міг бачити, скільки було тих сліз! . . . І з карих, і з синіх . . . Сліз радості, щастя, захоплення.

Колони розростаються і розростаються. На Пенсильванській Авеню це вже довжелезна ріка людей. На хідниках щораз більше цікавих, щораз більше фотоапаратів. Найпривабливіший їх об'єкт — колона дітей у мальовничих одягах з маленькими дівчинкою і хлопчиком спереду і з плякатом: „Геть москалів з України!”

На площі від Авеню Нью Гемпшір похід повертає направо і виходить на 23-ю вулицю. Все більше й більше народу. Появляється об'єднаний хор, величезний ансамбль диригента Антона Рудницького, появляється Капеля Бандуристів під проводом Івана Задорожного . . . Наближається і сама площа з пам'ятником вщерть заповнена народом. Колони змушені займати бічні вулиці.

А найголовніше дійство від першої до другої години. Відкриття — Роман Смаль-Стоцький, американський національний гімн, молитва митрополита Амвросія Сеницина, представлення президента Айзенгавера Левом Добрянським, промова Президента Америки, заповіт, виступи конгресмена Майка А. Файгана з Огайо,

конгресмена Тадеуша Й. Дульського з Нью Йорку, молитовна подяка митрополита Іоана Теодоровича і — „Іще не вмерла Україна”.

І тисячі-тисячі свідків з Києва, Харкова, Львова, Праги, Берліну, Риму, Парижу... З окопів війни, з тaborів полонених, концентраційних тaborів Колими, Дахав, Саксенгавзену, тaborів ДіПі... Каліфорнія, Альберта, Аргентина, Австралія.

А завершився цей день у величезній залі Колізею, де о 5-ій годині розпочався барвистий фестиваль української молоді, аранжований Леонідом Полтавою, з участю ЛУМПА, Пласту, СУМА, ОДУМ'у, „Зарева”, спортивних товариств — спів, музика, танці, декламації, спортивні вправи — під проводом Юрія Кононова, Євгенія Курила, Івана Повалячика, Романа Рогожі. З точками „Слава Тарасові Шевченкові”, „Краса України”, „Доля України”. Оркестра СУМА з Чікаго, бандуристи з Детройту, хори з Рочестеру, Боффало, Сиракюз виконують „На роковини Шевченка”, пластуни дають монтаж-інсценізацію з творів Шевченка, оркестра ОДУМ'у виконує композицію Г. Давидовського, сотні пластунок звиваються у „Веснянці”, дівчата в одягах різних земель України дають картину краси і радості, сотні уніформованих сумівців з Канади із кольоровими лямпочками сплітають великий тризуб, виконують танок, а опісля всі разом, виконавці і публіка, зливаються в могутню мелодію „Заповіту” на тлі велетенського портрета Кобзаря.

Разом відбулося чотири великі музичні імпрези, започатковані ще в п'ятницю 26 червня о 8-ій годині вечора в залі Конституції великою програмою Капелі Бандуристів ім. Шевченка під управою І. Задорожного, з декламаціями Олександра Садового, Івана Самокиша і сольовими виступами Йосипа Гошуляка, Петра Садового, Ігоря Зайферта. Відома „Херувимська” Дмитра Бортнянського з тріом Г. Попова, В. Коссака, І. Косиковського. „Дума про Нечая” Д. Січинського із солістом Зайфертом. „Грай, бандуро” Г. Китастого, „Байда” Г. Хоткевича, „Сонце заходить” в аранжуванні П. Остапенка, ряд пісень із славетною „Коломийкою” А. Гнатишина у фіналі.

В суботу, одночасно з фестивалем молоді в Колізеї, відбувся в залі Конституції концерт об'єднаних хорів „Трембіти”, „Кобзаря”, „Славути” під загальною орудою Івана Трухлого і з участю артистів Драматичної студії Йосипа Гірняка — величезна композиція оркестри, хорів, солістів, декламаторів. В залі понад 3,000 публіки.

А в суботу 27-го червня о 8,30 вечора у величезній залі „Нешенал Гвард Арморі” — бенкет з участю трьох з половиною тисяч гостей, з концертом бандуристів, декламацією „Мені однаково” (англійською мовою) Джека Паланса і „Юродивий” Вілліама Шуста. З головною промовою Тростона Б. Мартона — сенатора з Кентакі, привітаннями шістьох конгресменів, тостмайстром якого був Йосип Лисогір.

Багато розмов, фільмозаписів, пресових, радіових, телевізійних інформацій.

А до всього безліч приватних гостей у готелях „Мейфлавер” і „Шельтон”, які були вщерть заповнені гостями Тараса. І по інших готелях та приватних домах, скрізь, де лише була українська родина з телефоном в телефонній книзі... Галини Варварової, Петра Одарченка, Олекси Повстенка і інших, і інших ройлось від гостей. Пригадувались колишні „відпусти”, „храми”... Лише тут це новенькі сальони, близкучі фойє... У „Шельтоні” на якомусь там поверсі сходились „відпустовці”, скажемо, до Ольги й Миколи Приходька. Він із Золотоноші на Полтавщині, вона з Едмонтону — Альберти, їх гости з усіх кінців світу, а все разом за чаркою „Чотири рожі” з „джінджеrelloю” і співом „Реве та стогне Дніпр широкий”.

А одночасно внизу цього самого „Шельтону” два басейни з прозоро-лазурною водою, під звуки Штравсових вальсів, виловлені плюскотом, сміхом, гомоном молодих і наймолодших „відпустовців”.

„Мейфлавер” правив за генеральний штаб — центр інформації, пропаганди, представництва. Невтомний Володимир Душник мусить все знати і всім дати раду з навалою вимог, домагань по-чесних місць, адрес, включно з замовленням місць на літаках та пароплавах.

Не обійшлося і без фарсо-трагедії. Старий, пенсіонований, козацького вигляду з феноменальними вусами, довголітній бандурист капелі ім. Шевченка, Петро Мотуз, що оселився був на своєму „зимівнику” десь на фармі у стейті Мейн, не зважаючи на свої високі роки, захотів ще раз побувати серед побратимів-бандуристів, особливо з приводу такої нечуваної окazії, а тому пустився в дорогу до Вашингтону сам-один, не знаючи ні одного англійського слова і маючи в кишені лише адресу якогось там готелю, яку ви-читав в українській газеті.

Іхав автобусом з бандурою мало не цілу добу, приходилося пересідати, блукати. Але все таки доїхав... У Вашингтоні взяв

таксівку, шоферові дав адресу і поїхав, щоб висісти перед готелем, в якому не було ніяких бандуристів.

Нарешті скерували його до „рашен ортодокс чорч”. Там нашому козарлюзі сказали, що ніяких бандуристів вони не знають, але це може бути „юкрейнісн ортодокс чорч”. Покликали ще раз таксівку і повезли нашого запорожця на цей раз ближче до мети, бо, хоч і там не знали адреси бандуристів, її напевно будуть знати в родині покійного о. Варварова, який був протоієреєм цього храму Божого. І втомлений тілом, але невтомний духом старий бандурист кличе ще раз таксівку, і вона везе його на другий кінець міста, аж потрапляє він до родини, де його знали, гарно привітали, напоїли та нагодували і поклали відпочити.

І треба було його бачити другого дня у Голі Конституції в самому центрі бандуристів у препишному старокозацькому жупані, перед кількадцятьма публікою, з виглядом Тараса Бульби.

Таких „запорожців” на вулицях Вашингтону тоді можна було бачити раз-у-раз у барвистих, просторих одягах десь з-під Чікаго чи Сан Франциско. Поліція мала чимало клопоту, щоб допомогти їм не згубитися серед цього привітливого, досить зафриканізованого міста.

А взагалі Вашингтон за свою історію у цих днях вперше пережив навалу людей „козацького роду” у такій великій кількості. Преса подавала, що їх було сто тисяч. Їх сила поставила той пам'ятник на схрещенні вулиць на хвалу і славу правди на многій многій літі.

Кожний з тих, що пережив це свято, передасть свої враження майбутнім поколінням, байдуже якими мовами вони будуть колись говорити. Пригадуються і до смерті не забудуться той загальний піднесений стан душі, та напруженість хвилюючих вражень, які виповняли тоді, здається, ввесь простір землі і неба. Все тоді дзвініло святом, як це було колись у дитинстві, коли ви йшли з мамою на великоліку всюнічну.

Останній вечір у тій величезній, заповненій столами і людьми залі Національної Зброярні, з тим довгим столом для почесної президії, за яким безконечно хтось англійською мовою говорив про невмирщість Шевченкового діла, хоча, здавалось, ніхто не слухав. Всі були зайняті своїми сусідами, своїми думками. Від мене зліва сидів Джек Паланс (Володимир Палагнюк) — монументальна постать характерного актора, якого стільки разів бачив я на екранах кіна й телевізії. Перед ним довжелезна черга адораторів та ловців автографів, його рука стомилася писати, і

він ставив лише невиразні карлючки. З правого боку сиділа пані Стефанія Галичин, вдова покійного головного предсідника УНС, і оповідала про свої зустрічі та пригоди у цій столиці. Далі за нею ще один актор з Голлівуду, Майк Мазуркі (Михайло Мазурський) оповідав українською мовою якусь історію, а там далі й далі різні люди з різних сторін. Все було зайняті розмовами під безнастанне говорення конгресменів про невідомого ім Шенченка. Бенкети, можливо, найпорожніше місце таких підприємств, дарма-що там повно їжі і пиття.

I, нарешті, пригадується велика втома. Ідемо переповненим автом по спорожнілих вулицях біля другої години ночі, туди десь, як Норт Вест, де кінчається DiCi, а починається Сільвер Спрінг стейту Делавар. Всі ми хочемо спати. За керівницю біло-червоного „бюїка” наша невтомна Ольга Колянківська. Приємно бачити, як вправно веде вона свою машину незнаними вулицями гарячого, сонного міста. Мене підвозять до спокійного, закритого тінистими деревами будиночка моїх ще з таборових часів друзів Олени і Костя Варварових. М'яка, субтропічна атмосфера, повітря насищене запахами квітів, світло вуличного ліхтаря кидає яскіні відблиски на фасад білої будови.

I ще з особливою виразністю пригадується дзвінкий, розкотистий спів якоїсь незнаної мені нічної пташки, яка дуже нагадувала українського солов'я.

На цьому урочисто-ідилійному рефрені нашої мандрівки по країні пionerів можна кінчати... Або хіба ще, як дозволите, невеличкий, ностальгійний спогад:

Був травень, свіжі, соковиті дні, цвітуть рододенрони й азалії. I зелені, гірські околиці Шевенгенських височин, вісімдесят миль на північ від Нью Йорку, ідилійною долиною авто-шляху 28A і біля містечка, з язиколомною назвою Кергонксон, повернуті до права, щоб перед вами, на кучерявому взгір'ю, виринуло, погрузле в деревах, романтичне оселення. Двоповеховий, ясно-жовтого коліору, під романський стиль, палац, широкий під'їзд, барвистий квітник, веселий фонтан і жовто-синій, латинськими літерами, напис — „Союзівка”.

Так. Це вона. Улюблена дочка УНСоюзу, шматок мальовничого взгір'я, старанно ілюстрованого рослинством, скелями, водоспадами, гомоном птацтва і розлогими, як гляне око, красвидами. I в його центрі, під горбиком зі сходами, в тіні дерев, п'єдестал з литим з бронзи погруддям проєкту О. Архіпенка. Тарас Шевченко.

А це значить, що це місце вибране, нащване... Можливо, славетній стейт Нью Йорк і не догадується, що сюди завітала й оселилася з другого півкулля плянети одна пані на ім'я Україна, зо всіма своїми атрибутами. Тут почуєте всі її говори, від Кубані і ген до Ужгороду... Львів'яни, києвляни, полтавці, закарпатці — хто де і хто звідки — Нової Англії, від Каліфорнії, від Альберти, Австралії. Злітаються, з'їжджаються — джетами, фордами, шевролетами.

О, так. Це Союзівка. Головний її палац нагадує сенатора Республіканської партії. Ситість, певність, солідність. Затишні вестібулі, блискучі ресторани, розмашні краєвиди. Звуки, кольори, запахи.

Хоча це лише початок, центр... Союзівка не лише ресторани, це комплекс ідеї, виміри думки, мініятюра батьківщини. Ось зараз, до права від головного палацу, побудова „Веселка”. Синтеза сонця, краєвидів, синьо-прозорих басейнів, грища, концертової залі і дому молитви. Входите і любуетесь. Багато простору, до права ряд вікон, до ліва стінні, роботи Е. Козака, мюраті, спереду сцена. Тут сходяться, тут промовляють, тут бавляться.. „Свобода” легендарного отця Грушки пожинає тут лаври. Форум, трибуна, сцена. Найсвобідніше місце найсвобіднішої нації в розсіянню. В думці, слові, ідеї, вияві.

Щоб було автентичніше, до цього додамо символи, спогади, назви. Там чепурні будиночки не лише будиночки. Це буковинські „Чернівці”, гуцульська „Ворохта”, задніпрянська „Полтава”. Затишні кімнатки, м'які фотелі, приємне товариство. Атмосфера ідилії, у якій розпочинаються і зникають зморливі роки алярмів, вигнання, таборів. Це Союзівка — сестра милосердя української Америки.

Так... Розуміється. Там он сам Київ... Оббитий громами історії, порослий мохом древности... Центр-центрів їх думання, столиця серця, туга і мрія — втілені в оту побудову кремової барви на два поверхі, з травником у оздобленні ялин і каштанів, в центрі якого п'єдестал з бюстом: Його Ясновельможність Гетьман всієї, обополі Дніпра, України — *Illustrisimus Dominus* Іван Мазепа, литий з бронзи, проєкції С. Литвиненка. Символ, заповіт, закон.

Не забуто, либонь, ані київських Липок, ані навіть Дарниці, на дверях якої напис: „Майстерня бандур”. А як же, а як же... Союзівка не була б Союзівкою, коли б вона такий аргумент переочила. Нічого тут не забуто, про все подумано.

А вже найбільше думано й передумано про покоління її майбутнього. Раз-у-раз вриваються сюди на блискучих машинах гур-

ти молодих людей з виразним акцентом Америки в їх мові і в їх поведінці. Ніяке диво. Америка. Буревій, що бушує над плянетою й підпорядковує все своїй волі. Жувати гуму, танцювати Рок-ен-Рол, хизуватися в „джінсах” марки Левіс — ідеал молоді світу, включно до советського комсомольця. Але Союзівка ... Що прийшла сюди з гір Карпаття, степів Чорноморя, бачила Ченгіз Ханів, видережала століття татарщини, що змагалася, падала, знов змагалася, така Союзівка не може згубитися без спротиву. Навіть в цій Америці ... Країні великого розуміння свободного вибору життєвих категорій.

Тому той масивної конструкції будинок зі срого каменю, голландського стилю, над тією долиною, названо Львів. Прикметний вибір. Львів, Льув, Львов, Лемберг ... Багато зазіхань на його автентичність, але він встояв, видержав навали і залишився Львовом, заснований князем Данилом і названий іменем його сина Льва. І як мудро, що під цим знаком створено тут „Дитячу оселю”. Місце молодості, самобутності, надії. Продовження епосу вічного.

Взагалі, це затишний, плеканий, близький серцю шматок місця на цій американській землі. Тут би писати поеми, компонувати симфонії ... І молитися отам у гаю, де споруджено каплицю в гуцульському стилі, присвячену князеві Володимирові.

Пригадується такий травень ... І така Союзівка ... Під управою невтомного її господаря Володимира Кваса. Зустрічі, розмови, мандрівки ... І веранда „Києва” з вигідним кріслом, тихий підвечір, квітуча долина, безмежні красви迪 і багато дум. Великий комплекс великих проблем і така ж вимога їх вислову.

Дуже і дуже пригадується такий травень.

„ВІД МОРЯ ДО СЯИННОГО МОРЯ”

— співають американці. А їй справді, говорити про Америку і замовчати її Захід, особливо той далекий і найдальший, що межує з безмежним Тихим океаном, це все одно, що урвати речення на півслові. Бо захід Америки — це її семафор у майбутнє. Це місце, де протягом недовгого часу новітньої історії на очах цивілізованого людства відігралася одна з наймарканіншіх пригод від часів великого переселення народів Азії до Європи. Це продовження

безупинної течії людства від сходу до заходу шляхами вічних колумбів, які невтомно шукали землі обіцяної чи то в небі, чи на землі, чи хоч би в переказах Біблії, чи утопіях Маркса-Леніна-Сталіна.

Про американський Захід написано і сказано дуже багато, це направду безконечна казка, що зродилася за далекими морями, за високими горами, за дрімучими лісами, пустелями і каньйонами, де жив був цар-государ великого, багатого, могутнього царства. І найдотепніше оповідають про це тисячі написаних, фільмованих, телевізованих історій про довжелезні валки критих возів, які, запряжені мулями, волами, кіньми, протягом багатьох років тягнулися на захід сонця, про пастухів, які випасали тисячні отари худоби по неозорих степах Тексасу, Оклагоми, Колорадо, там, де колись паслися отари бізонів, про гнаних пропасницею наживи десятки тисяч шукачів золота, пригод, людської правди, дослідників простору, підприємців, банкірів, злочинців, які перемагали безконечні віддалі, щоб цю велику землю освоїти і підпорядкувати своїй волі.

Географія цього обширу починається зараз же там, де кінчається стара аппалацька гранична лінія початкової Америки, а точніше там, де побудовано ряд фортів з тим першим фортом Пітта в році 1759 у гирлі Алєгені, де впадає вона до річки Огайо. Вся та незнана, безмежна просторінь на захід від цієї лінії у ті часи вважалася Заходом, пізніше — Близчим Заходом, а ще пізніше — Гартлендом зі стейтами Огайо, Індіяна, Ілліной, Вісконсін і з їх могутніми центрами тяжкої індустрії в Клівленді, Детройті, Чікаго і Мілвокі.

Основний Захід відсувався все далі й далі до Дакоти, Вайомінгу, аж туди на кінець землі за Великими Каньйонами, за Соляним озером, за Невадою і Айдаго до узбережжя океану із стейтами Вашингтоном, Орегоном і Каліфорнією, з яких цей останній мав стати тим казковим ельдорадом, що про нього ще 1510 року писав еспанець Ордонез де Монтальво: „Направо від Індії лежить острівзваний Каліфорнією, дуже подібний до раю на землі. Цей острів заселений величезними чорними жінками неймовірної сили і великого, теплого серця; коли вони родять дітей, то дівчаток зберігають, а хлопчиків убивають, залишаючи стільки з них, щоб вистачило на розплод”...

А ген пізніше, в середині минулого століття, коли „острів Каліфорнія” був відкритий і його продовжено ген на узбережжя континенту, контрактори закликали поселенців плякатами з на-

мальованим на них привабливим рогом достатку, з якого сиплються золото, срібло, мідь, залізо, помаранчі, виноград, груші, пшениця... „Простір для мільйонів поселенців... 43,795,000 акрів цілінної державної землі. Залізниця зі сходом і свій дім для мільйонів фармерів. Клімат для здоров'я і багатства, без циклонів і поганого гаддя”...

Нічого дивного, що цей „Терестріял Парадайс” (земний рай), а згодом „Рестлес Едж” (невтомний край) потягнули до себе маси шукачів цього добра, починаючи від португальця на еспанській службі, завзятого шукача пригод і дослідника капітана Жуана Кабрілльо, що ото 1542 року вперше прибув до цього краю і висів там, де тепер Сан Дієго. Але португальці, ані тим більше еспанці не належали до тих, що шукали „раю на землі”, — вони шукали радше раю у небі, а тому це були якраз вони, що, починаючи роком 1769, прибули сюди вдруге під проводом не так капітана Портоля, як місіонера Джуніпера Серра і почали будувати релігійні місійні станиці з наміром навертати індіянські племена на християнську віру. Таких місій протягом кількох десятиліть уздовж узбережжя океану від Сан Дієго до Сан-Франсіско побудовано 21, але дійсної розбудови дочекалась ця країна, коли приблизно того самого часу почали сюди вриватися й інші шукачі раю, але без будь-яких претенсій до небесних територій, — передусім англійці, а трохи згодом і росіяни. Першим таким навіженцем англійського роду був капітан сер Франціс Дрейк, який 1579 року закітвив свій корабель „Голден Гаїнт” трохи на північ від теперішнього Сан-Франсіско, але тільки для того, щоб перевірати недобру погоду і рушити далі. Узбережжя було заселене індіянами, числом приблизно 225,000, які ділилися на 140 племен. Такі еспанські дослідники, як капітан Жуан Перец, Дон Бруно Незета, Жуан де ля Богеда, проголосили цю країну еспанською, але за винятком релігійних місій, вони не намагалися нав'язувати ділові контакти з місцевим населенням і масово, не питуючи згоди, навертали індіян на віру християнську, рекрутували їх для тяжких робіт на будовах церков та обслуги церковних маєтків, але поза тим це були лише „души”, кандидати „на спасіння” і „життя вічне за гробом”.

Англійці і росіяни починали з торгівлі хутровиною, прокладання доріг, розбудови фортів, закладання міст, розшукув мінеральних багатств, розвитку хліборобства, організації промислу. Вже відомий мореплавець Джеймс Кук, який побував тут 1778 року, розпочав торгівлю з тубільцями і заохочував до цього поетич-

но-романтичних тлінгітів, гайдів, салішів, велякулів, чіннуків, квакіулів, чіммесіянів, що займалися майже виключно ловецтвом та рибальством і тому охоче збували свою ловецьку здобич за такі „чудодійні речі”, як ножі, сокири, жіночі оздоби, покривала, кольорові матерії. Натомість їхні хутра, переважно бобрів, видр, лисів, ведмедів та снотів, відсилалися до Європи, щоб там могли пишатися ними красуні Лондону, Парижу, Берліну, Петербургу. А на здобуті капітали будувалось нові торговельні станиці, містечка, кораблі. Від Мехіко до Нутки Совнд на острові Ванкувера з кінцем ХУІІ століття англійських торговельних компаній було вже більше, ніж еспанських монастирів, а коли еспанська влада нарешті отямилась і почала вживати заходів, щоб змінити „небесний курс” на земний, було вже запізно. Року 1789-го, коли вислано еспанську експедицію до ванкуверського узбережжя з наміром розпочати там господарську розбудову, вона застала вже там англійців. П'ять торговельних кораблів колишнього ляйтенанта королівської флоти, Джона Мереса, стояли у затоці Нутки. Там також знаходився корабель капітана Роберта Грея „Колюмбія”, дослідника гирла великої ріки, від якого вона дісталася своєю назву.

Еспанці і англійці зударились, виник „інцидент”, Мадрид і Лондон обмінялися акримоніальними нотами — і на цьому скінчилося.

Для тодішньої Америки це не мало великого значення, імперіальна Еспанія виявила перші ознаки упадку і 1793 року була змущена відмовитись від претенсій на північні території взагалі, і тоді її місце зайняли ЗСА. Велика Британія мала значно небезпечнішого конкурента.

Бо це був час, коли історія цього простору вже взяла свій власний напрямок. З драматичною швидкістю сюди наближалася не Європа — Еспанія, Англія, ані тим більше Росія, а справжня сила, яка носить назву Америки. 1803 року за 15,000,000 доларів Америка купує у Наполеона величезну територію Люїзіані, у тих самих роках двоє хоробрих і винахідливих офіцерів американської армії, Меріветер Люїс і Вілліям Клер, проторюють і накреслюють на мапу перший шлях до узбережжя океану. Нечисленні ватаги одчайдушних янкі Сходу у вигляді осадників, торгівців, підприємців потягнулись до заходу. Це були запопадливі, відважні, зарядні, загартовані люди... Не обійшлося без авантюристів і прайдисвітів, ненаситних шахраїв і безнадійних ідеалістів. Історики, а особливо автори мистецької літератури і фільму, люблять від-

творювати це минуле у вигляді безконечних конфліктів між силами добра і зла, у яких завжди перемагають сили добра, ось хоч би як Вілліям Річардсон, англійський моряк, який дезертує зі свого корабля, щоб стати портовим капітаном Єрби Буени, що тепер носить світово-звінану назву Сан-Франциска, шотландця Дейвіда Спенса, який 1824 року прибув сюди, як постачальник харчів для англійських кораблів, але заховався у Монтерей — маленькому сільці на березі океану і залишився тут назавжди. А то ось ще капітан Джон Купер, що резигнує з команди кораблем, одружується з чорнобривою каліфорнійкою і закладає фарму розміром Албанської республіки, щоб розводити худобу й помаранчеві сади. А скільки написано про полковника Маріяно Валлейо, сина еспанського вояка ще з часів будування місій — вродливого, міцного, відважного, який організував, вимуштував, годував і оплачував власну армію і, мавши 31 рік, заложив колонію біля Сонови в Долині Місяця, де почував себе некоронованим монархом.

Але двоє людей, які особливо багато допомогли Каліфорнії стати Каліфорнією, були „доктор” Джон Марш і „капітан” Джон Саттер. Перший із цих Джонів, що прибув зі стейту Мессачузетс, як казали, мав шість футів і два інчи, бридкий велетень, не був ніяким „доктором медицини”, за якого себе видавав, а „бечелором ов артс”, але, дякуючи тому, що тоді ще не було в цій казковій країні „людини, яка могла б прочитати його латинкою писаний диплом, а також тому, що, перебуваючи в одному з фортів у Міннесоті, підучився трохи медицини, він, прибувши до закуреного, нещадно битого сонцем Лос Анджелесу, почав успішно практикувати як лікар. А коли йому набрид Лос Анджелес, подався далі на північ, за кілька долярів купив величезний Меганос Ренч, побудував трикімнатну хижу під горою Монт Діяblo і 1837 року почав тут, крім господарки, дуже коштовну медичну практику — він брав 25 корів за візиту хворого в його ординації і 50 корів за відвідини хворого вдома.

Не менше кольоритною фігурою був уславлений швайцарець, на цій раз також „липовий” капітан, Джон Саттер, який прибув до Каліфорнії 1839 року. Вродливий, привабливий, товариський, пряма протилежність Марша, він за всі свої 35 років життя не зазнав успіху до чого б лише не торкнувся. Тікаючи від боргів і в'язниці зі свого рідного краю, він появляється в Нью Йорку, пізніше в Санта Фе, ще пізніше на Алясці. Згодом вдався до Гонолюлю, де його спіткало перше щастя, і правдами та неправдами

вислав вантаж всіляких позичених товарів до Єрби Буени (Сан-Франсіско). Тут купив невеликий корабель, випозичив кілька шхун і, забравши зі собою привезених з Гаваїв кілька тузенів хлопців і дівчат, пустився навмання через недосліджену затоку просто в гирло ріки Сакраменто. Пропливши приблизно 90 миль проти течії ріки, яка протікала поміж двома стінами темного лісу, він нарешті облюбував собі одно місце, очарував свою усмішкою настовбурчено-ворожих індіян, побудував певну кількість хиж, майстерень, а згодом також і фортецю. З цього й постав знаний всім туристам Форт Саттон з його повними магазинами збіжжя, де знаходили притулок і перший порятунок усі мандрівники на захід, які вважали це місце Каліфорнії своїм призначенням.

І саме з отаких характерів формувалось початкове суспільство цієї країни, люди якої звали себе каліфорнійцями. Їх число бурхливо зростало.

У червні 1776 року невелика групка людей з Мехіко розбилася шатра поблизу місця, де мали будувати ще одну місію, і назвали цю свою громадку Єрба Буеною — „доброю травою”, щоб згодом з цього виникло усталене Сан-Франсіско. 1781 року 12 чоловіків, 11 жінок, 11 хлопців, 12 дівчат — еспанців, індіян, мішанців, муринів і одного китайця започаткували тут оселю з проречистою назвою — „Побльо де Ностра Сеньора”, ля Рейна де льос Ангелес де Парцеонколя” — тобто „місто нашої пані, королеви янголів з Парцеонколя” — при скороченні якої вже американці залишили тільки „лос ангелес”, що має тепер 2,700,000 населення.

Отже від початку це була Еспанія, від 1822 року — Мехіко. В 1841 році 22-літній учитель Джон Бідвел уперше приводить сюди 69 американців — чоловіків, жінок і дітей через прерії, гори, сніги Сієри Невади без мал і доріг, голодних, обідраних, які за півроку мандрувань переважно пішки добилися до фарми Джона Марша, побіля Монте Діяblo, дослівно напівмертві, залишивши по дорозі все, що мали . . .

Три роки після цього лейтенант армії ЗСА, Джон Чарлз Фремонт, близкучий топограф, дослідник, письменник і поет, разом із скавтом Кітом Карсоном і їх товаришем Фіцпатриком, робить взимку одчайдушну переправу, якої ще ніякій іншій людині не пощастило доконати. Ніхто не вірив, що на тій дорозі зустрінуть вони „скелі і ще скелі, сніг і ще сніг”, і навіть коли б їм вдалося вилізти на ці сніги, то зйті з них в долину не вдастеться. Але всі труднощі були переможені і, коли ті мандрівники дійшли до Фор-

ту Саттера, вони виглядали, як „людські кістяки зі шкотляндськими шапочками на черепах”.

Того ж таки 1844 року зробила переправу через Сієру Неваду група людей під проводом Еліші Стівенсона, зформована із самих майстрів — столярів, ковалів, мисливців і навіть справжнього лікаря, які вирішили дійти до „раю на землі” разом з возами, кіньми, мулями, волами, дармащо під час їх мандрівки приходилось не тільки переходити надзвичайно крути скелі, але й власними руками переносити вози, мулів і все, що мали з собою. Але і це їм пощастило, і тим самим перші стежки на той вимріяний захід були прокладені.

Хоч, розуміється, не обійшлося і без жертв. Група Доннера, що складалася з 36 осіб, загинула цілковито в снігах Сієри Невади взимі 1846-47 року. Але хто на це вважав? „Грінго” сходу заливали Коліфорнію як з континенту, так і з океану. 1841 року той самий Джон А. Саттер відкуповує Порт Рос у росіян, на північ від Сан-Франціска, який вони заложили за 21 рік перед тим. 1842 року залога американської флотилії, що складалася з 150 моряків під командою Томаса А. Джонеса, робить першу спробу вивісити американський прапор на Форті Монтерею. Другу подібну спробу робить той самий хороший „топограф, дослідник, письменник і поет” Джон Фремонт з групою 60 стрільців на окупованій у Габілянських горах території, де побудовано форт, і на шпилі гори Гавк Пік підносять прапор Америки з наміром „битися до скону з вірою, що наша країна помститься за нашу смерть”. Але обидві ці спроби вселити Америку на цьому узбережжі не повелися. Вони були ще завчасні. Об'єднані Стейти мали тоді багато інших клопотів, не хотіли зривати стосунків з Мехіко, і тому завзятці, споглядаючи на власні невеликі сили, зазнали поразки.

Але не надовго. Ситуація змінилася, коли 1846 року ЗСА вступили у війну зі своїм південним сусідом за Rio Гранде. Того часу певна група американських поселенців між Ерба Буеною і долиною Сонома проголосила була короткотривалу Каліфорнійську республіку із своїм прапором, на якім були зображені зірка і ведмідь. Боротьба з мексиканцями тривала, щастя часто мінялося, було багато втрат, але не було остаточного вирішення. Аж року 1848 амбітний, ініціативний столяр на ім’я Джеймс В. Маршал на починені у Саттера гроші вирішив побудувати тартак у горах Сієри Невади побіля Коломи, і тут 24 січня 1848 року натрапив на поклади золота.

І це вирішило справу. Вістка про це блискавично шириться на всю Америку, десятки тисяч одчайдухів заливають Каліфорнію, потенціал Америки сильно зростає, нові каліфорнійці домагаються прилучення цієї території до Стейтів „не пізніше, як завтра”. Того ж таки року і відна з Мексико кінчається переможно, отже не залишалося нічого іншого, як задоволінити бажання каліфорнійців і проголосити Каліфорнію 31-им стейтом ЗСА, що і сталося у вересні 1850 року.

Усі ці роки увійшли в історію цієї країни, як роки неймовірних, бентежливих, кривавих подій у боротьбі за владу, за наживу, з безладдям, злочинством. Але перемогли право, лад, порядок, і теперішня „Корнукопія світу” з її 20,000,000 населення є одним із наймарканінших зразків суспільного будівництва в усій людській історії. Її динамічна сила не вичерпалась і до наших днів, її господарська продукція становить 85 мільярдів річно і перевищують її в цьому лише ЗСА, як цілість, СССР, Велика Британія, Франція, Західня Німеччина та Японія. Її загальний прибуток дає 5,3 мільярда, що ставить її на перше місце серед всіх стейтів Америки.

Каліфорнія має тепер 700,000 учнів високих шкіл, її університет з дев'ятьма філіями 10,500 професорів і 80,000 студентів. Найвимовніше промовляє один тільки його „кемпус” Берклі поблизу Сан-Франціска з 26,000 студентів.

А проте і досі Каліфорнія є Меккою для шукачів життєвого успіху, пригод, слави, багатства, знання і мистецьких досягнень. Один її Голлівуд з його фільмовим виробництвом є своєрідним феноменом світу. Не тисячі, а мільйони талантів цього мистецтва з усіх-усюд тягнуться сюди, щоб тут здобути і передати світові свої творчі осяги.

А до того Каліфорнія — це також кліматичний феномен. Поєднання двох наймогутніших стихій — суходолу і моря з постійно змінними температурними умовами від свіжих течій Пацифіку до найгарячіших місцевостей земної кулі Мертвої Долини з переходовими, лагідними, інколи чарівними смугами присмного тепла з чудовою, барвистою рослинністю і фантастичною будовою поверхні.

Каліфорнія — це антитеза того світу, що його проповідують деякі радикальні соціологічні доктрини. Це квітесенція філософії капіталізму. Свобідного, невимушшеного, особистого вибору. Грандіозного плянування за вимогами і потребами конкретного життя. Дивлячись на це чудо землі, людину проймає

горде відчуття своєї вищості над усім, що створене на цій чудовій плянеті.

**

Український Захід Америки різноманітний щодо складу свого населення. Говориться тут лише про той Захід, що його знала Америка до прилучення Люїзіані, передусім північний захід Міннесоти і головне — Північної Дакоти. І на відміну від українських поселенців Сходу, що оселявалися переважно в урбаністичних, індустріальних осередках і були робітниками, ці оселилися в аграрних стейтах і стали хліборобами. За даними, які зібрала професорка Маріїнського Коледжу в Бісмарку, Північної Дакоти, Власенко-Бойцун, початки цього поселення відносяться до останнього десятиліття минулого століття. Першою групою поселенців Північної Дакоти були три родини — Репетовських, Дем'янюків і Криворучків, які прибули сюди 1896 року, як частина групи емігрантів до Канади, відкололися від своїх співгromадян і поселилися в околицях Белфілду над річкою Грін. Згодом до них долучилось багато інших своїків, земляків, приятелів і знайомих, переважно з околиць Борщівського повіту в Галичині, а ще згодом, 1905 року ця українська колонія побільшилась новою громадою числом 80 людей, які прибули сюди під проводом Дмитра Репетовського і оселилися на захід від Белфільду в околицях Білінгсу, заснувавши нову оселю, яку назвали „Україна”. Ця оселя мала свою громадську управу. Один із пionерів Йосип Малковський відкрив тут споживчу крамницю та поштовий уряд і правив за листоношу без будь-якої винагороди. 1906 року громада побудувала свою першу церкву св. Івана Хрестителя, а трохи згодом споруджено ще одну церкву греко-католицького обряду св. Дмитра.

До цих перших поселенців з Галичини у тих самих роках долучилася чимала група емігрантів з Київщини. Вони заснували православну громаду під проводом енергійного о. Івана Сенчука, який зорганізував при своїй парафії драматичний гурток і хор, давав аматорські театральні вистави, концерти в околицях Бісмарку, Дікенсону, Вілтону, де були більші зосередження українських поселенців, а в роках 1917-18 концертав також у Белфілді на користь українських полонених. За цю діяльність губернатор Північної Дакоти Лінн І. Фрайзір нагородив о. Сенчука медалею.

Це був час зросту української колонії, фармери набували щораз більше ґрунту, багато з них цікавились українськими справами, передплачували українські часописи, купували книжки. Деякі з них, як ось родина Дубових, що живе біля Майнату, мав дуже вартісну бібліотеку. Коло трьох сотень дітей цих перших поселенців закінчили коледжі та університети і роз'їхались по цілій Америці. Великою атракцією для цих громадян була школа народних танців, що її 1934 року зорганізував балетмайстер Василь Авраменко. Танцювальний ансамбль цієї школи виступав у різних містах Дакоти і здобув собі широке признання співгромадян стейту.

Інша група українських емігрантів поселилися 1897 року в містечку Вілтоні, де відкрито копальню вугілля. Це були вихідці переважно з Городенщини і Теребовельщини. 1912 року ця громада нараховувала вже біля 400 членів, переважно вуглекопів. Того ж року там побудовано дві церкви — греко-католицьку і православну святого апостола Павла. Пізніше ця громада змаліла, бо копальня змеханізувалася, нарости молоді люди, які шукали для себе іншої роботи.

Зовсім відмінну, національно найслабшу, але досить численну групу українських поселенців цього стейту творять емігранти переважно з Київщини, Херсонщини і Криму, члени баптистських і євангельських церков, які прибули сюди разом із своїми одновірцями, німецькими колоністами з України і оселилися в Мек-Генрі, в околицях Майнату, засновуючи ряд осель, як Київ, Русо, Марта, Макоті, Макс, Коноберг, Бутту і чимало інших. Ця група не проявила національної свідомості і залишилася відокремленою від решти своїх співгромадян українського роду . . .

Беручи ж загально, ці поселенці виявили велику живучість, багато творчої енергії і ініціативи. Загальноамериканська культура знівелювала цю групу, але це стосувалося не лише українців, але й всіх інших емігрантів, які складалися переважно з людей німецького, шведського або норвезького походження. Всі вони тепер говорять англійською мовою, і тільки люди старшого покоління ще уживають мову своїх предків і зберігають в домашньому побуті національні традиції.

Але все ж залишилося чимало і таких родин, які з остались вірними гаслу „і чужому научайтесь — свого не цурайтесь”, які, вrostаючи у новий для них культурний, географічний і національний ґрунт, залишалися одночасно свідомими спадкоємцями куль-

тури своїх предків, без огляду на те, до котрої соціальної верстви їхні предки належали. Плекаючи почуття родонаслідності, зберігаючи відмінності своєї раси, прапредківської суверенності своїх особистих, родових, народних, національних традицій, вони цим самим виявляють велику історіобутну незалежність свого інтелекту і свого характеру. Люди місцного кореня, здоровової крові, свіжого думання ніколи не затрачуються у процесах життєвих перебудов і стають цінним, повновартісним вкладом у систему нового життя.

Гарним, переконливим прикладом саме такого явища може бути ось така біографія фармера з північно-західної Міннесоти, з околиць містечка Голліку, Антона Кирилюка, родом із села Сопогова, Борщівського повіту на Галицькому Поділлі, який 1909 року прибув спочатку до Канади, але звідтіль зараз навесні виїхав до Америки.

,Працював, — каже він, — на фармах сім років, за 26 долярів місячно з харчами, три зими — по лісах, одну зиму в Чікаго. Ale на землі мені таки найбільше подобалось. Чорнозем аж пахне понад рікою Ред. I таки купив я там 1917 року землю — думав буду фармерувати з молодшим братом, що був уже одружений в Чікаго. Ale між нами не прийшло до згоди... Земля, яку я купив, була під лісом, частинно зруб, як око гляне — сто акрів, але чистого не було навіть на город — і все понад рікою. Треба братись до корчунку, машин ще тоді не було, все робилось руками, і братові це не сподобалось. Тому я рішив одружитися і братися до дубів самому. За півтора року я таки одружився. Моя жінка Олена з родини Сайкевичів, зі села Синькова на Радехівщині. Осілись ми між чужинцями, але що я знову добре по-німецьки — англійщина пішла мені досить скоро.

Чистив землю коли міг сам, але також брав і людей. Під час депресії 1929-34 років самі люди приходили і просили праці. Роботи повні руки: оралось, копалось, сіялось, збиралось. Купував машини. Прийшли діти — найстарша дочка Стефка, сини — Овдій, Богдан, Всеволод, ще одна дочка Мілька і наймолодший Євген. Почали підростати. Я покинув курити, щоб дати хлопцям добрий приклад, але два з них все таки курять. Намагався, щоб діти завжди були зайняті, і тому вони тепер не бояться ніякої роботи.

Мій батько, — оповідає далі Антон Кирилюк, — не вміли читати. Я скінчив дві кляси гімназії, а з третьої по півроці виступив, бо дуже не любив греки. I хоча я сам не скінчив гімназії, всі

мої діти дістали університет. А як почали вони той університет, а був час, коли їх там було аж троє разом, не приходилося нам аж так легко. Але дочка знайшла працю в бібліотеці, а хлопці, по школі, робили в майстернях. І тепер Овдій інженером, одружений і має чотири дочки. Стефка скінчила бізнесову колегію. Син Богдан заповзявся бути лікарем і за всі роки своїх студій завжди мав „А”. Тепер він у Сієттлі у стейті Вашингтон, лікар серцевих недуг і голова товариства боротьби з раком. Третій син Всеволод також інженер. Друга дочка Мілька скінчила школу медичних сестер, вийшла заміж за лікаря і подарувала нам зі старою дев'ятеро внуків. А взагалі маємо двадцять онуків українсько-шведсько-норвезько-шотландського походження. Всі діти говорять і пишуть по-українськи, трохи гірше з онуками, але і ті нас добре розуміють, бо вдома говорили здебільша нашою мовою. А фарма також виросла: маємо 580 акрів поля, а з того 500 чистих для посіву. Усі ми є членами наших церков. Тепер зі старою проводимо зими у Фініксі, Аризоні, бо у нас в Міннесоті взимку звичайно 25-30 ступнів нижче зера.

Мали ми ту депресію... Доїли денно власними руками 12-14 корів, тримали 65 овець і стільки ж ягнят, 120 вулів пасіки... Тому професор Микола Гайдак з Міннесотського університету, великий пасічник, і любив до нас завітати, щоб полюбуватись нашою пасікою. А взагалі всяко було”...

Така ось та українська Америка. Антін Кирилюк — це лише один з багатьох тисяч. Він був цілінною людиною. Працював, жертвував на народні цілі, купував книжки, був активним громадянином.

Але про всі ці речі говорити і їх власними очима бачити не те саме. Америку треба бачити не лише з книги, але й з дотику.

Географія Америки розложена напрочуд дивно. Це інтегральна, заокруглена, як долоня, земля, що розкинулась між двома найбільшими на планеті водними просторами — Атлантиком на сході і Пацифіком на заході. Чому, як розкинулось це розлоге, заокруглене поле найбільшого людського бою за життя, годі сказати. Мабуть, це було потрібне для рівноваги людської долі. Поруч з Африкою, заселеною вийнятково пасивною частиною людської породи, Америка — екстремна протилежність.

Америку знати, а особливо бачити і чути на власні очі й вуха, особливо у наш атомовий вік, є для людини великою пригодою. Можуть собі говорити хто і що хоче, можуть доказувати, що американці це люди протилежної віри в добро і зло, конкуренти у

пануванні над світом, можуть твердити, що це люди з почуттям меншовартості, але хто б що не говорив Америки не можна забути порожнім запереченням. Це — величезний, намацальний факт, який не вимагає заперечення, ані пропаганди.

А тому, коли приходять війни, голод, природні катастрофи, екстремні „зміни”, господарські кризи — звертаються передусім до Америки. Земна куля обсочана американськими станицями оборони, 1967 року вона продукувала 4,7 мільярда бушлів збіжжя, виробляє річно 11,000,000 автомобілів, її громадяни мають їх 80,000,000, хоч посідає вона лише 7% земної поверхні і має лише 6% населення світу; 1967 року загальна продукція Америки становила \$740 мільярдів, а решта світу — \$1,525 мільярдів, з того 350 мільярдів СССР, 80 — Китай, 535 — Західня Європа і 50 — Африка.

**

13-го квітня 1967 року в українській подорожній агенції „Астро” в Торонті замовляємо ми з Миколою Приходьком квитки на літак до Лос Анджелесу. У суботу 15-го о годині 10,35 літаком „Ейр Канада” відлітаємо до Чікаго. Об 11-ї годині 25 хвилин за чікагським часом (година пізніше) приземлюємось у тому місті. Гарна, тепла, майже гаряча погода, зеленіють кущі і дерева.

О 8-ій годині вечора в залі школи ім. Шопена відбувається концерт з нагоди 60-ліття Григорія Китастого з мосю промовою, виступами солістів Осила Гошуляка, Ю. Клюковської, самого ювілята, двох хорів і декламаторів. Потім спільна вечеря у залі парафії св. Володимира.

Родом з Кобиляк на Полтавщині, знаний на всю Україну, бандурист-композитор Григорій Китастий, закінчивши Полтавський технікум (1930 р.) і Київський Музично-Драматичний Інститут, вріс глибоко в історію українського кобзарства, об'їхавши переважно на чолі Капелі Бандуристів ім. Шевченка велику частину світу — СССР, Західну Європу і нарешті Америку та Канаду, щоб тут не лише продовжувати свою роботу, але й поширити її до розмірів великого музичного підприємства, яке збагатило українську народну пісенність. Григорій Китастий поклав на музику 24 поетичних твори, що з них такі як „Марш Україна” і „Пісня про Тютюнника” І. Багряного, „Карпатські Січовики” Яр Славутича, „Дума про Петлюру” К. Даниленка-Данилевського, вже належать до найпопулярнішого репертуару українських концертів.

У цей час Григорій Китастий перебував у Чікаго, і проведені з ним за безконечними розмовами години належать до найкращих спогадів моого життя.

Уночі несподівано почався зливний дощ із громовицею, а на ранок різка зміна погоди — з пекучо-гарячої до зимово-холодної.

Чікаго — індіянське слово, що значить „дика цибуля”. Столописане, стооспіване, велетенське, незgrabне, брудне місто над озером Мічіген, засноване 1832 року кількома родинами, з теперішнім (1960 р.) населенням 3,550,404, гігантською індустрією, всесвітньою „славою” гангстерства і неймовірною мішаниною рас, мов, релігій, що між ними останніми часами почали визначатися українці, які оселилися переважно в околиці Чікаго 22, вздовж головної магістралі цієї самої назви.

Для мене Чікаго особливо затямилося з відомого, сірого, мрячного роману Ептона Сінклера „Нетрі” про м'ясарські фабрики, на яких працювали також „рутенці”. А взагалі це місто має велику літературну традицію — Карл Сендбург, Бен Гехт, Едгар Лі Местерс, Шервуд Андерсон, Теодор Драйзер з його „Американською трагедією”. З сильно розвиненою пресою, численними видавництвами і сильною інспірацією до мистецьких виявів слова, пензля, архітектури (Франк Ллойд Врайт), а також фільму, бо це саме тут почали свою роботу перші кінопродукенти ще з 1915 року.

Українське Чікаго недавньої дати. Правдоподібно, українські робітники з'явилися тут з кінцем минулого століття, але зорганізована і зосереджена українська громада починає проявляти себе десь приблизно від 1892 року, коли сюди прибув з Пенсильванії відомий, запопадливий громадський і культурний діяч та організатор д-р Володимир Сіменович. Розуміється, що починалося з організації церковно-парафіяльного життя, далі — Відділу Українського Народного Союзу, читалень, хорів, аматорських театральних гуртків, а згодом і бізнесу. У тридцятих роках В. Сіменович видавав тут першу газету „Україна”. Тут побудовано три українські католицькі і дві православні церкви. З організацій діяли в Чікаго ОДВУ, Молоді Українські Націоналісти, Гетьманці Державники, централя Українських Громадських Демократичних клубів. А взагалі існувало тут тоді 113 товариств на 40,000 громадянства. Але не було ще ні одної бібліотеки та книгарні.

Найважливішою подією для чікагської громади була Світова Виставка 1933 року, на якій українці мали свій окремий павільйон, що його відвідало 1,800,000 людей. Організаторами цієї справи бу-

ли Мирослав Сіменович — голова, Степан Куропась — секретар, Тарас Шпікула — скарбник, Юрій Небор — фінансовий референт. Директором павільйону був Володимир Левицький, технічною референткою Стефанія Чижович, пресовим референтом О. Стефанківський.

Теперішнє українське Чікаго удвоє збільшилось, ускладнилось, збагатилося, церкви, організації, підприємства помножились. Вулиця Чікаго на всю свою довжину рясніє вивісками всіляких українських підприємств. Тут і тижневик „Українське Життя” під редакцією Т. Лапичака і ще один тижневик „Нова Зоря” — редактори о. Ярослав Свищук і Юрій Степовий, і місячник „Самостійна Україна” з редактором Володимиром Шемердяком, і видавництво Миколи Денисюка з його місячником „Овид”, і велика книгарня ОДВУ, і кілька кредитових спілок, і багато крамниць, ресторанів, майстерень, а до того ще дві радіопередачі — Василя Іващука і Самбірських. Велике, багате, різноманітне культурно-громадське життя з безліччю імпрез, академій, концертів, літературних доповідей, театральних вистав. І дві катедральні церкви — католицька і православна, і кілька інших церков, і монастир оо. Василіян.

Крім одного з найстарших Відділів УНС, що його заклав був ще В. Сіменович, тут діє Окружний Комітет Відділів УНС на чолі з Іваном Михальцевичем, Володимиром Бережаном, Іваном Красником та Антоном Рудавським, з секретарем української мови Андрієм Козієм, англійської мови Іваном Мелінишином і іншими членами уряду...

В Чікаго живе і працює, прибувши 1927 року до Америки, перший заступник головного предсідника УНС, видатний і довголітній громадсько-політичний діяч Степан Куропась — ветеран Української Галицької Армії, за освітою інженер-агроном, колишній член бойової Української Військової Організації (УВО). 1937 року на Конвенції УНС у Вашингтоні він був обраний на головного контролера, а після 25 років діяльності на цьому пості його обрано на заступника головного предсідника. Крім цього він є членом ЗУАДК, членом Політичної Ради УККА, був співробітником і редактором різних періодик, як журнал „Сільський Господар”, „Літопис Червоної Калини”, газети „Нове Село” ще там у Львові, а вже в Америці був редактором газети „Україна” і є постійним кореспондентом „Свободи”. Його син Мирон є видатним діячем Молоді Українських Націоналістів, а також головою цієї організації.

У понеділок 17 квітня ми ідемо з паном Куропасем (до речі, прекрасним знавцем Чікаго) ще раз оглянути це гіантське спорудження над озером Мічігеном з його неймовірним накопиченням заліза, бетону і каменю. Після Нью Йорку Чікаго наймонументальніше зосередження хмаросягів, а також „бізнесу” з його неймовірною силою концентрувати матерію в кредитових білетах З’єднаних Стейтів Америки зі символічною назвою „долляр”. Однак, Чікаго не має чіткості форм і стрункості у вияві творчої фантазії, що має Нью Йорк, а також, здається, що його „слам” ще огидніший, ніж нью-йоркський.

І нарешті поїздка на місце „вічного спокою” — український цвинтар св. Миколи, гендалі за Чікаго. Чимала, добре впорядкована площа заповнена нагробниками і хрестами, з яких можна довідатися, що воїн Української Армії Павло Гренчишин помер ще 1927 року; що тут навіки спочили десятник гарматного полку 8 бригади Української Галицької Армії Степан Кочерепа, а також д-р Юліян Вассиян, член Проводу Українських Націоналістів, кол. поручник УСС і УГА — ідеолог і публіцист (1894-1953). Уява намагається злагнути пройдений ними шлях до цього ось місця і усвідомити причини, що зумовили цю їх мандрівку.

А взагалі, всі три дні, проведені в Чікаго, були вщерть виповнені. Треба було б куди більше часу, щоб про це все написати. Студія звукозапису Степана Сушка, малірська студія Марії Гарасовської, виступ письменниці Докії Гуменної, зустрічі з поетами Олесем Бабієм, Ганною Черінь, Юрієм Коломийцем, відвідини родин о. Федора Білецького, Марії і Миколи Юзефовичів, Євгенії і Василя Іващенків, а до того редакції, ресторани, фотостудії.

Але на цей раз моя мета не Чікаго... До речі, дуже розпринідилась погода, дві ночі за чергою лили дощі і били громи, температура обнизилась до неможливого, як на цей час, рівня; коли ми лишали Торонто, там було вже 79 степенів, а тут лише 45.

Та годі з погодою. У вівторок 18 квітня з чікагського летовища о годині 10,50 літак „Контіненталь” має відвезти мене на берег Пацифіку. Люблю віддалі, високе й незнане. А також люблю летовища, зокрема такі, як чікагське, бо тут перетинаються сотні летунських ліній цілої земної кулі і кожна з них закликає у незнану далечінню. Добрячий земляк пан Сушко у товаристві малірки Гарасовської підвозять мене до цього велетенського муравлища. Зворушливе прощання, побажання доброї дороги — і ось перед вами знов „путь-дорога”.

Добре одягнені, ситі люди полагоджують формальності, здають багаж, слідкують за стрілками годинників. Маєте почуття, що ви у космічному русі, такті, гармонії, що все тут іде за певним, точним виміром і певним напрямком. Психологія, або ще краще, анатомія модерного життя дуже впливає на нашу поведінку, змінює наше ество і втягає до чогось збірного, позаіндивідуального. Хочеться уявити ті вже недалекі часи, коли ми будемо, ніби в казці килимом-літавцем, підноситися в атмосферу і мандрувати понад плянетою, як її сателіти, зі швидкістю болідів.

Мій могутній, близькучий „Голден Джет Сервіс” Боїнг 707, з містотою на 140 пасажирів і швидкістю до 600 миль на годину, залишає свій причал з педантичною точністю. Його пасажири переважно ділові люди і в більшості чоловіки — Чікаго-Денвер-Лос Анджелес, — це лінія діла. Всі на своїх місцях, кожний чимсь зайнятий, тихо, спокійно, безтурботно. Ідеально підібрана обслуга — молоді, гарні в золотово-жовтих легких суконках дівчата, які, здається, знають кожного пасажира особисто, не залишають нікого без уваги, приносять газети і журнали, пропонують коктейль, бо зараз за Чікаго починається час сніданку. Подають на тацях яєчко, бекон, грінки, помаранчевий сік і каву. Випитий за вибором коктейль (з патріотизму вибирається „кенедіян клаб енд дженджерел”) додає особливого, теплого настрою, безконечне синє небо вгорі і ковтунасті білі хмарини внизу з невиразними зарисами 30,000-футової глибини земної поверхні і далекими, серпанковими обріями.

В глибині зелено-синьо-бронзового океану повітря, на самому його дні кресляться зариси квадратів, зигзагів, ліній — повільно пливе земля, а на ній прожилка тієї самої Міссісіпі, про яку вчилися ми з підручника географії і про яку читали у Твейновому „Томі Соєрі”. В часі це було фантастично далеко, а тепер це ось отам внизу, ніби на долоні. Поволі відходить назад стейт Ілліной, надходить Йова — пласка, широка фармерська рівнина, збуджена весною, залита соковитою зеленню з ледве помітними зарисами таких міст, як Омага, Гред Айленд і віддзеркаленим річок та озер.

Мимохіть думка рветься у минуле... Ввижаються кораблі, що плили тими річками від Орлеану до Сан Люїзу і Канзас Сіті, довгі валки критих возів, що тягнулися зі сходу на захід вздовж ріки Плат через Небраску на Шаен, на Ламарі до Солоного озера і далі на Сієру Неваду. О, як гарно тепер, під настроем „Канадського Клубу”, дивитися на ті шляхи з висоти 30,000 футів із

нашою 600-милевою швидкістю на годину. За цю саму годину ті криті вози могли проїхати лише одну 360-ту відстані, яку пролітаємо ми. Та ще й ідути кожного дня по 12 годин.

Ця дивна математика міняється з кожним роком. Простір звужується, віддалі скорочуються, далеке стас на досяг руки.

З тієї он синьої віддалі наближається Лос Анджелес — місто вже завтрішнього типу, з його Голлівудом і 64-ма самостійними громадами на просторі 455 квадратових миль, з фантастичними, серед субтропічної рослинності, домами із їх ославленими купальнями-басейнами, електронною обслуговою, пляжами і казково-химерним плетивом бетонно-залізних шляхів, по яких невпинно женеться незчисленна кількість авт.

Несамовите поєдання концентрації заліза, бетону і людської фантазії, що нагадує голлівудські фільми з часів давнього Єгипту або імперіального Риму, збільшенні в мільйони разів і поставлені на березі Тихого океану. Це — місто сучасного. А що буде завтра?

Фахівці цих справ думають, що Америка наступного покоління матиме до 300 мільйонів населення, що в урбаністичних її районах, замість теперішніх 400, житиме 700 людей на одну квадратову милю; що з кожним десятиліттям до теперішнього числа міст додаватиметься принаймні 15 нових із 200,000 населення кожне. Пляновики передбачають, що протягом того часу узбережжя Тихого океану від Сан Франциска до Сан Дієго буде суцільним містом; що комплекси стоповерхових мешканевих споруд, побудованих довкруги колесоподібних площ, вміщатимуть 250,000 людей кожний разом зі школами, установами, театрами, крамницями. Що теперішню транспортацію замінять автоматичні монозалізниці і рухомі хідники. Автомашини будуть вигнані з міст на провінцію, а поміж містами ходитимуть суперпотяги із швидкістю 200 миль на годину. Літаками здійматимуться вертикально у стратосферу, забираючи сотні пасажирів, а суперсонічними джетами літатимуть із швидкістю 20.000 миль на годину.

Економіка буде мірятися трильйоновими цифрами, виробництво 1990 року виноситиме понад два трильйони в порівнянні з 740 мільярдами 1967 року. Робоча кількість годин теперішніх з 2,000 річно спаде до 1,700, а чотириденний робітний тиждень стане конечністю економіки.

Людина буде комп'юторизована, нюклеаризована, фармерство стане централізованою індустрією, і з теперішніх 3,500,000 фарм залишиться всього 1,000,000. Матері варитимуть обід протягом однієї хвилини на мікрохвильних печах з інфрачервоним світлом, а

продавці продаватимуть готову іжку в пакуночках з етикетою „для старих”, „для дітей”, „для одружених”, „для вибагливих”, „для матерів”.

Телевізори у вашій кімнаті матимуть розміри від великих з екранами на цілу стіну до розміру коробки сірників. Відео-телефон, поєднаний з теледиктофоном, протягом секунди сполучить вас з вашою коханою, тіткою, кумою, з краєвидами й подіями із цілого світу. Воїстину ми родились трохи запізно. А може заскоро? Смаки й вподобання будуть, як і тепер, різні. Одні шкодуватимуть, що вони не живуть у часи Джона Саттера, Оверлендського кінного експресу або критик возів, інші волітимуть подорожувати зі Сан Франсіска до Токіо, там пообідати і на вечерю вернутися назад до Сан-Франсіско.

Біля полуудня наш летючий гігант повільно приземлюється над широкою, розлогою, покраяною на рівні квадрати, рівниною, що на ній розляглося якесь місто на тлі високих з білими сніговими верхів'ями гір. Це Денвер — місто ренчарів, золотої гарячки і початку Скелястих гір.

Приземлення в Денвері триває 15-20 хвилин. Виходять кілька пасажирів і входять кілька нових. Я пригадую, що тут, у цьому Денвері, живуть кілька моїх давніх знайомих, як ось науковець Лев Биковський, що зорганізував навіть невелику філію УВАН, мої землячки Січинські, а також багато інших наших людей з їх церквами й організаціями, про яких ми вряди-годи читаємо у нашій пресі. Денвер славиться своїм лагідним, теплим підсонням, як також своїми гарними підгірськими околицями . . .

Але наш „Континенталь“ точно тримається свого призначення, його мета Лос Анджелес. Пречудова, сонячна погода, весна тут давно і дерева зелені. Це — стейт Колорадо і, коли джет підноситься на 30,000 футів, розгортаються чудові краєвиди з гірськими шпиллями, як Лонг Пік, Гора Мессів з глибокими долинами і каньйонами, з масивним Брейс Каньйоном, що виглядає як ціла серія величних, побудованих рукою людини, амфітеатрів з химерною архітектурою дивовижних святынь, вівтарів, колосальних стовпів, обелісків, колон зі сходами глибоко вниз, де по скелях дико стрибає запінена, кольору кави, річка Колорадо з її глибокими ложищами, місцями у вигляді озер, розливами. В цілому ж це покручене течія води, яка потрапила у це стовковисько руїн якоїсь стародавньої, передсвітньої столиці богів-гіантів, що колись володіли цим світом і невідомо чому залишили це місце. З висоти велетня-літака, після доброго обіду, ми, теперішні боги землі, мо-

жемо віддати пошану всім тим зачарованим залишкам віттарів і храмів.

Десь за годину перед прибуттям літака до Лос Анджелесу, поминувши Лос Вегас, починає мінятись небо з погідного, синього, прозорого у сіре, заколочене і навіть сердите. Літак несподівано занурюється у сиву, густу кашу, всі краєвиди зникають і пілот сповіщає, що вже скоро прибудемо до Лос Анджелесу, що погода там не найкраща, падає дощ і температура лише 60.

Приземлення в Лос Анджелесі відбувається вже під зливним дощем, о год. 1.35 стандартного часу, тобто після Чікаго і Денверу ще на годину пізніше з тригодинною різницею від мого торонтського звичного часу, де в цей час уже близько під вечір. На летовищі, як звичайно, рух і зовсім не каліфорнійська температура, вражают лише пальми, які, немов мокрі кури, понуро стирчать під дощем, вічно зелені дерева і безліч квітів та кактусів, які у нас в Торонті можливо хіба бачити у квітюрні моєї приятельки Надії Івахнюк.

Тепер чергова проблема — як скомунікуватися з українцями цього міста пальм і кактусів. Адреса й телефон Відділу Українського Народного Союзу, який дійшов і сюди, у мене в кишені, і по короткому часі я вже чую у слухавці телефона радісний голос одного з найдіяльніших його діячів Миколи Новака, який запрошує до себе. Маю лише під'їхати до готелю „Балтимор”, у якому міститься міське бюро летовища, а звідтіль мене вже підберуть.

За двадцять хвилин їзди новеньким автобусиком я вже в готелі „Балтимор”, де відбувається якась конвенція. По певному часі на умовленому місці в голі до мене підходить середнього віку добродій і українською мовою питає, чи я є я. Ми знайомимось. Довідуясь, що це секретар місцевого Відділу УНС Петро Сильчак і його завданням є відвезти мене до Новаків, але покищо по дорозі ми зайжджаємо таки просто до Сильчаків, де на нас чекають дружина Сильчака пані Параска, їх син Євген і — обід. Після двох обідів і перекусок у небі на джеті. І що це за така земля, де і в небі, і на землі безконечно обідають. Але протести даремні. Сідаємо до авта і їдемо. Дорогою довідуясь, що моє ім'я для Сильчака, уже в Америці народженого, відоме, він читав мою „Волинь”, що для мого вуха звучало дуже приємно.

А ще приемніше було вступати до невеликої, новенької, у пишному городчику з кактусами, господи Сильчаків, де нас тепло і радісно, з безліччю вигуків, привітала господиня дому пані Параска що так нагадала мені одну Параску з моого рідного

села. А також їх син Євген, який, дармащо є калікою і не може говорити, відразу дав мені зрозуміти, що давно мене знає.

Накритий стіл, на столі голубці, борщ і якась перлямутрово-іскриста запіканка. І розмови, сміх — далебі приємно пролетіти над цілим континентом і над самим Тихим океаном потрапити в обійми рідних людей. І ситий-чеснитий — ще раз обідай. Петро і Параска народжені вже в Америці, а їх син вже третє покоління, але здається, що ми тільки недавно розпрощалися і ось зустрілися тут, як брати і сестри.

До речі, вже вдруге дзвонить Микола Новак, каже, що мусимо негайно вирушити до нього, бо там уже холоне обід. О, країно обідів! Виявляється, що секретар Відділу УНС порушив субординацію, обійшов свого голову і конфіскував гостя зі складу, не дотримавши домовленого пляну зустрічі.

Але ми таки скінчили своє у Сильчаків і вже смерком прибули до кремової барви дому під горбком, між екзотичною рослинністю, пана голови Миколи Новака. Це сталося всього лише з тригодинним спізненням. З паном господарем ми по-козацьки почолосмкалися, привіталися з його приємною дружиною пані Марією і відразу мене направлено до моєї резиденції, що складалася з двох кімнат і лазнички — мешкання їх сина Ореста, який саме відбував військову службу в охоронній гвардії президента ЗСА у Вашингтоні.

І, зрозуміється, ще одна, як не обід, то вечеря. І багато розмов за чаркою коктейлю у вітальні з картиною українських жнів із традиційними півкопами. І розмова про УНС, перші тутешні українські організації... Ці люди все своє життя тісно пов'язані зі справами своєї громади. Український Народний Союз досить довго не мав доступу до цього екзотичного берега Пацифіку і щойно аж 1924 року знайшовся одчайдух на ім'я Ілля Вавричук, який зібрав три десятки своїх земляків і утворив з них Відділ 257. Але історія цієї першої спроби була дуже короткою; його вік протривав усього чотири роки, бо надійшов час відомої господарської кризи. В Голлівуді ця пошестъ була особливо жорстокою, роботи не було, члени перестали вносити свої вкладки, і Відділ розпався.

Лос Анджелес залишився знов без Союзу. І це тривало аж до року 1949-го. 14 серпня того року група невтомних союзівців, як Григорій Скегор, Микола Новак, Петро Сильчак і Тома Гаврилюк з'їхалися у Грифет Парку і тут на лоні природи, під пальмами, під спів синіх пташок відбулися ще одні збори, на яких вирішено відновити Відділ. Ухвалили зібрати розсіяних по широ-

ких просторах Лос Анджелесу старих членів, притягати „ново-прибулих” зі Старого Краю і так почати нову сторінку історії Відділу. Створили Управу. Старий, відомий громадський діяч і журналіст з Голлівуду, Григорій Скегар був вибраний головою, Микола Новак — скарбником, Петро Сильчак — фінансовим секретарем, Тома Гаврилюк — організатором.

Почалась акція, хоча дуже млява. За рік вона дала всього десять нових членів, але вже можна було скликати річні збори і обрати нову, поширену управу, до якої ввійшли ті самі урядовці у тих самих ролях, лише до них додано Остапа Гаца, як заступника голови, Антона Маланяка і Петра Балея, як контролерів.

Від 30 серпня 1957 року, після смерті Григорія Скегара, головою Відділу став Микола Новак, який вже до того був заступником голови, і після того він, як голова, і Петро Сильчак, як секретар, вели справи Відділу протягом десяти років, скликаючи загальні збори, ініціюючи імпрези, їздячи на конвенції Союзу. За цей час Відділ виріс до 234 членів дорослих і 89 молоді. 1967 року М. Новак зрікся головства і на його місце обрано Августина Рудника, а секретарем залишається П. Сильчак.

Вранці другого дня дощ і холод, але зелень побіля хідників яскрава, свіжа і всіяна квітами. Приїхала Паракса Сильчак, щоб везти мене до Дісніленду, але їй розболілася голова, і ми мусіли плян змінити. Осідлали з Новаком його „бюїка” і поїхали спочатку до православної церкви св. Андрія на зарослому пальмами, бананами і цитрусами горбiku з романтичним виглядом на долину, забудовану невеликими домиками еспанської архітектури з червоними, череп'яними дахами, де я познайомився з о. протоієреєм Олександром Довгалем — ветераном армії Української Народної Республіки, а також ще з двома старими козаками тієї ж армії — колишнім членом хору О. Кошиця, сотником Дмитром Якубенком і підполковником, колишнім подебрадчанином Григорієм Мисливцем. Церква перероблена з дуже цікаво побудованої віллі якогось капітана у химерному еспансько-britiйському стилі.

Звідсіль, від цього „запорізького зимівника”, залучивши о. Довгаля, ми поїхали оглянути Форест Лавн Меморіял Парк у Глендейлі на схилі Голлівудських горбів Гріфт Парку. Це власність цвінтар з малими нагробними плитами, що в загальному має вигляд парку з пречудовими красвидами і поєднанням архітектури і скульптури. Серед нагробків виділяється музей, монументальна пошорама Голготи з світляними ефектами, група символів з назвою „Містерія життя”, оточена мальовничими компози-

ціями різних рослин, і прекрасна, монументальна статуя Джорджа Вашінгтона.

По дорозі назад ми вечеряли в ресторані, а ввечері вже у Новаків на нас чекали гости — теперішній голова Відділу УНС Августин Рудник зі своєю дружиною, а також видатний громадський діяч і голова місцевого Відділу Українського Робітничого Союзу Олександр Панченко. Багато цікавих розмов, спогадів, вражень у приемній, затишній атмосфері протягнулися ген за північ.

А далі новий день і нові враження. Наступний четвер квітня двадцятого значно погідніший, веселіший з температурою щось біля 70, ясний з білими хмаринами на синьому, чистому небі, який тут вважається все таки холодним. І знов таки заїхала Параска Сильчак, і біля десятої години ми все таки вирушили оглянути казковий, світової слави Дісніленд в околиці Буена Парку. Параска — расова українка, з глибокими традиціями, дармащо народжена в Огайо, але вона дуже добре знає, що її маті і батько народжені в селі Плоске біля Старого Самбора в Україні і приїхали до Америки 1903-го року, коли ще там була Австрія. І знає не лише усну мову, але уміє читати, писати, малювати писанки, святити паски. Уживає багато прислів'їв. „Не тому печена, кому речена, а тому, хто з'єсть” — мамця казали. А також вони казали: „вбери пня — буде йому ім'я”. І все це справді „казали мамця”, бо вона ще й тепер там, в Огайо, живе своїм „старокрайовим” життям і не збирається його міняти. А тому Параска і сина свого так виховала, дармащо він каліка, але у своїй школі глухо-німих написав про Україну і цим зацікавив всю клясу, яка під проводом своєї учительки провела розмову про Україну і навіть зробила окрему малу, щоб учні краще зрозуміли, що це за така земля, з якої походять батьки їх товариша Євгена Сильчака.

В Дісніленді нас чекали інші цікаві речі. Це — казка Америки з її кольорами, вигадками, технікою. Там ми плавали кораблем ХУІІ століття якогось пірата, забиралися в африканські джунглі з левами, слонами, носорожцями, на нас „нападали” індіяни, ми оглядали форти піонерів, а також мешкання ХХІ століття... А обідали в павільйоні „Плаза” і їли смажену „по-каліфорнійськи” курку та пили „фронтірлендську” каву і заїдали ї діснілендськими „гоммейд” булочками.

Повертаючись автошляхом Санта Анна, ми звернули вліво на Авеню Лінкольна і виїхали на бульвар Біч, на якому міститься знана тут Нотова „Фарма Бері” (фарма полуниць) з її прославле-

ними „курячими обідами”, а також реставрованим старопіонерським містом Гост Тавн (місто дужів).

Це — типове американське підприємство, розраховане на бізнес і на задоволення таких потреб, як розвага, а також вивчення історії. Започатковане 1920 року на кількох виорендуваних акрах, засіяніх полуницями, які продавалися тут же у придорожнім рундуцьку, сім років пізніше воно вже випікає колачі з полуницями, варить повидла і готовить легкі перекуски з гарячими бісквітами. 1934 року воно переходить у свій „курячий вік”, почавши з восьми обідів для сусідів. Тепер це ресторан на 2140 гостей з паркувальною площею на 50 акрів, з 1,829,006 курячих обідів за останній 1966 рік. А поза тим це місто за старим ладом — крамниць, кioskів, ресторанів, з копальнею золота, табором критих возів, ставинною залізницею і кабльовим трамваєм із Сан-Франциска... І обслугую 1,500 людей.

У „курячому ресторані” знайдете „індіанську кімнату”, де гости сидять на перевернутих бочках, а стіни і стояки завішенні індіанськими оздобами. Там же знайдете „садову кімнату” зі столами й стільцями, „родинну кімнату” з довгими столами і підвищеним для столів почесних гостей. А далі на вас чекають тисячі дивовиж, несподіванок і пригод з „присмаком доби” і усілякими ознаками епічно-романтичного минулого з його оптимізмом, вірою, силою, добрим гумором, легкістю почувань і невтомною, діловою, практичною ініціативою... І величезним реквізитом осідланих коней, театральних ковбоїв, шерифів, шукачів фортуни, волоцюг, у кліматі легкого серця, доброї віри і лицарського духа з гумором, що сягає ген до напису над нагробком: „Я, Біл Ашер, не належав до хоробрих, особливо боявся смерті, але все таки мені пощастило”, або „Мене заскочив шериф несподівано, але ми ще з ним зустрінемось”... Розуміється — за гробом... У „салунах” багато зразків цього жанру народної словесності: „Грай „горзешо” (кінські підкови), „Жуй тютюн”, „Плюй на підлогу”, „Бреши”, „Бештай президента”, „Але не дратуй мене”, — звертається добродушний корчмар до своїх клієнтів вивішеною на стіні, вправленою у рямці, просьбою. Тут вам можуть вручити друкованій, з вашим прізвищем і підписом шерифа, плякат „Гост тавну”: „5,000 нагороди за пограбування „Коліко-Гост-Тавн” експресу з ладунком золота і заробітних платень — ваше прізвище, аліяс Лавзі Луї, Уан-Ай Пет, Фріджолі Джо, Пеглег Джордж, Гард Дан Сем і інші”... З готовою ілюстрацією, як ви той потяг грабуєте з двома револьверами в руках і чорною маскою на обличчю. Будете не ма-

ло здивовані, коли поцікавитеся і заглянете крізь ґрати до в'язничики, де сидить закутий у кайдани, зарослий бородою, у фантастичному капелюсі, з купою грошей і нічним горшком на долівці Сед Ай Джо, який нараз звертається до вас: — „Гей, пане Ікс з Торонто! Шо ви тут робите? Може зайдете до мене? У мене тут весело!” — Не збагнувши відразу, що про ваше ім'я Сед Ай Джов дізнався з допомогою мікрофона через ваших друзів, ви можете бути вражені, що ваша популярність така велика, що дійшла аж до цього мальовничого суб'єкта. На спогад дістанете акцію цього підприємства вартості 100 доларів, з якої „не дістанете дивідендів, але кожного акціонера щиро запрошуються до подорожі з чудовими краєвидами тисячемільовою окружною дорогою . . .”

Волт Дісні — разючий приклад американського феномену, що з маленької, комічної картинки-мишки творить колосальне розвагове підприємство, щоб дати людині по можливості більше радості, щастя й надії в боротьбі за краще завтра. І направду вийнятково прикметним було рішення керівних чинників цього підприємства, які відмовились прийняти у себе відомого комівояжера „ідей великого жовтня” Нікіту Хрущова, коли він, бувши гостем цієї країни, заявляв, що „поховає Америку”. Для Хрущова з його відомою репутацією сталінського підручного ката, який поховав мільйони жертв зорганізованого голоду в Україні, бути похоронником — найприродніше покликання, а тому в Дісніленді, де все наставлене на життя, для нього, зрозуміло, не було місця.

Насичені сонцем і добрим настроєм, вертаємося широкими автошляхами до Лос Анджелесу. Біля четвертої години ми вже у Новаків. Пані Паракса від'їжджає до себе, а я нашвидку роблю нотатки, бо за годину має приїхати Олександер Панченко і забрати мене до Монровії. І справді, іхати в тому напрямку Лос Анджелесу велика, яскраво-кольорова естетична насолода. Бульвар Гантінгтона з чисельними пишними парками Санта Аніта, Аркадія на тлі гір Санта Габріеля і безліч еспанського стилю осель з розкішними садами, квітниками, де все цвіте і барвіс соковитим квітінням, величні вздовж дороги алеї пальм і кедрів . . . До цієї околиці належать такі громади цього міста, як Аркадія, Сієра Мадре, Пасадена, Алтадена і навіть Ля Канада.

У Монровії на нас чекають дві несподіванки. Перша — це італійська піццажерія „Марія ов Монровія”, „знана своєю піццою, равіолі і спагетті”, що її виробляє киянка пані Оксана, дружина харків'яніна Олександра Панченка, — типова українська молодиця, що вичаровує найсмачнішу піцу, яку мені будь-коли до-

водилось смакувати, не виключаючи і тієї, що ми одного разу смакували в самому царстві піцци, Неаполі. А друга несподівanka — це панство Августин і Ромена Рудники, отже голова Відділу УНС й голова Відділу УРС, плюс їхні чудові дружини, а до того феноменальний коняк і хто-зна які інші благородні соки цієї чарівної країни.

Додому, тобто до Новаків, повернулись ми в товаристві Панченка аж другого, трохи сльотливого дня, здається, 21 квітня, біля години дванадцятої. Каліфорнія вміє міняти свою погоду, як гарна пані рукавички. Про це дбає очевидно той самий злудно „Тихий” океан, який наганяє отари сірих хмар, мочить блискучі асфальти і патлає верхів’я струнких пальм.

Наше чергове завдання — оглянути центр центрів цього казкового царства — Голлівуд що розташувався на взгір’ї Санта Моніка і парку Гріфіта з його центральним шпилем цієї самої назви. Існує кілька версій початкового фільмового Голлівуду, але нам подобається та з „Графом Монте Крісто”, що його почала група фільмарів з Чікаго 1907 року, яка в пошуках сонячного світла забрела аж сюди до Каліфорнії. За прикладом чікагців пішли й інші фільмарі. По двох роках у клуні одного фармера постала перша постійна фільмова студія, а біля 1915 року вже половина фільмової продукції Америки походила з цієї самої клуні. Звідсіль постала відома „фільмова гарячка” двадцятих років, виникла нова людська каста з міжнародною назвою „стар” (зірка), і з цього поєднання сонця, зірок і доларів народилася нова ера фільмового мистецтва. Боги і богині Голлівудського Олімпу зайняли в мітології не менше місце, ніж боги Олімпу в грецькій мітології, дармащо це боги „made in USA” у хутрах, брилянтах, блискучих автомашинах, розкішних віллях... Рудольф Валентіно, Сесіль В. де Міль, Грета Гарбо, Ріта Гайворд не мали претенсії потрясати небом і викрісувати блискавки. Вони змусили ріки й водоспади міжнародного капіталу потекти до ще недавно сонного, габріельнопобожного взгір’я святої Моніки, де з казковою швидкістю, у фантастичному поєднанні субгреської топографії і субтропічної рослинності та безмежних тихоокеанських краєвидів виросли тисячі химерних архітектурних мешканевих і не мешканевих споруд, перед якими ославлені палаці римських сенаторів часів Августа, висловлюючись ліберально, бліднуть.

Хоча основний Голлівуд, саме те його головне подвір’я із знаними студіями, як 20 Сенчури-Фокс, Колумбія чи Метро-Голдвін Маєр, з тими витоптаними ногами „зірок” бульварами, як Санта

Моніка, Голлівуд чи Сансет, поволі починають іржавіти та відходити у царство тіней „гост-тавнського” вегетування. Знаменитий Сансет бульвар з його ще недавно невпинним рухом „каделяків” поволі переходить у власність гротескових фігурок з козлячими борідками, так званих „гіппіс”, які нагадують дячків православних провінційльних церковець або індійських „святих людей”, а величні шопи-студії фільмових корпорацій набирають вигляду старих короварень, бо вся їх сучасна продукція переноситься далі на північ, поза гори, до нового Олімпу з назвою Універсальний.

Однаке, годі було б казати, що теперішній Голлівуд капцаніє остаточно. Це все ще живе, повне руху і містерійної атмосфери, з видимими ознаками підзолоченого маєстству, місто з безліччю каварень, ресторанів, розвагових підприємств і всілякого іншого баухусівського роздорія. Цього дня, у товаристві Новака, о. Довгали і Панченка, ми об'їхали головні артерії Голлівуду і зупинилися на обід на бульварі Вілшаєр у ресторані Джоніса.

Цю саму подорож у товаристві пана Новака ми продовжували і наступного дня, побувавши до того ж в обсерваторії Гріфіт, звідки розкривається панорама міста, гір і синіх обріїв, що сягають до самого океану. Побували також на теренах чудового, таємничого Гречького амфітеатру під горою Голлівуд, проїхались дільницями палаців фільмово-виробничої еліти, зокрема кинули оком на просторий будинок нашого Джека Паланса, що саме переживав відому „розводову пошесті” голлівудського типу, а тому не був присутній вдома. Заїхали й до нашого земляка, колишнього торонтоця, Богдана Солука, ентузіастичного фільмопідприємця, якому пощастило заложити тут прекрасну крамницю фільмово-виробничого знаряддя.

А коли ми знов опинились на вузенькій стежці українського Лос Анджелесу, то заїхали до Ехо Парку з його ставком і величими пальмами, де і до цього часу стоїть одноповерховий, цегляної барви з червоним дахом „Вумен Клаб”, у якому, за свідченням Новака, від 1943 року збиралися наші перші зорганізовані громади, аж поки не перейшли до більшого будинку на цій же самій площі, з назвою „Еко Рекріейшен Сентер”, щоб ще пізніше, у лютому 1961 року, перейти до свого власного великого будинку — „Українського Культурного Центру” на вулиці 4315 Мелроз.

У цьому ж таки Ехо Парку над спокійним ставком, під пальмами, збиралися наші каліфорнійці на пікніки, сходини, наради й побачення, і мені хотілося побути довше на цьому місці, щоб вчутися у атмосферу цього простору, перейнятися почуттями тих

людей, бо всі вони, як і я тепер, прибули сюди, щоб тут знайти виправдання свого приречення. Хай мені вибачать скептики, але я твердо вірив, вірю і віритиму, що всі ті люди збиралися тут, щоб спільно облегшити тягар туги за рідною землею. Їх гнали, їх переслідували, їх вигнали. За їх правду і за їх відданість батьківщині. Дики, ворожі сили, які одного разу налевно будуть за це покарані рукою справедливості, що живе у віках.

Сьогодні чекає на нас гостина у родині поета і громадського діяча Івана Діденка. Там ми застали великий, пишний, застелений іжею і пітвом стіл і пречудове товариство — дружину Діденка, Раїсу, їх дочку Настусю і вже знайомого підполковника армії УНР з монастиря св. Андрія Григорія Мисливця. Було багато розмов, веселості, співу і було нам так гарно, що не хотілось розходитись . . .

Але цей день був суботній, багатий гостинами, і треба було поспішати. Ще з-передучора я мав запрошення на вечерю до свого старого друга, ще одного відомого бандуриста, а також ветерана армії УНР, Василя Ємця, знайомого ще з часів Парижу 1936 року. Такий шматок часу, і стільки сталося подій! Василь Ємець не лише бандурист, він також цікава, багата інтелектом людина, мистець, романтик, із сильним козацько-гетьманським світоглядом, народжений у селі Шарівцях, Богодухівського повіту на Харківщині, в родині з великими культурними і мистецькими інтересами. З багатою біографією мистця-бандуриста, який, почавши ще перед Першою світовою війною, об'їздив цілу Україну, Московщину, Польщу, Чехо-Словаччину, Францію, Канаду і нарешті опинився у місті Голлівуді під цим лазурно-зеленим пагорбком і видом на долину, забудовану вкритими субтропічною рослинністю домами, де стоїть і його затишний дім з широким вікном вітальні і пишним заростом пуацентій, айви, алжирських бананів, французької мімози, еспанської мітли вперемішку з вістеріями, авокадами, брокколі, які цвітуть всіма кольорами веселки.

У господі цієї родини все насычене романтикою землі предків, тут історія переплітається з сучасністю, фантазія з дійсністю. Дружина Ємця, шляхетна і мила пані Марія з роду Готра, співачка за фахом, як також її сестра Ольга — дочки знаного українського бізнесмена з Іллі, Міннеаполіс, який походив зі села Руди, Рогатинського повіту в Галичині.

Усі вони разом живуть бандуорою, — інструментом, що його тут бачимо на кожному кроці. На одній з цих бандур, удосконалених самим Ємцем, на 36 струн і 14 басів, її майстер виконував

також Бетговена. А експериментуючи далі, він побудував бандуру на 62 струни.

За гостиною, спогадами, музикою непомітно минав час. Господар заграв нам з грамзапису чудову композицію „Гірська сюїта”, яку ми з захопленням прослухали... І щойно біля десятої години панна Оля відвезла мене назад на „моє” мешкання, де на нас чекали пан Микола і пані Марія Новаки.

Ця родина також дуже багата своєю біографією національно-громадського характеру. Пан Новак, ініціативний націоналістичний діяч, родом з Рогатівщини, а пані Марія з роду Мандзій народилась в Нью Йорку. Вона має також дуже великий громадсько-суспільний стаж діяльності як там на сході Америки, так і тут, в Каліфорнії. Після останньої війни у просторі Лос Анджелесу нічого не відбувалося без активної участі подружжя Новаків.

І коли ми, сидячи у вітальні за склянкою оранджади, розмовляли про різні справи, створювався настрій братнього поєднання наших душ і сердець, скріплювалась віра в наших людей.

Неділя 23 квітня. Знов гарний, свіжий, пахучий день. Усе, вимите попередніми дощами — зелене, барвисте, квітуче. Зарослі айвою узбіччя хідників нагадують безконечні квітники. Богослужіння у всіх трьох — двох православних і католицькій — українських церквах: св. Андрія з настоятелем о. Олександром Довгалем, св. Володимира о. Петра Маєвського і Пречистої Діви Марії о. Миколи Колътуцького. Ми побували у всіх трьох церквах, познайомилися з багатьма людьми, а в церкві св. Володимира побували навіть на громадському обіді, послухали інших і наговорились самі. І ледве встигли доїхати додому, як уже треба було збиратися до Українського Культурного Осередку на Шевченківську академію-концерт з багатою програмою.

Академію відкрив голова УКО О. Веселий, „Заповіт” виконав хор „Кобзар” знаменитого диригента Василя Божика, доповідь виголосив знаний тут діяч, поет і редактор Іван Овечко. А далі прекрасна мелодекламація „Розритої могили” братів Володимира, Тараса, Богдана, Іvasика Захарчуків, сольоспів сопрано Н. Сиволап, декламація Оксани Городецької, струнна оркестра Юної СУМА з диригентом Т. Мамусом. А ще далі інсценізація „Лебедин” режисерії поета і артиста Бориса Грінвальда з участю пань С. Грінвальда, Е. Слюсар з диктором В. Лимонченком, які разом творять групу Української Сцени в Лос Анджелесі. Ще один сольоспів „Минули літа молодії” тенора М. Сенишина і чудовий „Квартет Полтавчанок” Лідії Ємець, Зінаїди Романюк, Галини

Білоус і Марії Співак з піяністом Іваном Наріжним, які виконали „Ой, люлі, люлі, моя дитино” . . . А там деклямація вірша О. Кобця „Хвала Шевченкові”, виконана Я. Ємцем, і нарешті ще хор В. Божика — в'язанка мелодій „Слово Тараса” з рецитаціями Г. Ставровійта, П. Марцинова і сольном того ж П. Марцинова. Фортепіанний супровід програми Лесі Куриленко-Вахнянин.

І повна велика заля публіки, яка нагороджувала виконавців бурхливими оплесками. Все це разом продовжується від п'ятої години до восьмої.

А зараз по восьмій поверхом вище ще одна імпреза, на цей раз для мене несподівана: „Зустріч з письменником”. Відбулась вона при кількох довгих столах з перекускою і промовами, а відкрив її керівник культурно-освітнього відділу УКО Олександер Панченко, після якого забрав слово голова УКО О. Веселій. Далі привітання від Пласту — Є. Людкевича, від СУМА — Білецького, від Українського Робітничого Союзу, від Товариства Акторів — Святополка Наріжного, від хору — Остапа Геца, від Українського Народного Союзу — Августина Рудника, від інженерів, кредитової спілки і комбатантів — Білецького, від церкви св. Андрея — о. Довгала, особисто від Василя Ємця, Бориса Грінвальда, Івана Овечка, Тростянецького.

У своїй промові я мав на увазі саме ту нашу зорганізовану імперіалістичність, яку колись розпочав на цьому континенті УН-Союз і яка до цих наших днів розрослася у велетенську братню організацію, де всі тісно пов'язані вузлами спільної долі і спільногого приречення.

Витворився чудовий, дружній настрій, було приємно, радісно. Всі ми були ніби вдома, у себе. Україна була з нами, і ми були в ній і з нею. Америка має досить місця для всіх, а в тому числі і для нас.

Довге прощання, багато побажань . . . А потім уже в Новаківген за північ у вужчому товаристві друзів продовження нашої зустрічі. Стільки було порушено тем і так мало було часу . . . Не легко було прощатися з таким довгим, бурхливим, від раннього ранку до пізньої ночі, днем . . .

А наступного дня, в понеділок, я вже збирався був залишити чарівно-гостинний Лос Анджелес з його Голлівудом і пальмами, аж ранком, побіля восьмої години, коли я ще розкошував у північні після недоспаної ночі, заїхала пані Паракса, на цей раз зі своїм Петром і Євгеном, які заявили, що я мушу ще разом з ними відвідати Універсал Сіті, без якого, мовляв, Лос Анджелес не

був би Анджелесом, так само, як Рим без Ватикану не був би Римом. Розуміється, я погоджуєсь, але з огляду на те, що мої валізи були вже спаковані, робимо компроміс: я іду далі, лише по дорозі ми вступаємо ще до Універсального Ситі, ночуємо в Сильчаків, щоб завтра ранком їхати на південь до найдальшого кута південно-західної Америки, знаменитого Сан Дієго.

Пропозиція прийнята. Наш виїзд мав надхненно-патетичний характер з серією подяк, і нарешті я з Сильчаками сідаємо до їх „форда” і їдемо Голлівудським „фрівесм” 101 — Північ. Це знов кришталево-чистий день і мене знов проймає почуття величної гармонії руху фантастичних американських доріг, які, здається, ведуть у всі простори землі.

Дуже швидко лишаємо долину міста і врізаємося між пригорбки Санта Моніки і Гріфіт Парку, щоб за чверть години опинитися на терені гльобальної слави, справді Універсального Міста фільму, телевізії, артизму, акторства, режисерства, продюсерства і світового фокусу розваги, — самостійної імперії на 410 акрах з 60 відділами виробництва, 40 звукосценами, стягненого з цілого світу і вишколеного персоналу, акторами найбільших талантів. А все це разом — жива казка, що її ні словами сказати, ні пером описати, а лише об'їхати туристичним потягом з молодим, голлівудського вигляду, провідником-актором, вислухуючи його переволнені гумором оповіді про студії, артистів, продюсерів. Так оглянули ми голлівудські джунглі, ню-йоркську вулицю, китайську дільницю, межіканське село, паризький Монтмарт — сцени, склади, форти, вежі, одягарню, перукарню, заїхали в штучну зиму, потрапили під штучний дощ. Відвідали римську віллю, убіральню Лани Торнер з цілими горами куліс й реквізиту, з яких можна протягом години змонтувати Римський форум, замок короля Макбета, палац Ротшильда і взагалі все, що десятиліттями бачать люди на всіх екранах світу.

Сидячи опісля на веранді каварні з чудовими краєвидами та сніговими шпиллями гори св. Сюзанни і розсилаючи на всі сторони світу привітальні картки друзям, я уявляв себе на одній з висот Америки, як Емпаєр Стейт Білдінг в Нью Йорку або обеліск Вашингтона.

Тієї ночі, гостюючи у Сильчаків, я був зворушений, побачивши у них всі три томи першого видання моєї книги „Волинь” у її первісному вигляді в твердій оправі. Було дуже присміно дістати це видання, як неоцінений для мене подарунок, маючи на увазі,

що у мене це видання під час війн загубилося. Ніколи не думалось, що дістану його аж у Лос Анджелесі.

Наступного дня мій автобус до Сан Дієго мав би відходити о другій годині по обіді, але, щоб не змарнувати ні одної години, ми ще до обіду ідемо з Сильчаками оглянути монастир-місію св. Габріеля, засновану 1771 року францисканами для навернення в Христову віру тубільчого населення. Тут вже інших дух, інший настрій і інша філософська концепція життя, ніж ми бачили до цього часу в залізо-бетоновому світі. Це вже музей. Це вже минуле. Можливо хіба еспанці з їх пристрасною вірою в надреальне могли б дати нам на це пояснення. Правдоподібно, що у всесвіті є реальним все, що створене во хвалу величної гармонії, зокрема ці місії.

А після цього контрастового, трансцендентального світу, після доброго обіду в моїх друзів ми від'їхали на стацію автобусової лінії „Грейгавнд”. Ще одне сердечне прощання і — бувайте здорові, незабутні друзі і Лос Анджелес!

Автобус обережно виїжджає на дорогу і бере розгін. Після джета і автомашин це вже спокійніша подорож, так що можна і оглянувшись назад. За минулі дні у широкому світі дещо сталося. 19 квітня помер старий, повоєнний канцлер Західної Німеччини Конрад Аденауер, 22 квітня у стратосфері загинув советський астронавт Володимир Комаров, у цих самих днях відвідав Лос Анджелес і одержав почесний докторат тутешнього університету екзотичний імператор Етіопської імперії, Гайлे Селясіє, у В'єтнамі підсилились бої, у кінах давали „Доктора Жіваго” і падало багато дощу...

Іхати „грейгавндом” з тим багатством придорожнього квітіння, помаранчевих садів, зелених евкаліптових гаїв, в напрямку на південь є для мене чималою пригодою. Цей простір відкритий для людей нашої цивілізації 425 років тому, але кому з нас не здавалося, що ми відкриваємо його вперше. І тому хотілося б сказати про нього щось таке, чого ще ніхто не сказав. Для нас, мешканців півночі, все тут видається дивовижне, починаючи від помаранчів, які ми вдома купуємо за 69 центів тузінь, а тут ними густо обнизані оті округлі, коронасті дерева, ніби різдвяні ялинки скляними бульбами. А до того, яким скромним видається мені мій, старанно плеканий квітник в Торонті, порівнюючи з цими придорожніми, дикими кущами кактусів, азалій, пальм і всіляких інших незнаних мені рослин, що цвітуть вибуховими кольорами. Взагалі південь творить відчуття великої біологічної і духової свободи,

своєрідної легкості думання і діяння. Можливо, тому на півдні постали перші великі цивілізації — Єгипту, Греції, Риму, ацтеків, інків, маїв... Можливо, звільнене від тяжкого одягу наше тіло безпосередніше вбирає в себе животворчу енергію сонця і повітря і тим самим робить людину активнішою.

Першими відкривачами Каліфорнії були люди півдня. Командор Жуан Родрігез Кабрільо — португальський мореплавець на службі еспанців, був тим першим, що 28 вересня 1542 року на двох кораблях, „Сан Сальвадор” і „Вікторія”, прибув до цього узбережжя, висів біля затоки теперішнього Сан Дієго і оголосив цілу цю країну власністю короля Еспанії. Шістдесят років пізніше, 10 листопада 1602 року, Дон Себастіан Візкайно із своєю командою відвідав вдруге цю затоку і охристив її теперішнім ім'ям. 1768 року Еспанія починає турбуватися активністю російських та англійських торгівців хутрами вздовж узбережжя Пацифіку, організує експедицію під проводом Дон Гаспара де Портеля, як керівника військової її частини, і ченця ордену св. Франціска падра Джуніперо Серра, як організатора релігійних місій, який 1769 року заснував тут першу місійну станицю під назвою Сан Дієго де Алькаля.

1846 року Сан Дієго було окуповане американцями, але щойно пізніше з цього еспансько-індіянського містечка з малим, але дуже вигідним портом один завзятий підприємець, родом з Коннектикату, голландського походження Ерастус Гортон, робить справжнє діло. Він прибув до цього закутка 1867 року і виявив величезну кількість архітектурно-будівельної та плянувальної ініціативи і цим спричинився до розбудови цього поселення у велике, модерне місто з наміром зробити з нього „справжній рай на землі” — гасло, запозичене від піонерів цього чудового узбережжя.

І кожний з цих прибульців, однаково, як комодор Кабрільо, як падре Серра, так і бізнесмен Гортон, переслідували, виконували життєву місію — відкривали незнані простори, ширили Христову віру, будували domi, хотелі, школи — „творили рай на землі”.

З перспективи нашого часового віддалення не так тяжко робити підсумки. Не еспанська, а португальська влада замовила у відомого скульптора Альваро де Брі пам'ятник Кабрільо і в 407-му річницю відкриття Сан Дієго подарувала його стейтові Каліфорнія. Одного разу багата місія Сан Дієго де Алькаля, яка мала 20,000 овець, 10,000 корів, 1,250 коней і 550,000 акрів простору, була спалена індіянами, 1830 року відбудована, знов пограбована і сконфіскована зреволюціонізованою мексиканською владою,

1846-го року її продано Сантієго Аргуельо „для потреб уряду”, і щойно 1930 року її ще раз відбудовано, як архітектурну пам’ятку не так для вжитку релігійного, як туристичного.

І лише місія Гортони була віправдана цілковито.

Сан Дієго є величезною привабою для всіх, хто шукає гарного, теплого місця на землі з розкішними плязами, садами, парками, краєвидами, дорогами, готелями і прекрасно розвиненим шкільництвом всіх ступенів на чолі з відділом Каліфорнійського університету та його знаменитим Океанографічним інститутом і не менш знакою обсерваторією у Паломарських горах з її 200-цилевим телескопом, як також з цілим рядом інших дослідчих інституцій, зоо- і ботанічних парків, акваріумів і швидкозростаючим числом населення, яке під цей час перевищує цифру 500,000. Сан Дієго є також могутньою військовою морською базою.

Але якою місією міг би віправдатись сучасний український мандрівник до Сан Дієго, коли б він, скажімо, вибрався з Лос Анджелесу автобусом „грейгавнд” і проїхав цю віддаль протягом двох годин? Ба, навіть коли б трохи далі. Скажімо, з Торонта, Чікаго, а можливо ще й далі, з-за океану? Чого ж ми тут шукаємо?

Відповідь дуже проста: шукаємо того самого, чого всі шукали: самих себе, своєї душі і свого простору. Нам треба знати, у яких просторах і з якими намірами нас розсипано по цій землі. І ми не сміємо загубитися, а тим більше забутися. Масмо зійти і вирости. Ми абсолютно певні, що одного разу всі ці сили зведуться до одного фокусу і віправдають себе за своє минуле.

В Сан Дієго за мною на станцію виїхав громадянин цього міста Олександер Скоп власним „фольксвагеном”, і ми іхали до його дому в Ля Меса зі швидкістю ракети „фав-два”. І на краю цього суходолу я потрапив до родини частинно з Немирова на Поділлі, частинно з Косова на Гуцульщині. Мати Олександра — Марія, його дружина Софія і дочки — Віра і Надія. І всі вони у своєму новенькому, чистенькому, під горбком бунгало, серед квітучої рослинності з тими всілякими пальмами та цитрусами муравлино зайняті домашніми справами і турботами, безконечними справами своєї невеликої громади — справами організації, церкви, школи. Пан Олександер має власну майстерню направи меблів із двома помічниками, а одночасно він і голова місцевого Відділу УРС, і організатор всіх імпрез, і постійний дописувач газети „Українські Вісти” в німецькому Ульмі. Пані Софія зразкова господиня з великим відчуттям родинних традицій і не меншим знанням справ. А бабця Марія одночасно і на роботі в шпиталі і на роботі

у себе вдома, з церковним хором включно. Дівчата Віра і Надія в школі — англійській і українській. Цю останню ведуть для них мамця і бабця, які вчать їх читати, писати, а також вишивати.

Як там у Лос Анджелесі, так і тут, у Сан Дієго, всі дні заповнені. Зараз по приїзді, повечерявши, рішаємо з паном Олександром, а до нас долучається і бабця Марія, відвідати моого старого, ще з часів Праги чеської, знайомого, полковника армії Української Народної Республіки та професора Подебрадської Господарської Академії, інженера Василя Проходу, який кілька років тому повернувся із заслання на Колимі. І тепер живе з дружиною тут, у купленому сином бунгало, де може нарешті спокійно доживати вік і писати спогади про своє бурхливе минуле.

Полковник Прохода, учасник Першої світової війни, російської революції, української Визвольної війни, польської інтервенції, чехословацької еміграції, Другої світової війни. Був арештований і допитуваний енкаведистами, відбув десяток років заслання, вигнання і все таки вирвався з тих лабет долі, повернувся до Праги, а відтіль приїхав до Америки, спочатку до Нью Йорку, а опісля аж до Сан Дієго, де живе його син, інженер летунства.

Класичний приклад несамовитості політичного клімату нашої доби, одна з багатьох мільйонів її трагічних жертв.

Після невдалої визвольної кампанії української армії в 1917-21-их роках, у Празі чеській було зосереджено кілька тисяч української еміграції, переважно інтелігенції, між якою було чимало видатних представників науки, культури, військової справи й політики. 1945 року перед приходом до Праги москалів майже всі вони залишили Чехо-Словаччину і виїхали на Захід. Але певна кількість тих людей, особливо старшого віку, ризикнула лишитись на місці з різних причин, а головною з них були їхні літа, переважно понад 70, з непевною надією, що може це дасть їм право на спокій. Тим більше, що їх „провини” були задавнені чвертьстоліттям, і вони не порушували ніяких законів.

Але не на таких натрапили. Ніяких законів, крім своїх власних, большевики не визнають. Вірні своїй звірячій природі, вони всіх тих людей з першого ж дня виарештували і вивезли, спочатку до Києва з наміром зробити там над ними „показовий суд”, але опісля без розголосу вивезли у сибірські пустині. Багато з них, як ось Максим Славінський, професор Валентин Садовський, політик Микола Галаган та інші померли в дорозі, а одиниці, в тому числі й Василь Прохода, залишилися на довгі роки заслання.

Наш вечір у Проходи — це вечір розмов на цю тему. Хотілося знайти відповідь на питання: чи справді Росія (будемо так її цим разом звати) направду потребує бути країною безоглядного варварства? Чому і для чого? Чи є це сила, чи слабість? Чи це політика, чи натура?

Питання лишається без відповіді, бо маємо діло із силою унікального порядку, однонармності, яка реагує лише на силу та її безпосереднє застосування: „Держать за морду і біть в морду!” Вивезення на катогру старих, немічних і беззажисних це значить „нічого не забути”, дивись, мовляв, які ми грізні, тремти і корися! Акт сліпої злоби, помсти і водночас боягузства. Все це мnoжить злобу і плекає надію на помсту.

За війни ми бачили тих „героїв”, як вони рачки повзали перед переможцями, щоб опісля самим знущатися над своїми жертвами.

Наступний день — контрастова протилежність. Ранком, біля дев'ятої години приїжджає своїм „олдмобілем” весняна, радісна, давня приятелька Галина Китаста з наміром показати мені каліфорнійську пустелю — вражаючий феномен природи, особливо коли вона цвіте. Пустеля може цвісти надзвичайними кольорами, і найнеzграбніший покруч з чортячо колючим виглядом перевищує тоді в ній найпишнішу рожу.

Розгадати це не тяжко: зелене й квітуче узбережжя отуди на схід, поза першими горами, за 40-50 миль від Сан Дієго, це вже пустеля на 244 фути нижча від поверхні моря, з Солоним озером і фешенебельними курортами, як Дейт Пальм Біч, Катедрал Сіті, Пальм Спрінг і ген далі на північ до знаменитої Дед Велі (Мертвої долини) з її 130 ст. температури влітку.

Наше завдання досить скромне: ми мали б проїхати гайвесм 80 через Альпайн, Десконсо, Джюліян, повернути на хвилясту серпентину, вирватися мальовничими краєвидами з різними температурами, з простору, де ростуть сливкові сади, дубові гаї, бузок, і повернутися знов до кактусів і пальметів амфітеатральної долини Боррего з її 95 ступнями температури, бронзово-іржавих гір та розлогих, поритих ровами і зарослих сухими колючими рослинами-потворами, що стирчать в іржаво-сухій, ніби перегорілій землі, арройо.

І справді, що за імпресіоністична фантазія бога пустелі! Усі ті покручі, кактуси, кущі окотільо, мохи, кулясті горбки пінк-кушонів, приземні „чортові пальчики” та всіляке інше рослинне

чортовиння настовбурченого, ніби проклятого за якіс там гріхи, безглуздя.

І дуже чисте, кришталево-прозоре, ідеально сухе, без ніякого відчуття спеки, повітря. І, розуміється, чудові американські дороги та ресторани, де можна посмакувати ковбойського стилю „біфстю”, випити яких хочете соків із льодом і напоїти ваш „олд-мобіл” яким хочете сортом „Тексіко”. Ні, це не Сагара і не Гобі. Це Каліфорнія.

А ввечері ми під пальмами гостинного дому пані Галини, яка живе разом з матір'ю, запопадливою Ганною Мельник і сином Андрієм у ясному, в еспанськім стилі, домику на краю яру з широким видом на долину і протилежний бік яру, забудований білизми з червоними дахами будиночками поміж стрункими пальмами.

Друга наша поїздка з пані Галиною зараз таки наступного дня. На цей раз справжнє Мехіко, яке звідси на досяг руки — 16 миль, з усіма красотами міста Тіювані, що так радикально змінює красавид Каліфорнії, ніби це на іншій планеті. Можна дивуватися, чому не перейдуть сюди всі ті орди бітніко-гіппісів, що засмічують міста ЗСА. Вони знайшли б тут найприродніше оточення з дуже допасованою декорацією житла. Мехіканці не відзначаються охайністю, не мають „капіталістичних” доріг, рівних хідників, елегантних мешкань. Тут все близче до природи, хоча інколи можна бачити кокетливі палацики романтичної еспанської архітектури під пальмами й бананами, але вони звичайно оточені мурами, ніби ховаючись від людського ока.

В розрахованих на долари „амерікано” ресторанах пропонують вам вищукані меню, наприклад, юшку з паприкою, сочавицю і тертим сиром, салату з кількох родів незнаної городовини із олією, цитриновим соком і нарешті „такос”, неперекладальна на нашу мову, але дуже смачна їжа з поєдання конфітури, смаженини і печива з паприковим присмаком. І до того чорна, духм'яна кава. Ціни на всі ці ласощі, дякуючи могутності доляра, не такі аж вражаючі. І мова виключно англійська з еспанським акцентом в устах делікатних, чорнобривих, чемних кабальєро-кельнерів.

На вечір пані Галина доставила мене назад до панства Скопів, які почали вже були журистиша нашою довгою відсутністю, але, побачивши нас у найкращому, бравому вигляді, погостили доброю вечерею.

А от пригадати ще хоч би поїздку з паном Олександром на відому тут гору Гелікс в Ля Месі з її широкими, що нагадують святийні ацтеків, сходами та білим високим хрестом на шпилі, від якого

на всі боки розгортаються неосяжні красви迪 з цитриновими, помаранчевими і авокадовими садами, далекими горами і ще дальнім океаном.

Або поїздку до пам'ятника Жуана Родрігеза Кабрілльо зі старим еспанським маяком та безмежними океанськими красвидами з висоти Пойн Лома — місця першого висаду європейців на цьому узбережжі.

А то поїздку знов таки з паном Олександром на технізоване рибальство в океанських водах кораблем „Сан Дієго” з моїм „величезним” уловом — двома барракудами і однією мокреллю.

І ще одну прогулянку з пані Галиною по книгарнях, кіосках та телевізійної висильні... Як також захоплюючу, довгу поїздку з ще одним добрым земляком Никанором Радченком та його дружиною Зіною вздовж узбережжя з його розлогими пляжами і мальовничими готелями.

І нарешті свято Великодня, яке припало цього року за старим стилем на 30 квітня.

До речі, родина Скопів несе зі собою також свою частину трагедії, винесеної зі „старого краю”. Чоловіка пані Марії і батька Олександра, Захарія большевики розстріляли 1937 року за те, що він до революції був власником виливарні дзвонів на Поділлі. Його вкинуто до знаних вінницьких гекатомб, з яких під час війни відкопано понад 10 тисяч трупів. Пані Марія оповідає, що під час тих розкопин тисячі людей прийшли шукати своїх рідних. Вона зі своїм малим Олесем пішла також шукати свого чоловіка і батька. Їм не пощастило, але її син після того сказав: — „Мамо! Те, що я там бачив, не забуду ніколи і передам з роду в рід”. Він бачив безліч розложених трупів з пов'язаними дротом руками — звичайних селян, міщан, робітників.

У родині Скопів пам'ять про це не вмирає, а особливо в таке свято. Вона пробуджується все наново й наново, і це помітно в їх поведінці, в їх мові, в їх очах.

Великдень цього року, як і всі інші, був з пасками, крашанками, христосуванням і чепурними кошичками, вистеленими вишиваним рушничком із свяченім. І з раннім встановленням та поїздкою цілою родиною до каплички Грінвудського євангельського цвинтаря, де старенький отець Ананій Мірощенко з Лос Анджелесу в супроводі нашвидку зформованого хору відправляв Богослуження із загальним христосуванням і свяченням пасок. Прибуло щось із сотню парафіян. Я ніколи не сподівався побачити тут земляка Олександра Даниленка з моєї далекої Волині, з яким ми не раз

зустрічалися в минулому. Обійми, христосування, тиха радість і добрий настрій занесені сюди з давніх часів і далеких просторів.

А там уже їдемо додому із свяченим і урочисто розговляємося за святочним столом, фотографуємося та фільмуємося, а ще пізніше їдемо до парку Бальбоа з його гіганськими евкаліптомами, пальмами, бананами, кедрами, кипарисами і квітами, яких тільки можна уявити кольорів поміж прозорими ставками та ренесансовими будівлями... А також з окремим відділом павільйончиків із назвами всіх країн світу, між якими не бракувало також українського, побудованого заходами місцевої української громади з великим вкладом старань моого приятеля Олександра Скопа. Тут можна було бачити зразки українських історичних одягів, вишивок, кераміки, портрети та фотографії діячів нашої історії. Сан Дієго — місто туризму і значення цих павільйончиків дуже пророчисте.

І до того також моя коротка, нашвидку зімпровізовані доповідь тут же в парку, у старому будинку „Гавз ов Госпіталіті” (Дім гостинності), на яку зійшлося кілька десят людей. Було приємно говорити про наш УНСоюз, про нашу об'єднану силу, про нашу культурну експансію і непереможність нашої сили духа. Те, що досягнули ми в Америці, перевищує всі наші сподіванки. Від океану до океану розсипано наші точки опори. Народ може програти багато боїв, але поки він не переможений — він переможець, сказав відомий італійський революціонер Мацціні.

У понеділок прощання із Сан Дієгом... Але перед тим ще одна поїздка і знов таки з Никонором Радченком. Мушу щось скавати про цю вийняткову вже покійну людину. Це мій земляк із підсоветської частини Волині, десь з-під Новгород-Волинського. Почув, що я приїхав, і з'явився, щоб познайомитись. Я був вражений, що цей каліка без обох ніг так вправно вів авто з виглядом тореадора на арені в бою з биками.

Учора в „Домі Гостинності” він, сидячи у своєму кріслі-возику, звернувся до мене з запитом, чи я не хотів би як слід оглянути Сан Дієго. Так, хотів би. Тоді він приїде по мене завтра і повезе „в такі місця, яких ще тут ніхто не бачив”. Я глянув на нього з ваганням, але погодився. І от він приїхав точно в обіцяній годині. Мене питали, чи не боюся з ним їхати з огляду на його каліцтво. Призватися, мене вражав вигляд такого шофера, але цікавість перемогла. І ми поїхали. Його авто було цілковито допасоване до його стану, і керував він ним одними руками. На зад-

ньому сидженні лежало згорнуте його крісло-возик і там же сиділа його безмовна Зіна.

Ми поїхали дійсно такими стежками й дорогами, по яких можуть дряпатись хіба кози. І справді, він показав мені дива сандієгської природи, особливо безмежні краєвиди з синючими обріями, де небо і вода зливаються в одну неоглядну безодню. Недурно колись наші предки вважали, що десь за тим обрієм кінчиться світ і починається безмежжя. Потім ми їхали крутими серпантинами до берега, при чому на кожному повороті зупинялися і робили фотознімки.

Далі ми їхали вже рівними прибережними дорогами, там то там зупиняючись, щоб я міг бачити кожну подробицю цього дивного-дива. „Це — Америка!” — повторював і повторював Никонор. Здавалося, що він вважав себе за господаря цієї землі. — Дивіться, дивіться, кораблі!.. Отам найбільша у світі військова база! Чи ви знаєте, скільки має Америка морських баз? Тисячі! А гляньте он туди... Той готель під пальмами. Ми туди під'їдемо”. — Сідаємо до авта. Зіна вміло допомагає Никанорові. Ми їхали, знов висідали, фотографувалися, ходили до берега, любувалися краєвидами. — „Це та Америка... Бачите? Яка краса! А чи знаєте, де я подів свої ноги? — змінив він нагло тему. — Їх відрізали мені у чікагському шпиталі, але згубив я їх в Ухт-Печорську. Десять років тому... У льоду... у промерзлих землянках... А знаєте за що мене заслали? За те, що вмів трохи краще за інших господарити... Тепер я молюсь за Америку день і ніч. Вона дозволила мені вільно пожити... Хоч без ніг”.

Час тікав швидко. Мені треба було їхати, і я обіцяв на п'яту годину вечора бути у Галини Китастої, де мало зібралася невелике товариство. — О, це ще багато часу! — казав Никонор. — Ми ще заїдемо до мене. Побачите моє господарство.

І ми поїхали до нього, де я побачив прекрасний, затишний будиночок в тіні субтропічної рослинності на одній з найбідніших вулиць Сан Дієго. — А знаєте, що це було? — спітав Никонор. — Рудера. Смітник. На краші я не мав засобів... — Він провів мене на свій город за будинком — зразок чистоти, порядку, виложених цеглою доріжок, старанно оброблених клумб, зasadжених квітами. Не можу, на жаль, їх назвати, бо все це екзотика, але ті білі, великі лілії, обсипані квіттям рододендрони, кущі азалій... — щось надзвичайне. А посередині великий, розгалужений кактус мало не вдвое вищий за нас... — Сам посадив, — казав Никанор. — Був отакенький, — і показав мені рукою при зем-

лі. — Все це мос. — Він сидів на своєму возику і клацав своїм апаратом. Я мусів позувати і там, і ще отам, і під великим кактусом... Нарешті перед фронтом дому разом з господарем, при чому за фотографа правила Зіна.

А після того обід... Не помогли мої протести і мої відклики на брак часу. — „Ще встигнемо. Там підождуть”.
встигнемо. Там підождуть”.

Ми іли, пили „дай Боже”, потім прощалися. Він хотів пода-
рувати мені на дорогу якісь особливі овочі. — „З мого городу!
Спробуйте! Такого не купите”...

На жаль, я мусів відмовитись, бо на подарунки не було місця.
І після цього я зрозумів, чому його „там” заслали на десять років
каторги. Такого „злочинця” там не стерплять. А Америці честь
і слава. І приємно думати, що з таких людей складається українська Америка. Майбутність їх забезпечена твердо!

Приїхав друг Олександер і силою вирвав мене до пані Галини. Опісля прислав мені Никонор довжелезні листи, фотокартки, але згодом замовк. І замовк назавжди. Хотілося б ще побувати бодай на його могилі. Вічна їому пам'ять!

Увечері цього ж дня прощальна гостина у пані Галини. Зійшлося з десятеро друзів. Був чудовий вечір, виплив місяць. За чаркою мехіканського бренду, під музику з ювілейного концерту Григорія Китастого, який уже встиг дійти сюди в плівкозаписі, при чому я мав нагоду прослухати свою власну промову з того концерту, ми провели кілька незабутніх годин.

Далі, ми на сході не вміємо так приймати своїх друзів, як це вміють на заході і, можливо, цьому сприяє не лише тепло людського серця, а також тепло південного сонця. Будьте здорові, друзі! До побачення! Гуд бай!

Наступного ранку спішний від'їзд на станцію „Грейгавнд”, який залишає Сан Дієго о 5.30 годині ранку, зробить 479 миль дорогою 101 понад узбережжям і о годині 7,45 вечора причалить у Сан Франсіско. Вибрав я цю дорогу автобусом, щоб більше бачити. Прощання з Олександром Скопом, який був ввесь час моїм протеже, належить до незабутніх.

Точно за розкладом виrushаємо. Пасажирів не багато. Автобус нагадує не лише хорта (грейгавнд), а також бульдога. Обережно вибирається на головну трасу, а там уже, як хорт, пускається зі швидкістю 65-70 миль на годину.

Можливо, ніде в світі не уділено стільки пошани угодникам Божим, як тут, в Каліфорнії. Всі міста, всі дороги, всі ріки, гори

і долини мають назви „санта” Жуана, Барбари, Моніки, Магуеля, Дієго, Франсіска. Побожні еспанці додавали це до своєї зброї (ора про нобіс) проти безбожного ворога, а американці лишили це, як спогад про побожних людей, і для приваби туристів.

Пригадати б хоча висловлену у вірші „Дзвони святого Блеса” думку Генрі Лонгфелло, який 85 років переді мною подорожував цією дорогою:

*O, дзвони святого Блеса, даремно
ви клинете нас в минулість!
Минулість глуха на ваші молитви.
Ген з темноти ногі,
ген з темноти ногі
світ виходить до світла.
І світає ген довкруги
і світає ген довкруги.*

Дорога довга, цікава і різноманітна. Для мене це продовження казки. Деякі супутники потиху розмовляють, деякі, як і я, сидять мовччи. Один з них, аскетично худий, з неврастенічно-злобно-невдоволеним виглядом, намагається завести мову про якусь свою віру. Питає сусідів, чи вони „перехрещені”. Більшість реагує на це з добродушною усмішкою, але один, мабуть також побожник, встряває з ним в суперечку. Починається сварка. Худий Савонароля погрожує своєму противникові пеклом. Противник не лишається в боргу, „плює на те пекло” і погрожує повстанням „робітничої кляси”. Щоб облегчити себе, Савонароля зриває з себе верхній одяг і, замість покласти його на поліцю, кидає на мене. Це мене сердить, але я намагаюсь бути терпеливим. Менш терпеливою виявилась одна пані, що сиділа за мною. Вона звертає увагу сердитому проповідникові, що він закриває нам красивид. Той похапцем халає свій плащ, але він падає на підлогу. Нахилляюсь, піднімаю одежду і подаю її власникові. Він глянув на мене здивовано і запитав: — А якої ви віри? — Греко-православної, — відповідаю з усмішкою. — А чому не хочете пересвятитись? — Не бачу для цього потреби, — відповідаю по можливості членно. — А ви не думаете про загробне життя? — не вгавав запопадливий апостол. — Дуже мало, — відповідаю тим же тоном. Він знов погрожує пеклом і залишає в покої мою грішну душу.

Я намагаюсь читати „Тайм”, до якого не можу, за краєвидами. доступитися. Мене цікавить промова командувача американ-

ських військ у В'єтнамі, генерала Вілліяма С. Вестморленда в Конгресі. Америка з її світовими базами нагадує Римську імперію, а війна у В'єтнамі — війну Риму зі сарматами 167-176 років на Дунаї часів Марка Аврелія. Затяжна, здавалось, безнадійна витрача часу з напівцивілізованими, впертими, хоробрими племенами в дуже тяжкому терені, за непрохідними горами на краю імперії, яка закінчилася все таки перемогою римлян. Цікаво, чим закінчиться В'єтнам?

Тут же пишеться про інтерв'ю з дочкою Сталіна, Світланою, з минулого тижня на телевізії в готелі „Плаза” у Манеттені. Дочка найжорстокішого тирана зрікається його наслідства. Закономірна тема доби в'єтнамства. Організуюча, будуюча, конкретна. Америка земних ідеалів, як не казати, лишається єдиним безпечним місцем на землі, де можуть знайти собі місце діти розстріляних Сталіним людей і дочка Сталіна. Як і всі інші „скривджені та обтяженні”.

До речі буде згадати ще одну місійну спробу рятування людства, замовчану офіційною історією цього „невтомного узбережжя”. Ми вже згадували, що в Каліфорнії закінчив свою довгу мандрівку життя наш земляк з довгою патріяршою бородою, у чернечій рясі і козацькій папасі, о. Агапій Гончаренко. Це він пересік цілу Америку, побував на Алясці, видавав там „Аляска Геральд”, щоб опісля вернутися до Каліфорнії і в роках 1876 по 1916 жити зі своєю дружиною Альвіною побіля містечка Гейварду, за сорок миль на північ від Сан Франциско у маленькому дерев'яному домику на горбку, якого він називав „Україною”.

I саме з цією „Україною” асоціюється зворушлива пригода групи молодих завзятців, гарячих ідеалістів з Галичини, під проводом Кароля Геника, які в початкових роках нашого бурхливого століття рішили створити тут ще один „рай на землі”, але не за рецептою патера Серра і не за прикладом Саттера, а за приписами Карла Маркса.

Задумано — зроблено. Десь там, чи не в Коломії, зібралася група ентузіастів, яка назвала себе „Українсько-Американською Комуною”. Вони звернулися до „козака-священика” Агапія Гончаренка в Каліфорнії з проханням, щоб він прийняв їх на свою тридцятиакрову фарму, яку вони обіцяють обернути у зразкове господарство.

Отець Агапій охоче на це погодився, запросив ту комуну до себе, бо „так соскучився за своїм людом, що й годі сказати”.

Одна з піонерок Каліфорнії, яка ще й тепер живе у Сан Франциско, пані Текля Денис, з виразом поблажливої іронії, так згадує про цю подію: „Один з комунарів — Стефурак чи Михайлюк виготовив „грамоту” товариства, на якій була намальована русява красуня в українському убранні з карими очима, як символ свободи. У правій руці вона тримала палаючий смолоскип, а в лівій жовто-блакитну стяжку з написом товариства. У верхній частині грамоти зображеній був український красвид з чепурними хатками, садками, квітниками... а внизу — Америка з її фабриками, залізницями, містами. А поміж тим було маленьке ніби віконце, що символізувало вихід у Новий Світ.

На грамоті підписалися всі члени „комуни” і між ними сестра Михайла Павлика, Анна, а в самому „віконці” поставив свій підпис учитель і „батько” молодих комунарів, знаний історик Іван Раковський, який побажав молодим піонерам успіху на новій землі”...

І з цією грамотою комунари виїхали до Каліфорнії, до отця духовного Гончаренка. Перший виїхав Гриць Денис, щоб „розвідати справу на місці”. Розуміється, не легке було прощання молодого Дениса з батьком, який любив сина як око в голові. А син, як сказав те останнє — прощайте, батьку, і сів до потягу, то опритомнів щойно тоді, коли викликали станцію Львув-Лемберг. З комунарською в кишенні грамотою лишив батька, село Солів, рідні Карпати, дорогу Україну, що їх вже більше ніколи не побачив”.

А було це на Новий, 1903 рік. Гриць Денис прибув спершу до Геників, що жили тоді у Вінніпегу, в Канаді. Тут спокушували його стати проповідником церкви якихсь „серафимівців” (секта під проводом „митрополита” Серафима), але комунар Гриць на те не пристав. Він подався далі на „Україну” о. Гончаренка, куди мали прибути також і Геники.

У Гейворді, на зеленому, з ясним ласкавим сонцем хуторі Гончаренків, надхненний неофіт застав уже групу співпрацівників, які встигли його випередити, бо поїхали „просто”. Це були Юра Соротюк, Юра Krakівський і ще двоє інших, імена яких до нас не дійшли. Гриця прийняли з братніми обіймами, дармащо мала хатина Гончаренків не могла всіх змістити. Але була там шопа, у шопі було сіно, і в теплій Каліфорнії комунари навіть зимою не мерзли.

Комунари-братчики вирішили скласти докупи всі, які хто мав, гроші, винайняли ще одну фарму, а до того хату, купили коня,

роздобули дещо з хатньої обстанови, насадили городовини і стали „газдувати”.

Але годі сказати, щоб це їм давалось легко. Краківський, грошова вкладка якого була більша, і Сиротюк, який уже мав досвід з Америкою, почували себе тут більше вдома, ніж їхні товариши. Вони наслідалися з іх „гренорства”, при чому особливо діставалося тим „паничникам”, що не звкли до плуга та сівалки. А вже найгірше виходило з домашньою господаркою — варенням, прибиранням. Хто все це має робити? Це ж „не хлопське діло”. Ще найкраще давав собі з цим раду такий Микола, „за що його всі полюбили,” а Гриць Денис навіть признався, що „любив його, паскуду, як рідного брата”.

Але згодом вони дали собі і з цим раду. Одружився Теодор, одружився Дмитро, одружився Філімон, завелася комунарна господиня Наталка. Всі завзято працювали, проливаючи багато поту, але, як свідчать очевидці, „прибутиків все таки не було”. Думали, що причиною цього є те, що їхній надхненник, їхній агент Кароль Генік не дуже квалився залишати Вінніпег, і тому не було „загоспа”. Не знаходилось також нових сподвижників великого діла, а старі чимраз більше побоювались, що їх справа не вигорить, що вони марно тратять дорогий час, дармащо стільки натрудилися. Треба було розглянутись за „якоюсь справжньою роботою”, бо тут вони лише „вдають дурнів”. Денис і Микола С. подалися на лісову роботу в Мендансіно, Сорока і Краківський почимчикували ген на схід, а родина Т. Д. Ф. переїхала до Сан Франціско. Мавши це на увазі, Гриць Денис і Микола С. не радили своїм товаришам в Галичині квалитись з приїздом до Каліфорнії, не даючи ніяких пояснень, бо все ще вірили, що їм пощастиТЬ справу направити. Самі ж вони трималися Гончаренків, де мали притулок, хліб і сіль.

Але згодом і це їм урвалося. До Гончаренків прибликував якийсь москаль, який просив позичити йому грошей. Добрячий Гончаренко, хоч і як не любив московського накорення, з чисто християнського братолюбства і комунарської солідарності, рішив допомогти близьньому. Не мавши готівки, він заручився за ту позичку в банку свою фармою. Як і слід було сподіватися, москаль виявився москалем, забрав позичку і слід за ним зник. Гончаренко зостався „на бобах з дулею в пазусі”. Банк погрожував забрати його фарму, Г. Денис, А. Томцьо і Б. Степаненко звернулися до редактора „Овкленд Тріблон”, який був прихильником Гончаренків, вони всі пішли до банку і виторгували право дожити на фармі до їх смерті.

І так воно сталося. За браком засобів і дякуючи комуні врятувати фарму не вдалося. Дружина Гончаренка Альвіна померла 21 березня 1915 року, а рік пізніше, на 84-му році життя упокоївся і сам невтомний мандрівник о. Агапій. Обоє знайшли собі місце вічного спочинку на землі тієї самої „України” і, як зазначає дослідник цієї справи Федір Луців, їх поховали місцеві православні греки дуже скромно, без участі комунарів, на горбку під сосною з двома дерев'яними трираменними хрестами, на яких було написано латинкою: „Агапіюс” і „Альвіна”. А вбогі рештки їхнього майна, як свідчила грекиня Іrena Мільтон, зараз розібрали. „Ми всі, — казала вона, — зійшлися до хати о. Гончаренка, поставили самовар, випили чаю, а коли почали розходитись, кожний узяв щось „на пам'ятку”: хто книжки, хто посуд, а інші крісла, стіл та фіранки. І залишилась хата голою”, а сама „Україна”, разом з могилою та хатчиною, переходила з рук до рук, аж поки не дісталася у власність фармера, за походженням німця, Мінке, який погрожує стріляти кожного, хто буде докучати йому з відвідинами могил Агапіоса і Мальвіни.

Ще за життя цього сковородинського утопіста, 1913 року газета „Овкленд Трібюн” писала, що це „можливо найромантичніша фігура світу — ланка, що єднає давні часи поневолення і варваризму Росії з часом теперішнім”. А сам Гончаренко у тій же газеті писав про себе: „Я є зі землі України, знищеної москалями. Геродот називав нашу землю Скитією. Це велика земля від Уралу до Карпат з 30,000,000 населення — хоробрих, розумних людей; наш ґрунт багатий, а наш народ сильний”.

Разючий приклад численних душоспасенних місій, які не змогли встояти проти тиску вимог і потреб реальної людини. Разом з тими ж „комунарами”, які мріяли здійснити „ідею, що в засаді була гарна і висока”, але в практиці була лише мрією невротиків. Вони тоді ще не могли знати, що в недалекому майбутньому цю саму мрію здійснюють не на одній фармі самаритянського священика, а на території однієї шостої земної кулі, на живому тілі 130,000,000 людей. Лише ті в Москві не починали від себе самих, як „робочих рук”, а від народу і „для робочих рук”. Не від городу і поля, а від „червоної гвардії і чека”. А коли народ не вірив, йому казали: Вір! Поліція поможе твоїй невірі. А коли народ кинувся тікати — кордон „взято на замок”. І тільки не батьком, як ось дочці Сталіна, пощастило „вибрати волю”.

Українська Каліфорнія формувалася не з мрійників, були між ними й тверезі голови. Ще в початковій добі тут жило понад

40 родин свідомих і активних громадян, які вели „Просвіту”, сходились, давали концерти, театральні вистави, виголошували дозвілі. У пам'яті наступних поколінь залишились такі прізвища, як Бачинські, Гринські, Дениси, Іванчуки, Пухальські — багато з них дожили високого віку і належать до патріархів нашого тут роду.

Однаке, справжнього розвитку цього запопадливого племені в чудо-місті над затокою Золоті Ворота осягнуто аж після Другої світової війни, з початком 50-их років, коли прибуло сюди з Європи чимало „обідрапних, як гиря, ланців”. За дуже неточною статистикою тут оселилося понад 200 родин свідомих українців плюс легіон „тоже руских”, тобто „хахлів”.

Українці, як звичайно, як і скрізь, як і всюди, зі своєю завзятістю, натворили серію організацій, між якими домінують Відділи УККА, УНС, Союзу Українок, Товариство Сприяння УНР, Організації Об'єднання Чотирьох Свобід України, Молодих Українських Націоналістів, Організації Державного Відродження України „ет туті кванті”. Під покровом численних церковних православних і католицьких парафій.

Відділ Українського Народного Союзу ім. С. Петлюри постав тут у жовтні 1952 року з ініціативи С. Литвиненка з початковим членством 25 люда. Головою був Остап Глинський, секретарем Василь Панасенко. Під управою Володимира Оренчука, як голови і Ярослава Блищака — секретаря, членство дійшло до цифри 105.

А Відділ Українського Конгресового Комітету розпочав свою діяльність 1950-го року, об'єднав чи не всі українські організації, брав участь в міжнародних імпрезах, у „фестивалі націй” Інтернаціонального Інституту в Овкленді, створив місцевий комітет побудови пам'ятника Т. Шевченкові, зорганізував Відділ Комітету Поневолених Націй, групу танцюристів, видав брошуру про Україну англійською мовою тиражем 18,000, а в тридцяті роковини великого голоду на Україні 1933 року провів демонстративний об'їзд автами міста, також влаштував конференцію з участю місцевої преси.

За його ж ініціативою 1959 року на ратуші Сан Франсіско, з приводу роковин проголошення незалежності України, вивішено вперше український прапор, а голова сусіднього міста Овкленду проголосив цей день українським, наказавши вивісити синьо-жовті прапори на будові міської управи. 1964 року влаштовано три великих концерти з участю міської духової оркестри у Голден Гейт

парку і кожного року відбувались концерти та академії з приводу 22 січня, свята Шевченка, Івана Франка, зустрічі письменників, науковців, політиків, відзначалось цілий ряд ювілеїв та річниць. Від 1966 року до складу Головної Управи належали Михайло Цар — голова, Юрій Шулежко — заступник голови, Едвард Черепенко — український секретар, Юрій Маренік — англійський секретар, Зенон Зубрицький — скарбник, Осип Кладко — організаційний референт, Софія Підгірна — господарський референт, Іван Іськів та Іван Столець — члени. З активною діяльністю Олександра Лиська, як учасника всіх підприємств комітету.

Свої бюлетені комітет почав видавати 1962 року під редакцією Юрія Мареніна, Михайла Цара і О. Кладка. Це — багате джерело інформації про зорганізоване життя українського Сан Франсіско та його околиць.

Бути в Сан Франсіско, бачити його унікальні архітектурні споруди було завжди привабою для численних туристів, а для нас це ще місто, де оселилося багато наших друзів, рідних, земляків. І взагалі, Сан Франсіско, описане, висвітлюване на кіноекранах — величавий семафор у майбутнє.

Від Святого Дієго до Святої Варвари і трохи далі до Святого Люїса Обіспо дорога звивається подекуди понад самим океаном. У Санта Барбара 35 хвилин зупинки. Це щойно одинадцята година. Дуже багато сонця, багато пальм, квітів, запашного повітря. Пасажири виходять пройтися, випити каву, послати додому картку, потелефонувати, поділитись враженнями про красу місцевості, поговорити про останні вісті з преси.

Я пригадую, що тут живе мій товариш зі шкільної лавки Сергій Снігур, намагаюсь виловити число його телефона з телефонної книги, але не маю успіху.

Від Джавітса дорога круто повертає вправо, на північний схід. Краєвиди міняються. З обох боків зелені пагорби, фарми, ренчі, зелені пасовиська і отари худоби. Коротка зупинка у Сан Люїз Обіспо, опісля в Селіні, а далі вже велика, врожайна, з величезними садами й городами долина, що веде просто до півострова, на якому розпаношилось місто святого Франсіска.

Остання зупинка „грейгавнда” Сан Гозе. Всього лише на десять хвилин. Година шоста з четвертю вечора. Сонце ще високо на небі. Пригадую, що це ж тут живе голова Відділу УНС Володимир Оренчук, з яким я маю побачитись, а тому хапаю валізу і за хвилину я вже в телефонній будці, а ще за хвилину чую в слухавці радісний голос приятеля... Ще двадцять хвилин і я друж-

ньо вітаюся з ним і знайомлюся з його сином Романом. Їдемо новеньким „шевролетом”, новенькими вуличками, до оточеного кущами пальметів бонгало, де нас радісно вітає господиня дому пані Слава. Без „пересадки” потрапляємо за широкий стіл з пребагатою експозицією кулінарного мистецтва, з певною дозою „дай Боже!”, яке додає настрою, розв’язує язика, змушує вернутися до нашого спільногого минулого в таборах ДіПі. Пан Володимир, як і слід українській людині нашого покоління, був видатним членом УВО і ОУН, побував у Березі Картузькій і Авшвіці, а далі вже в ДіПі таборах і в Америці, куди з дружиною щасливо прибув 1949 року, спочатку до стейту Мессачусетс, трохи згодом до Чікаго, а там уже (1958) й до благословленого Сан Гозе. Він — юрист, але за браком справжнього „інгліш” мусить працювати в бібліотеці, яку любить і з якої вдоволений. Розуміється, обос „по вуха” в громадській роботі. Пан Володимир не лише бібліотекар, але й голова Відділу УНС, а пані Слава не лише господиня дому, але й голова Відділу СУА (Союзу Українок Америки). Син, який кінчав „гайスクул”, також наладований громадською працею, як віз біндюжника мішками.

Як і скрізь, моя наступна програма різноманітна і барвиста. Другого дня під вечір виридилися з паном Володимиром за 50 миль автом до Сан Франсіска, де в приміщенні української католицької парафії о. Андрія Микити відбулося засідання Відділу УНС, на якому були і секретар Ярослав Блищак і члени правління — професор стейтового коледжу Тарас Лукич, інженер-електрик Юрій Маренін, член Відділу УККА Едвард Черепенко, голова української православної парафії Серафим Паньків і пан Василь Сокіл.

Обговорювали біжучі справи УНС, мій приїзд і громадські проблеми. Уряд ЗСА у Вашингтоні ледве чи знає, які важливі справи має рішати український уряд у Сан Франсіско. Хтось сказав, що світ складається з одного відсотка людей добрих і одного недобрих, а решта невтіральні. Мені здавалося, що я потрапив в середовище одного відсотка добрих. Деякі проблеми, якими вони займалися, віддалені від них континентом Америки, Атлантичським океаном і кількома державами Європи. Турбуватися такими проблемами можуть люди лише добре.

Після засідання, десь біля одинадцятої години вечора дорога назад до Сан Гозе. Варто її бачити. Барвиста, напружена, яскрава, вона несеться попри головне летовище, вздовж півострова між океаном і затокою Сан Франсіска. О, святий Франсіск з Азу! Чи

ти думав, що твоїм іменем буде названо таке ось метушливе диво на цій землі? Мабуть, ні.

Вдома на нас чекають пані Слава і накритий стіл. Час ігнорується. Колишні сусіди з ДіПі табору, а тепер мешканці Торонта в Онтаріо і Сан Гозе в Каліфорнії не так часто зустрічаються..

Ранком другого дня, у четвер, пан Володимир, я і пані Слава робимо прецікаву мандрівку до царства гігантських дерев секвой, що її звуть „червоним деревом”. Їдемо до стейтового, на 11,500 акрів площі парку Біг Бейсін у горах Санта Круз, за 40 миль на півден від Сан Гозе. Брилянтний день і такий же настрій.

Не легко висловити враження від тих величних рослин з їх казковим віком життя, мов би те їх порепане тіло було символом вічності. Якийсь відповідник Нью Йорку. Діло природи і діло рук людських: Будова Емпайер Стейт і деревина „Батько лісу” 2,000-літній дідуган, який дивиться на вас з висоти 329 футів, це вислів Америки, що виросла з глибини людського генія і глибини сили Божої. Бож якою іншою, як не Божою рукою, могло бути посаджене таке стебло за 909 років перед нашою ерою, яке росло за Юлія Цезаря, за часу проголошення Великої Хартії Вольностей, за часу відкриття Америки і дожило до наших днів. Дивіться і чудуйтеся! Ви знаєте піраміди, але піраміди — мертвий камінь, а це живий із соками, кольорами, запахом організму.

Проходити поміж цими височезними рослинами з назвами „Дерево-Батько”, „Дерево-Маті”, „Дерево-Дочка”, „Дерево-Дімар”, які місцями творять скupчення, ніби вони зійшлися погуторити, — все одно, що ходити у віках минулого. І напевно не один поет в тих верхів'ях під синім нібом бачив Бога у сонмі янголів, що співали гімни, особливо, коли це діялось за часів патера Серра. Та й за наших часів ви бачите, як крізь їх верховіття прориваються промені сонця, що пригадують готичний храм Богові Незнаному.

Ми ходили, дивувалися, фотографувалися, годували кіз, пили каву, відганялися від синіх птахів, що сідали на плечі, писали привітальні картки і найменше говорили. Що тут скажуть слова?

Крутими, вузькими, асфальтовими дорогами, поминаючи гущі дерев, через затишне лісове містечко Болдер Крік вертаємося „додому” і обідаємо, а трохи згодом приїжджає Юрій Маренін, і ми їдемо знов до Сан Франсіска, знов на засідання, на цей раз Відділу УККА, в домівці православної громади. Я залишаю гостинну родину Оренчуків з наміром оселитися ближче до центру Сан Франсіско.

На засіданні ті самі справи й ті самі люди, що були і вчора, лише тут провадить засідання голова з монархічним прізвищем Михайло Цар. Зустрічаю знайомого ще з студентських часів Мирослава Жарського, який заступає тут Організацію Оборони Чотирьох Свобід України.

Засідання триває, з годинами не дуже рахуються, і після однадцятої ідемо ходи куди. Я дістаю запрошення до Серафима Панькова — земляка-волиняка і опиняюсь на пагорбку вулиці Гарворд, прикметної для цього міста пагорбків.

Родина Панькових — господиня пані Софія, сини Богдан і Борис та дочка Зореслава — дуже зайняті. На роботі, у школі і вдома з громадським навантаженням, бож батько є не лише титарем православної церкви, а також членом Відділів УККА і УНС. Пані Софія, яка працює на нічній зміні на летовищі, скаржиться, що його „ніколи не побачите задня вдома”, а пан Серафим на це відповідає: „Мене не побачиш задня, а тебе ночами. То хто ж з нас більший волоцюга? Нічого, жінко, лише „праця з неволі нас вирве”, як казав Грінченко”.

І вони працюють. Лише кілька років тому прибули сюди з Венесуелі, бо не щастило їм там, а тут уже диви і не кепський будинок з видом на місто, і котедж поза містом, і ще щось там плянується. Жити можна, це Америка. Трохи рук, трохи голови і маєш сендвічі з ґемом.

Зараз таки другого ранку панна Зірка визвалась показати мені, яке то гарне Сан Франсіско. До нас долучився наймолодший брат Борис, який пропустив навіть заняття в школі.

Ідемо Зірчиним власним автомобілем спочатку головними вулицями, щоб мати загальне враження, а далі завертаємо все більше на боки. Білі, кремові, переважно однородинні будови, ніяких хмарочосів, покручені вулиці, старовинні, кабльові трамваї. Раз це Атени, раз щось ніби Медітеранії з сильним подихом еспанщини. Сан Франсіско стойте на дуже делікатному місці, де готов завжди повторитися землетрус 1906 року, коли то з нього залишились самі румовища.

Панна Зірка, не зважаючи на її сімнадцять років, керує своїм „монархом”, змушуючи своїми делікатними ручками коритися машину, як фокстер'єр на повідці. А вулиці нерівні, часто стрімкі. Перш за все прямуємо через ціле місто до берега Золотих Воріт з їх світовознаним на 4,200 футів довжини і 746 футів висоти дівомостом. Це такий предивний витвір техніки, що аж не віриться,

що його збудували люди. Після секвоїв така драстична відмінність того самого стилю гіантів!

А отільки проїжджаємо через Сівік Сентер. Уряди, банки, пам'ятники. І навіть хмарочоси. Америка без цього не може. Це її оздоба, пиха, багатство. Хмарочос це будова, так, але заразом це самоцвіт у перстені Титана.

Але справжнє чудо попереду. Ручки Зірки змушують „монарха” повернутися раз, другий, і ми опинилися в едемі з назвою Голден Гейт Парк, — 5,000 рослинних різновидностей стягнених сюди з цілого світу. Феноменальні кущі осипані цвітом, 300 варіацій рододендронів, а окремо, мов з порцеляни, японський парк, де поєднуються культура й естетика.

А вже після цього заїжджаємо на Телеграф Гілл з його монументальною вежею, присвяченою жертвам Першої світової війни, з його незабутніми красвидами в синьо-рожево-багряних тонах високого неба і далекого моря, ген отуди, як Золота Брама. Америка повна красвидів, але цей поєднує в собі генія природи й людини.

Насичені красотами міста, ми їдемо шукати місця, щоб насититись. Борис делікатно назначає, що він любить вареники. Але чи є у Сан Франсіско вареники? Панна Зореслава стверджує, що чисто українських ресторанів з голубцями, борщами й варениками Сан Франсіско покищо не знає, і вина тут не Сан Франсіска, а українців, але на бульварі Гірі, де красується кілька „руssких православних храмов” з золотими банями, існують також і „Тайга”, і „Тройка”, і „Медведь”, і там можна замовити „малоросійські варенікі”, „полтавський борщ”, „наш настоящий, кіевский, істинно-русский”.

Але виявилося, що „медведі” і „тройки” сьогодні чомусь закриті, і щойно з розпитувань ми довідалися, що десь існує „рашен ресторан”, де, правдоподібно, можна дістати і „рашен фуд”.

І коли б не Борис, який ніяк не хотів зректися бажання поїсти вареників, ми б цю справу залишили в користь звичайного „стю вестерн стайл”, але Борис настоював, і ми поїхали бульваром в пошуках „рашен фуду”, оглянули суздальський храм, побудований, як мені казали, „тоже русским с Валинскай губернії”, і нарешті знайшли їдалню з кількома столиками, накритими старенькими настільничками, яку обслуговували дві ветхі старушенці. На превеликий жаль Бориса, вареників і тут не знайшлось, але нам запропонували „галубці” зі сметаною, борщ зі сметаною, і салату з сметаною. А як хочемо, то можемо з'їсти й пиріжки з

печінкою, і випити китайський чай з цитриною і не дуже свіжими „пірожними”. Гості в цьому ресторані складалися також із „старушок”. Було їх, крім нас, троє, сиділи вони біля круглого стола і старанно когось обмовляли. Напевно це були якісь благородні дами з романів Тургенєва.

А вечір цього самого дня приносить разочу зміну декорацій. Гостина в домі відомої, патріярхальної родини Омеляна і Мар'яни Мельників. Ностальгійна київсько-полтавського стилю обстанова старого, дореволюційного часу, з картинами Васильківського, Пімоненка, портретами Шевченка й Петлюри, стосами книжок і гоголівсько-шевченківсько-петлюрівським духом з сильними тонами ще давнішого, козацько-гетьмансько-сковородинського минулого.

Мельники прибули сюди з Манджурії, з Харбіну, ще перед останньою війною, і вони вже, мабуть, звикли до гльобальних просторів, дармащо їх незламна натура обсotана грубою верствою української атмосфери. Це — сателіт, що кружляє довкруги далекого, а заразом близького, світу, до якого нема змоги доторкнутися і від якого не можна відірватися. З пані Мар'яною ми старі знайомі через листування. Вона цікавиться всіма справами українського життя, зокрема літературою. Моя трилогія „Волинь” давала нам чимало тем для листових розмов.

**

Біля мене і в мені Сан Франсіско і українські люди. Українська мова, українські проблеми. Те, що там на вулиці, до нас не стосується. Наші авта пробігають швидко вулицями, ми говоримо, телефонуємо, складаємо один одному візити. Нас тут повно, дармащо нас тут мало.

Нарешті кінець тижня, субота. З ранку прибуває секретар Відділу УНС Ярослав Блащак, і його автомашина несе нас знов у глибини Сан Франсіска. Пан Ярослав дуже зайнята людина, але він вирвався зі своїх і не своїх обов'язків, і ми їдемо карколомними Повел Стріт, Каліфорнія Стріт, де тягнуть трамваї лінвами, ніби відра води у старих колодязях, а то серпентинами Ломбард, де авта лізути рачки, ніби п'яні матроси. Ще раз любуюся вежею Койта зі шпилю Телеграфного горба, заїжджаємо до мосту Золотих Воріт, лишаємо авто і йдемо пішки хідниками мосту. Це, кажуть, улюблене місце самогубців, а тому його спади загороджені залізними сітями.

Снідаємо у відомому Кліф Гавзі над самою затокою з її океанськими краєвидами і островом морських котиків, які зграями копощається там, биті морськими хвилями.

А опісля прямуємо узбережжям. Сірі, гранітові скелі, прибережні кедри, кольорові легкі котеджі, широкі, білі пляжі і безліч вітрильників, які здалека видаються метеликами, розсипаними по синьому полі.

І закінчуємо мандрівку на знаному стовковиські Узбережжя Рибалок, якого не омине ні один турист, коли він цікавиться цим містом. Багато крамниць із сувенірами, а головне безліч морської їжі — риби, раків, крабів, мушлів — варених, смажених, вудженіх, що їх їдять при столиках і навстоячки, а то й просто „поможи собі сам”, тобто беруть з величезного казана або велетенської сковороди. І при тому каруселя-тovkotня — білі, чорні, смугляві, червоні обличчя, що зібралися сюди з цілого світу.

Тут ми і обідали біля шостої вечора у великому, за скляними стінами ресторані, знов таки св. Франсіска, а під ногами у нас розлягався водяний простір, заповнений човнами. Ми замовили якусь юшку з черепахи, крабів з рижем та грибковою підливкою і духм'яну каву з тісточками. І спостерігали за пароплавами, які, здавалось, повільно пропливали перед самими нашими очима, а при тому розмовляли про спільніх знайомих, про минуле в Україні, про клопоти теперішнього часу.

А звідтіля вдалися до Парксайд Дистрикту з наміром відвідати піонерку нашого Сан Франсіска, дружину знаного колись діяча Григорія Дениса, того самого, що починав був славетну комуну на хуторі Гончаренка „Україна”, пані Теклю, яка живе тут від 1908 року і є єдиним живим свідком нашого тут минулого. Невелика на зріст, з живою, бистрою мовою, блискучими карими очима, не зважаючи на її вік, з пружною хodoю. Вона всім цікавилася і все знала. Я, розуміється, змусив її відкрити всі її архіви, показати все, що могло мати вартість для майбутнього, досить неделікатно скартав за невпорядкованість шпаргалля, за брак підписів на фотознімках, дістав трохи матеріалів про Гончаренка, довідався про перебування тут письменника Олеся Досвітнього в роках революції, який поїхав до СССР, щоб потрапити до Сибіру і вже не вернутися.

І довідався, що сталося з її колись бурхливим комунаром-чоловіком. Він мав добру роботу, створив хор, давав концерти, брав живу участь в організації відомої „Просвіти”, що існувала

тут від 1913 до 1930 року. Аж до самої смерти в тридцятих роках він був її головою.

У домі пані Теклі побували чимало наших видатних людей, як Січинський, Маєвський, Кошиць. Тут також зустріли ми дружину знаного співака Олександра Гриневича і співачку Галину Гриневич, яка 1949 року прибула сюди з Гонг Конгу. Ми мусіли випити разом чаю і гомоніли безугаву до темного вечора.

Коли ж ми лишали господу пані Теклі над містом висіли підфарбовані шарлатом хмаринки, рожевів над океаном захід сонця й ворожив на завтра гарну погоду. Пан Ярослав захотів показати мені Сан Франсіско вночі, і ми поїхали на Твін Пік, щоб з його висоти дивитися на безмежність кольорів, що засипали ввесь той простір, нагадуючи перевернуте догори ногами небо.

Головною, яскравою, рухливою вулицею Маркет ми в'їхали у саму гущу китайської ділянки — поєднання світла, звуку й запаху. Рухливі, кольорові надписи, розвішені скрізь лямпіони, бряжчання екзотичних інструментів, домішка наготи жіночого тіла, пластика рухів і запах мішанини парфумів.

Ми проїхали ще кілька вулиць, оглянули барвисті вистави крамниць і, виповнені по вінця враженнями довгого дня, поверталися на взгір'я Дистрикту Місіон, до моого мешкання у панства Панькових.

Наступний недільний день розпочався дуже рано і при величій горячі, яку я вперше тут переживав, бо всі минулі тижні в Каліфорнії погода нічим не різнилася температурою від погоди в Онтаріо, коли брати на увагу цю пору року.

Почалось церквою. Побожна родина Панькових виїжджала у повному складі двома автами, бо всі вони мали функції хористів, прислужників, титарів. Закуплена у греків церква святого Михаїла вимагала ремонту, бо має розписану протіками баню. Уде корована вона іконами святих в українських вишиванках, прикрашена рушниками і вишиваними хоругвами. Правив Службу енергійний о. Іван Гончаренко, а співав хор під управою Антоніни Шавлач-Наріжної. Внизу під церквою театральна заля, канцелярія Відділу УНС, місце збирання передплат на „Свободу” і книгарня, яка торгує лише у дні, коли люди сходяться до церкви.

Після Богослужіння внизу громадська перекуска, звичайно з промовою, а по обіді о 6-ій годині моя „зустріч з громадянством”. „Ми тут, в Америці, — казав я, — своєрідний, без писаної конституції, союз вільних союзів політичного змісту з політичним зав-

данням. Ми — держава в державі. А разом ми Америка, бо Америка — це надсоюз стейтів, федерацій, рас і конфесій. Вона зобов'язує нас великудущністю, а ми відплачуємо їй респектом і пошаною. Ми — частина її організму. Український Народний Союз заложений на цих засадах. Він зосереджує ядро нашої Америки. Він — нерозривна її частина".

Такий був приблизно зміст моєї промови, і мені здавалося, що вона справила враження. На залі було дуже тихо, а по закінчені — багато оплесків. Було чимало публіки різних професій і навіть один поет — Петро Карпенко-Криниця, автор збірок „Полум'я на земля”, „Солдати моого легіону”, „Підняті вітрила”, „Поеми”. Після перерви й перекуски почалась дискусія. Розпочала її професорка Лідія Панасенко. Після того брали слово Мар'яна Мельник, Ілля Чабан, Текля Денис, Тарас Кульчицький, П. Карпенко-Криниця. Заторкнуто тему літератури. Як ми, українські письменники, даємо собі раду в умовах неукраїнського світу? Як можемо писати про Карпати чи Полтавщину в Торонті чи Сан Франсіско? З двома-трьома тисячами читачів. З ворожим наставленням до нас режиму там, вдома і байдужості решти світу?

Питання гідні уваги. Ми чуємо їх повсякчасно і ми до них звикли. Вони — частина нашої долі. „Я сам себе дурний дурю та ще й співаючи. Орю свій переліг — убогу ниву, та сію слово. Добрі жнива колись то будуть”, — потішав себе один із наших праотців у Кос Аралі за Уралом.

У Сан Франсіско любив зупинятися Марк Твейн, тут видавав свій „Оверленд Монтлі” (1868) невтомний Брет Гарт, тут народився й почав бушувати ідол нашої молоді Джек Лондон, тут жив і мріяв поет Едвін Маркгам, а до того такі велетні, як Джон Сteinbeck та Ептон Сінклер. Нічого в тому поганого, коли тут зупинився і наш бард Карпенко-Криниця. Ось послухайте:

*I клаптики міста, немов на долоні,
Він багить, і все це здається, як сон:
Чудово! Ні, варто вклонитись мамоні...
Держава... Багатство... Розгін... Вашингтон!*

Той там в Кос Аралі міг бачити лише „Піски ї талі... Руді, руді аж червоні”... І напевно чув не більше рідної мови, ніж чуємо ми тут, у Сан Франсіско.

Гарний, надхненний, багатий вечір... Під умілим керівництвом Володимира Оренчука і з гостинністю сестрицтва церкви під орудою Віри Шавлач. Дякую. І ще раз дякую.

Після цього належало б забрати капелюх і сказати: Прощай, Сан Франціско! І прощайте всі мої друзі. Але спокушало бажання побачити ще одно диво цієї чудо-землі — знаний „кемп” університету-гіганта на взгір’ї міста Берклі, на другому боці затоки св. Франсіска. Місто 75-ти будинків, факультетів, інститутів, бібліотек, лябораторій. Величне поєднання архітектури, площ, парків, гри і гармонійне поєднання вигоди, величі, краси і сили.

Місце великих науково-навчальних досягнень, а також спазматичних корчів розбуяного анархізму. Преса, радіо й телевізія Америки за останні роки тільки те й робили, що подавали оргії цієї патології. Мітинги, зойки, слина, розпач, протести. Мені робилось жаско, коли бачив двоногих істот з подобою голови на плечах, які могли протестувати в такому місці. Так. Збунтовані янголи-яків едему з виразом сатани.

Показати мені цей вундер-кемп ласково погодився о. Андрій Микита — парох української католицької церкви, цікава й культурна людина, який заїхав за мною свою машину в понеділок зрання і повіз мене через Овклендський міст і тунель Ербі Буени до Берклі, де на нас чекав наш земляк, студент філології Андрій Горняткевич, син знаного професора мистецтвознавства Дам'яна Горняткевича.

Молодий Горняткевич, розуміється, мав також борідку, як і слід берклейцеві, але не таку, як Толстой чи Го Чі Мін, а скорше, як емансилюваний православний єпископ — інтелігентний, розвинutий кандидат славістики і, здається, поміркований адепт „я знаю і я все краще знаю”, який, можливо, не належав до поборників фатальної тридцятки... („Людина після тридцяти років не знає нічого”) ... Можливо тому, що й сам наблизався до цієї межі. І мимоволі приходили на думку второвані міркування, що їх могли висловлювати і Достоєвський, і Ніцше, і сам Освальд Шпенглер, що життя культур так само зумовлене часовістю, як і життя звичайної миші. Був час бронтозавра, був час коня і час „каделака”. І хтось із парижан, здається чи не сам величний де Голль, сказав, що американська інтелігенція починає декаденцітися скорше, ніж європейська, не вичерпавши до кінця примітивної динаміки фронтірства. І, мабуть, на підставі цього покійний президент Кеннеді намагався був спопуляризувати гасло „нового фронтірства”, щоб відсвіжити бажання американця до нових жертв і нових подвигів у боротьбі за життя на плянеті.

І, можливо, на підставі цих же думок англійський публіцист Люїс Герен у книжці „Новий Американський Коммонвелт” хоче

підказати нам, що американська культурна традиція не така вже молода, а що вона є лише безпосереднім продовженням старої англійської культури, живцем пересадженої на ґрунт Америки, що батьки американської Конституції були лише „англійськими джентльменами вісімнадцятого століття”, заангажовані до більш-менш упорядкованого пересадження сили короля у силу президента, бувши фактично „прямими нащадками колоніальних губернаторських урядів”, а тому також „молодий” „Онkel Сем” все більше й більше подібний до стиглого „Джона Була”, коли йому приходиться рішати проблеми „починаючи від зір і місяця до каналізації сламу”, що, зрештою, виходить у нього, як на такого чідстаркуватого добродія, не найгірше... Маючи на увазі правило, що „великі потуги мусіли завжди годитися з конечністю постійних втручань” у всіх кінцях світу.

А тому й декаденція „Онкела Сема” не може йти скоріше від „Джона Була”, а то й самого де Голля, бо вони однолітки.

А коли говорити про декадентство Америки взагалі, то воно все ще далеко позаду Європи. Америка все ще може „десь втручатися”, і не тільки, як захисник світу проти комунізму, але й як борець для спорудження мускулатури, бо коли б дивитися на діло крізь призму „кемпу” Берклі, можна прийти до висновку, що кілька десятків мирних років і всезростаючих матеріальних прибутків можуть розсадити її знутра значно скоріше і значно ефектовніше, ніжsovетські атомові бомби іззовні. Що мають робити ситі, здорові, безтурботні молоді люди, які „все знають”, коли їм не вказати дороги хрестових походів або визволення трудящих В'єтнаму. Тоді вони свою енергію скерують на Білий Дім, на банки Воллстріту і взагалі на все, що стоїть на землі...

Але загально „кемп” Берклі не є Америка, коли дивитися на нього з цієї точки зору. Це — криве дзеркало, у якому дехто любить бачити себе у спотвореному вигляді. Ця — колекція дивацтва, знесена сюди з цілого світу, і, коли пройтися його брудними вулицями, то тільки й бачиш бороди Маркса, рапахізм Ганді, буддоподібність Мао Тсе-тунга, і ніяке диво, що ті неміті й нечесані люди в ім'я людянosti стають такими нелюдяними, тупожорстокими ненависниками добрих людей, власних батьків, споживачами усіляких гидот, а на випадок їх перемоги, стають робесп'єрами, дзержинськими, сталінами,

На щастя, „кемп” Берклі з його 26,000 студентів має лише незначний відсоток того звироднілого племені. Здається, їх багато, бо їх всюди видно, чути, бо вони кричать, їх знають, рекламиують.

Решта студентства, та відома „сайленс маджоріті” (мовчазна більшість), це нормальні, розумні молоді американці — змагуни, воїки, шукачі нового, дослідники незнаного, будівничі. Наш прекрасний чичероне Андрій Горняткевич показав нам іх кляси, бібліотеки, місця зібрань, історичні особливості. Ми іли обід у розкішній студентській ідалальні, ми пройшлися тінистими алеями парку, бачили зблизька багато молодих облич з іх усмішками, сяючими очима, іх певним переконанням, що вони — американці і що іх руки стискатимуть керівницю Америки, ведучи її завтра. З її інтересами по всій планеті.

І аж ніяк тієї традиційної планети — старої, завойовницької, а нової, з рівновагою чуття і можливостей. Довголітній заступник секретаря зовнішніх справ ЗСА часів Кеннеді і Джонсона, Джордж В. Болл у своїй книжці „Дисципліна сили” хоче підказати, якою мала б бути планета „мейд ін Ю-Ес-Ей”. „Архаїчний політичний лад Європи починає мінятися”. „Європа Заходу починає усвідомлювати логіку нової епохи”, а тим самим спрямовувати свої сили в напрямку концентрації активно діючих господарських потуг. Не число, а якість. „Олександер Великий підбиває світ з тридцятьма тисячами вояків, 2,500,000 римлян володіли імперією з 50-ма мільйонами людности, недавно 70 мільйонів німців перелякали світ мало не до смерти, але тепер ця гра відбувається за новими правилами: лише впорядковане суспільство з населенням 200 мільйонів і національним прибутком бодай на 300 мільярдів доларів може претендувати на членство в лізі першорядних сил”...

Рішатиме не вердикт числа взагалі, ані абсолют вождівства, а поєднання вартостей, плюс іх господарський еквівалент з машиною, як її центральною механічною силою дуже коштовної, фантастичної виконності. На що могтимуть собі дозволити сили, які лише продукують, знають, організують.

Об'єднана Європа і Америка об'єднують половину земної кулі, і майбутність має показати, які саме рушії творитимуть прийдешній світ.

Війни, підбиття, поневолення, денаціоналізації в часі джетів, керованих ракет, нюкліарних бомб, космічних летів стають не поплатними, відживають. Малі сили, які матимуть претенсію грati ролю в справах світу, добровільно, як вільні і рівні, гуртується у велиki з'єднання і тим самим стають великими. Рівність приходить з ініціативи індивідуальності, з наснаги інтелекту, з уміння рішати проблеми конкретної дійсності.

Такою б маластати Земля на думку американця Болла.

Останній вечір, після повороту з Берклі, проводжу в домі Ярослава Блицзака, а наступного, погожого ранку панна Зореслава Панькова відвозить мене на Інтернаціональний Ейр-Порт, щоб о годині 8.30 джетом „Амерікан-Ейр” я міг залишити Сан Франціско, відлетіти на схід, пересісти в Чікаго на „Ейр Кенеда” і о годині 6-ї вечора, за східнім часом, приземлитися в Торонті. Gloria Tibi Domine.

ЕПІЛОГ ПЕРЕМОЖНИХ

А все разом вимагає, можливо, трохи синтези. Бачити явища зблизька і здалека, згори і знизу, з минулого і сучасного, знутра і ззовні, відчути, зрозуміти і вміти їх назвати — це є мета та завдання нашої праці.

Америка взагалі, Америка великої людини Вілліама Герста чи маленької Тома Соєра, Америка центру Рокефеллера чи Америка хижі дядька Тома, Америка пірата Релея, філософа Джейфферсона, поета Фроста, фабриканта Форда — це в сумі величезна епопея життя, якій не було рівного в історії сучасного світу, а лише хіба тих давніх культур над Нілом чи Тибром. Нашою більчою і простішою мовою це країна універсального оптимізму, доцільного діла, відваги і нечуваного добробуту. Це розуміння і використання досвіду найвеличніших епох людства з додатком великої власної винахідливості, сконцентрованої у Конгресі й Сенаті на вулиці Пенсильванії у Вашингтоні.

Українство цієї динамічної гемісфери було вкраплене сюди, як майже непомітна субстанція, але, будучи органічно здоровим, на доброму ґрунті соціального ладу, у кліматі життєдайної свободи воно виявило на диво надійні перспективи росту і з малого, ледве помітного зародка сто років тому виросло на імпонуючу зорганізовану силу.

Цілий ряд зумовлень і причин супроваджували це повільне зростання небулярно-плівкої маси, а головним з цих зумовлень було зрозуміння ваги і значення людського інтелекту, як основи кожного суспільного росту. І цей процес діє далі у чимраз більшій пропорції. Школа, досвід, зрозуміння ролі історичних процесів, аналіза явищ і добрий приклад середовища дають гарантію, що завершення його буде переможним.

Вимога синтези ідей, зосередження мети і наставлення, контроля почувань збагатяť силу і патос політичної мобільності, пам'ятаючи, що якраз ця мудрість, готовість і зрілість є запорукою повноти цивілізованого буття. Політика, кажуть розумні люди, це не тільки мистецтво керувати державою, але також мистецтво життя, співжиття, співдіяння розумних, доцільних категорій, що в сумі дає можливість керувати самим собою, родиною, громадою, суспільством, державою. Політична вихова дає можливість глибоко змінювати саму вдачу людини, коли для цього вирине свідома потреба. Кажуть, що расова спадковість незмінна, але існують закони еволюції розвитку, які змінюють саму природу. Людина залежить від самоаналізи і свідомості, а тому її недомагання можуть бути кореговані прикладом, школою, вправою і логікою.

Переконливою ілюстрацією цих наших міркувань може бути подія, що сталася року Божого 1967, у днях 12-19 листопада, в граді Нью Йорку, яку називають Світовим Конгресом Вільних Українців, з багатою діловою, маніфестаційною і розваговою програмою, при здvizі великої маси українського люду. Цю подію в майбутньому вважатимуть за один з вирішальних політично-вказових пунктів.

Передісторія цієї події довга і бентежлива, але ось майже не-сподівано, після років наполегливого шукання „зерно нашого роздору” знайдено. Пощастило знайти й ізолювати спричинника хвороби і тим самим винайти серум його обезвладнення бодай в за-сягу „громадсько-культурного сектору”, як сказано в декларації. Зйтися, бути разом, сісти за одним столом — правих, лівих, таких та сяких і тим задемонструвати, що ми можемо бути не тільки „розвареними”, але й родинно-кровно дружніми.

Викликаючи на цей ризиковний герць наше серце і наше сумління, ми цим самим хотіли, нарешті, висловити затасне і наболіле бажання сказати правду. Звільнитись від надуманих „засад”, натурканих ідеологій, а бути просто людьми, які знають аритметику і різницю між добром та злим, між потрібним і зайвим.

Бо це не тільки модерна доба вимагає перебудови архаїчної структури Європи, як думає Болл, а, можливо, більше вимагає перегляду наших власних політичних концепцій, звичок і поведінки, що їх ми засвоїли за старими, тепер недоцільними зразками минулого. Зрозуміло Дон Кіхотам завжди хотілося б ходити в панцирах і штурмувати вітряки. Честь їм і слава. Алеж воно „минулося і не вернеться”, як „загуло та сказало Синє море”. І ми в Ню

Йорку. А Нью Йорк — це маса, жорстока маса. Залізо, бетон, бензина, мотор ...

Засвоєнimi, традицією освяченими засобами спiвжиття людей Европи були її подiли на володарних i пiдвладних, шляхетних i смердiв, соцiялiстiв таких i соцiялiстiв он таких. Люди змагалися, iшли на барикади, iхали на Сибiр. Епохи мiнялися, iдеали мiнялися, але подiли лишалися. I все в порадку.

Але чи можна бавитись у таку гру в Нью Йорку? Гарячi серця є i тут. Вони можуть виливатись на вулицях мiста, але жити мусять вiкно у вiкно, на одному коридорi. Вони мусять сидiти за одним столом в ресторанi, iх запжано, сварись не сварись, до одногi елегантної стайнi того самого Нью Йорку, хай навiть пiд фiрмою Об'єднаних Нацiй.

Слово „об'єднанi” стає фетишем. Сварись не сварись, молись не молись, демонструй не демонструй, а той будинок ОН стойть в Нью Йорку, як пiрамiда Хеопса — i нема ради. Рано чи пiзно Нью Йорк розповзеться по всiй землi, ген до Кремлю, переживе Маркса, об'єднатися змушенi будуть не лише „пролетарi всього свiту”, але й звичайнi люди. Мiстер Джордж В. Болл додає, як „рiвнi з рiвними”. Думаемо, що iнакше й не зможе статися.

Хоча покищо не так просто i не так гармонiйно звучить та пiсня „об'єднання”, особливо там, в Европi, на схiд вiд рiчки Одри i Берлiнського муру. I, можливо, не тому, що там не розумiють вимог залiза, бензини i моторa, а тому, що там стихiйно i герметично замурувалась система „народної єдностi” сакраментальними 99,9% „народного голосування”. Люди, якi не розумiють фатальности такого числа, не встанi розумiти єдностi „рiвних з рiвними”. Для них вистачає цього вбогого трюку, щоб маскувати шарлатанську їх змову, яку вони готовi накинути цiлому свiтовi, включно з Нью Йорком.

Пам'ятаючи, що наша українська природа формувалася та-коj на тому просторi, нам не буде легко звiльнитися вiд тягару спадщини — вiкiв насильства. Як та-коj не буде простою справою здобути нашу незалежнiсть. Нiякi скарги, слiози, логiка тут не поможуть. Вiд Тимучiна i до наших днiв це безконечний стан облоги, це змагання зi спрutoм визиску, це гра в слiпу бабу з партнером, для якого страждання близнього спричиняють насолоду. Саме тому стiльки нас в розсiяннi i саме тому нам треба єдностi.

Пiд диктатом цих умов постав Свiтовий Конгрес Вiльних Українцiв — вражуюча ознака росту нацiї i закiнчення довгого санаторiйного перiоду, здавалось, безнадiйного полiтично пацiента

з його безлунним криком в порожнечу „обніміться, брати мої!” З мольбою й благанням в мертвонароджену просторінь безсилля. Як обнятись братам потрощених характерів, каліченої мови, ображеної гордості, переплутаних зasad етики й моралі.

*Стойть сторозтерзаний Київ
І дієті розіпнутий я... (П. Тигина)*

... з такою кількістю розлитої жовчі, випитої цикути, практикою хронічного Че-Ка та „глибокими між нами межами” накинутих ізмів. Обнятись таким братам не легша процедура, ніж верблюдові пролізти крізь вухо біблійної голки.

Але все таки чудо сталося. Після довгого процесу визрівання, формування, ферментації і настирливої праці людей „контра спем сперо”. У днях від 11 до 19 листопада того вікопомного року вулиці Нью Йорку в околицях 5-ої авеню і 79-ої вулиці, як також Центру Рокефеллера, де готелі „Нью Йорк-Гілтон”, „Статлер-Гілтон” і Медісон Сквер Гарден кишіли українським людом, їх мова заливалася всі інші мови, ними заповнені були хідники, ресторани, готелі, крамниці. Український Інститут Америки від низу до верху був переповнений. В голі за довгими столами засідала Реєстраційна комісія, перед нею стояла довга черга делегатів, а одночасно у двох залах першого і другого поверхів відбувався Світовий Конгрес Вільного Студентства. І також цієї суботи у школі при церкві св. Юра на 6-ій вулиці працювали підкомісії виховних справ організацій молоді.

У неділю, за гарної, теплої погоди, з великою участю громадян відправлялись архиєрейські Богослуження „в інтенціях Конгресу” в православному катедральному соборі св. Володимира на 82-ій вулиці, в католицькій церкві св. Юра на 7-ій вулиці і євангельсько-пресвітеріянській церкві на 42-ій вулиці.

У понеділок біля години 10.30, з традиційним півгодинним спільненням, на другому поверсі готелю „Нью Йорк-Гільтон” відбувалася пресова конференція з журналістами.

Цього ж дня в Будинку ОЧСУ на 10-ій вулиці, майже без спільнення, розпочався пленум центральних органів Спілки Української Молоді.

Під вечір погода змінилася, небо посіріло, вулиці потемнішли, температура впала. „Нью Йорк Таймс” писав про новий пенсійний закон, про японського прем'єра Сато, про бої у В'єтнамі...

У вівторок, о пів до дев'ятої ранку, у верхній залі УІА розпочався Світовий Конгрес Української Вільної Науки. Увечері в залі нижнього поверху відбували конференцію українські бібліотекарі Америки й Канади.

У середу на 18-му поверсі готелю „Статлер-Гілтон”, від дев'ятої години ранку відбувався ряд сесій — організаційної, культурно-освітньої, виховної, суспільної, преси і журналістики — Українського Жіночого Союзу. По обіді, о другій годині, на другому поверсі у великій залі Джорктон цього самого готелю розпочався Світовий Конгрес УЖС з участю 500 делегаток. А ввечері у цім самім готелі бенкет жіноцтва з мистецькою програмою.

Цифри й дати згущуються. Цього самого дня від години 9-ої ранку в залі церкви св. Володимира студійна конференція Організації Державного Відродження України. О годині 1-ій в будові Українського Визвольного Фронту на 10-ій вулиці світова конференція членства організації. О 6-ій вечора в переповненій малій залі УІА конференція українських журналістів, а о годині 7-ій у залі Літературно-Мистецького Клубу конференція українського вояцтва. А на закінчення дня у залах УІА дві гостини з коктейлями, гомінкою мовою і обіймами з приводу закінчення конгресу науковців і конгресу журналістів.

І нарешті той день числа 16-го, четвер. До речі, один з найхолодніших, з температурою 37° Ф. і прихмареним небом. У Метропольній опері давали „Ганса й Грету”, у Карнегі Голі відбувався концерт симфонічної оркестри з Міннеаполісу, у кіно Радіо Сіті ішов фільм „Зачекай аж стемніє” з Одри Гепборн. А в „Нью Йорк Таймсі” повно України — „Українська національна революція проти російської большевицької революції” — великими літерами на цілу першу сторінку другої секції газети, з поданням історії боротьби України за свою незалежність на тлі „50 років поневолення, обману і народовбивства”. І суворої „політичної контролі, економічної експлуатації, релігійного переслідування, насильної русифікації”... Але „боротьба за свободу й незалежність продовжується” — і саме для цього скликано Світовий Конгрес Вільних Українців з великою маніфестацією у Медісон Сквер Гардені, де мають бути заступлені 2,000,000 українців ЗСА, 500,000 Канади, 150,000 Аргентини, 120,000 Бразилії, 37,000 Австралії, 35,000 Франції, 30,000 Великої Британії, 25,000 Німеччини, 10,000 Парагваю, 8,500 Уругваю, 3,000 Австрії, 2,000 Бельгії. До того 40,000 Голландії, Люксембургу, Швеції, Фінляндії, Еспанії, Італії, Югославії.

„Вони репрезентують 45,000,000 українців, які караються в комуністичному рабстві”.

Можна допускати, що „Нью Йорк Таймс” за всю свою історію не мав ще на своїх сторінках такої навали інформацій про Україну, як того 16-го листопада.

За офіційним розкладом відкриття Конгресу мало початися о 2-ій годині, але вже від 10-ої години ранку до широкого під'їзду готелю „Нью Йорк-Гілтон” почали під'їжджати авта і таксівки, з яких висідали люди з синіми округлими відзнаками Конгресу. Голі, ресторани, почекальні заповнились людьми, які говорили українською мовою з різними акцентами.

А сам готель — нова, ясна, легка, а заразом колосальна, на 45 поверхів споруда, як значилося в програмі, „на перехресті світу”, між 53-ою і 54-ою вулицями, побіч Центру Рокефеллера з масою ресторанів, каварень, з вийнятково атракційним, у стилі абстракт-модерн центральним голом, орлеанським домом Бурбонів „Плейс Льотрен” з його оригінальними тулузо-льотренськими плякатами, з шармом французької атмосфери для зустрічі друзів і аматорів доброї їжі. Або Романський покій „в дусі Дон Кіхота” з еспанською кольористикою. Екзотично-візантійський покій — спокійний, містичний з його урочистою солідністю. І з видом на всі сторони Нью Йорку з віста-вікон верхніх поверхів.

Українці обрали собі просторий другий поверх з Рейнляндською галереєю, з великою почекальнюю, затишними коридорами, на стінах яких розвішенні, замість картин, ті самі оригінальні тулузо-льотренські плякати з-перед Першої світової війни, як „Касіно де Пари”, „О Бют Шамон”, „Шампель де Рошері”. І нарешті велика зала з розсуненими стінами бронзово-мідяного кольору, стеля якої виложена світляними кружками у вигляді тарілок, що дають не лише м’яке світло, але також „свіже” нью-йоркське повітря.

Церемонія відкриття значно спізнилася. Маси народу залишили всі прибічні місця з наміром зайняти якнайкраще місце. Та щойно о годині 2.30 почали впускати людей крізь широкі двері, після чого мовчазна зала заповнилась шумом, рухом.

Спереду над подіумом висіло велике полотнище темно-жовтого кольору з написом синіми літерами у двох мовах: „Вітаємо делегатів і гостей на Першому Світовому Конгресі Вільних Українців!” — з глобусом, тризубом і датами 1917-1967 посередині.

О годині 2.45, під бурхливі оплески, почали входити члени Президії Конгресу і займати місця на подіумі. Забліскали й за-

клацали фото- й кіноапарати. Публіка встала з настроєм зворушення, відчуття історичності моменту. У центрі Президії голова Комітету Українців Канади з Вінніпегу, о. прелат Василь Кушнір, перед мікрофоном діловий голова, предсідник УНС Йосип Лисогір, секретарі — Ігнат Білинський — ЗСА, Микола Плав'юк — Канада, Святомир Фостун — Англія. І 21 представник з різних країн світу. В центрі — Митрополит Української Православної Церкви в ЗСА Іван Теодорович, митрополит католиків з Канади Максим Германюк, пастори евангельських церков ЗСА Жабко-Потапович і Іван Яцентій з Канади. І десять архиєпископів та єпископів обох Церков... Поза Президією два десятки пластунів, сумівців, одумівців в одностроях з прaporами.

У перших рядах на залі — ветерани різних українських військових формаций, представники політичного світу, жіночих і молодечих організацій, видатні громадяни, а далі за ними 2,500 делегатів і гостей.

Відкриває Конгрес діловий голова Йосип Лисогір, молитву виголошує митрополит Іоан. Американський гімн виконує співачка Марія Лисогір, „Ще не вмерла Україна” — усі присутні.

Слово забирає голова Президії о. Василь Кушнір: „Високий Конгресе! Мрія і задуми українських поколінь сповнюються нині. Перший Світовий Конгрес Вільних Українців — це історична дійсність. Ваша присутність на ньому — це незалежний факт. Цей Перший Світовий Конгрес Вільних Українців, що відбувається під покровом Пан-Американської Української Конференції, цього найвищого тіла зорганізованих українців на американському континенті, означає в історії нашого народу переломову добу”... Мова цього спокійного, завжди зрівноваженого достойника Церкви звучить на цій раз схвильовано, велика авдиторія ніби завмерла, кожне слово промовця гостро сприймається з напружену увагою.

А коли о. Кушнір скінчив, присутні встали, і бурхливі оплески залишили залю.

Другим промовцем, що говорив англійською мовою, був президент УККА проф. Лев Добрянський. Таке ж категоричне ствердження історичності цього незвичайного моменту і одночасно підкреслення єдності духа вільного українства світу. На слово „єдність” заля реагує ряснimi оплесками.

Промовляли, вітали, говорили, молилися єдиною мовою, єдиним серцем. Так, це демонстрація єдності. Люди, які тут зібралися, були злиті у єдину брилу чуття з чітким написом — „Єдність!”

І коли дійшло до привітів, і дехто спробував був щось заперечувати, з публіки вирвались голоси, щоб цих осіб видворити з залі.

Біля шостої години першу офіційну частину цього величного дійства закрито.

Наступного дня продовження Конгресу з привітаннями чужих гостей і основними доповідями. Від десятої години до полуночі доповідав редактор „Українського Голосу” з Вінніпегу Іван Сирник на тему „Українці в країнах свого поселення”. Далі — доповідь проф. Лева Добрянського п. н. „Концепція нашої політики в житті наших країн”, що її перекладав д-р В. Душник. Далі доповідь делегата Координаційного Осередку Українських Центральних Установ в Європі Григорія Васьковича і слово делегата з Європи, професора Українського Вільного Університету в Мюнхені, Юрія Бойка на тему „Духовий стан в Україні і еміграції”.

Під час обідової перерви спонтанно організується демонстраційний похід до будинку Об'єднаних Націй. Хотілось, щоб нас і там побачили. Групами й одинцем, різними вулицями рушили люди в тому напрямку. Зформувались гурти земляків, знайомих, кревних...

Ось і наша трійця — старі друзяки з празьких часів, мистець-маляр Роберт Лісовський, що прибув з Лондону, як голова делегантії українців з Англії, з яким ми не бачились цілу вічність. І журналіст-літератор Олег Лащенко, приятель, тепер обиватель Бронксу. Ловимо перше-ліпше „слов-кеб” і продираємося поміж авт і автобусів зі швидкістю черепахи. Пригадуємо „Злату Прагу” і нашу в ній молодість.

Ми знайшли місце в довгій лаві демонстрантів, на порядній віддалі від будинку ОН, крутилися на призначенному поліцією площі колом, з плякатами із різними погрозами Москві, співали „Не пора”. Це тривало щось із годину, але не можна сказати, чи ця наша грізна демонстрація справила якесь враження. Нью Йорк на таке звиклий, бо на цьому місці крутиться день-щодень якась група.

Величезний, плескатий, подібний на пачку, будинок стояв мовчазно з усіма своїми 108-ми прaporами, ніби це до нього ніяк не стосувалось.

Це був уже час далеко по обіді. Як не кажи, а самою демонстрацією ситий не будеш. Знов збиваються гуртки в пошуках ресторанів. Ми йдемо як найближчі своїки з родинної Волині — Володимир і Дада Лучкані, колись з Крем'янця, а тепер з Гартфорду у стейті Коннектикат, з якими пережито не одну копу лиха.

До нас долучаються їх син Ярослав і невістка Валентина. І ми опиняємося в ресторані „Фердіс”, італійського походження на Першій Авеню, звідки видно будинок Об’єднаних Націй і їх всіляких прапорів.

Тому, що Ярослав і Валя недавно одружилися, а мені на їхньому весіллі не пощастило бути, вони окупували великий, круглий стіл вкритий білою скатертиною, замовили чимало всілякої кулінарії, не забувши й за пляшку шампанського. І коли кельнер ту пляшку відкривав, воно так бурхливо вибужло, що залило і його білий одяг і наш стіл. Змінили скатертину, замовили другу пляшку шампанського, і після цього підносили тости за Світовий Конгрес, за зустріч і одне одному прирікали: „Колись зустрінемось в Києві”... По обіді відправились назад до готелю „Гільтон” дослухувати доповідь про духовий стан в Україні.

А ввечері, після закінчення сесії, в одній із менших заль готелю, скликано віче прихильників Української Національної Ради. Залишки Київської Центральної Ради з духом славетного полтавця Симона Петлюри. Промовляли президент екзильного Уряду УНР Микола Лівицький, голова Виконного Органу УНР Атанас Фіголь, архиєпископ Мстислав Скрипник, голова Проводу Українських Націоналістів Олег Штуль. Промовляли в стилі і дусі Конгресу, вимагаючи об’єднання, висловлюючи надії на краще майбутнє.

Десь біля одинадцятої години віче скінчилось. Час розходиться. Надворі падав дощ, вулиці й хідники в кольорових світлах, верхи хмарочосів губилися в темряві неба, туди і назад по асфальту сичали колеса авт.

Найвищим, наймагічнішим, найдемонстративнішим моментом цього бурхливого скупчення людей здалеко козачо-селянської України, які з’їхалися в найбільш урбаністичному місті планети, був день суботній 18-го листопада. Сірий, мокрий, досить холодний, хоча в нашій уяві він залишиться ясним, радісним, гарячим.

Почалось це у гіантській залі-арені на 25,000 місць, у Медісон Сквер Гардені, на 50-ій вулиці. О годині 10.30, хоч початок було заповіджено на годину дев’яту, повінь людей почала заливати колізей всіма його численними входами і розміщатися довкруги арени. Прибули з’єднання уніформованої молоді — Пласту, СУМА, ОДУМ’у, МУН’у, хори, танцюристи, оркестри, комбатантські формaciї, делегати з 17-ти країн світу.

Дійство почалося живим образом мапи України, виставленої на арені організаціями молоді. За цим церемонія привітання хлібом

і сіллю у виконанні напричуд чарівних соторінь, якими можуть бути лише дівчата тієї землі у їх кольоворових одягах. А після того вітровійно-легкі, веселкобарвні танці під оплески присутніх. Переливно-наджненно-грайливі каскади руху, барви, темпераменту.

А після того величний, об'єднаний хор у супроводі симфонічної оркестри під диригентурою Олександра Берника. Могутня ораторія „Да воскресне Бог” Дмитра Бортнянського в усій її маєстичній величі духа.

На зміну цього танок „Веснянка” виконаний жіночою групою під проводом хореографа і диригента Вадима Сулими, „Вічний революціонер” Франка, виконаний хором з оркестрою Берника і ряд танків і пісень під загальним керівництвом Миколи Семанишина та мистецького керівника Володимира Бакади.

У другій, офіційній частині — внесення прапорів, національні гимни, молитва митрополита Амвросія Сенишина, заклик на пошану поляглих, слово Йосипа Лисогора, промова представника американського Уряду Вілліяма Крука, привітання посла канадського парламенту Михайла Стара, бурхлива зустріч оплесками колишнього прем’єра Канади Джона Діфенбейкера та його дружини і промови президента екзильного уряду УНР Миколи Лівицького, голови ЗЧ ОУН Степана Ленкавського, голови ПУН Олега Штуля і представника гетьманців Миколи Радзінського.

І остання дія третя: „Коломийка”, виконана танцюристами СУМА „Верховинці” під проводом Олега Гензи; танець сумівців „Привіт” — Романа Стеткевича; Кантата на слова Франка, музика К. Стеценка; танцювальна група з Монреалю Петра Марунчака; „гопак” сумівців. І арія „Владико неба і землі” з опери „Запорожець за Дунаєм” відспівана з’єднаним хором і солісткою Мартою Кокольською під орудою О. Берника.

І нарешті однодушний, на 12,000 голосів, спів „Ще не вмерла Україна”. Відколи Нью Йорк — Нью Йорком і земля — землею, це вперше прозвучало тут це „ще не вмерла”. Воно прийшло сюди через моря і континенти, щоб на повний голос сказати про це світові.

Була година 2.30 по полуслоні. Люди залишали Медісон Сквер Гарден. Надворі лив дощ. Відчувалась втома.

Але чому ті втомлені люди не розходяться? О, вони мають ще одну справу. Тут недалеко на 62-ій вулиці примістилося представництво уряду, що виконує загарбницьку владу на землі їх предків. Уряду, що прийшов з чужої землі, створив голод, чинить

насильства, убиває автохтонів, грабує їх добро і змусив цих людей залишити предковічні вогнища їх роду. Вони мусять піти до того представництва і вилити там болі свого серця. Їх там не слухають, бо там сидять роботи, але вони підуть, щоб не думали ті там, що їх кривди забуті. Не забуті тепер і не будуть забуті ніколи.

Це був похід під зливним дощем. Люди формувалися групами, розсипалися по хідниках, по дорозі купували плащі, парасолі, але йшли і йшли. Радіо міста сповіщало про їх похід до советського консульства. На вулицях, не зважаючи на погоду, багато цікавих, з усіх боків чути запити: „Що це за люди? Чого вони хотіть? Юкрейніен? Не чули таких. Айриш, італієн, джуїш, скач, чайніз, рашен... Так. Але звідки взялись юкрейніен?” I справді, звідки вони взялися? I так багато.

Довга історія. Походи українців з пропорами, транспарентами, вимогами влаштовувано в Америці ще тоді, коли на вулиці 247 Воррен у Джерзі Сіті 1893 року почала виходити „Свобода”. I ті походи триватимуть через моря й континенти, аж поки не дійуть до наміченої ним мети.

Цим разом до самого советського представництва дійти не вдалося: кордон пішої і кінної поліції загородив їм дорогу на вулиці Гарден, і все забушувало протестом. „Геть з окупантами! Хочемо волі! „Не пора, не пора”... Ці вигуки і цей спів під зливою, мокрі пропори і транспаренти, кінні поліцай творили дивовижну картину.

На щастя, дощ перестав і над хмарочосами показалось сонце. Час розходитись. Нью Йорк повільно втягнув у себе демонстрантів і далі продовжував своє ритмічне гойдання на хвилях часу.

А ввечері того дня у готелі „Гільтон” відбувався мистецький фестиваль. Показували історичні одяги — сімнадцять моделів сарматської, староруської, княжої, боярської й хліборобської ноші зі вступним словом пані Полі Книш, під рецитацію поеми „Слово про Україну” Леоніда Полтави, з музичним супроводом Б. Першецького, в мистецькому оформленні Олімпії Добровольської.

У другій частині фестивалю, під проводом режисера С. Крижанівського, артисти балету Тамара Вожаківська і Андрій Кулик виконали „Ліричний вальс” І. Дунаєвського; меццо-сопрано Ія Мациюк проспівала арію з „Мадам Батерфляй” Д. Пуччині і пісню „Жита, жита” А. Гнатишина; проф. В. Цісик під акомпаньєментом Марії Цісик відіграв на скрипці сольо „Дума” М. Фоменка, „Гопак” М. Мусоргського і „Інтермеццо” Л. Ревуцького; актор Є. Курило прочитав поему Босслава „Хай путь спасенна нам свя-

та”; М. Леськів виконала на гарфі „Ля Союрсе” оп. 23 А. Забеля і „Українську Думку” оп. 81 для фортепіано А. Прісовського. І на закінчення бас-баритон Андрій Добрянський виконав арію „Оповідання Кривоноса” з опери „Богдан Хмельницький” музики Данкевича з фортепіановим супроводом Чічки-Андрієнко і Марії Цісик.

А наступного і останнього дня Конгресу, в неділю 19 листопада, голосами 1003 делегатів схвалено „Маніфест до Українського Народу”, а також резолюцію, — „усіма нашими силами й засобами, у рямцях законів країн нашого поселення, допомагати українському народові в його змаганнях до волі і незалежності”. І обрано Секретаріят Конгресу, — о. Василь Кушнір з Канади — президент, Й. Лисогір — ЗСА, А. Мельник — Європа, В. Ільницький — Аргентина, С. Плахтин — Бразилія, М. Балюк — Австралія, як його заступники. З генеральним секретарем М. Плав’юком з Канади та заступниками — І. Білинським — ЗСА і С. Фостуном з Європи.

І на завершення — бенкет. Велика зала „Гільтону”, багато публіки і головна промова гостя з Канади, колишнього її прем’єра, Джона Діfenбейкера.

**

На цьому нашу розповідь про те, що було, можна кінчати. Слідами тих пionерів, що його зумовили, пройдено, діялог з ними вичерпано; століття їх тут минулого за нами, ми його знаємо, перед нами загадкове, вагітне гострими конфліктами питання того, що буде. Вимагається особливої чуйності. Україна, Америка, Світ. Схід і Захід. Таємниче, підземне нарощання нових зударень, швидка перебудова сцені, зміна декорацій... І незмінні, як незмінний світ, вимоги і потреби нашого Я з його волею діяти, змагатися, бути в майбутньому... Часто, з ідеалами утопійних марень й величезного вкладу майна і крові, байдуже, що в остаточному все зводиться до звичайного життя, співай, виконуй ролю того Веління, що хотіло бачити тебе лише Людиною... Обов’язок, від якого нема звільнення. Ніде й нікого.

Ген, включно з тими вільними й невільними, організованими й не організованими, розсипаними по земній кулі виходцями зі землі наших предків, там обополи, на схід і захід, ріки Дніпра, які прийшли до Нью Йорку, Торонто, Сіднею, Буенос Айресу, щоб вклинити і свою частку долі до барвистої мозаїки вітражу все-

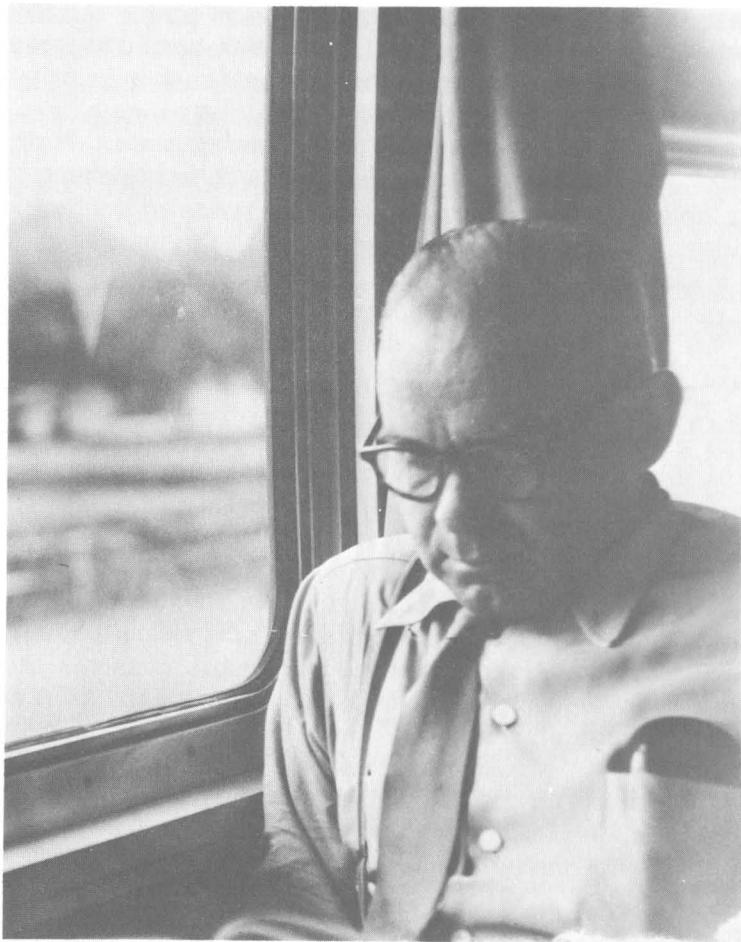
людського храму буття. Питаєте, яка їх майбутність? Пройдене ними минуле настроює до оптимізму. Їх ідеали в течії самого життя, їх діяння на добрій дорозі, їх суверенна воля скерована на ствердження свого післанництва, їх місія знайти світ і здобути його зрозуміння.

А Америка? Вона прямує за своїм призначенням. Можливо, її простір „від моря до сяйного моря” ще й далі велике грище великих пристрастей, але ось і воно стає затісною, щоб змістити її динаміку... Саме тому, за цих років, нагло й драстично, її скеровано в напрямку нових завдань. Промовляючи до Конгресу 25 травня 1961 року, її тридцять п'ятий президент Джон Ф. Кеннеді заявив: „Я вірю, що ця нація, ще за цього десятиліття, має собі поставити і осягнути завдання: послати людину на Місяць і повернути її безпечно назад на Землю. Ні один проект надземних просторів у цьому періоді не буде для людства більш вражаючим... як також ні один не буде таким тяжким і таким коштовним для його виконання”.

На початку було слово і слово стало ділом. Могутню потугу континенту пущено в хід. Його геній, його запал, його незламна воля. Поставлено до справи тридцять тисяч трудових голів і рук, кинуто ва-банк сорок мільярдів капіталу, напружене амбіцію двістімільйонової нації і непорушність віковічних кордонів всесвіту порушене. Нову Америку у просторі моря Транквіліті на поверхні таємничого Місяця відкрито. Ступаючи перший раз на його ґрунт, американець Ніл А. Армстронг, зазначив: „Один малий крок для людини — гіантний стриб для людства”. На предковічній цілинності містерійної недосяжності залишились сліди людини... По них підуть покоління майбутнього.

Торонто 1969-75

КІНЕЦЬ

Yuan Cangyu

СЛОВО ПРО АВТОРА

— Про мене багато писали в різних періодиках тут і в окупованій Україні, але найбільше довідається про мене в моїй таки книжці під заголовком „На білому коні” (1965). Доповнення знайдете в Енциклопедії Кубійовича. Ви ж знаєте мої твори, бо писали на деякі рецензії*, — сказав мені Улас Самчук, коли я просив, щоб сказав мені де можна найкраще довідатися про його особу.

Ця порада найбільшого нашого прозаїка у вільному світі настою відсотків слушна, і я поручаю її всім тим, що цікавляться творчістю У. Самчука.

Улас Самчук народився 1905 року в селянській сім'ї в Дермані на Волині. Батько Олексій Самчук народився 1869 року, помер 1936. Був двічі одружений, бо перша його жінка померла в 1899 році, і він рік пізніше одружився вдруге з Настасією, яка була матір'ю п'ятьох дітей, в тому і майбутнього письменника — Уласа. Мати померла в 1933 році. „Усі мої предки, пише письменник, були хлібороби — мій рід не походив з багатих”, але, не дивлячись на те, мої батьки хотіли своїм дітям дати кращу освіту, та з цього скористав тільки я, бо решта моїх братів воліла зістатися дома і бути далі хліборобами”.

Улас вчився в українській приватній гімназії в Крем'янці, але не скінчив її, бо його покликали до польського війська, з якого він в 1927 році здезертирував до Німеччини. Там він вчився якийсь час у Бреславському університеті, а пізніше студіював у Празі в Українському Вільному Університеті.

Самчук дякує долі за те, що дозволила йому покинути Польщу, бо тоді „він знайшов дорогу у світ, і це було для нього вирішальним”, а польські критики перекладали його твори і хвалили їх (щось подібне було неможливе в московській диктатурі — завважує Самчук).

Писати почав молодий Улас у двадцятому році життя, коли помістив своє оповідання у журналі „Наша Бесіда” у Варшаві, а згодом друкував свої оповідання у Львівському „Літературно-Науковому Вістнику”. (Ці оповідання видало було „Діло” окремою книжкою „Віднайдений рай”, Львів, 1936).

Найславніший Самчуків твір — це трилогія „Волинь”, в якій найкращий перший том „Куди тече ця річка”. (Ця трилогія по-

* Усі цитати в цій статті взяті з книжки „На білому коні”, хіба що вони взяті з інших джерел, що зазначено.

вилася в роках 1932-1937). „Волинь” хвалив відомий поет і письменник д-р Юрій Липа за те, що її автор „не пішов за традицією зображення наших селян у літературі як пришелепуватих селян, а подав їх у справжній природі, як розумних, нормальних людей”. Цю повість хвалили аж сім рецензентів!

Польська влада внеможливила Самчукові закінчити гімназію, та він старався це надолужити лектурою. „Читалося багато для збільшення і загострення знання, для сприйняття і засвоєння стилю, для вивчення форми і взагалі для розбудови того, що зветься інтелектом і чого не могли зробити ніякі школи і ніякі професори”.

Самчук з приємністю згадує ті роки, що їх прожив в Чехо-Словаччині, яка не потребувала аж Соловок ані Берез Картузьких, в якій діяв єдиний „у слов'янському світі парламент, який міг вирішувати справи більшістю голосів”. Самчук хвалить президента Масарика — того „Платона на троні Президента”. Це під час життя в Празі Самчук утверджив свою славу найбільшого прозайка в українській літературі у вільному світі. Там він написав вже згадану „Волинь” і повість „Марія” (1934), в якій показана трагедія українського народу під час голоду 1933 року. У повісті „Гори говорять” (1934) змальована боротьба проти мадярів на Закарпатті.

Свою енергію вповні міг виявити Самчук у зв'язку з виbuchом Другої світової війни в 1939 році і пізніше. Він тоді виявив свій журналістичний і публіцистичний талант. Самчук правильно розумів гітлерівську політику щодо України, бо він читав „Майн Кампф”, де все було ясно з'ясовано, як Гітлер дивився на Україну, яка мала заступити Німеччині колонії, що їх використовували інші великоріджені. Німці нам нічого не обіцяли, і як дехто з українців чогось від Гітлера сподіався, то свою помилку сам на собі відчув. Про роки 1939-1943 пише Самчук у згаданій вже книжці „На білому коні” та в спогадах і враженнях, що з'явилися під заголовком „На коні вороному”, Вінніпег, 1975, ст. 360.

В роках 1938-1939 був час, коли Самчук „був вийнятково модним промовцем і мусів промовляти сливе на кожній імпрезі”, він тоді був членом Організації Українських Націоналістів. І він глибоко переживав розлам в цій організації разом з Оленою Телігою, з якою відвідав був у Львові провідників т. зв. „бандерівців”, але вони, як з „мельникіцями”, не хотіли навіть говорити, хоч Митрополит Шептицький зустрів їх і привітав „справді по-княжому”.

По довгих трудах з датою 1-го вересня 1941 року з'явилося перше число „Волині” — це була „перша справжня газета на те-

риторії окупованої України, видавана незалежними силами і за-собами". Тираж — 12,000, а пізніше збільшено до 40,000. Так ста-лося, що газета „Волинь", яку редактував У. Самчук, мала ширше значення, а не тільки рівненського обширу: її редактор пише, що його Редакція „була центром політики значно ширшого розміру й засягу, ніж інші формальні політичні угрупування". Самчук до-зволяв собі в своїх статтях писати так, що німецьким окупантам це не подобалося і вони його були заарештували на цілий місяць. Його звільнили, але заборонили йому редактувати „Волинь" і його журналістичну здібність використали для Німецького Пресового Бюра (ДНБ) на дуже добрих умовах (пор. „Свобода", 10 вересня 1976).

Самчук відвідав тоді Київ, Полтаву і Харків та у своїх спога-дах „На коні вороному" подав свої враження й дещо з історії цих міст. Автор історіософує і філософує в цій книжці, бо „прикметою його думання було вглиблюватися в своє життя і шукати там свого приречення". В книжці „На білому коні" вияснив своє ста-новище до подій в Україні, де панують комуністи:

„Мені соромно. Перед цілим світом соромно. Перед історією. Перед розумом і логікою. Чому ми найкращих наших людей зне-славили, покарали, вигнали? За їх розум, за їх ініціативу, за їх труд. Чому віddали життя в руки ледарів, біdnих духом, хворих і немічних, яким треба було помогти, але яким не можна було віddавати в руки керми правління. Інакше бо все впаде... I все впало".

В роках 1944-1948 Самчук жив в Німеччині, в 1948 році пере-селився до Канади, де в Торонті живе й досі. Тут треба згадати про інші його твори. В 1945 році вийшла його риман-хроніка „Юність Василя Шеремети". 1948 року з'явилася перша частина його широко задуманої трилогії „Ост" під заголовком „Морозів хутір", а в 1957 році надрукована її друга частина „Темнота". Небіжчик Б. Кравців назвав був Самчука „літописцем змагань українського народу протягом сучасного йому півстоліття". Тут тре-ба додати, що Улас Самчук — це не об'єктивний хронікар, це мис-тець, що вибирає події й видумує героїв, малюючи суб'єктивно ге-роїв та по-своєму дивиться на те українське минуле, що його сам переживав, або тільки студіював. Твори Самчука не літописи, це мистецька література, хоча б його твір про дії УПА на Волині ро-ман „Чого не гойть вогонь" (1959), або про життя нашої еміграції в Канаді „На твердій землі" (1967).

У. Самчук цікавий як автор спогадів про Другу світову війну „П'ять по дванадцятій" (1954) та вже згадуваних „На білому ко-

ні” (1955) і „На коні вороному” (1975). Ці три книжки зближені своїм змістом і формою до літописання, але є тут Улас Самчук не сухий літописець, а живий, енергійний борець за те, що уважає правильним і корисним для українського народу.

Таким він є і в цій книжці про Український Народний Союз, про цю українську твердиню на Американській Землі.

Д-р Лука Луців

ЗМІСТ

ВІД АВТОРА	7
КОМПРОМІС З МІТОМ	9
ПРО СОЮЗ НАД ГУДЗОНОМ	17
„СВОБОДА” НАД ГУДЗОНОМ	34
ДОЛИНА АНТРАЦИТУ	53
МАНДРІВКА ПО КРАЇНІ НЕЗНАНИХ	130
„ВІД МОРЯ ДО СЯЙНОГО МОРЯ”	192
ЕПЛОГ ПЕРЕМОЖНИХ	251
Д-Р ЛУКА ЛУЦІВ: СЛОВО ПРО АВТОРА	265

Керівник друкарні: *Анатоль Домарацький*
Складачі: *Євген Гарасимчук, Ярослав Сидоряк*
Верстальник: *Євген Гарасимчук*

Наклад: 1.500 прим.

